ئەدەپ - ئەخلاقتىن تەۋسىيلەر

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئەدەپ - ئەخلاقتىن تەۋسىيلەر

تۈزگۈچىلەر : ئەزىز ئاتاۋۇللا سارتېكىن
جېلىل ئۆمەر

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئۇ سىلە شىكرى ئۈچۈن سەمىمى تەقەززالىق سۆزۈل سۆزۈغام.
باراۋ ئىمىن دە

图书在版编目(CIP)数据

德行叮嘱/艾则孜著. — 乌鲁木齐:新疆人民出版社,
2004.12
ISBN 7—228—09200—7

Ⅰ.德... Ⅱ.艾... Ⅲ.个人—修养—通俗读物—
维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.B825—49

中国版本图书馆 CIP 数据核字（2004）第 140647 号

策划者:艾则孜·阿塔吾拉·萨尔特肯
责任编辑:孜来哈·艾则孜
责任校对: 木尼拉·木萨江
封面设计:亚里坤江·司马义·乌依古尔

德行叮嘱(维吾尔文)

艾则孜·阿塔吾拉·萨尔特肯
杰力力·吾买尔 **编**

* * *

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮政编码 830001）
新疆新华书店发行
乌鲁木齐光彩印刷厂印刷

* * *

850×1168 毫米 24 开本 6.5 印张
2004 年 12 月第 1 版 2004 年 12 月第 1 次印刷
印数:1—3000

ISBN 7—228—09200—7 定价:12.00 元

كىرىش سۆز

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، مۆھتىرەم ئوقۇرمەن.

كۇنلەردىن بىر كۇنى ئۆزىنىڭ بارلىقىنى ئەلنىڭ خىزمىتىگە بەخش ئەتكەن دانىشمەنلەر بىر يەرگە جەم بولۇپ، ئىلمىي مۇنازىرىگە چۈشۈپتۇ. ئۇلاردىن بىرسى سۆز قىلىپ:

ـــ مۆھتىرەم ئەھلى ئىلىملەرگە ئايانكى، ھەربىر ئەل ئۆزىگە مۇناسىپ خۇي ـ پەيلى ئارقىلىق ھاياتلىق دەرىخىنى ياشنىتىدۇ. ئۇنىڭ خۇي ـ پەيلى زامان تەقەززاسى سەۋەبلىك مەلۇم دەرىجىدە ئۆزگىرىش پەيدا قىلسىمۇ، لېكىن ئەسلى ئانا مەنبەسىدىن چەتنەپ كەتمەسلىكى زۆرۈر ئىدى. ئەمما كۆزىتىپ باقىدىغان بولساق، بىزدە ھېچقايسى ئەلنىڭكىگە ۋە ياكى ئۆزىمىزنىڭكىگە ئوخشىمايدىغان خۇلق ـ ئادەتلەر شەكىللىنىشكە باشلىدى. ھەتتا تېخى ئۆز مەدەنىيىتى ۋە سەنئىتى ئۈچۈن قان تەر سىڭدۈرگەن قىز ـ ئوغلانلارنىڭ ئىسمىنىمۇ ئېيتىپ بېرەلمەيدىغان زامانۋى « ماڭقۇرت » لار يېتىشىپ چىقىۋاتىدۇ. شۇ ۋەجىدىن بۇنىڭغا بىر تەدبىر قىلىش زۆرۈر ئىدى، ـــ دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان يەنە بىر دانىشمەن سۆز قىلىپ:

ـــ بۇ ئويلىنىشقا تېگىشلىك مەسىلە ئىكەن. مەلۇمكى، بىزدىن ئىلگىرى ئۆتكەن يۇسۇپ خاس ھاجىپ، شەمسۇلمائالى قابۇس ... كەبى مۆتىۋەر زاتلىرىمىز خەلقنى ئەدەپ ـ ئەخلاققا دەۋەت قىلىدىغان قىممەتلىك ئەسەرلەرنى يېزىپ قالدۇرغان بولسىمۇ، بىز ئۇنىڭدىن ئۇنۇملۇك پايدىلانمايۋاتىمىز. مۇمكىن بولسا ئەنە شۇ قاتاردىكى ئۆلىمالىرىمىزنىڭ ئەسەرلىرىدىكى جاۋاھىراتلارنى دەۋرىمىز بىلەن باغلاپ تېخىمۇ

چۈشىنىشلىك بولغان ئەدەپ ـ ئەخلاق دەرسلىكى ئىشلەنسە ۋە شۇ قاتاردا تارىخىمىزدا ئۆتۈپ ئارىمىزدىن كەتكەن مەرھۇم قىنز ـ ئوغلانلىرىمىزنىڭ قىسقىچە ھايات ئالبومى رويابقا چىقسا ئەۋلادلار ئۈچۈن ئۆزىنى تەربىيىلەشتىكى ياخشى بىر قوللانما ھازىرلانغان بولاتتى، ـــ دەپتۇ. بۇ پىكىرنى ھەممە بىردەك ماقۇللىشىپ ئۇنى ئىشلەشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى قايتا ـ قايتا تەكىتلەپتۇ. بىز بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن تەييارلىقلارنى پۈختا ئىشلەش ئارقىلىق بۇگۈنگىچە ئېلان قىلىنىپ خەلق بىلەن يۈز كۆرۈشكەن بىر قاتار كىتاب ماتېرىياللارنى كۆرۈپ ئۆزئارا سېلىشتۇرۇش ۋە ئىش قوشۇش نەتىجىسىدە مەلۇم دەرىجىدىكى ئەخلاقىي تەربىيىگە ئىگە قىلالايدىغان بايانلارنى قەلەمگە ئېلىپ دىققىتىڭىزگە سۇندۇق. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە كىتابتا تارىخىمىزدا يارقىن ئىزلارنى قالدۇرۇپ ئارىمىزدىن كەتكەن 148 نەپەر قىنز ـ ئوغلانىنىڭ سۈرىتى ۋە قىسقىچە ھايات تارىخىنى قوشۇمچە قىلىپ تونۇشتۇردۇق. بۇ جەريانداً بىز « قۇتادغۇبىلىك » ، « قابۇسنامە » ، « مۇقەددەس نەسىھەتلەر ۋە ۋەسىيەتلەر » ، « دانىشمەنلەر ئەدەپ ـ ئەخلاق توغرىسىدا » ، « ھېكايەتلەر » ، « كەلىلە ۋە دىمنە » ، « سەھىھ ھەدىسلەر » ، « بەختلىك بولاي دېسىڭىز » ، « ئائىلە » ، « شىنجاڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى مەشھۇر شەخسلەر » ... قاتارلىق كىتابلار ۋە « مىراس » ، « بۇلاق » ، « شىنجاڭ سەنئىتى » ... قاتارلىق ژۇرناللاردىن مەلۇم دەرىجىدە پايدىلاندۇق. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن يۇقىرىقى كىتاب ـ ژۇرناللاردىكى ئەسەرلەرنىڭ مۇئەللىپلىرىگە ئالاھىدە رەھمىتىمىزنى بىلدۈرىمىز. سەۋىيەمىز چەكلىك بولۇشى سەۋەبلىك تەييارلىغان بايانلىرىمىزدا نۇقسانلارنىڭ بولۇشى تەبىئىي. شۇڭا ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئەپۇ ئېتىكى بىلەن يېپىشىنى سورايمىز.

تۈزگۈچىلەردىن

2004 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى

مۇندەرىجە

1 . جامائەت سورۇنى ئەخلاقى 1
2 . قوشنىدارچىلىق ئەخلاقى 8
3 . دوستلۇق ، ئاغىنىدارچىلىق ئەخلاقى 14
4 . كېسەل يوقلاش ئەخلاقى 25
5 . پەرزەنتلەرنىڭ ئاتا ـ ئانىنى ھۆرمەتلەش ئەخلاقى 29
6 . قېينانىنىڭ ئەخلاقى 35
7 . كېلىنلەرنىڭ ئەخلاقى 48
8 . كۆيئوغۇلنىڭ ئەخلاقى 70
9 . ئوزۇقلىنىش ئەخلاقى 79
10 . قېرىلىق ئەخلاقى 94
11 . سىر ساقلاش ئەخلاقى 104
12 . قېرىنداش ، ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق ئەخلاقى 109
13 . قۇدىلارنىڭ ئەخلاقى 112
سالام بېرىش پەرز ، ئىلىك ئېلىش قەرز 116
ئىنسانلىقنىڭ ئالىي بەلگىسى 116

سالام بېرىلمەيدىغان پەيتلەر 119
سالاملىشىشنىڭ بۇزۇلۇش هاللىرى 120
ئىنسانلىقنىڭ ئاددىي بەلگىلىرى 121
سالام مېهرى 126
نەسىھەتى ئامما ..... ئابدۇقادىر داموللا ئىبنى ئابدۇۋارس كاشغەرى 128
ئابدۇقادىر داموللام ئۇگۇتلىرى 132

1. جامائەت سورۇنى ئەخلاقى

ھەركىشىدىن خەلق بولمىسا رازى ،
ئۇ بولۇر يۈزمىڭ بالاغا مۇپتىلا .

« دانىشمەنلەر ئەدەپ ـ ئەخلاق توغرىسىدا » دىن

سىزگە مەلۇمكى، ئادەم ئۆز ھاياتىدا تۇرمۇش، ئۆگىنىش، خىزمەت، سەيلى ـ سایاھەت قاتارلىقلارنىڭ ئېھتىياجى بىلەن تۇرلۇك جامائەت سورۇنلىرىغا (ئاممىۋى سورۇن) ئىشتىراك ئېتىدۇ. ئۇنىڭ شۇ سورۇندىكى ئەخلاقىنىڭ قانداق بولۇشى كىشىلەرنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشىش ـ ئېرىشەلمەسلىكىگە بىۋاستە سەۋەب بولىدۇ. مۇبادا سىز ئۆز ئىش ـ ھەرىكىتىڭىز ئارقىلىق ئىززەت ـ ئابرۇيغا ئىگە بولىمەن دېسىڭىز ، تۆۋەندىكى ئاممىۋى سورۇن ئەخلاقىغا رىئايە قىلمىقىڭىز زۆرۈر:

1 . جامائەت سورۇنلىرىدا ئۆزىڭىزدىن چوڭلارنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ ياكى تۆرگە چىقىپ ئولتۇرماڭ ، چوڭلارنىڭ ئالدىدىن ئۆتمەڭ ، ئورنىڭىزنى تېپىپ ئولتۇرۇڭ. چوڭلار تۆرگە تەكلىپ قىلسا چىرايلىقچە رەت قىلىڭ. چوڭلارنىڭ ئالدىدا پۈتىڭىزنى مىنگەشتۇرۇپ ياكى سۇنۇپ ئولتۇرماڭ ، ئولتۇرغان ئورنىڭىزنى باشقىلارغا ئۆتۈنۈپ بېرىۋەرمەڭ ، ئۆتۈنۈپ بېرىۋەرسىڭىز پەگاغا بېرىپ قالمىسىز ـ دە ، ھۆرمىتىڭىزنى تۆكۈۋالمىسىز .

2 . يېنىڭىزدىكىلەر بىلەن كۆسۈرلىشىپ ، قۇلاقنى قۇلاققا يېقىپ پاراڭلاشماڭ ،

مەھمۇت قەشقەرى
(1008 ~ 1105)

بۈيۈك ئالىم ، تىلشۇناس . شاھانە ئەسەر « تۈركىي تىللار دىۋانى » نىڭ مۇئەللىپى . ئۇ خان جەمەتى ئائىلىسىدە دۇنياغا كېلىپ ، بىر ئۆمۈر ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشتىن سىرت ، قەشقەردە مەدرىسە ئېچىپ مۇدەررىسلىك قىلغان . ئۇنىڭ يېنە باشقا ئەسەرلىرى بارلىقى مەلۇم بولسىمۇ ، زامانىمىزغىچە يېتىپ كېلەلمىگەن . ئالىمنىڭ تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقتى ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات يوق . ئەمما 97 يىل ئۆمۈر كۆرۈپ ئوپالغا دەپنە قىلىنغانلىقى مەلۇم.

باشقىلار بىلمەيدىغان تىلدا سۆزلەشمەك. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: « ئەگەر ئۇچ كىشى بولساڭلار، ئىككىڭلار بىرلىشىپ، ئۈچىنچى شەخسكە ئاڭلاتماي، پىچىرلاپ گەپلەشمەڭلار، چۈنكى، بۇ ئۇنى غەم ـ ئەندىشىگە سېلىپ قويىدۇ! » دېگەن.

3. سورۇنغا كېچىكىپ كەلگەن بولسىڭىز، سورۇندىكىلەرگە ئەدەپ بىلەن ئوك قىلىڭىزنى كۆكسىڭىزگە قويۇپ: « ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم » دەپ سالام بېرىپ كىرىڭ ـ دە، ئازادىرەك بىرجايىنى تېپىپ ئولتۇرۇڭ. سالام بەرمەي كىرىپ غىپپىدە ئولتۇرۇۋالماڭ، بۇنداق قىلىسىڭىز ئەدەپسىزلىك بولىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: « سالام بېرىپ كىرمىگەن ئادەمنى ھۇزۇرۇڭلاردا تۇتماڭلار » دېگەن. بۇ، سالامنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى كۆرسىتىدۇ. سورۇنغا كىرگەندە، باشقىلارنىڭ ئارىسىغا قىستىلىپ كىرىپ ئولتۇرماڭ، بۇنداق قىلىسىڭىز، بىرلا ۋاقىتتا ئىككى كىشىنىڭ نەپرىتىگە ئۇچرايسىز. بۇ ھەقتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: « ئىككى كىشىنىڭ رۇخسەتسىز ئايرىۋېتىش توغرا ئەمەس » دېگەن.

4. ئاممىۋى سورۇنلاردا تاماكا چەكمەك، ئۇدۇل كەلگەن يەرگە تۈكۈرمەك، ئادەملەرگە قاراپ كېرىلمەك، بۇرنىڭىزنى قاشلىماڭ، چىشىڭىزنى، بۇرنىڭىزنى كولىماڭ، چۈشكۈرۈك كەلسە، ئەسنەك تۇتسا، قولىڭىز ياكى قولياغلىقىڭىز بىلەن ئېغىزىڭىزنى توسۇۋېلىڭ. ئېتىكىڭىز ياكى چاپان، كۆينىكىڭىزنىڭ يېڭى، پېشى بىلەن يۈزىڭىزنى، بۇرنىڭىزنى سۈرتمەڭ.

5. ئاممىۋى سورۇنلاردا يۇقىرى ئاۋاز بىلەن باشقىلارنى چاقىرماڭ، قاقاقلاپ كۈلمەك، بىراۋنى زورمۇزور كۈلدۈرمەك، باشقىلارغا تىكىلىپ قاراۋەرمەك، ئۇنداق قىلىسىڭىز، باشقىلارنى ئۈيۈلدۈرۈپ قويىسىز. ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر ئەلىشىر نەۋائى « ئەدەپسىزلىكنىڭ بىر بەلگىسى ئورۇنسىز كۈلكىدۇر، قارا، كەكلىك ئۆز كۈلكىسىدە بېشىغا بالا كەلتۈرىدۇ، غۇنچە كۈلۈپ ئېچىلىپ، ئارقىدىن توزۇيدۇ » دېگەن.

يۈسۈپ خاس ھاجىپ
(1018 ~ 1085)

قاراخانىيلار سۇلالىسى دەۋرىدە (مىلادىيە 880 — 1212 ـ يىللار) مەيدانغا چىقىپ ئۇزۇنىڭ « قۇتادغۇبىلىك » (« بەخت ـ سائادەتكە ئېرىشتۈرگۈچى بىلىم ») ناملىق زور ھەجىملىك داستانى ئارقىلىق ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا بۈيۈك بىر ئابىدە تىكلىگەن شائىر. ئۇنىڭ بۇ دېداكتىك داستانى ئۆز ئىچىگە ئالغان غايەت زور بىلىم مەنبەسى ئارقىلىق كۆپلىگەن خەلقلەرنىڭ تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنىپ، دۇنيا مەدەنىيەت خەزىنىسىدىن تېگىشلىك ئورۇن ئالغان.

6 . ئاممىۋى سورۇنلاردا مېۋە ـ چېۋە، كەمپۇت، شاكىلات قاتارلىقلارنى يېمەك، سېغىز كەمپۇت چاينىماك، گازىر ـ پۇرچاق چاقماك، ئاممىۋى سورۇنلارنىڭ تازىلىقىغا ئەھمىيەت بېرىك، كەمپۇت قەغىزى، پارچە ـ پۇرات قەغەز، مېۋە شۆپىكى قاتارلىقلارنى خالىغان يەرگە تاشلىماك.

7 . يىغىن، يىغىلىشلاردا بېشىڭىزنى ساڭگىلىتىپ مۇگدەپ ئولتۇرماڭ، يېنىڭىز ـ دىكىلەر بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ، سۆزلىگۈچىنىڭ ئەگىكىگە ھۆرمەتسىزلىك قىلماڭ، ئىنتىزامنى ساقلاڭ، تۆت ئەتراپىڭىزغا مەقسەتسىزلا قاراۋەرمەڭ، بۇنداق قىلمىش ئەخلاقسىزلىقتۇر.

8 . ئاممىۋى سورۇننىڭ ئەسلىھەلىرىنى ئاسراڭ، باشقىلارنىڭ ئاسرىمايۋاتقانلىقىنى كۆرسىڭىز « نېمە كارىم، مېنىڭ ئەمەسقۇ » دېمەي، ئۇلارنى توسۇڭ، ئاممىۋى سورۇنلاردا باشقىلارنىڭ يۈرۈشىگە پۈتلىكاشاڭ بولىدىغان، زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزىدىغان تاش، كېسەك، ئەينەك پارچىسى قاتارلىق نەرسىلەر بولسا ئېلىۋېتىڭ.

ھەدىسته « يولدا ياتقان تىكەن شاخلىرىنى ئېلىپ تاشلىغان ئادەمنىڭ ئالدىنقى ۋە كېيىنكى گۇناھلىرىنى ئاللا كەچۈرىدۇ » دېيىلگەن.

9 . كوچىلاردا، بازار ـ رەستىلەردە، سودا ـ سېتىق ئورۇنلىرىدا مەقسەتسىز توپلىشىۋېلىپ باشقىلارنىڭ بىمالال يۈرۈشىگە ۋە سودا تىجارىتىگە دەخلى يەتكۈزمەڭ. بۇنداق قىلىسىڭىز، باشقىلار ئاشكارا بىر نېمە دېمىسىمۇ كۆڭلىدە سىزدىن نارازى بولىدۇ.

10 . ئەگەر سىز تىياتىر، كونسېرت، كىنو قاتارلىق سورۇنلارغا بارسىڭىز، باشقىلارغا سوقۇلۇپ كېتىشتىن، پۈتىغا دەسسىۋېلىشتىن، باشقىلارنى توسۇۋېلىشتىن ساقلىنىڭ. ئەگەر شۇنداق ئىش يۈز بېرىپ قالسا، تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئەپۇ سورىڭ. ئەگەر ئۇنداق قىلمىسىڭىز، تۆۋەندىكى مەسەلدىكى ئېيىقچاقنىڭ قىزارغىنىدەك ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈپ

فارابى
(870 ـــ 950)

« شەرق ئارستوتېلى » نامى بىلەن تونۇلغان ئۇيغۇر قارلۇق ئالىمى ئەبۇ نەسىر فارابى پۈتكۈل ھاياتىنى، بارلىق زېھنى ـ قۇۋۋىتىنى ئىلىم ـ پەن ئىشلىرىغا بېغىشلىغان. ئۇ ئۆزىنىڭ نادىر، مول ۋە ئېچىش خاراكتېرلىك تۆھپىلىرى بىلەن ئوتتۇرا ئەسىر جاھان ئىلىم ـ پەن مەدەنىيەت تارىخىدا ئۆچمەس ئىز قالدۇرۇپ كەتكەن. ئۇنىڭ تەلىماتلىرى ئوتتۇرا ئەسىردە شەرق دۇنياسىنىڭ ئىلىم ـ پەن تەرەققىياتىدا مۇھىم رول ئويناپلا قالماي، بەلكى غەرب دۇنياسىنىڭ ئىلىم ـ پەن تەرەققىياتىغىمۇ سالماق تەسىر كۆرسەتكەن.

قالمىز.

ئويۇنغا كېچىكىپ كەلگەن ئىيىقچاق سەھىنىنىڭ ئالدىغا بېرىۋالماقچى بولدى ـ دە، سىغدىشىپ تۇرغان تاماشىبىنلار ئارىسىغا قىستىلىپ كىرىپ، قايسىدۇر بىرىنىڭ پۇتىغا دەسسىۋالدى، قايسىدۇر بىرىنى گەۋدىسى بىلەن سوقۇپ يېقىتىۋەتتى ...ئۇ باشقىلارنىڭ قاقشاشلىرىغا، ئەيىبلەشلىرىگە قارىماي، بالىسىنى باغرىغا باسقان پېتى بېرىلىپ ئويۇن كۆرۈۋاتقان مۇلۇن بىلەن تىيىنىڭ ئوتتۇرىسىغا سىغدىلىپ كىرىپ ئولتۇرۇۋالدى. مۇ. لۇنچاق قورقمىسىدىن چىرقىرىۋەتتى، ئۇزۇن قۇيرۇقى ئىيىقچاقنىڭ ئاستىدا بېسىلىپ قالغان تىيىن ئاغرىق ئازابىدىن تولغىنىپ كەتتى. ئىيىقچاق يوغان گەۋدىسى بىلەن سەھنىنى توسۇۋالغاچقا، ئويۇننى كۆرەلمىگەن كىچىك ھايۋانلار چۇرقىراشقىلى تۇردى. ئويۇن تەرتىپى بۇزۇلدى...

— ئەدەپ ـ ئەخلاقنى ئۇقمامسەن بالام؟ — دېدى بىر چەتتە ئولتۇرغان قېرى مايمۇن ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ، — شۇنچىۋالا بويۇق بىلەن مۇشۇنداق بولمىغۇر قىلىقلارنى قىلساڭ ئۆزۈڭگە سەت ئەمەسمۇ؟

— سېنىڭ نېمە كارىڭ؟ — دېدى ئىيىقچاق قوپاللىق بىلەن، — نېمە قىلغۇم كەلسە شۇنى قىلىمەن.

— بولدى، باشقا گەپلەرنى كېيىن دېيىشەيلى، — دېدى مايمۇن ئۇنىڭ بىشىملىكىدىن بىزار بولۇپ، ئاۋۋال كۆپچىلىكنى خاتىرجەم ئويۇن كۆرگىلى قوي!

— تازا گەپ بولدى ـ دە، — دېدى ئىيىقچاق مەسخىرە ئارىلاش، — ئۇلارنى ئويۇن كۆرگىلى قويماي كۆزىنى ئېتىۋاپتىمەنمۇ؟

— ھەممىنىڭ ئالدىدا پوتەيدەك چوقچىيىپ ئولتۇرساڭ، بىزدەك جۇغى كىچىك، بويى پاكارلار قانداق كۆرەلەيمىز؟ — توشقانچاق ئاچچىقىغا بەس كېلەلمەي غۇدۇڭشىپ قويدى.

ئەلىشىر نەۋائى
(1441 — 1501)

شەرق شېئىرىيىتىنىڭ ئاجايىپ جىلۋىدار گۈلىتاجى بولغان، ئىجادى بىلەن جاھانغا تونۇلغان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىنىڭ شانلىق ئېپىتىخارى ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر شائىر ئەلىشىر نەۋائى ھىراتتا تۇغۇلغان ۋە يەتتە يېشىدىن باشلاپ شېئىر يېزىشقا كىرىشكەن. ئەلىشىر نەۋائىنىڭ ئەسەرلىرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە « خەزائىنۇل مەئانى » نامىلىق دىۋانى بىلەن « خەمسە» نامىلىق داستانلار توپلىمى ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدۇ.

ھەر تەرەپتىن ئېيىقچاقنى ئەيىبلىگەن غەزەپلىك سادالار كۆتۈرۈلدى، غۇلغۇلا باشلاندى. ئويۇننى داۋاملاشتۇرۇشقا مۇمكىن بولماي قالدى. ھەممەيلەن كۆڭۈلسىزلىك ئىچىدە تارقىدى. ئېيىقچاق غادايغىنىچە ھېچكىمگە قارامۇ قويماي ھەممىدىن بۇرۇن ئۆز يولىغا راۋان بولدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن باشقا ھايۋانلار تاغدىن پەسكە چۈشۈۋاتقاندا، تۈيۈقسىز ئالدى تەرەپتىن : « ۋايجان، قۇتقۇزۇڭلار ! » دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى.

— ئېيىقچاقنىڭ ئاۋازىمۇ نېمە ؟ — دېدى مايمۇن قۇچىقىدىكى مولۇنچاقنى ئانا مولۇنغا تۇتقۇزۇۋېتىپ، — مەن ئاۋۋال بېرىپ قاراپ باقاي، سىلەر ئارقىدىن بېرىڭلار !

ئاۋاز چىققان جايغا ئۇچقاندەك يېتىپ بارغان مايمۇن تېيىلىپ كېتىپ چوڭقۇر جىلغا ئوستىدە تاشقا ئېسىلىپ ساڭگىلاپ قالغان ئېيىقچاقنى كۆرۈپ بەدىنىدىن سوغۇق تەر چىقىپ كەتتى. ئېيىقچاق چۈشۈپلا كەتسە، كۆكۈم ـ تالقان بولۇپ كېتەتتى. مايمۇن ئىككىلىنىپ ئولتۇرمايلا چاققانلىق بىلەن ئېيىقچاق ئېسىلىپ قالغان تاش ئوستىگە سىيرىلىپ چۈشتى ـ دە، قۇيرۇقىنى بىر تاغقا چىرمىۋېلىپ ئۆزىنى ئالدىغا تاشلاپ ئېيىقچاقنىڭ قولىدىن تۇتۇۋالدى. ئۇ ئاخىر مايمۇننىڭ ياردىمىدە تاش ئوستىگە چىقىۋالدى. ئۇنىڭغىچە مولۇن، تىيىن، توشقانچاقلار يېتىپ كېلىپ، ئۇنىڭ بىر ئاز سۈرۈلۈپ كەتكەن يەرلىرىنى مېھرىبانلىق بىلەن سىيلاشتى. بۇنىڭدىن تەسىرلەنگەن ئېيىقچاقنىڭ كۆز ئالدىدىن ئۆزىنىڭ بايا تىنقى قوپاللىق، ئەدەپسىزلىكلىرى « يالت » قىلىپ ئۆتۈپ، خىجىللىقتىن يۈزى ئۇلۇلدە قىزىرىپ كەتتى.

11 . ئەگەر سىز توي ـ تۆكۈنلەرگە بارسىڭىز، توي ئىگىسى بىلەن تەڭ خۇشاللىنىڭكى، بولمىغۇر ئىش ـ ھەرىكەتلەر بىلەن توي شادلىقىنى بۇزماڭ. تويدا باشقىلارنىڭ غەيۋىتىنى قىلماڭ، كەلسە ـ كەلمەس باھا بەرمەڭ. ئەگەر سىز ئۆلۈم ـ يېتىم، نەزىر ـ چىراغ سورۇنلىرىغا بېرىپ قالسىڭىز، مەرھۇمنىڭ ئائىلە ـ تاۋابىئاتلىرىنىڭ دەرد ـ ئەلەمىگە

سۇلتان سەئىدخان
(1490 — 1533)

يەكەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى، شائىر سۇلتان سەئىدخان ئىستېداتلىق، مەرىپەتپەرۋەر كىشى بولغانلىقتىن، يەكەن خانلىقىدا ئەدەبىيات ۋە سەنئەت ئىشلىرى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىپ زور نەتىجىلەر قولغا كەلگەن. سۇلتان سەئىدخانمۇ ئۇيغۇر ۋە پارس تىللىرىدا نۇرغۇن شېئىرلارنى يازغان، ئەما دەۋرىمىزگە كۆپ يېتىپ كېلەلمىگەن. سۇلتان سەئىد خان تىبەتكە قىلىنغان بىر قېتىملىق ھەربىي يۈرۈشتە 43 يېشىدا ۋاپات بولغان.

ئورتاقلىشىپ ھازا ئېچىپ، ئۆزىڭىزنىڭ قايغۇرغانلىقىنى بىلدۈرۈڭ، ھېسداشلىق قىلىڭ. « قازاغا رىزا، بالاغا سەۋر قىلىش » نى، ئىنسانىنىڭ ھامان بىر كۈنى پانىي ئالەمدىن باقىي ئالەمگە كېتىدىغانلىقىنى ئېيتىپ تەسەللى بېرىڭ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: « كىمكى بېشىغا مۇسىبەت چۈشكەن ئادەمدىن ھال ـ ئەھۋال سوراپ، تەسەللى بەرسە، شۇ مۇسىبەتلىك ئادەمگە بەرىلىدىغان ساۋاب مىقدارىدىكى ساۋابقا ئىگە بولىدۇ » دېگەن.

تۈپراق بېشىدا، نەزىر ـ چىراغ سورۇنىدا باشقىلار بىلەن پاراڭلىشىپ تۇرماڭ، چاقـ چاقلىشىپ كۈلمەڭ، ھازىدار بىلەن بىرلىكتە مەرھۇمغا ئاتاپ دۇئا ئوقۇڭ. ھەرگىزمۇ مەرھۇمنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى يېتەرسىزلىكلىرىنى ئېغىزىڭىزغا ئالماڭ. بۇ جەھەتتە پەيـ غەمبەر ئەلەيھىسسالام : « دۇنيادىن ئۆتۈپ كەتكەنلەرنىڭ پەقەت ياخشى سۈپەتلىرىنى ياد ئېتىڭلار، يامان سۈپەتلىرىدىن تىلىڭلارنى يىغىڭلار » دېگەن.

12. ئاممىۋى سورۇنلاردا باشقىلارغا قولىڭىزدىن كېلىشچە ياردەم قىلىڭ، يەنى ئېغىر يۈك ـ تاقلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ بېرىڭ. جەدەل ـ ماجىرا بولسا ئوتتۇرىغا چۈشۈپ چىرايلىقچە ئايرىپ قويۇڭ، يولدىن ئازغانلار يول سورىسا كۆرسىتىپ قويۇڭ ياكى كوچا بېشىغىچە ئېرىنمەي باشلاپ بېرىڭ. كارىڭىز بولماي ئۆتۈپ كەتمەڭ، شۇنداق قىلسىڭىز مەسچىتكە كىرىپ ھېچكىم بىلەن كارىڭىز بولماي تائەت ـ ئىبادەت قىلغاندىن ئارتۇق ھۆرمەتكە ۋە ساۋابقا ئېرىشىسىز، ئىشەنمىسىڭىز « نەۋائى بىلەن مەدىكار » نىڭ ھېكايىسىگە قۇلاق سېلىڭ.

بىر ياش يىگىت مەدىكارلىق بىلەن كۈن ئۆتكۈزىدىكەن. ئۇ شۇ جەريانىدا ئادەملەر ئارىسىدا بولغان جېدەل ـ ماجىرانى بېسىقتۇرۇپ، بىراۋنىڭ ھارۋىسى پېتىپ قالسا « ھە ـ ھۇ » دەپ چىقىرىپ بېرىپ كىشىلەرگە ياردەم قىلىپ يۈرىدىكەن. يىگىتتىكى بۇ خىسلەتلەرنى كۆرگەن نەۋائى ئۇنى ھۆرمەتلەپ، قاچان كۆرسە ئۇنىڭدىن بۇرۇن سالام بېرىپ ئۆتىدىكەن. يىگىت نەۋائىنىڭ بۇ ھۆرمىتىگە ئەجەبلىنىپ : « مەن ئەتىدىن ـ كەچكىچە ئادەملەرنىڭ

ئۆمەر ھەييام

(1040 ـــ 1123)

نىشاپۇردا تۇغۇلۇپ، خۇراسان ۋە ماۋەرائۇننەھىردە پائالىيەت ئېلىپ بارغان مۇتەپەككۇر، شائىر ۋە ئاستـرونوم ئىدى. ئۇ سالجۇق تۈرك شاھلىرىدىن مالىك شاھ ھۆزۈرىدا، ۋەزىر نىزامىمۇلۇك ھامىيلىقىدا « مالىك شاھ ئاسترونومىيلىك جەدۋىلى » نى ئىشلەپ، سالجۇقىيلار كالېندارىنى تۈزگەن. ئۇ « ھېساب مەسىلىلىرىنىڭ يېشىلىشى ۋە ئىسپاتى » ، « ئارفىمېتىكىدىكى قىيىن مەسىلىلەر » ... قاتارلىق ئەسەرلەرنى ۋە كۆپلىگەن ئۆتكۈر پىكىرلىك رۇبائىيلارنى يېزىپ، خەلق قەلبىدىن مۇناسىپ ئورۇن ئالغان.

جەدەل ـ ماجىرالىرىنى بېسىقتۇرۇپ ، لايغا پېتىپ قالغان ھارۋىلىرىنى چىقىرىشىپ بېرىپلا يۇرسەم، نامازغا ئوقۇمىسام، روزا تۇتمىسام، يەنە نېمە ئۈچۈن ئەۋائى مېنى مۇنچىلىك ھۆرمەت قىلىدۇ، بۇنداق يۇرۇشۇم تازا جايىدا بولمىدى، مېنىڭ بالا ـ چاقام بولمىغاندىكىن ماڭا مال ـ دۇنيانىڭ نېمە كېرىكى بار » دەپ ، بىر مەسچىتتە كۈن بويى ھېچكىم بىلەن چاتىقى بولماي تائەت ـ ئىبادەت بىلەن ئولتۇرىدىغان بوپتۇ.

بىر كۈنى يىگىت مەسچىتتە تەسۋى سىرىپ ئولتۇرغانكەن، ئەۋائى مەسچىتنىڭ ئالدىدىن بىرسى بىلەن پاراڭلىشىپ ئۆتۈپ قاپتۇ. ھېلىقى يىگىت : « ئەۋائى ئاجايىپ كارامەت ئادەم ئىكەن ، مېنىڭ نامازخان بولۇپ تائەت ـ ئىبادەت قىلىدىغانلىقىمنى بۇرۇنلا بىلىپ مېنى ھۆرمەت قىلغانىكەن » دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ تەزىم بىلەن سالام بېرىپتۇ. ئەۋائى تەزىم ـ سالامنى ئىلىك ئېلىش ئۈياقتا تۇرسۇن، ئۇنىڭغا قاراپمۇ قويماي ئۆتۈپ كېتىپتۇ. يىگىت : « ئەۋائى يېنىدىكى كىشىنىڭ گېپىگە بېرىلىپ كېتىپ مېنى كۆرمەي قالغان بولسا كېرەك » دەپ ئۆزىگە تەسەللى بېرىپتۇ. ئۇچ ـ تۆت كۈندىن كېيىن ئەۋائى يەنە مەسچىتنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ قاپتۇ. مەسچىتتىكى يىگىت ئورنىدىن تۇرۇپ سالام بېرىپتۇ. ئەۋائى يەنىلا پىسەنت قىلماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يىگىت ھەيران بولۇپ ئەۋائىدىن :

— تەقسىر، كۈن بويى بىكار يۈرگىنىمدە سالام بېرىپ ئۆتەر ئىدىڭىز، ئەمدى مەن ئەتىدىن كەچكىچە تائەت ـ ئىبادەت بىلەن ئولتۇرۇپ سىزگە سالام بەرسەم، ئىلىك ئالمايسىز، بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ.

— سەن لاغايلاپ يۈرگىنىڭدە خەلقكە پايدا تېگىپ تۇراتتى. ئەمدى بولسا ئەتىگەنلىك ناشتاڭ بىلەن كەچقۇرۇنلۇق تامىقىڭنىڭ غېمىدە كۈن بويى باشقىلارنىڭ قىلىغا قاراپ تەمە بىلەن ئولتۇرسەن، سالىمىڭنى ئىلىك ئالماسلىقىمنىڭ سەۋەبى شۇ ! ... — دەپتۇ ئەۋائى. ئەۋائىنىڭ بۇ سۆزلىرى يىگىتكە قاتتىق تەسىر قىلىپ ، يەنە ئۆزىنىڭ دەسلەپكى ئىشىنى قىلىدىغان بوپتۇ.

سەئىدى

(1203 ~ 1292)

ئوتتۇرا ئەسىردە ياشىغان مەشھۇر پارس شائىرى . ئۇ « بوستان » ۋە « گۈلىستان » ناملىق ئۆلمەس ئەسەرلىرى بىلەن دۇنيا جامائەتچىلىكىگە تونۇشلۇق. سەئىدى ئۇچ ياشلارغا كىرگەندە ئاتىسىدىن يېتىم قېلىپ نامراتلىق ئىچىدە چوڭ بولغان ۋە دەرۋىش بولۇپ ، يىگىرمە يىللىق سەرگەردانلىق ھاياتىنى باشتىن كەچۈرگەن. سەئىدى ئاخىرقى ئۆمرىدە شىراز شەھرىنىڭ ئېتراپىدىكى ئاددىي بىر كەپىدە تۇرمۇش كەچۈرگەن ھەم ۋاپات بولغاندىن كېيىن شۇ يەرگە دەپنە قىلىنغان.

2. قوشنىدارچىلىق ئەخلاقى

قوشنىلىرىڭ سېنى ئادەم دېسە ، دېمەك سەن ياخشى ئادەم . ئەگەر ئۇلار سېنى يامان دېيىشسە ، دېمەك سەن يامان ئادەم .

« سەھىھ ھەدىسلەر » دىن

كىشىلىك جەمئىيەتنى ئائىلىلەرسىز تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمىغىنىدەك، ئائىلىلەر- نىمۇ قوشنىسىز تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس. دېمەك، ئىنسان ئۆز ھاياتىدا ياخشى ياكى يامان بولسۇن، قولۇم ـ قوشنىلىرى بىلەن ئارىلىشىدۇ، بىللە ياشايدۇ، بىرلىكتە بۇ ھايات مۇساپىسىنى داۋاملاشتۇرىدۇ ۋە تاماملايدۇ. بۇ ھايات ئۇزۇلمەي مۇشۇنداق داۋام قىلىدۇ...

شۇڭا، ئەجدادلىرىمىز قوشنىلىك ھايات يولىمىزدىكى مۇھىملىقىنى يىغىنچاقلاپ « يىراقتىكى تۇغقاندىن يېقىندىكى قوشنا ياخشى » دېگەن ھېكمەتنى ئوتتۇرىغا قويغان. ھەر بىر ئائىلە ئۆچۈن يىراقتىكى تۇغقاندىن يېقىندىكى قوشنا ياخشى بولغاچقا، ئۇنىڭ قوشنىدارچىلىق بۇرچىنى ئادا قىلىمىقى زۆرۈردۇر. سىز قولۇم ـ قوشنىلار بىلەن ئىناق ئۆتۈڭ، ھەقىقىي ھاياتنىڭ مېۋىسى ـ ۋاپاسىنى تەڭ كۆرىمەن دەيدىكەنسىز، ئۇنداقتا تۆۋەن- دىكىلەرگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىڭ.

1. قوشنىڭىز بىلەن ياخشى ئۆتۈڭ، ھەرگىز دۇشمەنلىشىپ قالماڭ، سىز بوسۇ-

برۇنى
(973 ـــ 1044)

ئەبۇ رەيھان ئەل بىرۇنى خارەزمدە تۇغۇلغان ، كېيىن غەزنىگە كۆچۈپ بارغان ھەمدە كۆپ يىل ھىندىستاندا مۇھاجىر بولۇپ تۇرغان . « ھىندىستان تەزكىرىسى » ، « قەدىمكى يادىكارلىقلار » ، « مەسئۇدى ئاستىرونومىيىسى ۋە مۇنەججىملىكى قائىدىلىرى » ... قاتارلىق ئەسەرلەرنى يازغان. ئۇ ئوتتۇرا ئەسىردە يەر شارىنىڭ مېرىدىئان ۋە پاراللېل گرادۇسلىرىنى ھەمدە سىن ئاۋۇال تۇغرا ئۇلۇچەپ چىققان ئالىم بولۇپ قالغان.

غىڭىزدىن ئاتلىغان ھامان قوشنىڭىز بىلەن ئۇچرىشىسىز . شۇ چاغدا سىز ئەڭ ئاۋۋال « ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم » دەپ سالام بېرىڭ، كۆرمەسكە سېلىپ ئۆتۈپ كەتمەڭ ياكى قوشنىڭىزنىڭ سالام بېرىشىنى تەمە قىلماڭ. سىز سالامنى بۇرۇن قىلسىڭىز، بۇ سالىمىڭىز قوشنىدارچىلىق مېھىر ـ مۇھەببەتنى ئويغىتىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : « بىر ـ بىرىڭلار بىلەن سالاملىشىپ يۈرۈڭلار ، شۇنداق قىلساڭلار ، ئاراڭلاردا مېھىر ـ مۇھەببەت ئويغىنىدۇ » دېگەن.

قوشنىلار ئارا ئۇقۇشماسلىق، كۆڭۈلسىزلىك بولۇپ تۇرىدۇ، بۇ ئۇقۇشماسلىق، كۆڭۈلسىزلىكنى مۇستەسنا قىلمىشنىڭ ئەڭ ياخشى ئۇسۇلى ئاۋۋال سالام قىلىشتۇر.

قوشنىڭىز بىلەن ياخشى ئۆتۈڭ، كۈنلىرىڭىز كۆڭۈللۈك، خاتىرجەم، پاراغەتتە ئۆتىدۇ. قوشنىلىرىڭىز بىلەن ئارازلىشىپ، دۈشمەنلىشىپ ئۆتۈڭ، كۈنلىرىڭىز ئازاب ئىچىدە، كۆڭۈلسىز ئۆتىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : « بەختسىزلىك ئۇچ نەرسىدىدۇر : ئاتتا، خوتۇندا، ھويلىدا » دېگەن، يەنى ياماں ئات، ياماں خوتۇن، ياماں قوشنىسى بار ھويلا دېگەنلىكتۇر.

2 . بالىلارنىڭ ئارىسىغا كىرمەڭ. بالىلارنىڭ يېشى، مىجەزىدىن ئالغاندا ھېلى ئۇ- رۇشۇپ، ھېلى يەنە بىللە ئويناشى تەبىئىي ئەھۋال. بۇنداق ئەھۋاللار تەكرار بولۇپ تۇرۇشى مۇمكىن، شۇڭا بالا ئارىسىغا كىرىپ ئارازلىشىپ قالماڭ. ئۆزىڭىزنىڭ بالىسىغا چىقىشىپ ئويناش ھەققىدە كۆپرەك تەلىم بېرىڭكى، ھەرگىزمۇ بالىڭىزنىڭ ئارىسىغا كىرىپ : « قاغا بالام ئاپئاق، كىرپە بالام يۇمشاق » دەپ گۇناھنى قوشنىڭىزنىڭ بالىسىغا ئارتىپ داۋالاشماڭ، كەينىدىن كوتۇلدىماڭ، تەنە قىلماڭ. بۇنداق قىلسىڭىز قوشنىلار ئارا مۇنا- سىۋەتكە دەز كېتىپلا قالماي، بالىڭىزنىمۇ ئۆز بېشىمچى، كاززاپ قىلىپ قويىسىز، ئىناۋىتىڭىزنىمۇ تۆكۈۋالىسىز. بالىلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ ئاداۋەت ساقلىماڭ. پەيغەمبەر

زەلىلى
(1672 ـــ 1745)

تىلىنىڭ گۈزەللىكى، پىكىرلىرىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، ئوخشىتىشلىرىنىڭ چىرا- لىقلىقى بىلەن ئۆزىگە خاس ئالاھىدە ئۇسلۇب يارىتقان شائىر مۇھەممەد سىدىق زەلىلى ئۇي- غۇر ئەدەبىياتىنىڭ تونۇلغان نامايەندىلىرىدىن بىرى . شا- ئىرنىڭ بەزى مىسرالىرىدىن ئۇنى تەخمىنەن XVII ئەسىرنىڭ 70 ـ يىللىرى يەكەندە تۇغۇل- غان دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ، ئەمما شائىرنىڭ قانچىلىك ئۆمۈر كۆرۈپ، قاچان ۋاپات بولغانلىقى ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات يوق . « سەپەرنامە » داستانى شائىرنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە ئەسىرىدۇر .

ئەلەيھىسسالام : « ھەر دائىم (ئۆزۈن ۋاقىت) خۇسۇسەن ئاداۋەت ساقلاش گۇناھكار بو-لۇشىنىڭ ئالامىتىدۇر » دېگەن.

3 . قوشنىلىرىڭىز تۇرلۇك قىينىچىلىقلارغا يولۇققاندا ياردەم بېرىڭ ، قوشنىلىرى-ڭىزنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى ئوخشاش بولمايدۇ. بەزى قوشنىلىرىڭىز تۇرمۇشتا قىينىلىپ پۇل ، نەرسە ـ كېرەك ئۆتنە سوراپ كىرسە ، قولىڭىزدا بولسىلا ئايىماي ياردەم قىلىڭ . تۇرمۇشتا ئۆزئارا ئۆتنە ـ يېرىم قىلىشىپ ئۆتۈش ، ئۇششاق ئىستېمال بۇيۇملىرى ، ئۆي سايمانلىرى ئۆتنە ئېلىپ ئىشلىتىش دائىملىق ئەھۋال. بۇنداق چاغدا بار تۇرۇپ بەرمىسىڭىز ، قوشنىدارچىلىققا يارىمىغان بولىسىز. ئەگەر سىز قوشنىڭىزدىن پۇل، نەرسە ـ كېرەك ئۆتنە ئالسىڭىز ، ئۆز ۋاقتىدا ئۆز پېتى قايتۇرۇڭ. بۇزۇلسا تۇزەڭ ياكى يېڭىدىن سېتىۋېلىپ بېرىڭ. شۇنداق قىلسىڭىز باردى ـ كەلدىنىڭ يولى ئېتىلىپ قالمايدۇ ...دە ، ياغاچ قازاندا بىر قېتىم ئاش پىشىدۇ» غان ئەھۋال سادىر بولمايدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : « سىلەرنىڭ ئاخشىلىرىڭلار ئالغان قەرزنى چىرايلىق قايتۇرىدىغانلاردۇر » دېگەن.

4 . قوشنىلارنى ھۆرمەتلەڭ. ئۇلارغا ئاش ـ تاماق سۇنۇپ ، قوشنىدارچىلىق ھۆرمىتىڭىزنى يېڭىلاپ تۇرۇڭ ، قوشنىدارچىلىقنىڭ ھەققىمۇ بىر ـ بىرىنى ھۆرمەت قىلىشتۇر . سىز تاماق ئەتكەندە قوشنىڭىز تاماق ئەتسۇن ياكى ئەتمىسۇن ، توق ياكى ئاچ بولسۇن ، ئەتكەن غىزايىڭىزدىن سۇنۇپ ئۆز ھۆرمىتىڭىزنى ئىپادىلەڭ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام شۇنداق قىلاتتى ۋە شۇنداق قىلىشنى تەۋسىيە قىلاتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە مۇنداق دېگەن : « ئى ئەبۇزەر ، شورپا قاينىتساڭ سۇيىنى جىقراق قىل ، قوشنىڭغا سۇن » ، ئائىشە رەزىيۇللاھۇ ئەنھا: « ئىككى قوشنىنىڭ قايسىسىغا نەرسە سۇنىمەن » دەپ سورىغاندا « ئىشىكى ساڭا ئەڭ يېقىنىغا » دەپ جاۋاب بەرگەن.

ئەگەر ئۇ قوشنىڭىز پېقىر ـ مىسكىن، ئاچ بولسا تېخىمۇ شۇنداق قىلىڭ. پەيغەمبەر

خاراباتى

(1638 ـــ 1730)

شائىر مۇھەممەت ئىنىنى ئابدۇللا خاراباتى ئاقسۇدا ياشىغان ۋە ھاياتىنىڭ ئاخىرىدا بارلىق مال ـ مۈلكىنى كەمبەغەللەرگە بۆلۈپ بېرىپ ، ئاشىق مۇھەببەت كۈن ئۆتكۈزگەن ھەمدە ئۆزىنىڭ جاھالەتلىك دەۋرانغا قارشى شىكايەتنامىسى بولغان « كوللىيات مەسنەۋى خاراباتى » نامىلىق توپلىمىنى ئىشلەپ چىققان. شائىر ۋاپات بولغاندىن كېيىن خەلق ئۇنى ھۆرمەتلەپ ھەيۋەتلىك « ھاجى خاراباتى مەقبەرىسى» ۋە« ھاجى خاراباتى خانىقاسى» نى بىنا قىلىپ ، ئۇنى داۋاملىق ئەسلەپ كەلگەن.

ئەلەيھىسسالام : « يەنىدىكى قوشنىسى ئاچ تۇرۇپ، ئۆز قورسىقىنى تويغۇزۇپ يۇرۇيدىغان ئادەم كامىل مۇسۇلمان ئەمەس » دېگەن.

5. قوشنىلارنىڭ خۇشاللىقىغا ئورتاق جور بولۇڭ، قايغۇسىغا تەڭ قايغۇرۇڭ. دەردىگە دەرمان بولۇڭ، قوشنىڭىزغا ياخشىلىق قىلىڭ، ياردەم سورىسا « جان » دەپ ياردەم بېرىڭ. كېسەل بولسا پات ـ پات نەرسە كېرەك ئېلىپ كىرىپ يوقلاڭ. دوختۇرغا كۆرۈنۈشىگە ياردەم قىلىڭ. توي ـ تۆكۈن، نەزىر ـ چىراغ ئىشلىرىدا باغاق تارقىتىشتىن باشلاپ ياردەملىشىپ ياخشى قولداش بولۇڭ. ھەمايە قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلىرىنى ھەمايە قىلىڭ. خاتالىق لىرىنى ئەپۇ قىلىڭ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : « قوشنىلار بىلەن ياخشى ئالاقىدە بولۇڭلار » دېگەن.

6. ئۆي ياكى يول ئىشلىرىدا قوشنىڭىزنى قىستىماڭ. ئۆزئارا ئالاقىدار نەرسىلەرنى قوشنىڭىزدىن مەسلىھەت سورىماي ساتماڭ ياكى ئىجارىگە بەرمەڭ. قورۇ ـ جاي چېگرىلىرى، قاشا تام، يەر پاسىللىرىنى كېڭىشىپ بېكىتىڭ. ئۆز ئالدىڭىزغا ئىگىلىۋالماڭ. بىكار جايدىن ئورتاق پايدىلىنىڭ، ئېتىز ـ ئېرىقلىرىدىكى دەل ـ دەرەخ، سەي ـ كۆكتات، زىرائەتلىرىگە زىيان سالماڭ. بىخەستەلىك قىلىپ ياكى ئۇقۇشماي ئۇلارنىڭ نەرسە ـ كېرەكلىرىگە زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزۈپ قويۇشتىن ساقلىنىڭ. ئۇلارنى زىيانغا ئۇچرىتىپ قويىسىڭىز، زىيىنىنى تۆلەپ بېرىڭ. يۇندى ـ ئەخلەتلىرىڭىزنى قوشنىلارنىڭ ئىشىكى ئالدىغا ياكى ئۆتەر يولغا تۆكمەڭ.

ئۆز نەپسىڭىن دېگەنلەر ئادەم بولۇرمۇ ؟
ئەل نەپىن دېسە كىم چىن كىشىدۇر ئۇ.

« ئوغلۇم، ئالدىڭغا قارا » دىن

نىزامى
(1141 ـــ 1209)

كېيىنكى دەۋرلەردىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئېپىك داستانلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن شائىر نىزامى گەنجەۋى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ گەنج شەھىرىدە تۇغۇلغان. ئۇ ئىسلام مەدرىسىسىدە بىرنەچچە يىل مۇدەرىسلىك قىلغاندىن سىرت، كۆپ ۋاقتىنى ئىجادىيەتكە سەرپ قىلغان. ئۇ يېزىپ چىققان « خەمسە » شەرقنىڭ ئەڭ قىممەتلىك داستانلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، شائىر ئەلىشىر نەۋائىمۇ ئۇنىڭ كۆچلۈك تەسىرىگە ئۇچرىغان.

7 . قوشنىڭىزنىڭ پەرزەنتلىرىنى ئۆز پەرزەنتىڭىزدەك كۆرۈپ، ياخشى ئاسراپ، مېھرىبانلىقىڭىزنى يەتكۈزۈڭ. بولۇپمۇ قوشنىلارنىڭ يېتىم ئوغۇل، يېتىم قىزلىرىنىڭ بېشىنى سىلاپ، ھېيت ـ ئايەملەردە ھېيتلىق بېرىپ خۇشال قىلىڭ. ئېشىنالمىسىڭىز، كىيىم ـ كېچەك، ئۇلار ياخشى كۆرىدىغان ئويۇنچۇقلارنى ئېلىپ بېرىڭ. ئوقۇشتا ئىقتىسادتىن قېينالسا، دەپتەر ـ قەلەم ئېلىپ بېرىپ، تۇرمۇش راسخوتىنى تۆلەشكە ياردەملەشىڭ. ئۇلارنىڭ يېتىملىكىنى ھېس قىلدۇرماڭ. ئۇلار سىزنى ياخشى نام بىلەن ئاتايدىغان بولسۇن. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : « مەن يېتىمگە كېپىللىك قىلغان ئادەم بىلەن جەننەتتە بىللە بولىمەن » دېگەن. قوشنىلارنىڭ خوتۇن، قىز، كېلىنلىرىگە باشقىچە نەزەر سالماڭ. بۇ شەرمەندىچىلىك بولىدۇ. بۇ ھەقتە ھەدىستە: « كىشىنىڭ ئون خوتۇن بىلەن زىنا قىلغان گۇناھى قوشنىسىنىڭ خوتۇنىنى زىنا قىلغانغا قارىغاندا يەتتىلىرەكتۇر. ئون ئۆيگە ئوغرىلىققا كىرىشنىڭ گۇناھى بىر قوشنىسىنىڭ ئۆيىگە ئوغرىلىققا كىرگەندىكىدىن يەتتىلىرەكتۇر » دېيىلگەن.

8 . قوشنىلىرىڭىزنىڭ ئارقىسىدىن غەيۋەت قىلماڭ، كەلسە ـ كەلمەس ئاھالارنى بەرمەڭ. قوشنىلىرىڭىزغا ئوخشاش مۇئامىلە قىلىڭ. ئېقتىسادىي ئەھۋالىڭىزنىڭ ياخشىلىقى، ئەمەل دەرىجىڭىزنىڭ يۇقىرىلىقىدىن پايدىلىنىپ ئۇلارنى پەس كۆرمەڭ، ئۇلارغا تەكەببۇرلۇق قىلماڭ.

ئۇلۇغ بوۋىمىز، مۇتەپەككۇر يۇسۇپ خاس ھاجىپ: « پېتىنە ـ پاساتىنىڭ ئەتراپىدا يۈرمىگىن، ئۇنىڭغا يېقىنلاشما، پېتىنە ـ پاسات قەيەردە بولسا، شۇ يەردە خارلىق بولىدۇ، پېتىنە ـ پاسات بار يەردە دۆلەت تۇرمايدۇ، قاچىدۇ، ئەگەر تۇرسا، ھەيران قالما، ئۇ بىر كېچىلىك مېھمان، خالاس » دەپ توغرا ئېيتقان.

9 . ئۆي ـ زېمىن سېتىۋالغاندا، قوشنىنى ياخشى تاللاپ، ئەخلاقلىق، دىيانەتلىك

فىردەۋسى
(934 — 1020)

« شاھنامە » نامىلىق شاھانە ئەسىرنىڭ مۇئەللىپى، مەشھۇر ئىران شائىرى، تولۇق ئىسمى ئوبۇلقاسىم فىردەۋسى. ئۇ بۇگۈنكى ئىران چېگرىسى ئىچىدىكى خۇراسان ئوبلاستىدا دۇنياغا كەلگەن. فىردەۋسىنى ھۆكۈمرانلار سىنىپى ئۆز يېنىدە پاتقۇزمىغان بولسىمۇ، ئۇ خەلق قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان، خەلقنىڭ قەدىرلىشىگە ئېرىشكەن. « شاھنامە » نىڭ ھەرخىل نۇسخىلىرى ۋە پارچىلىرى ھەرقايسى مۇسۇلمان مەملىكەتلىرى ۋە مىللەتلىرىنىڭ تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنغان.

قوشنىلار بار ئورۇندىن سېتىۋېلىشنى ئۇنتۇماڭ، ئەگەر قوشنىلىرىڭىز يامان چىقىپ قالسا، كۆچۈپ كەتمىگۈچە ئۇلاردىن قۇتۇلالمايسىز. ئۆي ـ زېمىنىڭىزنى ساتاي دەپمۇ نەرقىگە چىقىرىپ ساتالمايسىز. مۇتەپەككۇرلىرىمىز: « ئۆي ئالماقچى بولساڭ، قوشنىنى سورا، يەر ئالماقچى بولساڭ سۇيىنى سورا » دەپ بىزنى ئاگاھلاندۇرغان.

قوشنىلار ئىچىدە ئاتا مىراس قوشنىلار بولىدۇ، ئاتا ـ ئانىڭىز چىقىشىپ ئولتۇرغان قوشنىلار بىلەن سىز چىقىشىپ ئولتۇرالماسلىقىڭىز مۇمكىن. ئۇنداق ئەھۋالدا ئاتا ـ ئانا ئىزىدىن مېڭىپ چىقالماسلىقىڭ سەۋەبىنى ئۆزىڭىزدىن ئىزدەڭ. ئەگەر يامان قوشنا بىلەن ئولتۇرۇپ قالسىڭىز، سىزگە سەۋر قىلىش ھەمراھ بولسۇن.

بىر كۈنى بىر ئادەم قوشنىسىنىڭ ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ پەيغەمبەر ئەلەيھىسالامنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، ئۇ مۇنداق دېگەن : « سەۋر قىل » ، يەنە ئۈچىنچى، تۆتىنچى قېتىم كەلگەندە « سەرەمجانلىرىڭنى يولغا تاشلىۋەت » دېگەن. ئۇ كىشى شۇنداق قىلىۋىدى، يولدىن ئۆتكەن كىشىلەر « ساڭا نېمە بولدى؟ » دەپ سوراشقا باشلىدى. ئۇ: « ماڭا قوشنام زىيان يەتكۈزدى » دېدى. كىشىلەر ئۇنىڭ قوشنىسىغا لەنەت ئوقۇدى. ئاخىر قوشنىسى كېلىپ ئۇنىڭغا: « نەرسىلىرىڭنى ئۆيۈڭگە قايتۇرۇپ ئەكەت، ئاللا بىلەن قەسەمكى، ئەمدى ھەرگىز ئۇنداق قىلمايمەن » دېدى.

تەجەللى

(1850 ـــ 1930)

ئەدەبىيات تارىخىمىزدىكى ئىككى دەۋرنى، يەنى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى بىلەن ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنى بىر ـ بىرىگە باغلاپ تۇرغۇچى مەرپىتىرۇم شائىر ھۇسەينخان تەجەللى ھەزرەت قاغىلىق ناھىيىسىدە تۇغۇلغان ۋە شۇ يەردە 80 يېشىدا ۋاپات بولغان. تەجەللى يېتىلگەن شائىر ۋە تېۋىپ بولۇش سۈپىتى بىلەن خەلق ئارىسىدا چوڭقۇر ھۆرمەت ۋە ئىناۋەتكە ئىگە بولغان. ئۇ كۆپ تىللىق شائىر بولۇپ، ئۇيغۇر تىلىدىلا ئەمەس، پارس، ئەرەب، ھىندى تىللىرىدىمۇ شېئىر يېزىپ پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىياغا تونۇلغان.

3. دوستلۇق، ئاغىنىدارچىلىق ئەخلاقى

كىشى ئۆز دوستىنىڭ دىيانىتىگە ماسلىشىپ كېتىدۇ ، شۇڭا ، كىم بىلەن دوستلىشىۋاتقانلىقىنى ئويلاپ ئىش كۆرسۇن .

« سەئىد ھەدىسلەر » دىن

تەپەككۇر گۈلدەستىلەر تىزغۇچىلاردىن بىرى بولغان پ . بۇئاست « يالغۇزلۇقتا ياشىغان ئادەم چالا ئۆمۈر كۆرگەن بولىدۇ » دېگەنىكەن.

شۇنداق ! يالغۇزلۇق ئادەمىيلىك ئەمەس ، يالغۇز ياشاش ئىنسانغا خاس خۇسۇسىيەت ئەمەس ، بەلكى ياۋايىلىقنىڭ بەلگىسى . ياۋايى ئادەمدىن كىشىلەرگە ھېچقانداق ياخشىلىق كەلمەيدۇ .

يالغۇزلۇق بىپايان چۆل ـ جەزىرىدىكى قۇرۇپ كەتكەن يالغۇز دەرەخكە ئوخشايدۇ . قۇرۇق دەرەخ باشقىلارغا سايە بېرەلمىگەنگە ئوخشاش، ئىنسانمۇ بۇ ئۆمرىدە دوست، ئاغىنىسىز ئۆتسە، چالا ئۆمۈر كۆرگەن ھېسابلىنىدۇ . چالا ئۆمۈرنىڭ ئىنسان ئۈچۈن نېمە مەنىسى ۋە ئەھمىيىتى بولسۇن !

شۇڭا سىز ئۆمرىڭىزدە خۇشال ـ خۇرام ، بەختلىك ياشاپ ، ئەلگە پايدىلىق ئىشلارنى قىلىپ ئۆتىمەن دەيدىكەنسىز ، ئەلۋەتتە سىزنىڭ دوستلۇق ، ئاغىنىدارچىلىقنى ئەلا بىلىدىغان ، ئىشەنچلىك ، ئەقىللىق ، بېشىڭىزغا كۈن چۈشكەندە سىزگە مەدەتكار بولىدىغان ،

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر
(1923 ـــ 1995)

« ئىز » ، « ئۇيغانغان زېمىن » قاتارلىق ئۆلمەس ئەسەرلىرى بىلەن ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يۈكسەك پەللىسىنى ياراتقان مەشھۇر ئالىم، يازغۇچى ، تارىخچى ۋە تىلشۇناس ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندى خەلق قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان ئەدىبلەرنىڭ بىرىدۇر . ئۇ ھاياتىدا ناھايىتى كۆپ دىشۋارچىلىقلارغا دۇچار بولغان بولسىمۇ ، ئېگىلمەس ـ سۇنماس روھى بىلەن ئوڭۇشسىزلىقلار ئوستىدىن غالىب كېلىپ ، ناھايىتى ئېسىل مىراسلارنى قالدۇرۇپ كەتتى.

خۇشاللىقىڭىزغا جور بولۇپ سىز قايغۇرغاندا بىللە قايغۇرىدىغان، تەمە ـ تەمەنناسىز دوست ـ ئاغىنىڭىز بولۇشى كېرەك. تېستېرون « بىز بىلەن باشقىلار بىرلىكتە خۇشال بولمىسا، بەختىمىزمۇ ئۆز كۆچىنى يوقاتقان بولىدۇ، بىز ئۆچۈن بىزدىن ئارتۇقراق قايغۇرغۇچى بولمىغاندا، قانچىلىك ئېغىر كۈلپەتلەرگە قالارمىز ـ ھە! » دەپ توغرا ئېيتقان. ئەنگلىيىلىك مۇتەپەككۇر بىكونمۇ: « دوستلۇقنىڭ مۇنداق بىر ئالاھىدە رولى بار، سىز خۇشاللىقىڭىزنى دوستىڭىزغا ئېيتىسىڭىز، قوش خۇشاللىققا ئىگە بولىسىز، دەرد ـ ئەلەملىرىڭىزنى دوستىڭىزغا تۆكسىڭىز، ئۇ چاغدا سىز يېرىم غەمدىن خالاس بولىسىز » دېگەن.

ياخشى دوست ـ ئاغىنە بىباھادۇركى، ئۇنىڭ باھاسىنى ھېچنېمە بىلەن تەڭلەشتۇرۇپ بولمايدۇ، ئۇ سىزگە چەكسىز خۇشاللىق ۋە بەخت سائادەت ئېلىپ كېلىدۇ.

ياخشى دوستىڭىز ياخشى پەزىلەتلىرىڭىزنى ئەلگە تارقىتىدۇ. قۇسۇر ـ نۇقسانلىرىڭىزنى كۆرسە، چاۋىڭىزنى چىتقا يايمايدۇ، بەلكى ياخشى پەند ـ نەسىھەتلىرى بىلەن سىزگە نەسىھەت ۋە مەسلىھەت بېرىدۇ. جاپا ـ مۇشەققەتتە بىرگە بولۇپ، سېغىنىلىق بىلەن سىزدىن ئۆز ياردىمىنى ئايمايدۇ. بەرگەن ياردىمىگە، قىلغان ياخشىلىقىغا مىننەت قىلمايدۇ، سىزدىن نەپ ئېلىشنى ئويلىمايدۇ. خۇشاللىق ۋە قايغۇڭىزغا تەڭ ئورتاق بولىدۇ. مال ـ مۈلكىڭىزگە، شان ـ شەرەپ ھۆرمىتىڭىزگە، خوتۇن ـ قىزلىرىڭىزغا ياماق كۆزدە قارىمايدۇ. سىرىڭىزنى ساقلايدۇ. دېمەك، دوستلۇق، ئاغىنىدارچىلىقنىڭ ئادەمگە نىسبەتەن يۇقىرىدا زىكرى قىلىنغان پايدىلىق جايلىرىدىن باشقا يەنە نۇرغۇن جەھەتلەردە پايدىسى بار، بۇنى ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ.

مۇشۇنداق پايدىلىق ئىشتىمۇ دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان بەزى تەرەپلەر بار. بۇنىڭ بىرى دوست تاللاش.

ئابدۇقادىر داموللام
(1862 ـــ 1924)

مەرىپەتپەرۋەر ئالىم، تەرەققىيپەرۋەر زات، تونۇلغان ئىجتىمائىي پائالىيەتچى، شائىر ئابدۇقادىر بىننى ئابدۇ-ۋارىس قەشقىرى (تەخەللۇسى غازى) ئاتۇشنىڭ مەشھەد يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. ئۇ يېڭى ئىلىم ـ پەن ئارقىلىق خەلقنى نادانلىق، جاھالەتتىن قۇتقۇزۇش يولىدا ئۆمۈر بويى كۈرەش قىلغان. شۇ دەۋرنىڭ ئىجتىمياجىغا ئاساسەن ناھايىتى كۆپ دەرسلىكلەرنى تۈزگەن. نەتىجىدە مۇتەئەسسىپ كۆچلەرنىڭ دۈشمەنلىكى، سانقىنلارنىڭ قول سېلىشى بىلەن ئۆز كۆتۈپخانىسىدا ئېچىنىشلىق ھالدا ئۆلتۈرۈلگەن.

سالىھ كىشىلەردىن بىرى دوست ـ ئاغىنە تاللاش توغرۇلۇق ئۆزىنىڭ ئوغلىغا مۇنداق دەپ تەۋسىيە قىلغان: « ئى ئوغلۇم، كىشىلەر بىلەن دوست بولۇشقا توغرا كەلسە، خىز-مىتىدە بولساڭ سېنى ئاسرىغان، ھەمراھ بولساڭ سېنى قەدىرلىگەن، تاماققا ئولتۇرساڭ سېنى تاماققا تەكلىپ قىلغان، سەن ياخشىلىق قىلساڭ ساڭىمۇ قىلغان، ياخشى ئىشلە-رىڭنى ئېسىدە ساقلىغان، يامان ئىشلىرىڭنى توسىغان، سورىساڭ بەرگەن، توختىساڭ ئۆزى باشلامچى بولغان، مۇسىبەت كەلسە ھېسداشلىق قىلغان، گەپ قىلساڭ ئىشەنگەن، بىر ئىشقا تۇتۇش قىلساڭ سېنى يېتەكچى قىلغان، تالاش ـ تارتىش قىلساڭلار سېنىڭ كىنى قوللىغان كىشى بىلەن دوست بولغىن » .

يەنە شۇنى ئەستىن ساقىت قىلماسلىق كېرەككى، دوستلۇق، ئاغىنىدارچىلىق باراۋەرلىك ئاساسىغا قۇرۇلۇشى لازىم. باراۋەرلىك ئاساسىغا قۇرۇلمىغان دوستلۇقنىڭ ئۇلى مۇستەھكەم بولمايدۇ. بۇ دېگەنلىك ئۆزۈڭگە مۇناسىپ كېلىدىغان ئادەمنى دوستلۇق، ئاغىنىدارچىلىققا تاللا دېگەنلىك بولۇپ، ئەمەل ـ مەنسىپى، ئىقتىسادىي ئەھۋالى سىزدىن يۇقىرىلارنى دوست ـ ئاغىنە تۇتىمەن دېسىڭىز، سىزنى كۆزگە ئىلمايلا رەنجىتىپ قويۇشىدىن خالىي بولالمايسىز، يەنە بىرى، ئۇنىڭغا يېتىشىپ بولالمايلا مۇشەققەت تارتىپ قالىسىز، ئۇ سىزگە ئاسماندىن قارىسا، سىز ئۇنىڭغا يەر تېگىدىن قارىسىڭىز، بۇنى دوستلۇق، ئاغىنىدارچىلىق دېگىلى بولمايدۇ. مۇتەپەككۇر ئە. بوئېسى « دوستلۇقنىڭ ھەقىقىي زېمىنى تەڭلىكتۇر. دوستلۇق ھېچقاچان ئۇتتۇرىغا مەنسەپنى ئارىلاشتۇرمايدۇ. ھەممە ۋاقىت تەڭلىكنى تەلەپ قىلىدۇ » دېگەن.

يەنە بىرى، دوستلۇق ـ ئاغىنىدارچىلىق ئەخلاقىغا رېئايە قىلىش. مۇبادا سىز دوستلۇق، ئاغىنىدارچىلىق ئەخلاقىغا رېئايە قىلمىسىڭىز، ئالدى بىلەن دوستىڭىز، ئاغىنىڭىزگە ۋاپادار بولۇڭ، يەنى دوست، ئاغىنىڭىز جاپا ـ مۇشەققەتتە قالغاندا، يار ـ

ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن
(1933 ـــ 1995)

« غەربىي يۇرت تاشكې-
مىر سەئىتى » ، « قەدىمكى
مەركىزى ئاسىيا » ... قاتارلىق
ئىلمىي ئەسەرلەرنىڭ مۇئە-
لىپى ئالىم ئابدۇشۇكۇر مۇ-
ھەممەتئىمىن ئاتۇشنىڭ مەش-
ھەد يېزىسىدا تۇغۇلغان. ئۇ
ئۆز ئۆمرىدە ناھايىتى كۆپ ئە-
سەرلەرنى يازغان بولۇپ، ھې-
لىھەم ئېلان قىلىشنى كۈتۈپ
تۇرغان ئەسەرلىرى ئاز ئەمەس.
ئابدۇشۇكۇر مۇھەممە-
ئىمىن خەلقئاراغا تونۇشلۇق
ئالىم بولۇپ، بىلىمخۇمار
ئۆلادلىرى قەلبىدە مەڭگۈ ياد-
لىنىدۇ.

يۆلەك بولۇڭ ، يىراقنى يېقىن ، قىيىننى ئاسان قىلىشىغا ياردەملىشىڭ ، ۋەدىگە ۋاپا قىلىڭ ، پۇل ـ مالنى دەپ دوستىڭىزغا خىيانەت قىلماڭ ، دوست ـ ئاغىنىڭىز غەمكىن بولۇپ قالسا ، غەمداش بولۇڭ ، كېسەل بولۇپ قالغاندا شىپاكار بولۇڭ ، بەختىگە كۈن چۈشكەندە ، جانغا جان قوشقۇچى بولۇڭ ، ئۆلۈم خەۋپى كەلگەندە ، ئۆزىڭىزنى قۇربان قىلىشقا تەييار تۇرغۇچى ئادەم بولۇڭ ، چۈنكى ئۆز ۋۇجۇدىنى كىشىگە تەقدىم قىلىش ئەڭ چوڭ سېخىيلىقتۇر . دوست ـ ئاغىنىڭىزنىڭ دۈشمىنى بىلەن دوست ـ ئاغىنە بولماڭ ، چۈنكى دوست ـ ئاغىنىڭىز دۈشمىنىڭىزگە بويسۇنسا ، ئۇ دۈشمەنلىككە شېرىكلەشكەن بولىدۇ .

ئەگەر سىز دوست ـ ئاغىنىڭىزگە ۋاپادارمەن دېسىڭىز ، تۆۋەندىكى « ئىككى ۋاپادار دوستنىڭ ھېكايىسى » گە سېلىشتۇرۇپ كۆرۈڭ ، بېشىڭىزغا شۇنداق كۈنلەر كەلسە ، سىز دوست ـ ئاغىنىڭىزگە شۇنداق قىلالامسىز؟

ئالخلاشلارغا قارىغاندا تۆت ئۇلۇس خانى قۇدرەتلىك شاھ ئەمىر تېمۇر كوراگان ئەتراپىدىكى جايلارغا ھەربىي يۈرۈش قىلغاندا ، ھىندى دىيارىدا قاتتىق جەڭ بوپتۇ ، دەۋران غەلىبە نۇسرەتنى ئۇنىڭغا يار قىلىپ دۈشمەنلىرىنىڭ باغرىنى تىلىپتۇ . شاھ : « قەتلىئام قىلمىسۇن » دەپ يارلىق قىپتۇ . ھەر كىشى ئۆز ئالدىغا قىرغىنغا ئاتلىنىپ ، كېسىلگەن باشلار ساينىڭ تېشىدەك يېتىپتۇ . پۇتكۇل دەشتنى جەسەت قاپلاپ ، قانلار دەريا بولۇپ ئېقىپتۇ . ھەممە تەرەپتە ئۆتكۈر قىلىچلار يالتىراپ گويا قىيامەت قايىم بولغاندەك بوپتۇ .

جەڭ بولۇۋاتقان ئاشۇ مەھەلدە ئىككى بىچارە دوست قىرغىنغا دۇچ كەپتۇ ـ دە ، بىر نۆكەر ئۇلارنىڭ بىرىنى چاپماق ئۈچۈن قىلىچىنى قېنىدىن سۇغۇرۇپتۇ . ئۆز دوستىنى قىلىچ ئاستىدا كۆرگەن ئۇنىڭ دوستى بېشىنى قىلىچ ئاستىغا سۇنۇپ :

ـــ ئەگەر ساڭا باش كېرەك بولسا ، ئۇنى چاپما ، مانا بۇ باش ئۇنىڭغا ئەرزىيدۇ ، دەپ نۆكەرگە ئىلتىماس قىپتۇ . نۆكەر بۇنى چاپماق بولۇپ يۈزلەنگەنىكەن ، ئۇنىڭ دوستىمۇ ئاشۇ

مەمتىلى ئەپەندى
(1901 ـــ 1937)

ئۇيغۇر يېڭى مائارىپىنىڭ بايراقدارى ، ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ تونۇلغان ۋەكىلى ، ئوت يۈرەك شائىر مەمتىلى توختاجى (تەخەللۇسى تەۋپىق) ئاتۇشلۇق بويا. مەت يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. ئۇ قىسقىغىنا 36 يىللىق ھاياتىدا ئۆز خەلقىنىڭ مائارىپى ئۈچۈن ، ئەدەبىياتى ئۈچۈن ئۆچمەس ئىز قالدۇرغان . نا. ھايىتى كۆپ بىلىملىك زىيالىيلارنىڭ بېشىغا چىقىقان قانخور جاللات شېكى شىمىي مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئىلغار ئىدىيىسىدىن ئەنسىرەپ ، ئۇنى كۆيدۈرۈپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن.

سۆزنى تەكرارلاپتۇ. قايسىسىنى چاپاي دېسە، ئۇلارنىڭ يەنە بىرى قاتىلنىڭ ئايىغىغا باش قويۇپتۇ. نۆكەر غەزەپلىنىپ ئىككىلىسىنى چاپماق بوپتۇ. ئۇ بۇ ئىككىيلەننىڭ قايسىسىغا يۆزلەنسە، يەنە بىرى تاقەتسىزلىنىپ يالۋۇرۇپتۇ :

— ئاۋۋال مېنى چاپ، مەن كۆزۈمنى يۇمغۇچە ئۇ تىرىك تۇرسۇن ! شۇ يوسۇندا ئۇلار ئۆز دوستىنىڭ بىر دەملىك ھاياتى ئۈچۈن بېشىدىن كېچىپ، ئۆز بوينىغا چۈشىدىغان قەلپىنى تالىشىپتۇ.

ئارىدا خېلى بىر زامان تالاش ـ تارتىش بوپتۇ. بۇنى كۆرگەنلەر ئارىسىدا غوۋغا كۆتۈرۈلۈپتۇ. ئىككى دوستنىڭ بىر ـ بىرى ئۈچۈن ئۆز جېنىدىن كەچكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان شاھ تەسىرلىنىپ ئۇلارنىڭ قېنىدىن كېچىپتۇ. شۇنداق قىلىپ ۋاپا ۋە ساداقەتنىڭ خاسىيىتىدىن ھەم ئۇلار ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپتۇ، ھەم خەلق قىرغىنىدىن خالاس بوپتۇ.

بۇ مىسالنى كەلتۈرۈشتىكى مەقسەت، ئەگەر دوست ـ ئاغىنە تۇتىمەن دېسىڭىز، ۋاپادار ولۇڭ، ئەگەر دوست ـ ئاغىنە بولىمەن دېسىڭىزمۇ ۋاپادار بولۇڭ.

دوست ـ ئاغىنىڭىزگە سەمىمىي، ساداقەتمەن بولۇڭ، دوستلۇقنى قەدىرلەڭ. دوستىڭىزنىڭ سىزگە ئېشىنىپ ئېيتقان سىر ـ ئەسرارىنى ساقلاڭ. ئارقىسىدىن غەيۋەت ـ شىكايەت قىلماڭ. ئېچكى سىرىنى بىلىشكە ئۇرۇنماڭ. كەينىدىن ياخشى ئىشلىرىنى تىلغا ئېلىڭ، تەشۋىق قىلىڭ. يامان گېپىنى قىلغۇچىلارغا سۆكۈت قىلماڭ، دوست ـ ئاغىنىڭىزگە يالغان سۆزلىمەڭ، دوست ـ ئاغىنىڭىزنىڭ سەۋەنلىكلىرىنى ئەپۇ قىلىڭ. ئەيىبلىرىنى يۆگەڭ، كەمچىلىكلىرىنى باشقىلارنىڭ ئالدىدا نەسىھەت قىلىپ رەسۋا قىلماڭ، ئادەم يوق جايدا نەسىھەت قىلىڭ. دوستىڭىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسىغا ۋە ئائىلە ئەزالىرىغا مېھرىبان ۋە شەپقەتلىك بولۇڭ. دوست ـ ئاغىنىگە ساداقەتمەن بولۇش ھەققىدە بىر ھېكىم مۇنداق دېگەن: « ھەقىقىي دوستلار بىر ـ بىرىنى ھۆرمەتلەيدۇ، قەدىرلەيدۇ، دوستىنىڭ ياخشى

لۇتپۇللا مۇتەللىپ
(1922 — 1945)

ئۇت يۇرەك شائىر، ئىنقىلابىي جەڭچى، « يىگىتلارغا جاۋاب »، « خىيالچان تىلەك » قاتارلىق ئۆلمەس شېئىرلارنىڭ مۇئەللىپى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەھرىمان ئوغلانى لۇتپۇللا مۇتەللىپ (تەخەللۇسى قايىنام ئۆركىشى) ئۆزبېكنىڭ قىسقىغىنا 23 يىللىق ھاياتىدا پەقەت توققۇز يىل ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان بولسىمۇ، ئاز بولمىغان قىممەتلىك ئەسەرلەرنى يېزىپ، ۋەتەنى، خەلقىگە قالدۇرۇپ كەتتى. ئۇ ئاشۇ مىراسلىرى بىلەن ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى ھېسابلىنىدۇ.

گېپىنى قىلىدۇ، ياماندىن گېپىنى قىلغانلارنى كۆرگەندە دەرھال رەددىيە بېرىدۇ. دۇنيادا ئىنسانغا ئەڭ مۇھىم نەرسە ئىخلاسمەن دوستتىن ئىبارەت».

كېرەكلىك نەرسىڭىزنى دوستىڭىزدىن ئايىماڭ. دوستىڭىز ئېھتىياج تۇپەيلىدىن سىزدىن بىرەر نەرسە تەلەپ قىلسا، جان دەپ بېرىڭ. ئەگەر ئۇنداق قىلمىسىڭىز، دوستلۇققا يارىمىغان بولىسىز. دوست ـ ئاغىنىڭىزنىڭ مال ـ دۇنياسىدىن پايدىلىنىشقا ئۇرۇنماڭ. دوستلۇق ـ ئاغىنىدارچىلىقتا پايدىغا ئېرىشىش كۆزدە تۇتۇلسا، بۇنداق دوستلۇق ھەقىقىي دوستلۇق، ئاغىنىدارچىلىق بولماي قالىدۇ.

بۇرۇنقى زاماندا بىر دانىشمەننىڭ بىر دوستى بار ئىكەن، بىر كېچىسى دوستى ئۇنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئىشىكىنى قېقىپتۇ، ئۇ دانىشمەن ئۆز دوستى ئىكەنلىكىنى بىلىپ: «بۇنىڭغا نېمە بولغاندۇ؟ ئەجەب تۇن يېرىمىدا كېلىپ قاپتىغۇ!» دەپ ئويلاپتۇ ـ دە، دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ بىر ھەمياندا پۇل ۋە بىر قىلىچ ئېلىپ كېنىزىكىگە چىراغ كۆتەرتىپ، ئالدىغا چىقىپ دوستى بىلەن كۆرۈشۈپتۇ ۋە: «بۇرادەر، سېنىڭ بۇ ۋاقىتتا كېلىشىڭنىڭ: بىرى، بىرەر ھادىسە يۈز بېرىپ، ماڭا خەج ـ خىراجەت ئېھتىياجى چۈشتى بولغاي، ئىككىنچىسى، بىرەر دۈشمەن ساڭا قەست قىلىپ، ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن يار ـ مەدەتكار كېرەك بولدى بولغاي، ئۈچىنچىسى، يالغۇزلۇقتىن مالال بولۇپ، ئۆزىگە ئۇلپەت ئىزدەپ كەلدى بولغاي، دەپ پەرەز قىلىپ، ساڭا شۇ ئۈچ ئىشنىڭ لازىمەتلىكلىرىنى تەييار قىلىپ چىقتىم. ئەگەر مال كېرەك بولسا، مانا ھەمياندا پۇل، ئەگەر مەدەت تىلىسەڭ، مانا مەن قىلىچ ئېسىپ تۇرۇپتىمەن، ئەگەر خىزمەتكار كېرەك بولسا، مانا بۇ كېنىزەك خىزمىتىڭنى قىلسۇن، ھەر قانداق تەلىپىڭ بولسا بىز تەييارمىز» دەپتۇ. دوستى ئۇنىڭغا ئۆزرە ئېيتىپتۇ ۋە ئۇنىڭ سېخىيلىقىنى، مېھرىبانلىقىنى كۆرۈپ ئۇنىڭ

موللا زەيدىن
(1815 ـــ 1881)

مەشھۇر خەلق قىزىقچىسى موللا زەيدىن لۇكچۇنده تۇغۇلغان. ئۇنىڭ چاقچاقلىرىنىڭ تېغ ئۇچى ۋاڭ، غوجىلارغا قارىتىلغان بولغاچقا، ئوردىدىن سەككىز قېتىم قوغلانغان. ئەپسۇسكى، ئۇ ھەجۋي قوشاق، چاقچاقلىرى ئارقىلىق قازاكالانلاردىن ۋاڭ ـ غوجىلارغىچە، ئالدامچى سوپىلاردىن چالا موللىلارغىچە پاش قىلىپ ئەمگەكچى خەلقىنىڭ چوڭقۇر ياخشى كۆرۈشىگە ئېرىشكەن. موللازەيدىن چاقچاقلىرى ھېلىمۇ خەلقىمىز ئارىسىدا چوڭقۇر تەسىرگە ئىگە.

دوستلۇقىغا بۇرۇنقىدىنمۇ بەكرەك ئەقىدە باغلاپتۇ.

دوستلىرىڭ دوست ئىشىڭغا،
يەتسە مېھنەت بىرى كەلمەس قېشىڭغا.
بولسا كىم مېھنەتتە دوست، ئۇ جانغا دوست،
دوست ئەمەس دۆلەتتە دوست، ئۇ نانغا دوست.

« كەلىلە ۋە دىمنە » دىن

ئىككى يۈزلىمىچى، مۇناپىق ئادەملەر بىلەن دوستلىشىش، ئاغىنىدارچىلىق قىلىشتىن ساقلىنىڭ. بۇنداق ئادەملەر مەلۇم مەقسەت، ئېھتىياج تۈپەيلىدىن ئۆزىنى پەردازلاپ كۆرسىتىپ، سىز بىلەن ھەقمۇ ھەق دوستلار قىياپىتىگە كىرىۋالىدۇ. بۇنداقلارنى پەرق ئەتمەك قىيىن. بۇنداقلار ئۆزلىرى تەمە قىلىدىغان مەرتىۋىسىنى، ئېرىشمەكچى بولغان پايدىسىنى تاپقۇچە بولغان ئارىلىقتا دوست ـ ئاغىنە بولۇپ، سىز بىلەن بىر نىيەتتە ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. ئەمما، مەقسىتى ھاسىل بولغاندىن كېيىنلا دوستلۇق، ئاغىنىدارچىلىقنى تاشلاپ، ئۆز ھالىدىن يۇقىرى مەرتىۋىگە، مال ـ دۇنياغا يېتىشىنىڭ تەمەننالىسىنى قىلىدۇ. ھازىرقى تاۋار ئىگىلىكى شارائىتىدا بۇنداق تىمسالىق كىشىلەردىن كۆپىنى ئاڭلىدۇق ۋە كۆردۇق. بۇنداق كۆپرانى مىجەزلىك، پاسىق تەبىئەتلىك كىشىلەردىن ئاللاتائالا ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي.

نەزمە:

ئۇ سېنىڭ مۇلكۈڭنى قەستلەپ كۆزىنى قىلغان قىزىل،
يۈزى سارغايدى ئاخىر، ئالەم ئاڭا بولدى قارا.

« كەلىلە ۋە دىمنە » دىن

زوردۇن سابىر
(1937 ـــ 1998)

« ئانا يۇرت » ، « ئىزدىنىش » ، « ئۇنتۇمايمەن گۈلىزارە » ، « ئاۋرال شامالىلىرى » ، « ئاتا » ، « خىرە دېرىزە » ، « دولان ياشلىرى » ... قاتارلىق ئەسەرلەرنىڭ مۇئەللىپى، مول ھوسۇللۇق يازغۇچى زوردۇن سابىر ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزىگە خاس مىللىي پسىخىكىسىنى قېزىشقا، قويۇق مىللىي تۇرمۇش پۈرىقىنى چىقىرىشقا ماھىر بولۇش سۈپىتى بىلەن بۈگۈنكى دەۋر ئۇيغۇر پروزىچىلىقىدا ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدۇ.

بىلىشكى، نادان كىشىلەر بىلەن دوستلۇق، ئاغىنىدارچىلىق قىلىشتىن ساقلىنىڭ. گەرچە ئۇ سىزگە ساداقەتمەن بولسىمۇ، دوستلۇق، ئاغىنىدارچىلىقتا يەتكۈزىدىغان پايدىسىدىن سىزگە كەلتۈرىدىغان زىيىنى كۆپ بولىدۇ. ئۇ ھالدا سىز پۈشايمانىنى ئالىدىغان قاچا تاپالماي قالىسىز، ئىشەنمىسىڭىز، تۆۋەندىكى « باغۋەن بىلەن ئېيىقنىڭ ھېكايىسى » گە قۇلاق سېلىڭ.

بىر باغۋەن بار ئىكەن، ئۇ پۈتۈن ئۆمرىنى باغۇ بوستانلارنى ياساش ئۈچۈن سەرپ قىلغانىكەن. ئۇ بېغىدىكى ھەر بىر دەرەخكە شۇنداق كۆڭۈل بەرگەن ئىكەنكى، ئاتا ـ ئانا، بالا ـ چاقا پىكرىدىن غېمى يوق ھالدا تەنھالىق بىلەن كۈن كەچۈرىدىكەن. بىر كۈنى ئۇ يالغۇزلۇقتىن كۆڭلى مالال بولۇپ، دەشت تەرەپكە چىقىپ كەتكەن بىر تاغ باغرىدا ھەر تەرەپكە قاراپ تۇرسا، تاسادىپىي كۆرۈنۈشى قوپال، سۈرىتى قەبىھ، چىرايى ناتونۇش بىر پاسكىنا ئېيىق ئۇنىڭغا ئۇچراپ قاپتۇ. ئۇمۇ تەنھالىق رەنجى بىلەن ھالى پەرىشان بولۇپ تاغ بېشىدىن چۈشكەنىكەن. باغۋەن بىلەن ئېيىقنىڭ ھەر ئىككىلىسى يالغۇزلۇق دەردىنى تارتىپ ئۆزىگە ھەمنەپەس ئىزدەپ يۈرگەچكە، بىر ـ بىرىنى كۆرمەك بىلەنلا مۇھەببەت زەنجىرلىرى ھەربىرىگە كېلىپ، باغۋەننىڭ كۆڭلى ئېيىقنىڭ ئاشنالىقىغا مايىل بوپتۇ.

باغۋەن ھەر قاچان ئىستىراھەت سايىسىدە پاراغەت بېشىنى راھەت ياستۇقىغا قويۇپ ياتسا، ئېيىق غەمخورلۇق ۋە تەرەپدارلىق يۈزىسىدىن باغۋەننىڭ بېشىدا ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ يۈزىدىن چۈنلارنى قورۇيدىكەن. بىر كۈنى باغۋەن ئادىتى بويىچە ئۇخلاۋاتقانىكەن، نۇرغۇن چۈبۈن ئۇنىڭ يۈزىگە قونۇۋاپتۇ. ئېيىق چۈبۈنلەرنى بىر ياقتىن ھەيدىسە، يەنە بىر ياقتىن قونۇپ تۇرۇۋاپتۇ. ئاخىر ئېيىقنىڭ غەزىپى تېشىپتۇ ـ دە، يېنىدا تۇرغان 20 پاتمان ئېغىر تاشنى كۆتۈرۈپ كېلىپ چۈبۈننى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن باغۋەننىڭ يۈزىگە

ئابلىز نازىرى

(1925 ـــ 1994)

تۇرپان شەھىرىدە تۇغۇلغان. 1945 ـ يىلى « شىنجاڭ گېزىتى » دە ئىلان قىلىنغان « سىگىلىمغا » ناملىق شېئىرى بىلەن ئىجادىيەتكە كىرىشكەن. شۇنىڭدىن كېيىن « كۆڭلۈم سەندىدۇر »، « ئالتاي پارتىزانلىرى خاتىرىسى »، « مۇجۇلغان يۈرەكلەر »، « مۇڭلۇق ئالچۇق »، « چېچەك پەسلى » ... قاتارلىق كۆپلىگەن ئەسەرلەرنى ئېلان قىلغان. ئۇ ئەدەبىيات ـ سەنئەت قوشۇنىنى تەشكىللەش، تەربىيىلەش، ئىتتىپاقلاشتۇرۇش قانۇنىنى بۇزغان جەھەتلەردە ئۇنتۇلماس خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن.

ئۇرۇپتۇ. چۈنكە ھېچقانداق زىيان يەتمەي ئۇچۇپ كېتىپتۇ. باغۋەنىڭ بېشى يەر بىلەن يەكسان بوپتۇ. شۇ سەۋەبتىن چۈنىلەر « ھەر ھالدا نادان دوستتىن دانا دۈشمەن ياخشىراق » دەپ ئېيتىشقانكەن.

دېمەك، يۇقىرىقى مىسالدىن شۇنى چۈشەنمەك تەس ئەمەسكى، نادان دوست ـ ئاغىنە دىن دانا دۈشمەن ياخشىراق، چۈنكى دۈشمەن ئەقىللىق بولسا يىراقنى كۆزلەپ ئويلاپ ئىش قىلىدۇ. پۈرسەت كەلمىگۈچە زىيان يەتكۈزمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ خۇي ـ پەيلىدىن شۇم نىيىتىنى بىلىۋېلىپ مۇداپىئەلىنىشكە بولىدۇ. ئەمما نادان، بىلىمسىز دوست ـ ئاغىنە كىشىگە ھەرقانچە يېقىن، ساداقەتمەن بولسىمۇ، ئۇنىڭدىن ھېچقانداق پايدا كەلمەيدۇ، بەلكى ئۇ ئۆزىنىڭ كەم ئەقلى بىلەن كىشىنى خەتەرگە گىرىپتار قىلىدۇ.

مەيلى زىنداندا بول ئاقىل بىلەن،
بولمىغىن گۈلشەندە جاھىل بىلەن.
ھەر زامان دانانى تۇتقىن ئاشنا،
بولمىغىن ئەلۋەتتە يار نادان بىلەن.

« كەلىلە ۋە دىمنە » دىن

شۇ ئېسىڭىزدە بولسۇنكى، يۇقىرىقىدەك شەرتلەرگە چۈشىدىغان دوست ـ ئاغىنىلەرنى تېپىش ئۇنچىۋالا ئوڭاي ئەمەس. يەنە كېلىپ دوست ـ ئاغىنىلەر ئادەتتە ئۆز ئارا يول قويۇشۇپ ئۆتۈشىدۇ. باشقىلارغا ياقمايدىغان تەرەپلىرىنى ئىلاج بار يوشۇرىدۇ. گەرچە سىز بىر نەچچە يىل ئارىلاشقان دوست ـ ئاغىنىلەردىن بولسىڭىزمۇ، ئاراڭلاردىكى ھېسسىياتنى تامامەن، مەڭگۈ چۈشىنىپ كېتەلمەيسىز، چۈنكى ئادەم بارلىق جانلىقلار ئىچىدىكى ئەڭ مۇرەككەپ جانلىق. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامۇ : « ئادەمنىڭ قەلبى قايناپ تۇرغان

ئابلىز ھاجى

(1911 — 1987)

يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك ئۆمرىنى مەنئەت ئىشلىرىغا بېغىشلىغان پېشقەدەم ئارتىس ۋە رېژىسسور ئابلىز ھاجى قەشقەر شەھىرىدە تۇغۇلغان بولۇپ، ئۇ 1942 ـ يىلى « سامساق ئاكاڭ قاينايدۇ »، « قانلىق داغ »، « غېرىب ـ مەنەم » قاتارلىق مەھنە ئەسەرلىرىگە رېژىسسورلۇق قىلىپ ۋە ئۆزى رول ئېلىپ زور شۆھرەت قازانغان.

ئۇنىڭ بىر ئۆمۈر مەنئەت ئۆچۈن ئۆزىنى بېغىشلاش روھى ۋە قازانغان نەتىجىلىرى مەنئەتخۇمارلار قەلبىدە مەڭگۈ ئەسلىنىدۇ.

قازاندىنمۇ ئۆزگىرىشچاندۇر » دېگەنىدى.

دوست ـ ئاغىنىڭىز سىزگە: « مەن سىزنىڭ غۇرۇرلۇق ئىكەنلىكىڭىزنى ياقتۇرىمەن » ، « سىزنىڭ ساقال ـ بۇرۇتىڭىزنى پاكىز ئېلىپ يۈرۈشلىرىڭىزگە ھەۋەس قىلىمەن » ، « مەن سىز بىلەن قىيامەتلىك ئاغىنە ، ئۆلۈمدىمۇ ، كۆرۈمدىمۇ بىللە بولىمەن » دېيىشى مۇمكىن. بۇ بەلكىم دوست ـ ئاغىنىڭىزنىڭ يۈرەك سۆزىدۇر ، ئەما كۆپىنچە ۋاقىتلاردا ئەھۋال باشقىچە بولىدۇ. ئىشەنمىسىڭىز تۆۋەندىكى مەسەلگە قارىڭ.

قىيىن ۋاقىتلاردا بىر ـ بىرىگە يارىدەم بېرىشكە ۋەدىلەشكەن ئىككى ئاغىنە سەپەردە كېتىۋاتقىنىدا ، ئۇلارنىڭ ئالدىدا بىر ئېيىق پەيدا بوپتۇ ، بۇنى كۆرگەن بىرى دەرھال دەرەخ ئۈستىگە چىقىپ مۆكۈۋاپتۇ . يەنە بىرەيلەن بولسا دەرەخ ئۈستىگە چىقىشقا ئۇلگۈرەلمەي ، يەردە ئۆلگەن بولۇپ يېتىۋاپتۇ . ئېيىق ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ بۇرنىنى تەگكۈزۈپ پۇراپ بېقىپتۇ ، ئۇ ئادەم چىداشلىق بېرىپ دېمىنى چىقارماي يېتىۋېرىپتۇ . (ئېيتىشلارغا قارىغاندا ئېيىق ئۆلۈككە چېقىلمايدىكەن)

ئېيىق ئۇنى ئۆلۈك ئوخشايدۇ دەپ كېتىپ قاپتۇ . دەرەخ ئۈستىگە چىقىۋالغان يەنەبىر دوستى پەسكە چۈشۈپ ھەمراھىدىن : « ئېيىق ساڭا نېمىلەرنى دېدى؟ » دەپ سورىغانىكەن، يەردە يېتىۋالغىنى : « ئېيىق ماڭا : بۇنىڭدىن كېيىن خەتەرگە ئۇچرىغاندا تاشلاپ قاچىدىغان ئادەم بىلەن دوست بولما دېدى » دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

يەنە بىرى ، دوست ـ ئاغىنىڭىز بىلەن مەلۇم ئارىلىق ساقلىغىنىڭىز ياخشى ، شۇندا سىز بەزى پېشكەللىكلەردىن خالىي بولالايسىز. بۇ خۇددى تۆۋەندە سۆزلەنگەن يولۋاس بىلەن مۇشۇكنىڭ ھېكايىسىگە ئوخشايدۇ.

ئەسلىدە مۇشۇك يولۋاسنىڭ ئۇستازى ئىكەن ، مۇشۇك يولۋاسقا ئۇۋ ئۇۋلاشنىڭ مۇنەرلىرىنى ، ئۆزىنى مۇداپىئە قىلىشنىڭ ئۇسۇللىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۆگىتىپتۇ.

رائىلە خانىم

(1860 ـــ 1917)

ئۇيغۇر يېڭىچە ماۋارىپ تارىخىدىكى تۇنجى مۇئەللىمە ـــ ئاتوش « ھۆسەينىيە » مەكتىپىنىڭ مۇئەللىمىسى رائىلە خانىم ـــ موللا ئاچا « ھۆسەينىيە مەكتىپى » دە 32 يىل ئوقۇتقۇچىلىق قىلىپ ئىزچىل تۇرده قىزلارنى تەربىيىلەش بىلەن يېڭى مەكتەپ ماۋارىپىدا بىردىنبىر تۇنجى ئايال ئوقۇتقۇچى بولۇپ كەلگەن. ئۇ ماۋارىپنى ھاياتىنىڭ مەزمۇنى قىلغان. ماۋارىپنى كەڭ ئاياللارغا يۈزلەندۈرۈشنى ئۆزىنىڭ ئالىي غايىسى قىلىپ ، بىر ئۆمۈر ئەجىر سىڭدۈرگەن.

كۈنلەردىن بىر كۈنى يولۋاسنىڭ قورسىقى ئېچىپ نېيىتى بۇزۇلۇپتۇ ـ دە ، مۇشۇكنى يېمەكچى بولۇپتۇ. يولۋاسنىڭ نىيىتىنى بىلىۋالغان مۇشۇك يولۋاسنى ئۇ يەردە دەم ئالايلى، بۇ يەردە ھاردۇق ئالايلى، دەپ ئەگەشتۈرۈپ چوڭ بىر تۇپ دەرەخنىڭ ئاستىدا توختاپتۇ ـ دە ، مۇگدەشكە باشلاپتۇ . پەيتىنىڭ پېتىپ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلغان يولۋاس مۇشۇككە ئېتىلىپتۇ. كۆزىنى يۇمۇپ يولۋاسنى كۆزىتىپ ئولتۇرغان مۇشۇك چاققانلىق بىلەن دەرەخ ئۈستىگە چىقىۋاپتۇ ـ دە ، ئەجەل چاڭگىلىدىن ئامان قاپتۇ.

ئەسلىدە مۇشۇك يولۋاسقا دەرەخكە قانداق چىقىش ھۈنىرىنى ئۆگەتمەكچى ئىدى. مۇشۇكنىڭ دەرەخ ئۈستىگە چىقىۋالغانلىقىنى كۆرگەن يولۋاس :

ـــ ئۈستازىم، نېمە ئۈچۈن ماڭا دەرەخكە چىقىشنى ئۆگەتمەكچىسىز؟ ـــ دەپ سوراپتۇ. مۇشۇك :

ـــ سىزگە دەرەخكە چىقىشنى ئۆگەتكەن بولسام ، بۇ جېنىم ئامان قالارمىدى، ـــ دەپتۇ.

دېمەك ، دوستلۇقتا مەلۇم ئارىلىق قالدۇرماي ، ھەممە سىرىڭىزنى تۆكۈۋەتمىڭىز ، ئۆزىڭىزنى پالاكەتتىن ساقلىيالمايسىز ، چۈنكى كۈنلەردىن بىر كۈنى دوست ـ ئاغىنىڭىز- نىڭ بەزىسى سىزگە دۈشمەن بولۇپ قېلىشى مۇمكىن، بۇ جاھان شۇنداق جاھان.

بۇ ھەقتە دانىشمەنلەر :

كەلسە كەلمەس سىر ئېيتمىغىن دوستۇڭغا ،

ھامان بىر كۈن سامان تىقار پوستۇڭغا .

دەپ توغرا ئېيتقان.

ئەبراياي

(1860 ـــ 1938)

1930 ـ يىللارنىڭ بېشىدا قەشقەر شەھىرىدە 12 سىنىپلىق دارىلئېتام مەكتىپى سېلىپ ، سەككىز سىنىپقا يېتىم ئوغۇللارنى، تۆت سىنىپقا يېتىم قىزلارنى قوبۇل قىلىپ ، بالىلارنىڭ بارلىق چىقىمىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان يېتىملارنىڭ غەمگۈزارى، پۈتۈن شىنجاڭغا نامى تارالغان مەرىپەتپەرۋەر زات ئەبراياي « يوقسۇللارنى يىغىپ قوزغىلاڭ قىلماقچى » دېگەن بەتنام بىلەن قولغا ئېلىنىپ ، شېڭ شىسەي تەرىپىدىن مەخپىي ئۆلتۈرۈۋېتىلدى.

4. كىشىل يوقلاش ئەخلاقى

بىر مۆمىن بىمار ياتقان مۆمىن بۇرادىرىنى كۆرگىلى بارسا ، بېشىپ ئۆتكەن يولدا جەننەت باغلىرىدا يۈرگەندەك بولىدۇ .

« سەھىھ ھەدىسلەر » دىن

ئادەملا بولىدىكەن ئېغىر بولامدۇ، يېنىك بولامدۇ، ھامان كىشىلگە گىرىپتار بولىدۇ. ئادەم كىشىل بولۇپ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغاندا، ئۆزىنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقان، قېرىنداشلىرىنى، يېقىن كىشىلىرىنى، دوست ـ يار، ئاغىنىلىرىنى، كەسىپداشلىرىنى سېغىنىدۇ، ئۇلار بىلەن مۇڭداشقۇسى، ھال ـ مۇڭىنى تۆككۈسى كېلىدۇ، ئۇلارنىڭ مېھرىبانلىق كۆرسىتىشىگە تەقەززا بولىدۇ. شۇڭا ئۇلارنى يوقلاپ، ھال ـ ئەھۋالىنى سوراپ كىشىللىك ئازابىنى يەڭگىللىتىشكە ياردەم بېرىش ئۆز نۆۋىتىدە ئادەمگەرچىلىك بولۇپلا قالماي ئىنسانىي بۇرچمۇ ھېسابلىنىدۇ.

ئەگەر سىز كىشىل يوقلىماقچى بولسىڭىز، كىشىل يوقلاش ئەخلاقىغا رىئايە قىلغىنىڭىز تۇزۇك.

بىمارنى يوقلاشتىن ئاۋۋال ئۇنىڭ نېمىلەرنى يەيدىغانلىقىنى بىلىۋېلىپ، بىمارنىڭ كىسىلىگە شىپا بولىدىغان، بىمار ياقتۇرىدىغان تائاملارنى، مېۋە ـ چېۋىلەرنى ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇماڭ. چۈنكى، بىمارنىڭ قېشىغا قۇرۇق قول بېرىشقا بولمايدۇ. بىمارغا

ئەخمەتجان قاسىمى
(1914 ـــ 1949)

« ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابى » نىڭ ئاتاقلىق رەھبىرى. زۇلۇمغا، ئېزىلىشكە قارشى كۈرەشكە كېرىپ مەيدانغا چىققان ئەزىمەت ئوغلان ئەخمەتجان قاسىمى شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ئۆتكەن قورقماس جەڭچىلەرنىڭ سەركىسىدۇر.

ئۇ پۈتۈن ھاياتىنى خەلقىنىڭ بەخت ـ سائادىتى، مائارىپى ئۈچۈن ئاتىۋەتكەن بولۇپ، كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ يادلىنىدۇ.

نەرسە ـ كېرەك سېتىۋالدىم دەپ دوختۇر ئىستېمال قىلىشنى چەكلىگەن، بىمارنىڭ كېسىلىگە زىيان قىلىدىغان ياكى بىمار ياقتۇرمايدىغان نەرسىلەرنى سېتىۋېلىپ ئاپارماڭ.

كېسەلخانىغا كىرگەندە، كارىدور ۋە پەلەمپەيدە ئاۋاز چىقارماي ئاستا، سىلىق مېڭىڭ، پەس ئاۋازدا سۆزلىشىڭ، ۋارقىراپ ـ جارقىرايدىغان ئىشلارنى سادىر قىلماڭ. سىز يوقلىماقچى بولغان بىمارنىڭ قايسى ياتاقتا، قانچىنچى كارىۋاتتا يېتىۋاتقانلىقىنى ئېنىقلىۋېلىپ ئاندىن ئۇدۇللا شۇ ياتاققا كىرىڭ. باشقا ياتاقلارغا قالايمىقان دۇقۇرۇپ يۈرمەڭ.

بىمارنىڭ يېنىغا كىرگەندە، بىمار ئۇخلاۋاتقان بولسا ئويغاتماي بىردەم ساقلاڭ، ئۇخلاۋاتقان بىمارنى تۇيۇقسىز ئويغاتىۋەتمەڭ، كۆتۈلمىگەن ئەھۋاللار يۈز بېرىشى مۇمكىن. ئەگەر بىمار بار ياتاقتا باشقا بىمارلارمۇ بولسا پەس ئاۋازدا ئۇلارنىڭ ھال ـ ئەھۋالىنى سوراڭ. سىز يوقلىماقچى بولغان بىمار يەنە ئويغانمىسا، ئەكىرگەن نەرسىلىرىڭىزنى بىمارنىڭ تومپۇچكىسى ئۇستىگە ئاستا قويۇپ، يېنىدىكى بىمارغا ئېيتىپ ياكى سۆز قالدۇرۇپ قايتا كېلىدىغانلىقىڭىزنى ئېيتىپ قويۇپ چىقىپ كېتىڭ. زۆرۈر ئىشىڭىز بولمىسا ياكى يىراقتىن كەلگەن بولسىڭىز، بىمار ئويغانغۇچە ساقلاڭ.

بىمار ئويغاق بولسا ياكى ئۇيقۇدىن ئەمدىلا ئويغانغان بولسا، پەس ئاۋازدا ھال ـ ئەھۋالىنى سوراپ : « خاتىرجەم داۋالىنىڭ، چوقۇم ياخشى بولۇپ كېتىسىز » دېگەندەك كېسەلنى ئۈمىدلەندۈرىدىغان سۆزلەرنى قىلىڭ. ئۆزىنى ئازادە تۇتۇشنى تاپىلاڭ. ياخشى رويھېي ھالەتتىڭ كېسەلگە قارشى ئەڭ ياخشى دورا ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، روھىي ھالىتىنى نورمال تۇتۇشنى تەۋسىيە قىلىڭ. ھەرگىزمۇ « نېمانچىۋالا ياداپ كەتتىڭىز ؟ »، « چىرايىڭىز سارغىيىپ، كۆزلىرىڭىز ئولتۇرۇشۇپ كېتىپتۇ » دېگەندەك سۆزلەرنى قىلماڭ، بۇنداق سۆزلەر بىمارنى تەشۋىشلەندۈرۈپ قويىدۇ. بىمارنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدىغان گەپلەرنى، قىسقا چاقچاقلارنى قىلىپ بىمارنىڭ كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرۇڭ. ئۇنىڭ يېنىدا بىمارنىڭ كۆ-

ئەلقەم ئەختەم
(1922 ـــ 1995)

شائىر ئەلقەم ئەختەم ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى.

ئۇنىڭ « ئۈمىد دولقۇنلىرى » ، « كۆرەش دولقۇنلىرى » ، « يېڭىش دولقۇنلىرى » قاتارلىق شېئىرلار توپلاملىرى ئېلان قىلىنغان بولۇپ، تىلىنىڭ يېنىكلىكى، رېتىمىنىڭ جۇشقۇنلۇقى بىلەن قەلبىلەرگە ئىشەنچ بېغىشلاپ بىزنى يۇرەكلىك ئالغا بېسىشقا ئۈندەيدۇ.

ئۇلسىز ئىشلىرىنى، تىجارەتچى بولسا، تارتقان زىيىنىنى، دەرد ئەلىمىنى ئېغىزغا ئالماڭ، سوقرات ھەكىم بۇ ھەقتە: « بىمارنى دورا بىلەن ئەمەس، بەلكى سۆز بىلەن داۋالاش ياخشىدۇر » دېگەن. بىمارنى يوقلاپ بارغان ۋاقتىڭىزدا ئەزىلىك قىلىپ ئۇزۇن ئولتۇرماڭ، بۇنداق قىلىڭىز، بىمارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ئەمەس، ئەكسىچە بىمارنى زېرىكتۈرۈپ چارچىتىپ قويىسىز. ئىشەنمىڭىز، مۇنۇ ھېكايەتكە قۇلاق سېلىڭ.

بۇرۇن بىر كىشى تامدىن يىقىلىپ چۈشۈپ پۇتى زەخىملىنىپتۇ. ئۇنىڭدىن ھال سوراپ، يوقلاپ كىرگەن كىشىلەر ئەزىلىك قىلىپ ئۇزاق ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ كىشى بىزار بولغانلىقتىن بىر پارچە قەغەزگە مۇنداق سۆزلەرنى يېزىپ ئۇلارغا كۆرسىتىپتۇ. « ئەزمە كىشىلەرنىڭ سۆھبىتى جانغا ئازابتۇر، كېسەل ھالىنى سورىغىلى كەلگەن كىشىلەر ئەزىلىك قىلماي تېز چىقىپ كېتىپ، كېسەلگە تىنچلىق بەرگىنى تۈزۈك » .

ئەگەر سىز يوقلىماقچى بولغان بىمار دوختۇرخانىدا ئۇزۇنراق يېتىپ قالغان بولسا، پات ـ پات بېرىپ يوقلاپ تۇرۇڭ.

بىمارنى ئىككىنچى، ئۈچىنچى قېتىم يوقلاپ بارغان ۋاقتىڭىزدا « ئالدىنقى كۈندىكىدىن خېلى ياخشىلىنىپ قاپسىز » ، « خېلى تېتىكلىشىپ قالغاندەك كۆرۈنىسىز » ، « چىرايىڭىزغا قان يۈگۈرۈپ قاپتۇ » دېگەندەك سۆزلەرنى قىلىپ، بىمارغا روھىي جەھەتتىن ئىلھام بېرىڭ. بۇ سۆزلەر بىمارنىڭ روھىي ھالىتىنىڭ كۆتۈرۈلۈشىگە، بىمارنىڭ تېزرەك ساقىيىشىغا ياردىمى بولىدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن : « سىلەر بىرەر كېسەلنىڭ قېشىغا كىرىسىلار ،ئەھۋالىڭىز ئوبدانكەن ، ياخشى بولۇپ قاپسىز، دېگەندەك سۆزلەر بىلەن تەسەللى بېرىڭلار، بۇنداق تەسەللى كېسەلنىڭ كۆڭلىنى خۇشال قىلىدۇ » .

بىر قىسىم كىشىلەر كېسەل يوقلاپ بارغاندا، بىمارغا كۆيۈنۈپ، پالانچىغا بۇ دورا پايدا

ئەلائىددىن خوتەنى
(1150 ـــ 1222)

قاراخانىيلار خانلىقى دەۋرىدىكى بۈيۈك تېببىي ئالىملار قاتارىدا بارلىقىنى ئۇيغۇر تېبابىتىگە ۋە ئۇنىڭ تەرەققىياتىغا بېغىشلىغان تېببىي ئۇستاز ئەللامە ئەلائىددىن مۇھەممەت خوتەنى ئۆز دەۋرىدە نامى تارىم ۋادىسىدىن ھالقىپ چەت ئەللەرگە قەدەر تارقالغان شەخس بولۇپ، ناھايىتى كۆپ تېببىي ئەسەرلىرىنى يېزىپ قالدۇرغان . ئۇ موڭغۇل خانى كۆچلۈك تەرىپىدىن قەتل قىلىنغان بولۇپ ، ھازىرغىچە ئەۋلادلىرى تەرىپىدىن چوڭقۇر ياد ئېتىلمەكتە.

قىلغان ئىكەن، سىزگىمۇ ئالغاچ كەلدىم، كېسىلىڭىز ئوخشاش ئىكەن، سىزگىمۇ پايدا قىلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس » دەپ دورا ـ شەربەت قاتارلىق نەرسىلەرنى ئاپىرىدۇ ياكى شۇ دورىلاردىن ئىستېمال قىلىپ بېقىشنى تەۋسىيە قىلىدۇ. بۇنداق قىلمىش توغرا ئەمەس. ئەسلىدە سىزنىڭ نېيىتىڭىز توغرا، كېسەلنىڭ تېزرەك ساقىيىشىنى ئۈمىد قىلىسىز، ئەمما بىر كىشىگە پايدا قىلغان دورىنىڭ يەنە بىرىگىمۇ پايدا قىلىشى ناتايىن، شۇڭا دوختۇرنىڭ رۇخسىتىسىز بىمارغا دورا ياكى شەربەتلەرنى ئىچىشكە زورلىماسلىق لازىم. ئەگەر كۈتۈلمىگەن ئەھۋال كۆرۈلۈپ قالسا، ياخشى نېيىتىڭىز يامانغا ئۆرۈلۈشى مۇمكىن.

ئەگەر سىز يوقلىماقچى بولغان بىمار نامرات، بىچارە، مىسكىن، يېتىم بولسا، يوقلاپ بارغان ۋاقتىڭىزدا يەنە نېمىلەرنى يېگۈسى بارلىقىنى، نېمىگە ئېھتىياجلىق، قايسى تەرەپلەردىن قىسىلىدىغانلىقىنى سوراڭ. يېگۈسى بار تاماق، مېۋە ـ چېۋىنى ئەكىرىپ بېرىڭ ياكى قولىغا پۇل بېرىپ يېگۈسى بارنى ئەكىرىپ يېيىشىنى ئۆتۈنۈڭ. ئىقتىسادي شارائىتىڭىز يار بەرسە، دورا پۇلىنى ياكى دوختۇردىن چىقىش پۇلىنى تۆلەپ قويۇڭ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : « كىمكى بىچارە ھالەتتىكى كىشىگە ياردەم بەرسە، تەڭرى ئۇنىڭغا ئىككى دۇنيادا ياردەم بېرىدۇ » دېگەن.

كېسەل يوقلاشتا ۋاقىتقا دىققەت قىلماق زۆرۈردۇر. يەنى دوختۇرخانىنىڭ كېسەل يوقلاش قائىدە ـ تۈزۈملىرىگە رىئايە قىلغان ئاساستا ئەتىگەندىن چۈشكىچە بولغان ئارىلىقتا كېسەل يوقلاڭ. چۈشتىن كېيىن، بولۇپمۇ زاۋال ۋاقتىدا كېسەل يوقلىماڭ، بۇنداق قىلىش تازا مۇۋاپىق ئەمەس.

ئەمەت ئۆمەر

(1916 — 1987)

ئۇيغۇر تىياتىر سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن بىر ئۆمۈر جان كۆيدۈرۈپ ئىشلەپ، كۆزگە كۆرۈنەرلىك تۆھپە ياراتقان ئاتاقلىق خەلق سەنئەتكارى ئەمەت ئۆمەر ئۆزىنىڭ قىسقىغىنا ھاياتىدا ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقىدىكى نادىر تىياتىرلارغا رېژىسسورلۇق قىلىپ ۋە ئۆزى رول ئېلىپ، خەلق ئالدىغا بۇ جەھەتتىكى ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپ، بۇگۈنكى دەۋر ئۇيغۇر تىياتىرچىلىقىدا مۇستەھكەم ئاساس سېلىپ بەرگەن.

5 . پەرزەنتلەرنىڭ ئاتا ـ ئانىنى ھۆرمەتلەش ئەخلاقى

باشنى پىدا ئەيلە ئاتا قاشىغا ،
جىسمىنى قىل سەدىقە ئانا باشىغا .

ـ ئەلىشىر نەۋائى

ئاتا ـ ئانىڭىز سىزنى دۇنياغا ئاپىرىدە قىلىپلا قالماي ، سىزنى قاتارغا قوشۇپ تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈش جەريانىدا مىڭبىر جاپالارنى تارتىدۇ ، يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلىدۇ . ئاتا ـ ئانىڭىز سىزنى « يۈرەك پارەم » دەپ دۇنيادىكى بارلىق جەبىر ـ جاپانى تارتىشقا رازىكى ، سىزنى مۇشەققەتتە قويۇشنى خالىمايدۇ ، كېچە ـ كۈندۈز سىزنىڭ غېمىڭىزنى يەيدۇ . پۈتىڭىزغا كىرگەن تىكەننى مېنىڭكىگە كىرسۇن دەيدۇ ، كۆزىڭىز ئاغرىسا بالامنىڭ ئاغرىمايى مېنىڭكى ئاغرىسۇن دەيدۇ ، سىزگە ئۆلۈم خەۋپى يەتسە ، بالامنىڭ ئورنىدا مەن ئۆلسەمكەن دەيدۇ . قىسقىسى ، سىز بۇ يورۇق دۇنياغا كۆز ئاچقاندىن باشلاپ ئاتا ـ ئانىڭىز سىزدىن ئايرىلغانغا قەدەر ئوتىڭىزدا كۆيىدۇ ، سۇيىڭىزدە ئاقىدۇ ، بىر ئۆمۈر سىزگە يار ـ يۆلەك بولۇشنى ئىستەيدۇ ، بەختىڭىزنى تىلەيدۇ ، شۇڭا پەرزەنت ئۈچۈن ئاتا ئانىنىڭ قەرزىنى ئادا قىلماقتىن ئارتۇق مەسئۇلىيەت ۋە بۇرچ يوق .

پەرزەنت بولغۇچى ئاتا ـ ئانىڭىزنىڭ قەرزىنى ئادا قىلىمەن دەيدىكەنسىز ، ئەلۋەتتە ئاتا ـ ئانىنى ھۆرمەتلەشتە تۆۋەندىكىلەرگە رىئايە قىلمىقىڭىز زۆرۈردۇر . بۇ ھەقتە مەشھۇر

ئەمەت ھاجى
(1882 ـــ 1994)

كىشىلەرنى تونۇش ۋە داۋالاش جەھەتتىكى مول بىلىمى ، شىپالىق رېتسېپلىرى بىلەن خەلقنىڭ چوڭقۇر ھۆرمىتىگە ۋە ئىشەنچىسىگە ئېرىشكەن ئەمەت ھاجى كېرىيە ناھىيىسىدە دۇنياغا كەلگەن بولۇپ ، ئۆز زامانىسىدىكى يۇقىرى ماھارەتلىك تېۋىپ بولغان ، « ئۇيغۇر تېبابەت قامۇسى » نىڭ 1 ـ تومىنى تۈزۈشكە قاتناشقان . ئۇنىڭ خەلقپەرۋەر روھى ، بىلىمخۇمارلىقى كىيىنكى ئەۋلادلارنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ئەسلىنىدۇ .

ئالىممىز ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن مۇنداق دېگەن : « ئاتا ـ ئانىنى ھۆرمەتلەش پەرـ زەنتنىڭ ئىنسان سۈپىتىدىكى بىرىنچى ئەخلاق ئېكى ۋە ئۇنىڭ ئىزچىل ئىپادىسىدۇر » .

1 . ئاتا ـ ئانىڭىزنىڭ بۇيرۇقلىرىغا بويسۇنۇڭ، ئاللاتائالاغا ئاسىيلىق بولمايدىغان ھەر قانداق ئىشتا ئۇلارغا ئىتائەت قىلىڭ ، توسقانلىرىدىن يېنىڭ . ئۇلارنىڭ رۇخسىتىسىز سەپەرگە چىقماڭ، زۆرۈرىيەت تۈپەيلى سەپەرگە چىقىپ كەتكەن بولسىڭىز ، كەچۈرۈم سوراڭ . ئاتا ـ ئانىڭىزنىڭ مەسلىھىتى ، رازىلىقىنى ئالماي ئىش قىلماڭ . ھېكايەت قىلىنىشىچە، بىر كىشى كېچىسى ئۇيقۇدىن ئويغىنىپ ئوغلىغا سۇ بەرگىن دەپتۇ، ئوغلى سۇ ئېلىپ كەلگۈچە دادىسى يەنە ئۇخلاپ قاپتۇ . ئوغلى : « دادام بەلكىم يەنە ئويغىنىپ سۇ سورايدۇ » دەپ ئۇخلىماستىن، دادىسىنىڭ ئويغىنىشىنى كۈتۈپ تاڭ ئاتقۇچە ئولتۇرۇپتۇ .

مانا قاراڭ، ئەخلاقلىق پەرزەنتلەر شۇنداق بولىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : « ئاتىغا ئىتائەت قىلىش ئاللاغا ئىتائەت قىلىشتۇر، ئۇنىڭ ئالدىدا گۇناھ قىلىش ئاللا ئالدىدا گۇناھ قىلىش بىلەن باراۋەردۇر » دېگەن.

2 . ئاتا ـ ئانىڭىزنى ھۆرمەتلەڭ، ئۇلارنى چوڭ بىلىڭ، مەنسىپىڭىز ھەرقانچە چوڭ، مال ـ دۇنيايىڭىز بىھىساب كۆپ بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ كەمتەرلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىڭ. ئاتىڭىز چاقىرسا « خوش ئاتا » ، ئانىڭىز چاقىرسا « خوش ئانا » دەپ تەبەسسۇم بىلەن ھازىر بولۇڭ، ئۇلارنىڭ ئاۋازىدىن يۇقىرى ئاۋازدا گەپ ـ سۆز قىلماڭ، ئەدەپ بىلەن سىلىق سۆز قىلىڭ، ئايالىڭىزنى ۋە پەرزەنتلىرىڭىزنى ئۇلاردىن ئۈستۈن كۆرمەڭ، بىرگە يول يۈرگەندە، ئۇلارنىڭ ئالدىدا يۈرمەڭ، بىرگە ئولتۇرغاندا ئۇلاردىن يۇقىرى ئولتۇرماڭ. ئۇلار بىلەن بىرگە تاماق يېگەندە ئۇلاردىن بۇرۇن داستىخانغا قول ئۇزاتماڭ، يالىڭاچ بەدەن ئۇلارنىڭ يېنىغا ھازىر بولماڭ، ئۇخلاۋاتقاندا ھۇجرىسىغا رۇخسەتسىز كىرمەڭ. ئۇلار بىلەن تاكاللاشماڭ، ئەگەر توغرا بولمىغان تەرەپلىرى بولسا، ئەگىتىپ سۆز قىلىڭ. ئۇلارنىڭ

ئەمەتجان ئەھمەدى

(1931 — 1997)

« باھارغا مەدھىيە » ، « ئۇيغۇر خەلق ناخشىلىرى » (6 ـ 1) ، « ئۇيغۇر مۇقاملىرى توغرىسىدا » قاتارلىق كىتابلارنىڭ مۇئەللىپى ، تونۇلغان مۇقام تەتقىقاتچىسى ئەمەتجان ئەھمەدى 1978 ـ يىلىدىن باشلاپ ئۇيغۇر مۇقام تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىپ تېگىشلىك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقام ساھەسىدە تۆھپىسى مەڭگۈ يادلىنىدىغان شەخسكە ئايلاندى.

چىشىغا تەگمەك. ئۇلارغا ئۆچ ـ ئاداۋەت ساقلىمالىق. ئۇلار ھەرقانچە پېقىر ـ نامرات بولسىمۇ ئۇلارغا ھۆرمەت قىلىمالىق، ئۇلاردىن تانماسلىق. ئۇلارنىڭ ئابرۇيى ۋە ھۆرمىتىنى قوغدىلىق. ئۇلارنىڭ رۇخسىتىسىز ئۆيلىرىدىن بىر نەرسە ئالماسلىق. مېھمانلىرى كەلگەندە، قول باغلاپ تۇرۇپ خىزمىتىنى قىلىمالىق. ئۇلارغا ھەرگىز يالغان سۆزلىمەسلىق. ئۇلارنى غەزەپلەندۈرۈشتىن ئېھتىيات قىلىپ، كۆڭۈللىرىنى ئاسراش. ئۇلارنى رازى قىلىشقا تىرىشىمىز. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : « ئاتا ـ ئانىنى رازى قىلغان كىشىدىن ئاللامۇ رازى بولىدۇ. ئاتا ـ ئانىنى خاپا قىلغان كىشىگە ئاللا غەزەپ قىلىدۇ » دېگەن.

3. ئاتا ـ ئانىڭىزدىن ماددىي ياردىمىڭىزنى ئايىماسلىق، قولىڭىزدىن كېلىشىچە ياخشى لىق قىلىمىز، ئۇلارنى ياخشى يېگۈزۈڭ، ئۆزلىرى ياقتۇرىدىغان كىيىم ـ كېچەكلەرنى كىيگۈزۈڭ، كېسەل بولسا داۋالىتىمىز، زىياندىن ساقلاڭ، ئۇلارنىڭ مېھنەتلىرىنى قەدىرلەپ تۇرۇڭ، ئۇلارنى پات ـ پات يوقلاپ كەم ـ كۈتە نەرسىلىرىنى تولۇقلاپ بېرىڭ، يىراق يەردە بولسىڭىز، ھەر ۋاقىت خەت يېزىپ، ئېھتىياجلىق نەرسىلەرنى ئەۋەتىپ تۇرۇڭ. خاتىرە كۈنلىرىنى ئېسىڭىزدە چىڭ ساقلاپ، سوۋغاتلارنى تەقدىم قىلىپ تۇرۇڭ. پات ـ پات پۇل ـ پىچەك بېرىپ تۇرۇڭ، خىراجەتتىن قىسىپ قويماڭ، ئىقتىسادىي شارائىتىڭىز يار بەرسە ھەج قىلىشىغا يارەملىشىپ، پەرزەنتلىك بۇرچىڭىزنى ئادا قىلىڭ. يۇقىرىقىلارنىڭ ئەكسىچە، ئاتا ـ ئانىڭىزنى قاقشاتىسىڭىز، تۆۋەندىكى چۆچەكتىكى باينىڭ بالىسىدەك ئەھۋالغا قالىسىز، ئىشەنمىسىڭىز چۆچەككە قۇلاق سېلىڭ.

قەدىمكى زامانلارنىڭ بىرىدە مەلۇم يېزىدا بىر باي بىلەن بىر دېھقان ئۆتكەنمىكەن. باي بىلەن دېھقان بىر ـ بىرى بىلەن بەك ئىناق ئىكەن. ئۇنىڭلاشقىمۇ باي ئۆزىنىڭ بايلىقىدىن تەمەننا قىلمايدىكەن، كەمبەغەللىكىدىن زارلانمايدىكەن، باي بىلەن دېھقانىنىڭ بىردىن ئوغلى بولۇپ، ئۇلار ئۆز ئارا چىقىشالمايدىكەن، قاش ـ قاپاقلىرىنى

ئارسلان

(1950 ـــ 1996)

« ئاھ، مېنىڭ خەلقىم»، « يۇلتۇزلار يۇرتى»، « كىنىڭ قېنىنىم تامغان ماكان » ... قا- تارلىق داستان، شېئىرلىرى بىلەن ئەدەبىياتىمىزنىڭ تۆر- دىن ئورۇن ئالغان ئىقتىدارلىق شائىر ئارسلان ئۆز ئەسىرلە- رىدە ياشتىن ـ ئاخىر ۋەتەن چەرۋىرلىك تېمىسىنى مۇھىم ئورۇندا قويغان بولۇپ، ئەدەبـ ـياتىمىزدىكى بۇ ئەنئەنىۋى تې- مىنى تېخىمۇ بەدئىي يۇك- سەكلىككە كۆتۈرۈپ ئۇلادلە- رى قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان.

يېرىشىپ ئاتا ـ ئانىسىغا ئارام بەرمەيدىكەن.

بىر كۈنى باي بىلەن دېھقان ئۆز ئارا مەسلىھەتلىشىپ ئوغۇللىرىغا ئەدەپ ـ ئەخلاق، ئىلىم ـ ئىرپان ئۆگىتىش ئۈچۈن ئۇلارنى مەدرىسكە ئاپىرىپ بېرىپتۇ. دېھقاننىڭ بالىسى مەدرىسكە كەلگەن كۈندىن باشلاپ بىر تەرەپتىن ئەدەپ ـ ئەخلاق ئۆگىنىپ، يەنە بىر تەرەپ تىن ئىلىم ئۆگىنىپتۇ، باينىڭ بالىسى ئاخۇنۇمنىڭ كۆزى يىراق بولسىلا ئويۇن ئويناپدۇ. كەن، كېچىسى شاراب ئىچىپ ئىشىك قېقىپ تاياق يەيدىكەن، ياۋاشنى كۆرسە بوزەك قىلىدىكەن، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ساددا دېھقان خۇدانىڭ غەزىپىگە يولۇقۇپتۇ ۋە ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى تۇڭگۇزغا ئايلىنىپ كېتىپتۇ. ئەھلى ـ مەھەللە، قولۇم ـ قوشنىلار بۇنىڭدىن يىرگىنىپ بىر قولىدا بۇرۇنلىرىنى تۇتسا، يەنە بىر قولىدا چالما ـ كېسەك ئېلىپ ئۇلارغا ئېتىپتۇ، ئۇلارنى باغلاپ سۆرەپ شەھەرنىڭ سىرتىغا ئېلىپ چىقىپ بىر قۇملۇققا ئاپىرىپ باغلاپ قويۇپتۇ. گەرچە دېھقان تۇڭگۇزغا ئايلىنىپ كەتسىمۇ بالىسى ئۇنىڭدىن يىرگەنمىشىنىڭ ئورنىغا ھەر كۈنى ئۇلارغا ئاش ـ نان، سۇ ئاپىرىپ بېرىپ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئاپتۇ. ئاللاتائالادىن ئاتا ـ ئانىسىنىڭ گۇناھىنى تىلەپ يىغلاپتۇ، بۇنى كۆرگەن باينىڭ بالىسى مەسخىرە قىلىپ:

— سەن تۇڭگۇزغا ئاش توشۇپ، ئۇنىڭ بىلەن بىرگە بولدۇڭ، ئەمدى سېنىڭ كىيىملىرىڭ، پۇت ـ قوللىرىڭ پۈرايدۇ، بۇنىڭدىن كېيىن سەن بىلەن ئويناىمايمەن، مېنىڭدىن يىراق تۇر، — دەپ ئۇنى ھەيدىۋېتىپتۇ. دېھقاننىڭ بالىسى « تۇڭگۇز بولسىمۇ مېنىڭ ئاتا ـ ئانام، ئۇلارنىڭ مېنىڭدىن باشقا ھېچ نەرسىسى يوق. ئاتا ـ ئانا رازى خۇدا رازى، ئاتا ـ ئانامنىڭ مېنى بېقىپ چوڭ قىلغان ئەجرى ئۈچۈن، ئۇلارنى كېچە ـ كۈندۈز يۇدۇپ، ھەرىمكە ئاپارسامۇ بوينۇمدا ئۇلارنىڭ قەرزى قالىدۇ. جەننەت باشقا يەردە ئەمەس، ئاتا ـ ئانامنىڭ ئايىغىدا » دەپتۇ ـ دە، ئۇتكەن كۈنلەردىكىدەكمۇ سەھەر تۇرۇپ، ئاللاتائالاغا

ئايشەم كېرىم
(1931 — 1998)

تالانتلىق كىنو ـ تىيا-تىر، مۇقام چولپىنى. ئۇ كورلا شەھىرىدە تۇغۇلغان. ئۇزىنىڭ ئالاھىدە سەنئەت تالانتى بىلەن « قادىر مەۋلان »، « گۈل قىزقان مېنىڭ ياريم » ... قاتارلىق ناخشىلارنى ئورۇندىپ تالانتىنى نامايان قىلغان. « غۇنچەم »، « غېرىب سەنەم »، « ئارشىن مال ئالان » ئوپېرالىرى، « رەنانىڭ تويى »، « تاش ئۇستىدە ئېچىلغان گۈل »، « نەسىردىن ئەپەندى » قاتارلىق تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرىدا رول ئېلىپ خەلقىمىز قەلبىدە ئۇنتۇلماس تەسىراتلارنى قالدۇرغان.

يىغلاپتۇ. كۈندە ئاتا ـ ئانىسىنى يوقلاپ ئۇستۇاشلىرىنى پاكىزلاپتۇ. قوللىرىدىكى تىكەننى ئېلىپتۇ، ئۇلارغا ئۆزىنى ئېتىپ بۇقۇلداپ يىغلاپتۇ. ئاردىدىن بىر قانچە يىل ئۆتۈپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە خۇدانىڭ تەقدىرى بىلەن ھېلىقى باي ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى تۇڭگۇزغا ئايلىنىپ قاپتۇ. باينىڭ بالىسى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ تۇڭگۇزغا ئايلىنىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، « ئاللا توۋا » دەپ باش ـ كۆزىگە ئۇرۇپ يىغلاپتۇ ۋە ئۆز ئاتا ـ ئانىسىدىن نومۇس قىلىپ ئۇلارنى ئۆيىدىن ھەيدەپ چىقىرىپتۇ، چىققىلى ئۇنىمىسا، قولىغا تاياق ئېلىپ ئۇرۇپ شەھەر سىرتىغا ھەيدەپتۇ، دېھقانىنىڭ بالىسى نەسىھەت قىلىپ ئۇنى توسۇپتۇ.

— ئانالىڭ سېنى تۇغمىدىمۇ؟ ئاتالىڭ سېنى باقمىدىمۇ؟ ئۇلار سېنى يېمەي يېگۈزۈپ، كىيىمەي كىيگۈزۈپ چوڭ قىلمىدىمۇ؟ سەن ئاتا ـ ئانالىڭغا مۇشۇنداق قىلساڭ، بۇنى خۇدا راۋا كۆرەمدۇ؟ — دەپتۇ. باينىڭ بالىسى بۇ گەپكە قۇلاق سالماپتۇ. ئەكسىچە دېھقانىنىڭ بالىسىنى ئۇرۇپ تىللاپتۇ، تۇڭگۇزغا ئايلىنىپ قالغان ئاتا ـ ئانىسىغا قارىغىلى ئۇنىماپتۇ. ئۇلار ئاچلىق، ئۇسسۇزلۇقنىڭ ئازابىنى تارتىپ كېچە ـ كۈندۈز خۇداغا يىغلاپتۇ. ئۆز بالىسىنى دېھقانىنىڭ بالىسى بىلەن سېلىشتۇرۇپ ۋاپاسىز بالىسىنى قارغاپ، دېھقانىنىڭ ئوغلى بىلەن بىرگە ئۆتۈشنى خۇدادىن تىلەپتۇ.

دېھقان بالىسىنىڭ ئاتا ـ ئانىسىغا بولغان ۋاپادارلىقى، كۆيۈمچانلىقى، ئاق كۆڭۈللۈكى، دېھقانىنىڭ كېچە ـ كۈندۈز قىلغان توۋىسى، ئاھ زارى خۇداغا يېتىپتۇ. خۇدانىڭ كارامىتى كۈچ ـ قۇدرىتى بىلەن تۇڭگۇزغا ئايلانغان دېھقان بىلەن ئۇنىڭ ئايالى يەنە قايتىدىن ئۆز ئەسلىگە قايتىپتۇ. ئاتا ـ ئانىغا بولغان بىھۆرمەتلىكى، ۋاپاسىزلىقىنىڭ كاساپىتى ئۈچۈن باينىڭ بالىسى تۇڭگۇزغا ئايلىنىپ يۈرت جامائەت ئالدىدا خار بولۇپ خارتىلداپ مېڭىپ، تۇڭگۇزغا ئايلانغان ئاتا ئانىسىنىڭ قېشىغا بېرىپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن ئەل ئارىسىدا « ئاتا رازى خۇدا رازى » ، « ئاتا قارغىشى ئوق، ئەقلىڭ

ئېلىخان ھەزرىتىم
(1887 — 1989)

« ئۇيغۇر تېبابەت ئاناتو-مىيىسى» ، « ئالدىمىزدىن ئۆتكەن تەكرار كېسەللىك دورىسى» ، « تېبابەتچىلىكنىڭ نەزەرىيىۋى ئاساسى» قاتارلىق ئەسەرلەرنىڭ مۇئەللىپى، يېتىلگەن ئۇستاز تېۋىپ ئېلىخان ھەزرىتىم ئۆزىنىڭ پۈتۈن ھاياتىنى خەلقنىڭ ساغلاملىقى ئۈچۈن بېغىشلىغان بولۇپ، ئوردو، پارس، ئەرەب، تۈرك تىللىرى ۋە يېزىقلىرىنى پۈختا ئىگىلەپ، يۈكسەك بىلىم ئىگىسىگە ئايلانغان. 102 يىل ئۆمۈر كۆرگەن بۇ پېشۋانى كېيىنكى ئەۋلادلار ھۆرمەت بىلەن ئەسلەيدۇ.

بولسا بۇنىڭدىن قورق» دېگەن ھېكمەتلىك سۆز تارقىلىپتۇ، زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ ماقال بولۇپ قاپتۇ.

4 . ئۇلارنىڭ ئىرادىسىگە ۋارىسلىق قىلىڭ، ئاقلاپ بولالمىغان ۋەدىلىرىنى، چامى يەتمىگەن.ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ ئورۇندىڭ، ئۇلار مەنمۇن بولىدىغان ئىشلارنى قىلىڭ، ئۇلارنىڭ دوست ـ يارەنلىرىنى ھۆرمەتلەڭ ، دۈشمەنلىرىگە ساداقەت باغلىمىڭ . ئۇلارنىڭ خۇشاللىقىغا خۇشاللىنىپ ، مۇسىبەتلىرىگە تەسەللى بېرىڭ . ئۇلار ھايات بولسۇن ياكى ۋاپات بولۇپ كەتكەن بولسۇن، ئۇلار ھەققىدە دۇئا قىلىپ تۇرۇڭ، خەير ـ ئېھسان بېرىڭ، نەزىر ـ چىراغلىرىنى لايىقىدا ئۆتكۈزۈڭ. بولۇپمۇ قەبرىلىق چاغلىرىدا سىزگە ئەڭ موھتاج بولىدۇ، ئۇلارنى موھتاجلىقتا قويماڭ.

ئەسلارلاردىن بىر ئادەم كېلىپ : يارەسۇلىللا، ئاتا ـ ئانام ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن ئۇلارغا مەن قىلغۇدەك ياخشىلىق قالدىمۇ ؟ دېگەندە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : « ھەئە، ئۇلار ھەققىدە ناماز ئوقۇش ، ئۇلار ئۈچۈن مەغپىرەت تىلەش ، ئۇلارنىڭ ۋەدىلىرىنى ئو- رۇنداش، ئۇلارنىڭ دوستلىرىنى ھۆرمەت قىلىش، سىلەر رەھىم قىلىشقا تېگىشلىكلىرىگە سىلەر رەھىم قىلىشتىن ئىبارەت تۆت ئىش بار ، مانا بۇلار ساڭا قالغان ، سەن قىلىشقا تېگىشلىك ياخشى ئىشلار » دېگەن.

ھەرقانداق كىشى ئاتا ـ ئانىسىغا نېمىلەرنى قىلسا ، پەرزەنتلىرىدىن شۇنى كۆرىدۇ . ئاتا ـ ئانىسىنى رازى قىلغانلارنى پەرزەنتلىرىمۇ رازى قىلىدۇ ، ئاتا ـ ئانىسىنى قاقشاتـ قانلارنى ئۇلارنىڭ بالىلىرىمۇ قاقشىتىدۇ . « ئۆتنە ئالەم » دېگەن شۇ ، بۇ ئۇزاق تارىختىن بۇيان ئىسپاتلانغان ھەقىقەت. بۇ ھەقتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دەيدۇ : « ئاتا ـ ئا- نىلىرىڭلارغا ياخشىلىق قىلىڭلار ، سىلەرگىمۇ پەرزەنتىڭلار ياخشىلىق قىلىدۇ » .

ئەزىزوف قاسىم
(1924 ـــ 1994)

« ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابى » نىڭ ئاكتىپ ئىشتىراكچىلىرىدىن بىرى ، ناھايىتى كۆپ جەڭلەرنىڭ شا- ھىدى گېنېرال ئەزىزوف قا- سىم قورال ئېلىپ جەڭ قىلـ ىدىغان جەڭچى بولۇپلا قالماس- تىن، بەلكى ھەربىي ئىلىم تەتقىقاتچىسى بولۇپ، ئۇ يازغان « مارشالنىڭ نەسىھىتى » ، « ئۇرۇش ۋە قوماندان » ، « جەڭ شەمشىرى » ، « قىساس خەن- جىرى» قاتارلىق ئەسەرلەر كې- يىنكى ئەۋلادلىرىنىڭ پايدىلـ ىنىشىغا قالدۇرۇلغان ئېسىل مىراستۇر . گېنېرال ئەزىزوف قاسىم خەلق قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ.

6. قېينانىنىڭ ئەخلاقى

ئانىنىڭ بىر قولىدا بۆشۈك ، بىر قولىدا دۇنيا تەۋرەر .

ـ رىزائۇددىن ئىبىن فەخرۇددىن

بىر ئائىلىنىڭ بەختلىك، ئىناق، خۇشال ـ خۇرام ئۆتۈشىدە ئائىلە ئەزالىرىنىڭ ھەممىسىنىڭ تېگىشلىك مەسئۇلىيىتى بار بولسىمۇ، لېكىن ئانىنىڭ ئائىلىدىكى مەسئۇلىيىتى مۆلچەرلىگۈسىزدۇر. بالزاك ئانا توغرىسىدا توختالغاندا : « مىللەتنىڭ كېلەچىكى ئانىلار قولىدا » دېگەنىدى. بۇ، ئانىنىڭ ئائىلە، جەمئىيەت، ھەتتا بىر پۈتۈن مىللەت ئۈچۈن ناھايىتى زور مەسئۇلىيەتنى ئۆز ئۈستىگە ئالغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

شۇنداق، ئانا مىللەتنىڭ ھازىرىنى تەۋللۇت قىلىپلا قالماي، بەلكى مۇھىمى مىللەتنىڭ كېلەچىكىنى ئۆز قولىدا تۇتۇپ تۇرغۇچى ئىنساندۇر. شۇڭا ئانا ھەر دائىم ئۇلۇغلىنىشى، قەدىرلىنىشى، ھۆرمەتلىنىشى كېرەك. لېكىن، بۇنداق ئۇلۇغلىنىشقا ئانا بولغۇچى پەقەت ئانىلىق ۋەزىپىلىرىنى تولۇق ئورۇندىغاندىلا ئاندىن ئېرىشەلەيدۇ، ئانىلىق بۇرچى دېگىنىمىز، ئانىلارنىڭ بىلىشكە ۋە ئۇلارنىڭ ۋە رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك ئەخلاقىدۇر.

قېينانا ـ قېينانىكىزنى، ئاتا ـ ئانىكىزنى، ئۇلارنىڭ بىر تۇغقانلىرىنى، قولۇم ـ قوشنىلىرىنى ھۆرمەتلەپ، ئۇلارنىڭ خىزمەتلىرىنى قىلىپ، ئۇلارنى رازى قىلىشقا

مۇھەممەتئىمىن ئىمىنوف
(1915 ـــ 1970)

گېنېرال مايور مۇھەممەتئىمىن ئىمىنوف ئۇچ ۋىلا. يەت ئىنقىلابىدا مۇھىم رول ئوينىغان مەشھۇر شەخسلەر. نىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ يىگىرمە يېشىدىلا كۆرەش جەڭچىسى، قابىل تەشكىلاتچى سۈپىتىدە تونۇلغان. ئۇنىڭ گومىنداڭنى شىخودىن قوغلاش جېڭىدىكى باتۇرلۇقىنى، خەلقىنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن شىد. دەتلىك ئوقلارغا پەرۋا قىلماس. لىقتەك قەيسەرانە روھىنى ئۆلادلىرى مەڭگۈ ئەستىن چىقارمايدۇ.

تىرىشىڭ، ئېرىڭىزگە ساداقەتمەن بولۇڭ. ئېرىڭىزنىڭ رۇخسىتىسىز بىرەر ئىشقا تۇتۇش قىلماڭ، ئەرزىمىگەن ئىشلار ئۈچۈن ئېرىڭىز بىلەن جېدەللەشمەڭ، چىرايىڭىزنى تۇرمەڭ، بولۇپمۇ ياخشى ـ يامان كۈنلەردە، خۇشاللىق ۋە قايغۇدا ھالال جۇپتىڭىز بىلەن سىرداش، تەقدىرداش، ھەمنەپەس بولۇڭ، ئېرىڭىز ئىشقا ماڭسا « خۇداغا ئامانەت، يول بولسۇن » دەپ تەبەسسۇم بىلەن ئىشىكىچە ئۇزىتىپ قويۇڭ، ئىشتىن قايتىپ كەلسە « ھارمىغايسىز » دەپ خۇشال ـ خۇرام قارشى ئېلىپ قولىدىكى نەرسىسىنى ئېلىڭ، ئېرىڭىز بىرەر ئوخۇشسىزلىققا ئۇچرىسا، تەسەللى بېرىپ كۆڭلىنى كۆتۈرۈڭ، بىلەرمەنلىك قىلىپ « بۇ ئىش سىزنىڭ يۇمشاقباشلىقىڭىزدىن شۇنداق بولغان، قاچانغۇچە ئەر كىشىدەك بولارسىز » دېگەندەك سۆزلەرنى قىلىپ، ئېرىڭىزنىڭ كۆڭلىنى بىئارام قىلماڭ. بىرەر سەۋەنلىك ئۆتۈلسە، مۇلايىملىق بىلەن چۈشەندۈرۈپ سادىقلىقىڭىزنى ئىپادىلەڭ، ئېرىڭىزدىن ئاچچىقىڭىزنى چىقىرىۋېلىشنى ئويلىماڭ، بىلىشىڭىز كېرەككى، ھەر قانداق ياخشىلىقنىڭ ئەۋزىلى ۋە ئەۋزىلى ھۆرمەتتۇر. ياخشى ئايال ئېرىگە ساداقەتمەن بولۇپ، ئېرىنىڭ ئىززەت ۋە ھۆرمىتىنى قىلىدۇ، بۇنداق ئايال ئېرىگە قىلغان ھۆرمىتىنىڭ نەچچە ھەسسىسىگە باراۋەر ھۆرمەتكە ۋە ئەلنىڭ مەدھىيىسىگە ئېرىشىدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن : « ئەگەر بەندىلەرگە سەجدە قىلماق شەرئىتىمىزگە ئۇيغۇن بولسا، ئاياللارنى ئەرلىرىگە سەجدە قىلىشقا بۇيرار ئىدىم » . بۇنىڭدىن شۇنى چۈشىنىشكە بولىدۇكى، ئەرلىرىگە ئىتائەت ۋە ھۆرمەت قىلىش ئاياللارنىڭ مەجبۇرىيىتىدۇر. ئورۇندالغان مۇشۇ خىل مەجبۇرىيەت تۈپەيلى ئايال ئېرىنىڭ قەدىرلىشىگە ۋە ئەل ـ جامائەتنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشىدۇ. ئەرلىرىگە ئىتائەتسىزلىك قىلىپ ئەر ـ ئاياللىق مۇناسىۋەتنىڭ بۇزۇلۇشىغا سەۋەب بولسا، ئەل ـ جامائەت ئارىسىدا ئېرىنىڭ ۋە ئۆزىنىڭ ئابرۇيىنى تۆكۈپ ئانىلىق ئوبرازىغا نۇقسان يەتكۈزىدۇ. شۇڭا ئەرلىرىگە بولغان ساداقەتمەنلىك

غوجا باۋۇدۇن جامالىدىن ھاجى
(1916 ـــ 1994)

پۈتۈن ئۆمرىدە ئەلـلىك يولىدىن ئارتۇق ۋاقىتنى تېبابەتچىلىك ئىشلىرىغا سەرپ قىلىپ، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش، كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن مۇھىم تۆھپە قوشقان غوجا باۋۇدۇن جامالىدىن ھاجى راك قاتارلىق قىيىن كېسەللىكلەرنى داۋالاشتا كۆپ ئىزدىنىپ، يۇقىرى ئۈنۈم ھاسىل قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ تىرىشچانلىقى كېيىنكى ئەۋلادلارغا ئۈلگۈم بولۇپ قالغۇسى.

، ئىتتائەت ۋە ھۆرمەت ئانىلارنىڭ گۈزەل ئەخلاقلىرىنىڭ بىرىدۇر. تۆۋەندە ئىبرىگە سادىق بىر ئايالنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلاڭ.

بەسرە شەھىرىنىڭ ھاكىمى بىر كۈنى ئارام ئېلىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بېغىغا كىرىپتۇ. باغۋەننىڭ ئىپپەتلىك، نومۇسچان ۋە ئىنتايىن گۈزەل ئايالى بار ئىكەن. ھاكىم بۇ گۈزەل ئايالنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا كۆڭلى چۈشۈپ قاپتۇ. بىر ئىشنى باھانە قىلىپ، باغۋەننى ئۆزاق بىر يەرگە ئىشقا بۇيرۇپتۇ. ئاندىن ئايالغا باغنىڭ ئىشكىلىرىنى تاقاپ كېلىشنى ئېيتىپتۇ. ئايال ئىشنى ئورۇنداپ كەلگەندىن كېيىن، ھاكىم :

ـــ ھەممە ئىشىكنى تاقىدىڭمۇ؟ ـــ دەپ سوراپتۇ. ئايال پەقەت بىر ئىشىكنى تاقاشقا ئاجىز ئىكەنلىكىنى ئېيتىپتۇ. ھاكىم ئۇنىڭ سەۋەبىنى سورىغان ئىكەن، ئايال مۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ :

ـــ ئۇ ئىشىك مېنىڭ ئۈجدانىم ۋە ئېرىمگە بولغان ساداقىتىمنىڭ ئىشىكى ئىدى.

ھاكىم بۇ سۆزنى ئاڭلاپ خىجىل بولۇپ :

ـــ سىڭلىم، مېنى ئەپۇ قىل، ـــ دەپتۇ ـ دە، قىلمىشىغا پۇشايمان قىلىپ ئۇ ئالدىن كەچۈرۈم سوراپتۇ.

تېجەشلىك بولۇڭ، ئىسراپچىلىق، بەتخەجلىك قىلماڭ، لازىملىق نەرسىلەرنى بىھۇدە زايە قىلىۋەتمەڭ. ئاددىي نەرسىلەرنىمۇ ئىسراپ قىلىۋەتمەي، پايدىلىنىشنى بىلىڭ، ئېرىڭزنىڭ تاپقىنىنى باشقۇرۇشنى بىلىڭ. ئېرىڭزنىڭ جاپا تارتىپ تاپقان مال ـ دۇنيا سىدىن مەلۇم نىسبەتتە ئىقتىساد قىلىپ ساقلاڭ. بارىنى ئۈدۈللۇق خەجلەپ تۈگىتىۋەتمەڭ، باشقىلارغا ھاجەتمەن بولۇپ قالمىسۇن. بۇ ناھايىتى ئېغىر كۈندۇر.

بارىغا قانائەت قىلىڭ، تاقەتسىزلىك شەيتانىنىڭ ئىشىدۇر. كېلىن، بالىلىرىڭزغىمۇ ياسانچۇقلۇق، ئابرۇيىپەرەسلىك قىلماسلىق، بارىنى تېجەش، ئىقتىسادچىللىق بىلەن

ئابدۇلھەمىت يۈسۈف
(1924 ـــ 1994)

مول بىلىملىك، چوڭقۇر پىكىرلىك ئالىم، يۈكسەك دەرىجىدىكى ئەخلاق ـ پەزىلەت ئىگىسى، نۇرغۇن تارىخىي، تەبىئىي ئەسەرلەرنىڭ مۇئەللىپى ئابدۇلھەمىت يۈسۈف ھاجى ئۆزىنىڭ كۆپ قىرلىق بىلىمى بىلەن يۇقىرى شۆھرەت ۋە ئىناۋەتكە ئېرىشكەن. بولۇپمۇ ئۇ ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك ئىشلىرىنى گۈللەندۈرۈشتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار ئىشقا ئۆزىنى بېغىشلاپ بۇ ساھەگە بىر ئۆمۈر يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلدى.

ئۆتۈشنى ئۆگىتىدۇ. چۈنكى بۇ دۇنيادا ياشاش ۋە پەرزەنتلەرنى تەربىيىلەش ئۈچۈن يېتەرلىك ئىقتىسادنىڭ بولۇشى تولىمۇ زۆرۈر. ئىسراپچىلىق، تېجەشلىك بىلەن پۇل يىغىلماس. يىغىلسىمۇ قولدا ئۇزۇن تۇرماس.

قېينانىلار ئائىلىدە كۆپنى كۆرگەن بولىدۇ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئائىلە باشقۇرۇش تەجرىبىسىمۇ ئاشىدۇ. شۇ سەۋەبلىك كېلىنلىرىگزگە بىلگەنلىرىنى ۋە تەجرىبىلىرىنى ئۆگىتىڭ.

سىزنىڭمۇ قىزىڭىز بولسا كۈنلەرنىڭ بىرىدە سىزدىن ئايرىلىپ باشقىلارغا كېلىن بولۇپ كېتىدۇ. سىز قىزىڭىزنىڭ راھەتتە تۇرمۇش كەچۈرۈشىنى ئارزۇ قىلىسىز، ياخشى تۇرمۇش كەچۈرسە خۇشال بولىسىز، جاپا تارتسا، قېينانىلىرى خورلىسا قايغۇرىسىز، ھەتتا كۆز يېشى قىلىسىز. ئۇلارمۇ ئوخشاشلا قىزلىرىنىڭ راھەتتە ياشىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ. ئەكسىچە گەپ ـ سۆزلەرنى ئاڭلاشنى خالىمايدۇ. شۇڭا سىز ئۆزىڭىز خالىمىغانىنى باشقىلارنىڭمۇ خالىمايدىغانلىقىنى ئويلاپ، كېلىنىڭىزگە مېھرىبان بولۇپ ئۇلارنى ئۆز قىزىڭىزدەك كۆرۈڭ.

بىزدە بەزىبىر قېينانىلار بارکى، ئۆز قىزلىرىنى بەكمۇ ئەتىۋارلايدۇ، ئۇلارنىڭ كۆزىگە قاراپ ئىش قىلىدۇ، قىزلىرىنىڭ سىزغان سىزىقىدىن چىقمايدۇ، نېمە دېسە شۇنىڭغا ئىشىنىدۇ ۋە دېگىنىنى قىلىپ بېرىدۇ، قىزى قىلىشقا تېگىشلىك ئائىلە ئىشىنى ئۆزى قىلىدۇ. « ئەتىۋارلىقىم » دەپ يېمەي يېگۈزۈپ، كىيمەي كىيگۈزىدۇ. ئەمما كېلىنلىرىگە كەلگەندە ئىش باشقىچە، كېلىنلىرى ئازراق ئىشنى بۇزۇپ قويسا ياكى قىلالمىسا، « قانداق ئائىلىدە چوڭ بولغان بولغىيتتى، شۇنچە بولغۇچە ئانىسى مۇشۇنچىلىك ئىشنىمۇ ئۆگەتمەپتىكەن » دېگەندەك سۆزلەرنى قىلىپ كېلىنلىرىنى ئەيبلەيدۇ، كېلىنلىرىنىڭ قىلغان ئىشلىرىدىن، ماڭغان تۇرقىدىن قىلغان سۆزى، كىيگەن كىيىملىرىدىن قۇسۇر، ئەيىب

ھەمدەم بەگ ھاجى
(1880 — 1938)

1933 ـ يىلى قوزغالغان جەنۇبىي شىنجاڭ دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ رەھبەرلىرىدىن بىرى، ھەربىي ئىلىمدە يېتىلگەن ئىستېداتلىق ئەرباب، پۈتۈن ئۆمرى جەڭ ئىچىدە ئۆتكەن ئەل ئوغلى ھەمدەم بەگ ھاجى ھەرقانداق جەڭدە مەغلۇپ بولماسلىقى بىلەن خەلق ئىچىدە چوڭقۇر ھۆرمەت ۋە ئىناۋەتكە نائىل بولغانىدى. ئەپسۇسكى جاللات شېۋىسى ھەمدەم بەگ ھاجىنى خوجىنىياز ھاجىنىڭ قوماندانلىرى قاتاردا قولغا ئېلىپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن. ئۇنىڭ قەبرىسى ھازىرغىچە نامەلۇم.

تېپىپلا تۇرىدۇ. پۇرسىتى كەلسە ئوغۇللىرىغا يامان كۆرسىتىپ چاقىدۇ، ئوغۇللىرى خوتۇنىنى ئويلىغاندەك ئەدەپلەپ بەرمىسە، « خوتۇنىنىڭ كەينىگە كىردى » دەپ ئۇلارنىمۇ قوشۇپ ئەيىبلەپ توقۇمىنى قارىغا ئالىدۇ ـ دە، « خوتۇنۇڭدىن ۋاز كەچمىسەڭ، بىزدىن كەچ » دەپ قاراپ تۇرۇپ بالىلىرىنى ئەيىبلەيدۇ، ئازابلايدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئاددىي ئىشلار ئۇچۇن بىر ئائىلىنىڭ بەختى نابۇت بولىدۇ. بۇنداق ناچار تەبىئەتلىك، ئىچى قوتۇر خۇلق ـ مىجەزلىك قېينانىلارنىڭ ياخشى گېپىنى ھېچكىم قىلىپ قويمايدۇ، ئۇلگەندىن كېيىنمۇ نامىنى بىر كىم تىلغا ئالمايدۇ.

تۆۋەندە شۇنداق يامان قېينانىغا كېلىن بولغان بىر كېلىننىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ بېقىڭ، ئۇ نېمە دەيدۇ؟

مەن ئۇچ كېلىن بىلەن بىر ئائىلىدە ياشايمەن، قېينانىمىز تېخى تېتىك ۋە تېمەن. ئۇ بىزنى ئارام ئالدۇرماي ئىشلىتىدۇ. لېكىن ئىشىمىزدىن ياكى بىزدىن مۇتلەق رازى بولمايدۇ. ئومۇمەن سىلىق ـ سىپايە ياخشى گەپلەرنى ۋە مېھرىبانلىقنى بىلمەيدۇ. قېينانا مىزنىڭ نەزىرىدە پۈتۈن ئائىلە پەقەت ئۇنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئىش قىلىشى شەرت. ئەتىگىنى تاڭ سەھەردىن تاكى يېرىم كېچىگىچە كېلىنلەرنى ئەيىبلەيدۇ، ئەرلىرىمىزگە يالغان ـ ياۋىداق گەپلەرنى ئېيتىپ ئۇرۇشقا سالىدۇ.

قېينانام بىر ۋاڭ ـ ۋاڭ خوتۇن، ئۇ قارغاشنىڭ ئۇستىسى، قېيناتامنى، ئوغۇللىرىنى، كېلىنلىرىنى ۋە بالىلىرىمىزنى شۇنداق سەت سۆزلەر بىلەن قارغايدۇكى، ھەيران قالىسىز. ئۇ نېمىلا قىلسام ھەققىم بار، چۈنكى مەن ئانا، دەيدۇ. مېنىڭ ئۇممىدىم شۇكى، بۇنىڭدىن كېيىنكى بولغۇسى قېينانىلار كېلىنلىرىنى ئۆز پەرزەنتىدەك كۆرۈپ، ئۇلارغا غەمخورلۇق، مېھرىبانلىق ۋە ياخشىلىق قىلىپ، ياخشى تەرەپلىرىنى ئاشۇرسا، ئەيىبىنى يوشۇرسا، ناھايىتى ئۇلۇغ ئىش قىلغان بولاتتى. يەنە شۇنداق بىشىم كېلىنلەرمۇ بارکى،

غازىباي

(م . ئى Ⅳ — Ⅲ ئەسىرلەر)

ئەپلاتۇن بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتە بولۇپ ئۆتكەن دەپ قارىلىۋاتقان قەدىمكى داڭلىق ئۇيغۇر تېۋىپى غازىباي خوتەنده ئۆتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ « غازىباينىڭ ئوت ـ چۆپ دورىلار قامۇسى » ناملىق مەشھۇر كىتابى يازغانلىقى مەلۇمدۇر. ئەينى ۋاقىتتا ئەپلاتۇن ۋە ئۇنىڭ شاگىرتلىرى غازىبايىنىڭ بۇ دورىلار قامۇسىدىن ناھايىتى زور مەنپەئەتلەر ئالغان. بۇ ئەجدادلىرىمىزنىڭ مىلادىيە دىن Ⅳ — Ⅲ ئەسىر ئىلگىرىلا ئىنسانىيەتنىڭ تېبابەت ئىلمىگە غايەت زور تۆھپە قوشقانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

ئۇلار قېينانىلىرىنىڭ ياخشى كۆڭلىنى چۈشەنمەيدۇ، چاۋاك ئىككى قولدىن چىقىدۇ، دېگەندەك، قېينانا ۋە كېلىن بىر بىرى بىلەن ئۆزئارا يول قويۇشۇپ ئىناق ئۆتۈشسە بەختكە ئېرىشىدۇ...

مانا بۇ كېلىنلەرنىڭ قەلب سۆزى، يۈرەك ساداسى، قېينانىلار بۇ ساداغا قۇلاق سالغايسىز، سىز بۇ كېلىن تەرىپلىگەندەك قېينانا بولسىڭىز، ۋات ـ ۋات تەبىئىتىڭىزنى، ناچار خۇلق ـ مىجەزىڭىزنى ئۆزگەرتسىڭىز، ئائىلىڭىز بەختكە چۆمىدۇ، ئېنىقكى، « ئۆز ئۆيىدە بەختلىك بولغان ئادەملا بەختلىكتۇر » (ل. ن. تولستوي)

قېينانا ئۈچۈن پەرزەنت تەربىيىسى ئىنتايىن مۇھىم. « پەرزەنت ئاتا ـ ئانىنىڭ قايتا دۇنياغا كەلگەن ئوبرازى، مىللەتنىڭ كېلەچىكى، ئىنسانىيەتنىڭ يېڭى بىر تارىخي بو- غۇمى، جاھان تارىخىنىڭ داۋامى » (ئا. مۇھەممەتئىمىن) دۇر.

بالىنى تۇغۇشنىلا بىلىپ، پەرزەنت تەربىيىسىگە سەل قاراش كەچۈرگۈسىز جىنايەت- تۇر. بىزدىن بۇرۇن ئۆتكەن پازىل، دانىشمەنلەر بالا تۇغۇلغاندىن كېيىنكى تەربىيىگە ئەھمىيەت، پەرزەنت كۆرمەكچى بولغاندا ئۇنىڭغا كۆچلۈك مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن قاراشنىڭ لازىملىقىنى ئالاھىدە تەكىتلىگەن. ئۇلار: « كۆكتاتلاردىن، ھەر تۈرلۈك زىرائەتلەردىن ۋە مېۋىلىك دەرەخلەردىن ياخشى مول ھوسۇل ئېلىش ئۈرۈقنىڭ سۈپىتىگە باغلىق بولغىنىدەك ئىنسانلارنىڭ نەسلىنىڭ ياخشى ـ يامان بولۇشى كۆپ جەھەتتە پەرزەنت يۈزى كۆرۈۋاتقان كىشىنىڭ شەخسىيىتىگە بېرىپ تاقىلىدۇ. ئادەم بىرەر دەردكە (كېسەلگە) دۇچار بولغاندا بۇ ئەھۋال قان ۋە سۈيدۈكتە مەلۇم بولغاندەك، ئادەمنىڭ مىجەزى، مەنىۋى ۋە ماددي ھالىتى شەخسىيىتىنىڭ سۈپىتىگە تەسىر قىلىدۇ، شەخسىيىتىنىڭ سۈپىتى كەيپىيات ۋە شارائىتقا قاراپ بىر ـ بىرىگە ئوخشىمىغان خۇسۇسىيەت بىلەن شەكىللىنىدۇ ». « ئەر ـ خوتۇن ئوتتۇ- رىسىدىكى كۆڭۈلسىزلىكلەر، غەزەپ ـ نەپرەت، يۈرەكسىزلىك، قالاقلىق، بىلىمسىزلىك

خېۋىر تۆمۈر
(1922 — 1992)

« مۇللا زەيدىن ھەققىدە قىسسە » ، « ئابدۇقادىر دامول- لام ھەققىدە قىسسە » ، « بال- دۇر ئويغانغان ئادەم » ، « تاك ئالدىدا » ... قاتارلىق ئۇلمەس ئەسەرلەرنىڭ مۇئەللىپى، پەز- لەتلىك، كەمتەر، تىرىشچان يازغۇچى خېۋىر تۆمۈر ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى ۋەكىللىك ئەدىبلەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇنىڭ كېيىنكى ئەۋ- لادلارغا قالدۇرغان ئېسىل مە- راسلىرى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى غە- زىنىسىدە مەڭگۈ پارلاق نۇر چا- چىدۇ.

ئەسلىنىڭ بۇزۇلۇشىغا سەۋەب بولىدۇ » دەپ قارايدۇ.

« خوتۇننىڭ ئېرىگە بولغان مېھرىبانلىقى پەرزەنتنىڭ ئاتىغا بولغان مېھرىبانلىقىنى پەيدا قىلىدۇ، بۇ قورساقتىكى چاغدىلا بالىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ، خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش يەنە ئەرنىڭ ئۆز خوتۇنىغا بولغان مېھرىبانلىقىمۇ بالىدا ئانىغا قارىتا مېھرىبانلىقنى پەيدا قىلىدۇ » دەيدۇ كۆپنى كۆرگەن ئۇلۇغلار.

ئۇلار يەنە مۇنۇلارنى تەكىتلەيدۇ: « بولۇپمۇ ئايال كىشىنىڭ كۆڭلىنى ۋە كەيپىياتىنى كۆتۈرۈشكە ئالاھىدە ئېتىبار بېرىش لازىم. ئۆزىگە بولغان ھۆرمەت، مېھىر ـ شەپقەت ۋە سۆيگۈنى كۆرگەن ئايالنىڭ كۆزلىرى ياشناپ، چىرايىدىن نۇر ياغىدۇ، چىرايى ۋە لەۋلەر ئىدىن تەبەسسۇم كەتمەيدۇ. بۇ ئەر كىشىنىڭ بەختىدۇر. ئىككى تەرەپنىڭ ياشناۋاتقان بەخت ھارارىتىدىن پەيدا بولغان پەرزەنتلەر پەرىشتىدەك ئەقىللىق، ئىستېداتلىق، چىرايلىق، مېھرىبان بولۇپ تۇغۇلىدۇ » ...قەدىمدىن بۇيان « نېمىنى تېرىساڭ شۇنى ئالىسەن » دېگەن نەقىلنىڭ ھايات ساۋقى ئەنە شۇنداق بولۇپ كەلدى. شۇنداق، بالىنىڭ كەمتۈك، مېيىپ، ئەقىلسىز، دەلدۇش تۇغۇلۇشىدىكى سەۋەب بالىدا بولماستىن، بەلكى ئاتا ـ ئانىلاردىدۇر، بۇنداق بالىلار ئائىلە ئۇچۇن يۈك بولۇپلا قالماي، جەمئىيەت ئۇچۇنمۇ بىر يۈك بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا قېينانا بولغۇچى (جۇملىدىن بارلىق ئاتا ـ ئانا بولغۇچى) ئانىنىڭ قورسىقىدا ھامىلە ئاپىرىدە بولۇش مەزگىلىدىكى تەربىيىگە ئەھمىيەت بېرىشى، يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن ئىلمىي ئاساسلارنى ئەسلىرىدە ساقلىشى لازىم.

تەربىيە كۆرگەن قېينانا پەرزەنتلىرىنى (نەۋرىلىرىنى) قورساق كۆتۈرگەن كۈندىن باشلاپ، تەربىيىلەشكە ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىدۇ. ئالايلۇق، ھامىلدارلىق مەزگىلىدە ھامىلە ئۇچۇن ئوزۇقلۇقى مول، ساپ يېمەكلىكلەر بىلەن ئوزۇقلىنىش، روھىي كەيپىياتنى نورمال تۇتۇش، ئائىلىدە جېدەل ـ ماجىرا قىلماسلىق، كەڭ قورساق بولۇش، ئائىلە

غېنى باتۇر

ئۇزىنىڭ چەكسىز كۈچىتۈگۈرلۈكى ھەققانىيەت پەرۋەرلىكى، ئۇرۇشتىكى باتۇرلۇقى، قەھرىمانلىقى بىلەن خەلق ئارىسىدا ھەرخىل ئېپانىلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىغا سەۋەبچى بولغان غېنى باتۇر 40 ـ يىللارنىڭ ئالدى ـ كەينىدە ناھايىتى مەشھۇر شەخسكە ئايلانغان. ئۇ 1953 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇلكىلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭەش ئەزاسى بولغان. 1956 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ كەتكەن ۋە 90 ـ يىللاردا ئالمۇتادا ۋاپات بولغان.

مۇھىتى ساپ ۋە پاكىز بولۇش، مۇڭاپىق ھەرىكەت قىلىش، ئازادە، يەڭگىل كىيىملەرنى كىيىش، ئېغىر ھەرىكەت قىلماسلىق ...قاتارلىقلار ھامىلە تەربىيىسىگە مۇناسىۋەتلىك ئىشلاردۇر. بۇ مەزگىلدە ياخشى كۆرىمەن دەپ بىر خىللا ئوزۇقلىنىش ۋە قالايمىقان يەۋېرىش، روھىي كەيپىيات تۇراقسىز بولۇش، ئىچى تار، زورلۇق قىلىش، ئائىلىدە يوقىلاڭ ئىشلار ئۈچۈن جېدەل ـ ماجىرا قىلىش، پاكىزلىققا ئەھمىيەت بەرمەسلىك، مۇڭاپىق ھەرىكەت قىلماي، ھۇرۇنلۇق قىلىپ دائىم يېتىۋېلىش، ئەر ـ خوتۇن ئۆزئارا كۆيۈنمەسلىك، مۇھەببەتى سۇسلىشىش ...قاتارلىقلار ھامىلىنىڭ نورمال ئۆسۈشىگە پايدىسىز ناچار ئىشلاردۇر.

بالا تۇغۇلغاندىن كېيىن نورمال ئۇخلىتىش، مۇڭاپىق يۇيۇندۇرۇش، تېنى ۋە كىيىملىرىنى پاكىز تۇتۇش، ئېھتىياجىغا قاراپ ئوزۇقلاندۇرۇشتىن تارتىپ تىلى چىقىپ ماڭغانغا قەدەر بولغان تەربىيىگە ئالاھىدە ئېتىبار بېرىش زۆرۈر.

پەرزەنتلىز (نەۋرىلىز) ئوقۇش يېشىغا توشقاندا مەكتەپكە بېرىلىڭ. « مەكتەپ ۋايىغا يېتىۋاتقان ئەۋلادلار تەپەككۇرىنى شەكىللەندۇرۇش دەرسخانىسىدۇر » (ئا. باربىيۇس) پەرزەنتلىزنى مەكتەپكە بەرگەندىن كېيىن تەربىيە دېگەننى مەكتەپ، ئوقۇتقۇچى بېرىدۇ، دەپ قارىماي، ئائىلىدە سىزمۇ مۇڭاپىق تەربىيە قىلىپ تۇرۇڭ. 24 سائەت ئىچىدە پەرزەنتلىزنىڭ مەكتەپتە تۇرۇش ۋاقتى كۆپ بولغاندا 6 ـ 7 سائەت ئەتراپىدا بولىدۇ، قالغان ۋاقتىتا ئائىلىدە، سىزنىڭ يېنىڭىزدا بولىدۇ. پەرزەنتلىزنىڭ يېشىنىڭ چوڭىيىشى ۋە ئەقلىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ تەربىيىلەش تەلەپلىرىمۇ ئۆزگىرىپ بېرىشى كېرەك.

پەرزەنتلەر تەربىيىسىدە ئاتا ـ ئانىنىڭ ئۇلگە بولۇشى ھەر قانداق شەكىلدىكى ۋەز ـ نەسىھەتتىن ئۈستۈن تۇرىدۇ. يەنى ئاتا ـ ئانىنىڭ ئۆزىنى تۇتۇشى، ئۆزئارا مۇناسىۋىتى، قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلارغا، قولۇم ـ قوشنىلىرىغا تۇتقان پوزىتسىيىسى قاتارلىقلار

خوجىنىياز ھاجى
(1889 — 1938)

شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى قوزغىلاڭ نىڭ رەھبىرى خوجىنىياز ھاجى ئۇنتۇلغۇسىز چوڭ ئىشلارنى قىلغان. ئۇ قوزغىلاڭغان قوزغىلاڭنى دەۋرىمىز قەدىرلەيدۇ ھەمدە تارىخ ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ بىباھا ئالتۇن بەتلىرىدىن ئورۇن بېرىدۇ. خەلقىمىز خوجىنىياز ھاجىدىن ئىبارەت ئازادلىق، ھۆرلۈك ئۈچۈن كۆرەش قىلغان، ۋەتەن بىرلىكىنى قوغدىغۇچى مىللىي قەھرىمانىدىن مەڭگۈ پەخىرلىنىدۇ.

جەھەتلەردە بالىلار ئاتا ـ ئانىسىدىن ئۆگىنىدۇ ، پەرزەنتىنىڭ ئالدىدا مېڭىش ـ تۇرۇشىنى ، كىيىنىشىنى ، تاماق يېيىش ، يېتىپ ـ قوپۇش ، گەپ ـ سۆزلىرىنى ئالاھىدە دىققەت قىلىدۇ . چۈنكى ، بالىلار سىزنىڭ ئىش ـ ھەرىكەتلىرىڭىزنى دوراشقا ئامراق كېلىدۇ . « كۆرگەن كۆرگىنىنى قىلۇر ، كۆرمىگەن نېمىنى قىلۇر » دېگەن ھېكمەت دەل يۇقىرىقى سۆزلىرىمىزنىڭ دەلىلىدۇر .

بولۇپمۇ پەرزەنت تەربىيىسىدە ئانىنىڭ ئورنىنى ھېچكىم باسالمايدۇ ، شۇڭا ئانا ئالدى بىلەن ئۆزى ئائىلە باشقۇرۇشتىن تارتىپ بالا تەربىيىلەشكىچە بولغان مۇشۇ مۇشەققەتلىك مۇساپىدە پەرزەنتلىرىنى تېگىشلىك خۇلق ۋە ئەخلاققا ئىگە قىلىش ئۈچۈن زۆرۈر بىلىملەرگە ئىگە بولۇشى كېرەك . نادان ئانىنىڭ مېھىر ـ مۇھەببىتى قانچىلىك كۈچلۈكلۈكىدىن قەتئىينەزەر ، يامان تەربىيىچى بولۇپ قېلىۋېرىدۇ . » (مىچىنكو)

پەرزەنتىنىڭ راستچىل ، مۇلايىم بولۇش ، ئەمگەكنى سۆيۈش ، ئۆزىدىن چوڭلارنى ھۆرمەتلەش ، كىچىكلەرنى ئاسراش ، باشقىلارنىڭ ئىشىغا ياردەملىشىش ، ئۆزى قىلالايدىغان ، چامى يېتىدىغان ئىشلارنى ئۆزى قىلىش ، ھۇرۇن بولماسلىق ، باشقىلارنىڭ نەرسىسىنى ئېلىۋالماسلىق ، كىيىم ـ كېچەكلىرىنى پاكىز ساقلاش ، تاماق تاللىماسلىق ، بەتتەجىلىك قىلماسلىق ، ياسانچۇق بولماسلىق ، چېقىمچىلىق ، غەيۋەتخورلۇق قىلماسلىق ، جۇرئەتلىك بولۇش ، ئىككى يۈزلىمىلىك قىلماسلىق قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىدە ئاتا ـ ئانا ئۈلگە بولۇشى كېرەك . چۈنكى ئۈلگىنىڭ كۈچى چەكسىزدۇر .

پەرزەنتىگە يالغان سۆزلىمە دەپ تۇرۇپ ، قېرىندىشىڭ پۇل ئۆتنە سوراپ كىرسە ، بار تۇرۇپ بەرمىسىڭ ، ئۆز ئارا ھاياسىز سۆزلەرنى قىلىپ تىللاشسىڭ ياكى بالىنى ئازراق كەمچىلىكى ئۈچۈن ئۇنداقچى ، مۇنداقچى دەپ تىللىسىڭ ، ھارۋىسى ئۆرۈلۈپ كەتكىنىنى كۆرۈپ تۇرۇپ ياردەملەشمەي بالىڭنى ئەگەشتۇرۇپ كېتىۋەرسىڭ ، ئۆزىڭ

نىيازى
(1780 ~ 1865)

موللا مۇھەممەت نىياز بىننى ئابدۇلغەفۇر خوتەنلىك چىرىيە ناھىيىسىدە تۇغۇلغان بولۇپ ، كىچىكىدىن تارتىپ تىرىشچانلىق بىلەن بىلىم ئىگىلەپ ، كۆپ تەرەپلىمە ئىقتىدارنى ھازىرلاپ ، ھاياتلىقىدا نۇرغۇنلىغان ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلغان . « قىسسەسۇل غەرايىب » ، « دىۋانى نىياز » ئۇنىڭ ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسەرلىرىدۇر . ئۇ يەنە تەرجىمە ساھەسىدىمۇ خېلى نەتىجىلەرنى ھاسىل قىلغان بولۇپ ، « تارىخى رەشىدي » نىڭ تەرجىمىسى بۇنىڭ تىپىك مىسالى .

قىلالايدىغان ئىشنى باشقىلارغا قىلدۇرسىڭىز ، يېنىڭىز دائىم يەر تارتىپ تۇرسا ، بالىڭىز قىلالايدىغان ئىشنى ئۆزىڭىز قىلىپ ، ئۇنى ئىشقا بۇيرۇمىسىڭىز ھەم قىلدۇرمىسىڭىز ، ئۆزىڭىزنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرى پاسكىنا ، تۆگمىلىرى ئۈزۈلگەن تۇرۇپ ، كىيىم ـ كېچەكلىرىڭنى مەينەت قىلىپسەن ، دەپ قورقۇتىسىڭىز ، « ئەتىۋارلىقىم » دەپ بۇگۈنى ئويۇنچۇق ئېلىپ بېرىپ ، ئۆگۈنى ئىشتان ، پايپاق ، مۇنچاققا پۇل خەجلەپ يېسىڭ قويىسىڭىز ، نېمىنى تەلەپ قىلسا ئايىماي ، بالىنىڭ رايىنى قايتۇرماي پۇل خەجلەۋەر ـ سىڭىز ، بالىنىڭ ئالدىدا قوشنىڭىزنىڭ ياكى كۆزىڭىزگە سىغمىغان بىرسىنىڭ غەيۋىتىنى قىلىسىڭىز ، باشقىلارنىڭ ئالدىدا خۇشخۇي دەپ كەينىدىن يامان گەپنى قىلىسىڭىز ، يۈرەكسىزلىك قىلىپ ئاخشاملىرى يالغۇز سىرتقا چىقالمىسىڭىز ، ئىككى قوشنىڭىز جېدەللىشىپ قالسا ئوتتۇرىغا چۈشۈپ ئايرىپ ، تەرىپىيە قىلىپ ياراشتۇرۇپ قويۇشنىڭ ئورنىغا « كارىم نېمە ؟ ئۇرۇشسا ئۇرۇشىمامدۇ ؟ » دەپ توسىمىسىڭىز ، يولدا ئۇچرىغان بىر باش قوناق ، ئىككى باش سەۋزىنى ، قوشنىڭىزنىڭ بالىسى ئويناپ بولۇپ يولغا تاشلىۋەتكەن كەشنى كۆرمىدى دەپ ئۆيگە كۆتۈرۈپ كىرسىڭىز ...بالىڭىز سىزدىن شۇنى ۋە شۇنداق قىلىشنى ئۆگىنىدۇ ، بارا بارا يامان ئىشلارنى قىلىشقا ئادەتلىنىدۇ . چۈنكى : « ئاتا ـ ئانا پەرزەنت دېققەت نەزىرىنىڭ مۇھاسىرىسىدە تۇرىدۇ » (ئا . مۇھەممەتئىمىن) ، « بېسىلغان قەدەم ئادەتكە ، ئادەت خاراكتېرگە ، خاراكتېر بولسا قىسمەتكە ئايلىنىدۇ » . ئىشەنمىسىڭىز تۆۋەندىكى مۇنۇ چۆچەكنى ئوقۇپ كۆرۈڭ .

بۇرۇنقى زامانلاردا مەلۇم بىر شەھەردە بىرخوتۇننىڭ ئېرى ئۆلۈپ كېتىپ ئوغلى دادىسىدىن كىچىك قاپتۇ . بۇ خوتۇن يىپ ئېگىرىپ تىرىكچىلىك قىلىدىكەن . ئوغلى بىلەن كارى بولمايدىكەن ، ئوغلى ئويۇنغا بېرىلىپ كېتىپ ، كۈن بويى تالادىن كىرمەيدىكەن ، ئۇ ئاستا ـ ئاستا ئەسكى قىلىقلارنى ئۆگىنىپتۇ ، ئۆرۈك ئوغرىلاپتۇ ، نان ئوغرىلاپتۇ ، ئوغرىلىغان

مەشرەپ
(1653 ـــ 1711)

ئىنسان ۋە ئۇنىڭ تەقدىرى ئۈستىدە بىر ئۆمۈر ئازابلىق ئىزدىنىپ ئۆتكەن ئەلەملىك شائىر ، ئىسيانكار مۇتەپەككۇر ، ئۆزبېك ، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدا بارلىققا كەلگەن بۈيۈك نامايەندە بابا رەھىم مەشرەپ 20 يىلغىچە داۋاملاشقان سەرگەردانلىق ھاياتىنى باشلاپ ئاجايىپ ئېسىل شېئىرلارنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەقىدە، ئېتىقادىدا چىڭ تۇرۇپ، جاھالەت ۋە ئادالەتسىزلىكنى شەپقەتسىز پاش قىلغىنى ئۈچۈن بەلخ ھاكىمى مەھمۇد خان تەرىپىدىن دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەن.

نەرسىلىرىنى ئانىسىغا ئەكىرىپ بېرىپتۇ، ئانىسى نېرى ـ بېرىسىنى سورىماي يەۋېرىپتۇ. بالىسىنى ئوغرىلىقتىن توسماپتۇ. ئۇ بارا ـ بارا كۆزگە كۆرۈنگەن نەرسىنى ئوغرىلايدىغان بوپتۇ، ئەمدى كىچىك ئوغرىلىق يانچۇنچىلىققا تەرەققي قىلىپ، كىشىلەرنىڭ يېنىنى كوچىلاپ پۇل ئوغرىلايدىغان بوپتۇ، ئائىلە تۇرمۇشى بارا ـ بارا ئوغرىلىقتىن كەلگەن كىرىم بىلەن ئۆتۈپتۇ. ئەمدى يەنە يانچۇقچىلىقتىن تەرەققي قىلىپ چوڭ ئوغرىلىقنىڭ ھەممىسىنى قىلىدىغان بوپتۇ. ئۇنىڭ يۇرىكى تېخىمۇ يوغىناپ پادىشاھنىڭ خەزىنىسىگە ئوغرىلىققا كىرىپتۇ. بىرىنچى قېتىم ئوغرىلىققا كىرىپ نۇرغۇنلىغان دەپسەن ـ دۇنيا ئوغرىلاپ چىقىپتۇ. بۇنىڭغا قانائەت قىلماستىن، ئىككىنچى قېتىم يەنە خەزىنىگە ئوغرىلىققا كىرىپتۇ، بۇ قېتىم تۆتۈلۈپ قاپتۇ ۋە پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئەكىرىپتۇ. پادىشاھ ئۇنى دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇق چۈشۈرۈپتۇ. جاللاتلار پادىشاھنىڭ ھۆكمى بويىچە بۇ ئوغۇلنى دارغا ئاسماق بولۇشۇپتۇ. جازا مەيدانىغا تەختىنى قۇرۇپ، پادىشاھ تەختكە چىقىپ قاراپ ئولتۇرۇپتۇ. دارغا يېقىن كەلگەندە بۇ ئوغۇل : « ئانام بىلەن ۋىدالىشىۋالسام، دەيدىغان گېپىمنى دەۋالسام » دەپ پادىشاھتىن ئۆتۈنۈۋاپتۇ. پادىشاھ ئۇنىڭ ئانىسى بىلەن كۆرۈشۈۋېلىشىغا ئىجازەت قىپتۇ.

ـــ ئانا ! ئۆلۈپ كېتىش ئالدىدا سەن بىلەن سۆزلىشىۋالاي، تىلىڭنى چىقارساڭ، تىلىڭنى بىر شورىۋالاي، ـــ دەپتۇ بالا.

ئانىسى ئوغلىنىڭ تىلىپى بويىچە تىلىنى شۇنداق چىقارغانىكەن، ئوغلى « گاج » قىلىپ چىشلەپ ئۈزۈۋاپتۇ.

بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن پادىشاھ ھەيران بولۇپ :

ـــ دەرھال بالىنى ئالدىمغا كەلتۈرۈڭلار، ـــ دەپ جاللاتلارغا ھۆكۈم قىپتۇ، جاللاتلار بالىنى پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەپتۇ.

ناقىس

(1843 ـــ 1922)

يېقىنقى زامان ئەدەبىيات تارىخىمىزدىكى بىر قاتار بەدىئىي ۋە ئىلمىي ئەسەرلەرنى تاشقىرى بەكمۇ جەلپ قىلىش كۈچىگە ئىگە بولغان قىزىقارلىق ھەم كۈلكىلىك ھەزىللىرى بىلەنمۇ يۈكسەك ھۆرمەت ۋە شەرەپكە ئېرىشكەن تالانتلىق ئەدىب، « دىۋانى ناقىس » نىڭ مۇئەللىپى، « گۈلزار بىنىش » نامىلىق شېئىرىي رومانىنىڭ ئىجادىي ئۆزلەشتۈرگۈچىسى ناقىسنىڭ نام ـ شەرىپى تىلدىن ـ تىلغا كۆچۈپ ئەبەدىي يادلانغان ھالدا ئەدەبىيات تارىخىمىزدىكى مۆتىۋەر ئەدىبلەر قاتارىدىن چوڭ قۇر ئورۇن ئالىدۇ.

— سەن نېمە ئۈچۈن دارغا ئېسىلىش ئالدىدىن ئاناڭغىنىڭ « دۇئاسىنى ئېلىپ رازىلا. شماستىن، ئەكسىچە سېنى كىچىكىڭدىن جاپا چېكىپ باققان ئاناڭغىنىڭ تىلىنى چىشلەپ ئۈزۈۋۈالسىمەن، — دەپ سوراپتۇ پادىشاھ.

— مېنىڭ بۇگۈن ئۆلۈمۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىشىم ئانامنىڭ سەۋەبكارلىقىدىن بولغان. مەن ئاۋۋال باشلاپ ئۆرۈك ئوغرىلاپ ئەكىردىم. نان ئوغرىلاپ ئەكىردىم، كېيىن پۇل ئوغرىلاپ ئەكىردىم، ئانام مېنى ئوغرىلىق قىلىشتىن توسمىدى. بەلكى خۇش بولدى، مەن ئانامنى خۇش قىلدىم، دەپ ئوغرىلىقنى داۋاملاشتۇردۇم. بارا ـ بارا يۈرىكىم يوغىناپ، تېخىمۇ چوڭ ـ چوڭ ئوغرىلىقنى قىلدىم، ھەتتا ھەددىمدىن ئېشىپ پادىشاھنىڭ خەزىنىسىگە ئوغرىلىققا كىردىم. ئاخىر تۇتۇلۇپ بۇگۈنكى ئاقىۋەتكە قالدىم. ئەگەر كىچىك ۋاقتىمدا ئانام مېنى ئوغرىلىق قىلىشتىن توسقان بولسا، ئوغرىلىقتىن قولۇمنى يىغقان بولاتتىم. شۇڭا ئانامنىڭ ئوغرىلىققا ئۆگەتكەن تىلىنى چىشلەپ ئۈزۈۋۈالدىم، — دەپتۇ بالا.

— ئۇ راست سۆزنى قىلدى، ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ ھەممىسى توغرا، ئانىسى ئۇنى بېقىشنى بىلمەپ، يامان يولدىن توسمىغانلىقتىن جىنايەت يولىغا كىرىپ قالغان. كىچىك بالا دېگەن بىر گىياھنىڭ نوتىسىغا ئوخشاش يۇمران كېلىدۇ. قايسى ياققا ئەگىسە شۇ ياققا ئۆسىدۇ. بۇنىڭ جىنايى يولغا كىرىپ قالغانلىقىغا ئانىسى سەۋەبچى بولغان. بۇنى ئۆلۈم جازاسىدىن كەچۈرۈم قىلدىم، قويۇپ بېرىڭلار، — دەپتۇ پادىشاھ.

شۇنىڭ بىلەن بالا ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قاپتۇ. قاتتىق تۆۋە قىلىپ ئوغرىلىقتىن قولىنى يىغىپتۇ. خالايىقلار بۇ ۋەقەدىن قاتتىق ئىبرەت ئاپتۇ.

تارىخقا نەزىر سالساق، « تارىختا ئۆز مەھبۇبى ئۈچۈن ئاشىقلىق داستانى يارالقان يىگىت ـ ئەركەكلەر، ئۆز مەھبۇبى ئۈچۈن قەھرىمانلىق كۆرسىتىپ جەڭلەردە قۇربان بولغان ئەرلەر نۇرغۇن. ئوخشاشلا ئۆز خوتۇنىنىڭ ساتقۇنلۇقىدىن، ئىپپەتسىزلىكىدىن،

نەزىر خوجا

(1887 — 1951)

ئىلىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن مەرىپەتپەرۋەر زات، تارىخچى، يازغۇچى، شائىر ۋە قەدىمكى زامان ئەدەبىيات تەتقىقاتچىسى نەزىر خوجا (تەخەللۇسى ئۈيغۇر بالىسى) پۈتۈن ئۆمرىنى ئىلىم ـ مەرىپەتكە، مائارىپقا ئاتىغان، ھۆرمەتكە سازاۋەر زاتلىرىمىزنىڭ بىرىدۇر.

ئۇنىڭ يازغان ماقالە، ئەدەبىي ئەسەرلىرى ۋە شېئىرلىرى « يورۇق ساھىللار » دېگەن نامدا توپلام قىلىنىپ نەشر قىلىنغان بولۇپ، قىممەتلىك مىراسقا ئايلىنىپ قالدى.

سۆزلىمىلىكىدىن ، پىتنىخورلۇقىدىن ، ئاچ كۆزلۈكىدىن ، زالىملىقىدىن ، بىپەرۋالىقىدىن ، دەرغەزەپلىكىدىن ، نادانلىقىدىن ، تەنتەكلىكىدىن ھېچبىر ئىشى يوزۇشمەي ، كۆڭلى ئېچىلماي ، خارلىق ، مەينەتچىلىك ، نادامەت ئىچىدە نەس بېسىپ يۈرگەن ئەرلەر ئازمۇ ؟ بۇ ماھىيەتتە مىللەت بەدبەختىكى پاجىئەدىن ئىبارەت. خەلق توغرا ئېيتىدۇ: « ئەرنى ئەر قىلغانمۇ خوتۇن ، يەر قىلغانمۇ خوتۇن » (ئا. مۇھەممەتئىمىن) ئانىلار ، بىلىپ قېلىڭلار ، ئەرلىرىمىزنىڭ بەختى ، ئائىلىنىڭ بەختى ، مىللەتنىڭ تەقدىرى سىلەرنىڭ قولۇڭلاردا. ئەرلىرىمىزنى يەر قىلماڭلار ! ...

تۆمۈر سىجاڭ

(1886 ـــ 1933)

قۇمۇل قوزغىلىڭىنىڭ ئىلھامى بىلەن بۇ ئىنقىلابقا ماسلىشىپ كۆچاردا قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن تۆمۈر ئېلى خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىپ « سىجاڭ » لىق مەنسىپىگە تەينىلەنگەن. تۆمۈر سىجاڭ گەرچە قورقماس بولسىمۇ ، ئەما قارا كۆچىگە تايىنىپلا ئىش كۆرمەكچى بولغاچقا ، ناھايىتى كۆپ ئىشلاردا كەتكۈزۈپ قويىدۇ. شۇنداقتىمۇ تۆمۈر سىجاڭنىڭ خەلق ئىنقىلابىدا ئويناغان رولى ناھايىتى چوڭ بولغان.

7. كېلىنلەرنىڭ ئەخلاقى

سىز ئاتا ـ ئانىڭىزغا قانداق مۇئامىلە قىلسىڭىز ، بالىڭىزنىڭمۇ سىزگە شۇنداق مۇئامىلىدە بولىدىغانلىقىنى ئېسىڭىزدە تۇتۇڭ .

فالېس

كېلىن — ئىككى ئائىلىگە تەۋە بالا بولۇپ، « ھەر ئىككى ياقتىكى ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ ئۆز ئارا ياخشى مۇناسىۋەتتە بولۇشىنى بەرپا قىلغۇچى ئاساسىي كۈچ. ئۇلار خۇددى دەريانىڭ ئىككى قىرغىقىنى تۇتاشتۇرغۇچى كۆۋرۈككە ئوخشايدۇ. (ھەمىد زىيايىۋ) شۇڭا كېلىنىنىڭ ئەخلاق ـ پەزىلىتىنىڭ قانداق بولۇشى قۇدىلارنىڭ ئەپ ئۆتۈشىدە ، ئائىلىنىڭ خاتىرجەم بولۇشىدا ئىنتايىن مۇھىم.

كېلىن بولغۇچى قېينانا، قېينىتىڭىزنى، ئېرىڭىزنى ۋە ئۇنىڭ قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىڭىزدەك كۆرۈپ ھۆرمەتلەك. ئۇلارغا مېھرىبان ، شەپقەتلىك بولۇڭ ، ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئىتائەتمەن بولۇڭ، بۇيرۇغانلىرىنى « خوش » دەپ تۇرۇپ ئورۇندىڭ. سىزنىڭ توغرا بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ گەپ تالاشماڭ، جاۋاب قىلماڭ. شېرىن سۆزلۈك بولۇڭ، بولۇپمۇ قېينانىڭىزنى سىزنى تۇغقان ئانىڭىزدەك كۆرۈپ ھۆرمەت قىلىپ رازى قىلىڭىز ، كۈنلەردىن بىر كۈنى كېلىنىڭىزمۇ سىزنى شۇنداق ھۆرمەت قىلىدۇ. چۈنكى « نېمە تېرىسالا شۇ ئۇندۇ » ئەمەسمۇ ؟ ئىشەنمىسىڭىز تۆۋەندىكى ھېكايىنى كۆرۈڭ.

ئوسمان قاسىم

(1920 — 1994)

قەشقەر بەشكېرىمدە تۇغۇلغان. ناھايىتى كۆپ ئېسىنە ـ رىۋايەتلەرنى يادقا ئېلىپ ئافراسىياپ، قاراخان، سۇتۇق بۇغراخان، ئافاق خوجا ھەققىدە سۆزلەپ بەرگەن. ئۇنىڭ سۆزلىرى ئىچىدە بەزىلىرى ئىلگىرى ئېلىپ بېرىلغان « ئافرات خاقان ۋە توققۇز قىز » ناملىق رىۋايەت چوڭ تەسىر قوزغىغان. ھەر خىل رىۋايەت توپلاملىرىغا ئۇ سۆزلەپ بەرگەن رىۋايەتلەر كىرگۈزۈلگەن. ئۇ يەنە خېلى كۆپ ماقالىلەرنى يېزىپ ئېلان قىلغان.

بىر يىگىت قەبرىپ كۆزلىرى غۇۋالاشقان ، بىر نەرسە تۇتسا قوللىرى تىترەيدىغان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان دادىسىنىڭ ھالىدىن ياخشى خەۋەر ئالمايدىكەن.

بىر كۈنى بوۋاي تاماق ئۈستۈپ بەرگەن تاۋاقنى تۇتالماي قالغانلىقتىن تاۋاق يەرگە چۈشۈپ سۇنۇپ كېتىپتۇ. بۇنىڭغا كېلىنىنىڭ بەكمۇ ئاچچىقى كېلىپ بىر مۇنچە تاپا ـ تەنە، سېسىق گەپلەرنى قىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئوغلى بوۋاينى ھويلىنىڭ چېتىدىكى زەي، قاراڭغۇ بىر ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ ۋە بازاردىن ئالايىتەن بوۋاي ئۈچۈن ياغاچ چۆچەك سېتىۋېلىپ ئەكېلىپ چۆچەكتە تاماق بېرىدىغان بوپتۇ. ئوغلى بىلەن كېلىنىدىن بۇ خورلۇقنى كۆرگەن بوۋاينىڭ دىلى بەكمۇ رەنجىپتۇ. بوۋاينىڭ بەش ـ ئالتە ياشلىق بىر نەۋرىسى بار ئىكەن. بوۋاي بۇ نەۋرىسىنىڭ يېنىدىن بىردەم نېرى كەتمەيدىغان بولغاچقا ئۇز كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرۇپ ئۆتىدىكەن. بالا بوۋىسىدىن ئۆزىنىڭ بالىلىق تىلى بىلەن ھەر خىل سوئاللارنى سوراپ ئونىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ قايغۇ ـ ھەسرىتىنى يېنىكلىتىدىكەن.

بىر كۈنى دادىسى ئوغلىنىڭ پىچاق بىلەن بىر ياغاچنى يۇنۇپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قاپتۇ. ئۇ :

— بالام نېمە قىلىۋاتىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ. بالا دادىسىغا ئېسىلىپ تۇرۇپ:

— دادا ، سىز بوۋامغا تاماق بېرىشكە بىر ياغاچ چۆچەك ئەكەلدىڭىزغۇ ، ئاپام بوۋامغا ئاشۇ چۆچەكتە تاماق بېرىۋاتىدىغۇ ، مەنمۇ مۇشۇ ياغاچتىن چۆچەك ياساۋاتىمەن ، مەنمۇ چوڭ بولغاندا ئاپام بىلەن سىزگە مۇشۇ چۆچەكتە تاماق بېرىمەن ، — دەپتۇ.

بالىنىڭ بۇ سۆزى ئۇنىڭغا قاتتىق تەسىر قىپتۇ. ئۇ يىغلىغىنىچە دادىسىنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ. بوۋاينىڭ ئايىغىغا يېقىلىپ ئەپۇ سوراپتۇ ۋە بوۋاينى ھەم يورۇق ھەم ئىسسىق بىر ئۆيگە كۆچۈرۈپ ئەكىرىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار تاماقنى بىرلىكتە ئولتۇرۇپ يەيدىغان بوپتۇ. ئوغلى بىلەن كېلىنىنىڭ ئۆزىنى ياخشى كۆتۈپ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر

ناسىر بەگ

(1891 — 1979)

XX ئەسىرنىڭ باشلىرىدا تەرجىمانلىق بىلەن تونۇلۇپ ، خەلقنىڭ ئىنقىلابىي ھەرىكەتلىرىگە مۇناسىپ تۆھپە قوشقان ناسىر بەگ شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ياشىغان قابىلىيەتلىك كىشىلىرىمىزنىڭ بىرىدۇر. گەرچە ئۇ ياش، جىن، شېكىۋە گومىنداڭدىن ئىبارەت تۆت خىل ھۆكۈمەتنىڭ قولىدا ئىشلىگەن بولسىمۇ ، ئەمما خەلق ۋە ئادالەت تەرەپتە تۇرۇپ رۇشنى مەڭگۈ ئۆزىنىڭ بۇرچى قىلغان.

ئېلىۋاتقانلىقىدىن تولىمۇ خۇشال بولغان بوۋاي :

— بالىلىرىم، ئەمدى كۆڭلۈم غەم ـ قايغۇدىن قۇتۇلدى، مەن سىلەردىن رازىمەن، مانا مۇشۇ نەۋرەم — كىچىك قوزىچىقىم سىلەرنى غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغاتتى، — دەپتۇ.

كېلىن بولغۇچى قېينانا، قېينىناتىڭىزنىڭ، ئېرىڭىزنىڭ ۋە ئۇنىڭ قېرىنداشلىرىنىڭ مىجەز خاراكتېرى ۋە تۇرمۇش ئادەتلىرىگە ماسلىشىڭ. ھەر قانداق ئائىلىنىڭ ۋە شۇ ئائىلىدىكى ئائىلە ئەزالىرىنىڭ تۇرمۇش ئادىتى، مىجەز خاراكتېرى ئۆزگىچە بولىدۇ ...» بىزنىڭ ئۆيدە ئۇنداقتى، بۇ ئۆيدە مۇنداقكەن » دەپ تۇرۇۋالماڭ. قېينانا، قېينىناتىڭىز چاي ئىچىشكە ئامراق بولسا، سىزمۇ تەدرىجىي چاي ئىچىپ ئادەتلىنىشكە تىرىشىڭ. قېينانىڭىز گەپدان بولسا، سىز سۈكۈت قىلىشنى ئادەت قىلىڭ. قېينىناتىڭىز سەپرا مىجەز بولسا، سىز ئېغىر ـ بېسىق، تەمكىن بولۇڭ. شۇنداق قىلسىڭىز، ئۇلار بىلەن ماسلىشىپ كېتەلەيسىز، كۈنىڭىزمۇ خاتىرجەم ئۆتىدۇ.

تەدرىجىي تەرەققىيات نەزەريىسىدە كۆرسىتىلگەندەك، ماسلاشقانلار ئامان قالىدۇ، ماسلىشالمىغانلار شاللىنىدۇ ئەمەسمۇ؟ تۆۋەندە بىر ئائىلىگە كېلىن بولغان بىر كېلىننىڭ سۆزىنى ئاڭلاڭ.

مەن چوڭ بىر ئائىلىگە كېلىن بولۇپ كىرىپ ياخشى ھايات كەچۈرمەكتىمەن. قېيىنئانام، قېينىناتام، ئېرىم ۋە قېيىنىسىللىرىم ھەممىمىز بىر نىيەت ـ بىر مەقسەتتە ئۆتىمىز. ئۇلار كۆپچىلىك بولغانلىقى ئۈچۈن مەن ھەر جەھەتتىن ئۇلارنىڭ مىجەز ـ خاراكتېرىگە، تۇرمۇش ئادەتلىرىگە ماسلاشتىم. شۇنداق بولغاچقا، مەن ھازىر ئۇلارنىڭ كېلىنىنى ئەمەس، بەلكى ئۆزۈمنى ئۇلارنىڭ ھەقىقىي ئۆز پەرزەنتى سۈپىتىدە ھېس قىلىمەن. ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ئۆز ئارا مۇناسىۋەتنى مۇستەھكەملەشكە تىرىشتىم، ئەڭ ئالدى بىلەن قېينانام ۋە ئېرىم توغرۇلۇق بىرەر يامان سۆزنى ئۆز ئاتا ـ ئانامغا دېمىدىم.

ئابدۇللا دامۇللا

(1898 — 1940)

توقسۇندا تۇغۇلغان. 1933 ـ يىلى تۆمۈر سىلىمنىڭ قەشقەرنى ئىشغال قىلغاندا، ئۇنىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن. كېيىن خوجىنىياز ھاجى بىلەن بىللە بولۇپ، قوشۇننىڭ ھەربىي تەمىنات مەسئۇلى بولغان ۋە شېڭ شىسەينىڭ چاقىرتىشى بىلەن ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئۆلكىلىك مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى، ئۆلكىلىك مەركىزىي ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى، ئۆلكىلىك تەمىنات نازارىتىنىڭ نازىرى بولۇپ ئىشلەپ، خوجىنىياز ھاجىلار بىلەن بىللە شېڭ شىسەي تۇرمىسىدە ئۆلتۈرۈلگەن.

سەۋر ـ تاقەتلىك بولۇش، يول قويۇشنى بىلىش. بىر ئائىلە دېگەندە چىنە ـ قاچىلارمۇ نىگاندا « تاراق ـ تۇرۇق » بولۇپ قالىدۇ، ئائىلە ئەزالىرى ئارىسىدىمۇ ئۇقۇشماسلىقلار ۋە ناھەقچىلىكلەر بولمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ، بولۇپمۇ قېينانا بىلەن كېلىن ئوتتۇرىسىدا چۈشىنىشمەسلىك، ئۇقۇشماسلىقنىڭ بولۇشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس. ئائىلىدە كېلىنلەر بىلەن قېينانا ئوتتۇرىسىدا نىزا ۋە جېدەل ـ ماجىرانىڭ سادىر بولۇشى كۆپىنچە سەۋرسىزلىكتىن بولىدۇ. كېلىن بولغۇچى ھەر قانداق ئەھۋالدا سەۋر ـ تاقەتلىك بولۇپ، بىردەملىك ئاچچىقىغا ھاي بەرسە، ئۆتكەنگە سالىۋات قىلسا، ئائىلىدە ئۇقۇشماسلىقلار سەۋەبىدىن بولىدىغان كۆڭۈل ئاغرىقى ۋە جېدەل ـ ماجىرادىن ساقلانغىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە ئازراق ئىش ئۈچۈن يەڭگىلتەكلىك قىلىسىڭىز، كىچىككىنە ئىشمۇ چوڭىيىپ ئائىلە مۇناسىۋىتىگە تەسىر يەتكۈزىسىز، شۇڭا ئەجدادلىرىمىز « سەۋرنىڭ تېگى ئالتۇن » دەپ توغرا ئېيتقان. خالىسىڭىز شۇ مەزمۇندىكى مۇنۇ ھېكايىگە قۇلاق سېلىڭ.

ئۆتكەن زاماندا بىر كىشى تۆگىسى بىلەن كىراكەشلىك قىلىپ تۇرمۇشىنى ئاران قامداپ يۈرىدىكەن، شۇ سەۋەبتىن ئۇنى كىشىلەر تۆگىچى دېيىشىدىكەن. ئايرىم ۋاقىتلاردا ئۇ چوڭ سودا كارۋانلىرىغا قوشۇلۇپ چەت مەملىكەتلەرگىمۇ بارىدىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىيابان چۆل ۋە ئېدىرلاردا سودا كارۋىنى كېچىلىك دەم ئېلىشتىن كېيىن يولغا چىقماقچى بولۇۋاتقاندا، تۆگىچى ئۆزىنىڭ تۆگىسىنىڭ يوقلۇقىنى بايقاپتۇ. تۆگىچى ئۇنى ئىزدەپ بىر بارخاننىڭ ئارقىسىغا ئۆتكەندە ھەيران قالارلىق بىر ۋەقەنىڭ گۇۋاھچىسىغا ئايلىنىپ قاپتۇ. شۇنداق قارىسا بىر كالا مۇش① تۆگىنىڭ تۇمشۇقىغا باغلانغان ئۇزۇن ئارغامچىنىڭ ئۇچىنى چىشلەپ، ئۇنى ئۇياقتىن ـ بۇياققا ئەگەشتۈرۈپ يۈرگۈدەك. بۇنىڭغا ھەيران قالغان تۆگىچى

① كالامۇش — ئۆزى كىچىك، سۈت ئەمگۈچى ھايۋاننىڭ بىر تۈرى.

تىيىپجان ھادى

(1922 — 1989)

يازغۇچى ۋە تارىخچى، « پالۋان كەلدى » ، « چورۇق ھېكىم » ، « ئۆچكەدۆڭدە لا- ۋۇلدايدىغان مەشئەللەر » نامـ لىق ھېكايىلەرنىڭ، « ئىلى گۈلى، بەگلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى » ناملىق تارىخىي ماقالىلەرنىڭ مۇئەللىپى تـ يىپجان ھادى غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن. ئۇ يېزىقـ چىلىق قىلىشتىن سىرت ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابى ئۇچۇنمۇ مۇناسىپ تۆھپە قوشقان. ئېپىۇسكى، « ئىلى تارىخىدىن ئىزلار » ناملىق چوڭ ھەجىملىك ئەسىرىنى تا- ماملىيالماي دۇنيادىن ئۆتكەن.

بىر يەرگە يوشۇرۇنۇپ ۋەقەنى كۆزىتىپتۇ. تۆگە كۈن بويى ھېلىقى ھايۋاننىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ يۈرۈۋېرىپتۇ. ھېلىقى ھايۋان ئۆزىدىن خېلى چوڭ بۇ ھايۋاننىڭ ئۆزىگە بويسۇنۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ پەخىرلىنىپ ۋە زوقلىنىپ، خۇشاللىقىدىن توختىماي چىرقىرىغۇدەك. تۆگىچى بۇ مەنزىرىنى كۆرۈپ، تۆگىنىڭ ئۆزىدىن مىڭ ھەسسە كىچىك ۋە ئاجىز بىر مەخلۇقنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشقا ۋە ئۇنى خۇشال قىلىشقا ھەرىكەت قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىپتۇ. ئۇ ئۆز تۆگىسىنىڭ كەمتەرلىكىدىن، سەۋر ـ تاقەتلىك ئىكەنلىكىدىن ۋە باشقىلارغا ئازار يەتكۈزمەيدىغانلىقىدىن خۇشال بوپتۇ.

قارائۇغۇ چۈشكەندە ھېلىقى كىچىك ھايۋان ئارقانىنى ئۆزىنىڭ ئۈۋىسىغا تارتىشقا باشلاپتۇ. تۆگە تۇمشۇقى كالا مۇشنىڭ ئۈۋىسىنىڭ ئاغزىغا تاقالغۇچە بېرىۋېرىپتۇ. ئارقانىنى تارتسام كالا مۇشنىڭ چىشى سۇنۇپ كەتمىسۇن دېگەندەك قىلىپ چۆكۈپ تۇرۇۋېرىپتۇ، بىر ۋاقىتتا كامار ئىچىدىن ئارقانىنى تارت دېگەندەك ئىشارەت كەپتۇ، شۇنىڭدىن كېيىن تۆگە ئارقىسىغا سىلجىپ ئارقانىنى تارتىشقا باشلاپتۇ. ئارقانىنىڭ كالا مۇش چىشلىگەن ئۇچى كامارىدىن چىقىشى بىلەنلا ئەتراپىنى شۇئانلا نۇر قاپلاپتۇ. ھەيران قالغان تۆگىچى يۈگۈرۈپ بېرىپ قارىسا ئارقانىنىڭ ئۇچىغا ياڭاقتىن چوڭراق جاۋاھىر باغلانغانىكەن. ئۇ كۆزىنى قاماشتۇرغۇدەك دەرىجىدە نۇر چېچىپ تۇرغۇدەك، بۇ تۆگىنىڭ مېھرىبانلىقى، سەۋر ـ تاقىتىگە كالا مۇشنىڭ بەرگەن ئىنئامى ئىكەن.

بۇ ھادىسىدىن خەۋەر تاپقان پادىشاھ تۆگىچى ۋە جاۋاھىرنى ئوردىغا ئەكەلتۈرۈپتۇ، شۇ چاغدا بۇ جاۋاھىرنىڭ بۇنىڭدىن ئۇزۇن زامان ئىلگىرى بىر پادىشاھلىقتا يوقالغانلىقى ۋە ئۇنى كۆپلىگەن پادىشاھلار شۇنچە ئىزدەپمۇ تاپالمىغانلىقى ئايان بوپتۇ.

بۇ جاۋاھىر شۇ قەدەر نادىر ۋە قىممەتلىك ئىكەنكى، بىر قانچە دۆلەتنىڭ خەزىنىلىرىنى قوشقاندىمۇ ئۇنىڭ قىممىتىگە تەڭ كەلمەيدىكەن.

مۇھەممەت ئىمىن قۇربانى

(1914 ـــ 1990)

مول تارىخىي بىلىمگە ئىگە تارىخشۇناس ۋە تەزكىرىشۇناس، « قەشقەرنىڭ يادىكارلىقلار » ، « تارىخ بېتىنى ۋاراقلىغاندا » ، « ئابدۇقادىر دامولا ئۆلتۈرۈلگەن پاجىئەلىك كېچە » ... قاتارلىق بىر يۈرۈش تەتقىقات ۋە ئىسلامە خاراكتېرىگە ئىگە ئېسىل ماقالىلىرى بىلەن ئۆچمەس ئىزلارنى قالدۇرغان مۇھەممەت ئىمىن قۇربانى (ئىشقى) بىلىمخۇمار ئەۋلادلار قەلبىدىن مەڭگۈ يادلىنىدۇ.

پادىشاھ جاۋاھىرنىڭ ھەققى ئۈچۈن تۆگىچىگە تون، سەرپايلار ۋە مال ـ مۈلۈك بېرىپتۇ. تۆگىگە بولسا ئالاھىدە ياسالغان قوتان ۋە يايلايدىغان چوڭ مەيدان بېرىپتۇ. مانا بۇ بايان قىلىنغان ۋەقەدىن كېيىن « سەۋرنىڭ تېگى ئالتۇن » دېگەن ماقال پەيدا بولغانىكەن.

چېقىمچى، غەيۋەتخور بولماڭ. چېقىمچىلىق، غەيۋەتخورلۇق كىشىلىرىنىڭ ئوبرازىغا نۇقسان يەتكۈزىدىغان، ئىككى ئائىلىنىڭ مۇناسىۋىتىنىڭ بۇزۇلۇشىغا سەۋەب بولىدىغان ئەڭ يامان ئىللەت.

ھەرقانچە ياخشى ئانا بولسىمۇ ئۆز قىزىنىڭ چېقىمچىلىقىغا ئىشەنمەيدۇ دېگىلى بولمايدۇ. بەزى كىشىلەر ئۆزلىرىدىكى ئەيىبنى كۆرمەي قېينانا، قېينىتىلىرىدىن يامانلاپ بارىدۇ. ئۆزىنى خورلۇقتا قالغاندەك، ئېرىنىڭ كارى بولمىغاندەك قىلىپ كۆرسىتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن يەڭگىل مىجەزلىك ئاتا ـ ئانىلار قىزىنىڭ گېپىگە ئىشىنىپ قۇدىلىرىدىن رەنجىيدۇ ـ دە، ئىككى ئائىلە ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا بولىدۇ. يەنە بەزى كىشىلەر قېينانا، قېينىتىلىرىنى، ئېرىنىڭ بىر تۇغقانلىرىنى ئەرزىمەس ئىشلار ئۈچۈن ئېرىگە چاقىدۇ ـ دە، بۇ ئائىلىگە ئىتتىپاقسىزلىق ئۇرۇقىنى چاچىدۇ. شۇنىسى ئېنىقكى، ئىتتىپاقسىزلىق ۋە جېدەل ـ ماجىرا كۆپ بولغان ئائىلىلەرنىڭ ئىش ـ ئوقىتى ئالغا باسمايدۇ، ئائىلە غۇربەتچىلىكتە، پەرىشانلىقتا ئۆتىدۇ، بۇنداق ئىتتىپاقسىزلىق، جېدەل ـ ماجىرا مۇھىتىدا بالىلىرىمۇ ياخشى تەربىيىگە ئىگە بولالمايدۇ. شۇڭا، ئەجداد لىرىمىزدىن تارتىپ چېقىمچىلىق، غەيۋەتخورلۇق لەنەتلىنىپ كەلگەن.

چېقىمچىلىقنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولىدىغانلىقىنى بىلمەكچى بولسىڭىز، تۆۋەندىكى ھېكايەتكە قۇلاق سالغايسىز.

بىر پادىشاھنىڭ دانا ۋەزىرى بار ئىكەن. ھەر كۈنى پادىشاھنىڭ يېنىغا كىرگىنىدە « ياخشىلىق قىلغانغا ياخشىلىق قىل، يامانغا ئۆزىنىڭ يامانلىقى كۈپايە » دەيدىكەن. پادىشاھ ئۇ ۋەزىرىنى ھۆرمەتلەيدىكەن. ئەمما مۇلازىملىرىدىن بىرى ئۇ دانا ۋەزىردىن ھەسەت

روزى ھاجىم

(1860 ـــ 1962)

ۋەتەنپەرۋەر، مىللەتپەرۋەر، مەرىپەتپەرۋەر زات روزى ھاجىم ئۇرۇمچىدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بولۇپ، ئۇ ھەر خىل خەلق قوزغىلاڭلىرىغا قاتناشقاندىن سىرت، ئۇزۇن يىللىق ئۆمرىنى مائارىپ ساھەسىدە ئۆتكۈزگەن. ئۇ ئالدى بىلەن ئۆز ئائىلىسىدىكى ئەۋلادلارنى ياخشى تەربىيىلەپ، ئۇلارنى ئىلىم ـ پەن ئىگىسى قىلىپ يېتىشتۈرۈش ئارقىلىق، ئۆز ئۆمرىنى مائارىپ ساھەسىدە ئۆتكۈزگەن. ئۇ ئۆزى ئىشلىتىپ ئىشلىگەن ئۈچ پارچە ئاق ساقاللىق ئۆي ئىگىسىنىڭ سۈرىتىنى ئۆزىنىڭ ئەسلىمىسى قىلىپ قالدۇرغان.

قىلىدىكەن. بىر كۈنى بۇ ھەسەتخور مۇلازىم ۋەزىرنىڭ ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ پادىشاھقا :

— ۋەزىرلىرى ھەر دائىم جاناب ئالىيلىرىنى يامانلاپ : « پادىشاھنىڭ ئاغزى بەدبۇي، سېسىق پۇرايدۇ، يېنىغا بېرىشقا زادى تاقەت قىلالمايمەن » دەيدۇ، — دەپتۇ.

پادىشاھ ھەسەتخوردىن سوراپتۇ :

— بۇ سۆزۈڭگە دەلىلىڭ بارمۇ؟

ھەسەتخور :

— ۋەزىرلىرىنى مۇزۇرلىرىغا چاقىرتقايلا ، ئەگەر ئۇ قولى بىلەن ئاغزىنى ئېتىپ كىرسە، توغرا سۆزلىگىنىمنى بىلىلا، — دەپتۇ.

بۇ يامان نىيەت مۇلازىم پادىشاھ يېنىدىن چىقىپ ھېلىقى ۋەزىرنىڭ يېنىغا بېرىپتۇ ۋە ئۇنى ئۆيىگە زىياپەتكە تەكلىپ قىپتۇ. ۋەزىر مېھمان بولۇپ بارغاندا ، ئۇنى ساماق سېلىنغان تاماق بىلەن مېھمان قىپتۇ. ۋەزىر زىياپەتتىن كېيىن ئۇدۇل پادىشاھنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىپتۇ. پادىشاھ:

— يېقىنراق كەل ! — دەپتۇ. ۋەزىر كۆڭلىدە : « پادىشاھىمىز سېسىق ساماق ھىدىدىن بىھۇزۇر بولۇپ يۇرمىسۇن يەنە » دەپ ئويلاپ، ئاغزىنى ئېتىپ پادىشاھقا يېقىنراق كەپتۇ. پادىشاھ بۇ ھالنى كۆرۈپ، مۇلازىمنىڭ سۆزىنىڭ توغرىلىقىغا ئىشىنىپتۇ.

پادىشاھنىڭ مۇنداق بىر ئادىتى بار ئىكەن. بىر كىشىگە ئىلتىپات يېكى غەزەپ قىلسا، خەت يېزىپ مۆھۈرلەپ : « بۇ خېتىمنى مېنىڭ ساراي باشلىقىغا بەر » دەپ خەتنى شۇ كىشىگە تاپشۇرىدىكەن. ساراي باشلىقى خەتنى ئوقۇپ پادىشاھ نېمىنى بۇيرۇغان بولسا ، شۇنى ئىجرا قىلىدىكەن.

پادىشاھ بۇ نۆۋەتمۇ ئادىتى بويىچە خەت يېزىپ مۆھۈرلەپ، ۋەزىرگە بېرىپتۇ ۋە ئۇنى

شاتگۈل ئۇيغۇر

(1960 — 1987)

« رەنىڭ تۇيى » فىلىمىدە ياساڭچۇق قىز سوفىيەنىڭ، « ئارتىس بولالمىغان قىز » فىلىمىدە چاقچاقچى شوپۇر قىز ھۆرمەتنىڭ، « سىرلىق كارۋان » فىلىمىدە بېشىغا كەلگەن تەقدىر تۇپەيلىدىن ئوخشاشمىغان ئىككى خىل شارائىتتا چوڭ بولغان، ئىككى خىل خاراكتېردىكى قوشكېزەك ئاچا ـ سىڭىللار — ئايىنۇر بىلەن ماھىنۇرنىڭ ئوبرازىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ يارىتىپ تاماشىبىنلار قەلبىدە ئۆچمەس ئىز قالدۇرغان ئارتىس شاتگۈل بەختسىزلىككە ئۇچراپ قازا قىلغان.

ساراي باشلىقىغا تاپشۇرۇشنى بۇيرۇپتۇ. ۋەزىر خەتنى ئېلىپ كېتىۋاتقاندا، يولدا ھېلىقى ھەسەتخور مۇلازىم ئۇچراپ قېلىپ ۋەزىردىن:

— نېمە خەت ئىكەن ئۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. ۋەزىر:

— پادىشاھ ماڭا قىممەت باھالىق لىباس ئىنئام قىلدى، — دەپتۇ. بۇ چاغدا ھېلىقى مۇلازىم ۋەزىرگە يېلىنىپ يالۋۇرۇپ :

— ئىككىمىزنىڭ دوستلۇقىنىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتى ئۈچۈن خەتنى ماڭا بېرىڭ. لىباسنى مەن ئالاي، بۇ سىزنىڭ ماڭا قىلغان زور ئىلتىپاتىڭىز بولۇر، سىزنىڭ بۇ ئىلتىپاتىڭىزنى ھەرگىز ئۇنتۇمايمەن، — دەپتۇ. ۋەزىرنىڭ رەھمى كېلىپ خەتنى ئۇنىڭغا بېرىپتۇ.

ھەسەتخور مۇلازىم ۋەزىردىن سۆيۈنۈپ خەتنى شۇ زامان ساراي باشلىقىغا تاپشۇرۇپتۇ. ساراي باشلىقى خەتنى ئوقۇپ كۆرۈپ مۇلازىمغا :

— بۇ ئادەمنىڭ كاللىسىنى ئېلىڭلار، پادىشاھ شۇنداق بۇيرۇپتۇ، پادىشاھنىڭ ئەمرىنى دەرھال بەجا كەلتۈرۈڭلار ! — دەپتۇ.

ساراي باشلىقىنىڭ بۇيرۇقىنى ئىشتىكەن ھەسەتخور :

— بۇ خەت ۋەزىرگە بېرىلگەن خەت ئىدى. مەن ئۇنىڭدىن سوراپ ئالغانىدىم، — دەپ داد ـ پەرياد قىلىشقا باشلاپتۇ.

ساراي باشلىقى بۇ ۋەقەنى پادىشاھقا مەلۇم قىپتۇ، پادىشاھ بۇنى ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈپ ھەسەتخورنىڭ ساماسىق قوشقان تاماق بىلەن ۋەزىرنى مېھمان قىلغانلىقىنى، ۋەزىر ئېھتىيات يۈزىسىدىن ئاغزىنى ئېتىۋالغانلىقىنى ئېنىقلاپتۇ. بۇ ئىشتا ۋەزىرنىڭ گۇناھسىزلىقىنى بىلىپ، ئۇنىڭ مەرتىۋىسىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇپتۇ، ھەسەتخورغا قاتتىق جازا بېرىپتۇ.

تۇرسۇن ئايۇپ

(1947 — 2003)

جۇڭگودىكى تۇركولوگىيە ساھەسىنىڭ مەشھۇر ئەربابى، تۇركولوگىيەنىڭ دۇنياغا تونۇلغان ئالىمى، پروفېسسور، « ئوغۇزنامە »، « قەدىمكى ئۇيغۇر يادىكارلىقلىرىدىن تاللانما » قاتارلىق بىر تالاي مۇھىم ئەسەرلەرنى نەشرگە تەييارلىغۇچىلارنىڭ بىرى، تارىخشۇناس زات تۇرسۇن ئايۇپ ئۇيغۇر تارىخ مەدەنىيىتى ئۈچۈن بىر ئۆمۈر يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلغان. خەلقىمىز بۇ سۆيۈملۈك پەرزەنتىنى چىن قەلبىدىن ئەسلەيدۇ.

پادىشاھ ۋەزىرگە :

ـــ ھەر كۈنى ھۇزۇرۇمغا كىرگىنىڭىزدە ئالدى بىلەن « ياخشىلىق قىلغانغا ياخشىلىق قىل، يامانغا ئۆزىنىڭ يامانلىقى كۆپايە » دېگىنىڭىز ھەق ئىكەن، چېقىمچىلىق ئۇنىڭ ئۆز بېشىغا چىقتى ـ دە.

قولىڭىز ئەپچىل، ئايىغىڭىز چاققان، ئىش ھەرىكىتىڭىز سىلىق بولسۇن. ئاش ـ تاماق ئېتىش، كىر ـ قات يۇيۇش، ئۆي سەرەمجانلاشتۇرۇش، يېڭە ئىشى قىلىش، نان ـ پان يېقىش، چاي ـ مەززە تەييارلاپ مېھمان كۈتۈش، بالا بېقىش ... قاتارلىق ئىشلار بىر خىل ھۈنەر بولۇپ كېلىن بولغۇچى بۇ خىل ھۈنەرنى ئۆگىنىۋېلىشى كېرەك، ئەگەر يۇقىرىقى ئىشلارنى قانداق قىلىشنى بىلمىسىڭىز قەينانىڭىزدىن سوراپ ئۆگىنىۋېلىشقا تىرىشىڭ ھەمدە مەشىق قىلىپ ئادەتلىنىڭ.

ئۆي ئىشلىرىنى قىلغاندا قولىڭىز ئەپچىل، ئايىغىڭىز چاققان بولسۇن. مەسىلەن، چاي تەييارلاڭ دېسە، بەش مىنۇتتىلا چاي دەملەپ، ئاش ـ تاماق ئېتىڭ دېسە ۋاقىت ـ سائەت ئىتىمدە پىشۇرۇپ ئەكىرىشىنى بىلىڭ. بۇنىڭ ئەكسىچە، سۆرەلمىلىك قىلىپ چاي دەملەشكە يېرىم سائەت ۋاقىت سەرپ قىلىسىڭىز، ئوچاققا ئوت تۇتاشتۇرالماي ۋاقىتنى ئىسراپ قىلىسىڭىز، ئىشلەتكەن نەرسىلىرىڭىز ھەر جايغا چېچىلغان، تۆكۈلگەن، دەملىگەن چېيىڭىز، ئەتكەن ئاش ـ تامىقىڭىز ئاز بولۇپ قېلىپ ئائىلىدىكىلەرگە ياكى مېھمانلارغا يېتىشمىگەن، كۆپ بولۇپ كېتىپ ئىسراپ بولىدىغان ئەھۋاللار تەكرارلانسا، ئۆزىڭىز مۇشەققەت تارتقانىڭىز ئۈستىگە ئائىلىدىكى چوڭلارنى ۋە ئېرىڭىزنى نارازى قىلىسىز.

ئائىلە ئىشلىرىنى قىلغاندا قولىڭىز سىلىق ـ سىپايە، چېۋەر بولسۇن. ئەگەر سىز قاچا ـ قۇچا يۇيغاندا قاچىلارنى بىر ـ بىرىگە سوقۇشتۇرۇپ دەز كەتكۈزۈۋەتسىڭىز ياكى چېچىۋەتسىڭىز، چاينىڭ يېرىمىنى پىيالىنىڭ ئىچىگە، يېرىمىنى تېشىغا، كۆپۈكلىتىپ

مۇللا بىلال

(1823 ـــ 1900)

XIX ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى تەنقىدىي رېئالىزم ئاساسچىلىرىدىن بىرى، « غەزەلىيات » ناملىق دىۋاننىڭ، « غازات دەرمۇلكى چىن » ، « چاڭموزا يۈسۈپخان » ، « نۇزۇگۇم » قاتارلىق داستان ـ قىسسىلەرنىڭ مۇئەللىپى مۇللا بىلال ھىننى مۇللا يۈسۈپ نازىمى غۇلجا شەھرىدە تۇغۇلغان. شائىرنىڭ پۈتۈن ھاياتى نامراتچىلىق ئىچىدە ئۆتكەن ھەمدە ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا ئەما بولۇپ قېلىپ، ياركەنت شەھرىدە دۇنيادىن ئۆتكەن. مۇللا بىلال خەلقىمىز قەلبىدە مەڭگۈ مۇتەۋەر ئورۇندا ياشايدۇ.

قۇيسىڭىز ، گۆش توغرىغاندا قولىڭىزنى كېسىۋالسىڭىز ، كىيىم ـ كېچەكلەرنى قاتلاپ ، رەتلىك يىغىشتۇرۇشنىڭ ئورنىغا پوملاپ دۆۋىلەپ قويسىڭىز ، قولغا چىققان نەرسىلەرنى ئۈدۈل كەلگەن يەرگە تاشلاپ قويۇپ ، لازىم بولغاندا چۆرگىلەپ يۈرۈپ ئىزدەپ ۋاقىتنى بىكارغا ئۆتكۈزۈۋەتسىڭىز ، بۇ قولىڭىزنىڭ سىلىق ئەمەسلىكىنى ، ئۆزىڭىزنىڭ قوپال ، كالامپاي ئىكەنلىكىڭىزنى كۆرسىتىدۇ . بۇ كېلىن ئۇچۇن چوڭ نۇقساندۇر . شۇڭا بەزى كىشىلەرنى كېچىكىدىن باشلاپلا ئائىلە ئىشلىرىغا ئۆگىتىپ ، ئۇلارنىڭ ماھارىتىنى يېتىلدۈرۈش ئاتا ـ ئانىلارنىڭ بۇرچىدۇر . ئائىلە ئىشلىرىنى قىلغاندا بىر ئىشنى بۈيرۇ- مىسىڭىزمۇ قىلىشقا تېگىشلىك ئىشنى ئۆزىڭىز تېپىپ قىلىپ چوڭلارنى ، ئېرىڭىزنى رازى قىلىشقا تىرىشىڭ. بۈيرۇغان ئىشنى قىلىش ھەر كىمنىڭ قولىدىن كەلگەن بىلەن بۈيرۇمىغان ئىشنى تېپىپ قىلىش ھەر كىمنىڭ قولىدىن كېلىۋەرمەيدۇ ،

ھېكايەت قىلىنىشچە ، لوقمان ھەكىمنىڭ سەل گالۋاڭ ۋە ھورۇن بىر ئوغلى بار ئىكەن. بالاغەتكە يەتكەندە لوقمان ھەكىم ئۇنى ئەقىللىق، ئىشچان بىر قىزغا ئۆيلەپ قويماقچى بوپتۇ. لېكىن، كېلىنىڭ چېچەن قىزنى تېپىش ئاسانغا توختىمايتۇ. لوقمان ھەكىم كۆپ ئويلىنىپ بىر چارە تېپىپتۇ ـ دە، ئوغلىنى ئالدىغا سېلىپ يۈرت ئارىلاپتۇ، ئۇ قىزنى رەسىدە بولغان ئائىلىلەرنىڭ ئىشىكى ئالدىدا توختاپ ئوغلىنى ئۈرۈپ ئەدەپلەپتۇ . جەدەل ـ غوۋغانى ئاڭلاپ رەسىدە بولغان قىزلار چىقىپ لوقمان ھەكىمدىن سورايدىكەن :

— ئى ئادەم، ئۇرۇۋاتقىنىڭىز كىم بولىدۇ ؟

— ئوغلۇم.

— نېمىشقا ئۇرىسىز ؟

— بۈيرۇغان ئىشنى قىلغاچقا ...

— سارىڭمۇ نېمە بۇ ئادەم، بۈيرۇغان ئىشنى قىلمامتى ئەمدى.

بىلال ئەزىزى

(1921 ـــ 1945)

ئۆزىنىڭ جەڭگىۋارلىققا ۋە مۇئەييەن بەدىئىي قىممەتكە ئىگە شېئىر ئىجادىيىتى بىلەن ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى سەھنىسىگە ئۆز نامىنى قالدۇرۇپ كەتكەن ۋەتەنپەرۋەر ئىنقىلابىي شائىر بىلال ئەزىزى خوتەنده تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان.

ئۇ لۇتپۇللا مۇتەللىپ ، مۇنىرىدىن خوجا قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە « ياش ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقى » نى قۇرغان ۋە ئالدىنقى مەسئۇللىرىدىن بولغان. ئەپسۇسكى، دوستلىرى لۇتپۇللا مۇتەللىپ قاتارلىقلار بىلەن بىللە 1945 ـ يىلى 18 ـ سېنتەبىردە ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈلگەن. بۇ چاغدا ئۇ ئاران 24 ياشتا ئىدى.

قىزلار شۇنداق دەپ لوقمان ھەكىمنى مەسخىرە قىپتۇ. لوقمان ھەكىم بۇ قىزلارنىڭ بىرىنىمۇ كېلىنلىككە خوپ كۆرمەپتۇ، بىر كۈنى ئۇ يەنە يۇرت ئارىلاپ بويىغا يەتكەن يالغۇز قىزى بار بىر نامرات تۇل خوتۇننىڭ ئىشىكى ئالدىدا توختاپ، ئادىتى بويىچە ئوغلىنى ئۇرۇپ، ئەدەپلەشكە باشلاپتۇ، بۇ چاغدا تۇل خوتۇننىڭ قىزى چىقىپ، جېدەلنى توختىتىپ، لوقمان ھەكىمدىن سوراپتۇ:

— ئى ھۆرمەتلىك كىشى، ئۇرغىنىڭىز كىم بولىدۇ؟

— ئوغلۇم.

— نېمە ئۈچۈن ئۇرىدىكەنسىز؟

— بۈيرۇغان ئىشنى قىلغاچقا ...

— ئۇنداق بولسا ئۇرۇۋېرىڭ، — دەپتۇ قىز بىر چەتكە چىقىپ، — تاكى ئۇ ئىشنى بۈيرۇتماي، ئۆزى تېپىپ قىلغۇچە ئۇرۇڭ ...

لوقمان ھەكىم بۇ قىزنى كېلىنلىككە تاللاپتۇ. توي قىلغاندىن كېيىن بۇ قىز لوقمان ھەكىمنىڭ ئوغلىنى باشلاپ، ئوبدان تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ ھەم ئۇنى ھۇرۇنلۇقتىن ئىشچان، گالۋاڭلىقتىن چېچەن ئادەمگە ئۆزگەرتىپتۇ.

شەرمى ـ ھايالىق بولۇڭ. شەرمى ـ ھايا ۋە ئېپپەت ئاياللارنى ئەرلەرنىگە سۆيۈملۈك، يۇرت ـ مەلىگە كۆرۈملۈك كۆرسىتىدىغان ئەڭ ئۇلۇغ پەزىلەتتۇر. ئەبۇ ئەلى ئىبىن سىنا « ھايا ئىنسانىنىڭ ئەبەدىي گۈزەللىكى ۋە لاتاپىتىدۇر، ھاياسىز كىشى جەسەتكە ئوخشايدۇ » دېگەنىدى. شەرمى ـ ھايا ئىنسانىنىڭ گۈزەللىكى ئىكەن، سىز بۇ گۈزەللىككە ئىنتىلىڭ. ئەرلىرىڭىز بىلەن سىز ۋە بالىلىرىڭىز ئوتتۇرىسىدا شەرمى ھايا بولسۇن، بۇنىڭغا ھەر قانداق شارائىتتا دىققەت قىلىڭ. قېينانا، قېينىتىڭىز ۋە بالىلىرىڭىز ئالدىدا قوپال، ھاياسىز سۆزلەرنى قىلماڭ، چوڭلارنىڭ ئالدىدا ئەرلىرىڭىزنى خىجىل قىلىدىغان سۆزلەرنى ۋە

مۆجىزى

(XVIII ئەسىر)

« تەۋارىخى مۇسىقىيۇن» (مۇزىكىچىلار تارىخى) ناملىق رىسالىسى بىلەن تونۇلغان موللا نېمەتۇللا ئوغلى مولا ئىسمەتۇللا (مۆجىزى) خوتەندە ئۆتكەن بولۇپ، ھاياتى ھەققىدە يېتەرلىك مەلۇمات يوق. ئەمما « تارىخىي مۇسىقىيۇن » ناملىق قېدىرخان يەركەندى، ئامانىساخان توغرىسىدىكى مۇھىم مەلۇماتلارنى ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلغان بۇ ئەسەر مۆجىزىنىڭ نامىنى كەڭرى تارقىتىپ شۆھرىتى كۆتۈرۈپ كەلمەكتە.

قىلمىشلارنى قىلماڭ، ئېرىڭىزگە يالغان سۆزلىمەڭ، ئېرىگە يالغان سۆزلىگەن ئايال دۇنيادا بىرىنچى دەرىجىلىك بۇزۇق ۋە تەربىيىسىز ئايالدۇر. (رىزائۇددىن ئىبىن فەخرىدىن) چوڭلارنىڭ ئالدىدا قاقاھلاپ كۈلمەڭ، ئۇلارنىڭ ئالدىدا پۇتلىرىڭىزنى چىقىرىپ ئولتۇرماڭ، بۇرنىڭىزنى كولىماڭ، تاشلىماڭ، چوڭلارنىڭ ئالدىغا كېچىلىك كىيىم بىلەن باش ـ كۆزىڭىز رەتسىز ھالدا چىقماڭ، كىيىم ـ كېچەكلىرىڭىز پاكىز، رەتلىك بولسۇن، بەك تار كېلىدىغان كىيىم ـ كېچەكلەرنى كىيىپ يۈرمەڭ، گىرىمنى لايىقىدا قىلىڭ، ئالا ـ يېشىل، توق گىرىم سالاپىتىڭىزگە زىيانلىق. توي ـ تۆكۈن، ئادىمىگەرچىلىكلەرگە بار ـ سىڭىز، باشقا ئاياللارنىڭ چىرايى، كىيىم ـ كېچەكلىرىنى مەسخىرە قىلماڭ. ئەگەر سىزدە ئايدەك چىراي بولۇپ شەرمى ـ ھايا بولمىسا، ئېرىڭىزنىڭ ئىخلاسى قېلىپ يۈرت ـ مەلىنىڭ ئەيىبلىشىگە، نەپرىتىگە ئۇچرايسىز، مۇبادا سىز يوقسۇل بولسىڭىزمۇ نومۇسچان، شەرمى ـ ھايالىق بولسىڭىز، ئائىلىدە ئىززەتلىنىپلا قالماي، يۈرت ـ مەلىنىڭمۇ ھۆرمىتىگە ئېرىشىسىز. شۇڭا شەرمى ـ ھايا تەبىئىيكى كېلىنلەرگە ئادەت بولمىقى ئىنتايىن زۆرۈردۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن : « ھايا بىلەن كەم سۆزلۈك ئىماننىڭ ئىككى قىسمىدۇر، ئۇياتسىزلىق ۋە كۆپ گەپ قىلىش مۇناپىقلىقنىڭ ئىككى قىسمىدۇر ».

تۆۋەندە شەرمى ـ ھاياسىز كېلىنگە ئۇچرىغان قېينانا بىلەن قېينىتىنىڭ دەردۇ ھالىنى ئاڭلاپ كۆرۈڭ.

شەرمى ـ ھايانى بىلمەيدىغان بىر كېلىنگە ئۇچرىغان قېينانا بىلەن قېينىتا كېلە ـ نىنىڭ ھاياسىزلىقىدىن جاق تويۇپ، تونۇش تېۋىپنىڭ قېشىغا بېرىپ ئەھۋالنى ئېيتىپ ئۇنىڭ داۋاسىنى سورىدى. تېۋىپ مۇنداق دېدى :

ـــ دوستۇم، سىزنىڭ ئېيتقانلىرىڭىزنى تەھلىل قىلىپ مۇنداق خۇلاسىگە كەلـ دىمكى، كېلىنلەردە روھىي كېسەللىك يوق، ھەم ھەر جەھەتتىن سالامەتلىكى ياخشى،

جامالىدىن ئاقسارايى

(XIX ئەسىردە ئۆتكەن)

ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىدە ئۆچ ئەسىرلىك تەجرىبىلىرىنى توپلاش، تەتقىق قىلىش ۋە ئۇزۇنلۇق بىۋاستە داۋالاش ئەمەلىيىتىدىن ھاسىل قىلغان بىلىملىرى ئاساسىدا « كىتابى تىپ ئاقسارايى » نامىلىق ئەسىرى بىلەن تونۇلۇپ، تېبابەتچىلىك ئىلمى ساھەسىدە خەلقئارا ئېغىر يۈزلەنگەن مۆتىۋەر ئالىم جامالىدىن ئاقسارايى قاراقاش ناھىيىسىدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن. مەدەنىيەت تارىخىمىزدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدىغان بۇ ئالىمنىڭ ئەسىرى ھىندىستاندا 30 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت دەرسلىك قىلىنىپ ئۆتۈلگەن.

لېكسىن ئۇ شەرمى ـ ھايا، ئار ـ نومۇسقا ئەھمىيەت بەرمەيدىغان ئائىلىدە تەربىيىلەنگەن بولسا كىشىگە ، شۇنداقمۇ ئاتا ـ ئانىلار بارىكى ، پەرزەنتلىرىنىڭ ئالدىدا بىر ـ بىرىنى ھاقارەتلەيدۇ ، ھەتتا ئۇ پات ـ پات جېدەل ـ ماجىرا قىلىشىپ تۇرىدۇ . بۇنداق ئەدەپسىزلىك پەرزەنتلىرىنىڭ كىملىرىگە يۇقىدۇ ، نەتىجىدە ئاتا ـ ئانا ۋە پەرزەنتلەر بىر ـ بىرىنى مەنسىتمەسلىككە ، ھۆرمەت قىلماسلىققا ئادەتلىنىپ كېتىدۇ ، ئۇلار ئەرزىمەسكەن سۆزلەرنى ، كۆزگە چېلىقمايدىغان ئىشلارنى چىڭ تۇتۇۋېلىپ جېدەل ـ ماجىرا چىقىرىدۇ . بۇنداق ئەھۋال ئايلاپ ـ يىللاپ تەكرارلىنىۋەرگەندىن كېيىن ۋۇجۇدىغا سىڭىپ ، ئۇنىڭ خۇمارى تۇتىدىغان بولۇپ قالىدۇ . ئۇنىڭ خۇمارى تۇتقاندا ، مىجەزى ئوساللىشىپ ھېچقانداق ئىش خۇشياقمايدىغان بولۇپ قالىدۇ . سىزنىڭ كېلىنىڭىز شۇ خىلدىكى كېلىن ئىكەن ، مېنىڭچە ، تۆت ـ بەش كۈندىن كېيىن كېلىنىڭىزنىڭ يېنە شۇنداق خۇمارى تۇتۇشى مۇمكىن ، سىز ئۆزىڭىزنى چەتكە ئېلىپ يۈرۈڭ .

دېگەندەك بىر ھەپتە ئۆتە ـ ئۆتمەي كېلىنىم « بېشىم ئاغرىپ تۇرىدۇ » دەپ بېشىنى رومال بىلەن باغلىغان ھالدا بىرەر مۇھىم نەرسىنى يوقاتقان ئادەمدەك بىئارام بولدى . كەيپ ـ چىياتى بۇزۇلۇپ قولى ئىشقا بارمايلا قالدى . بىز ھەممىمىز يېنە بىرەر باھانە تېپىپ ئۇ ـ رۇش ـ جېدەلنى باشلىۋەتمىسۇن دېيىشىپ ، ئۇنىڭغا ئارتۇق گەپ قىلمىدۇق . بىر چاغدا كېلىنىم توساتتىنلا :

ـــ ۋاي داد ، گاس ـ گاچا ھايۋانلارنىڭ ئارىسىدا ياشاپ ، يۈرەك ـ باغرىم قان بولدى ، ھەي خۇدا ، بۇ زالىملارنىڭ جازاسىنى ئۆزۈڭ بەرگىن ، ـــ دەپ چىنە ـ قاچا ، ئىدىش ـ كوزىلارنى يەرگە ئۇردى .

مېنىڭ بۇ نەرسىلەرگە ئىچىم ئاغرىپ :

ـــ سارالىخلىق قىلمايلى ، توختايلى ، ئۇيات بولىدۇ ، ـــ دېسەم ، ئۇ :

قەمبەرخانىم

(1922 ـــ 1994)

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەشھۇر ئۇسۇلچىسى قەمبەرخانىم قەشقەر كونىشەھەرنىڭ ئاۋات يېزىسىدا تۇغۇلغان . ئۆزبېكستان ، موسكۋا قاتارلىق جايلاردا بىلىم ئالغان . موسكۋادا ئۇيغۇر كلاسسىك ئۇسۇلى « نىم پەدە » نى ئۆگىنىپ ، تاماشىبىنلارنى تاڭ قالدۇرغان . 1947 ـ يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى ئەخمەتجان قاسىمى تەرىپىدىن ئالتۇن مېدال بىلەن مۇكاپاتلانغان . ھازىر ئۇنىڭ ئۇسۇل ئۇسلۇبى تەتقىق قىلىنماقتا .

بىر ئۆمۈر ئۇسۇل بىلەن ياشىغان قەمبەرخانىم خەلقىمىز قەلبىدە يادلىنىدۇ .

— ھەممە نېمىگىنز قۇرىسۇن، سىزنى كۆرەرگە كۆزۈم يوق، — دەپ ھاقارەتلىدى. ئوغلۇم كېلىنىمنىڭ قولىنى ئارقىسىغا قايرىپ ئاغزىغا لاتا تىقىپ ياتاق ئۆيگە سۆرەپ ئېلىپ كىرىپ كەتتى. كېچىچە ئۇلارنىڭ ئۆيىدىن ھاقارەتلىك سۆزلەر ئاڭلىنىپ تۇردى. ئەتىسى قارىساق، ئۇلار بىر ـ بىرىنى ئۇرغان بولسا كېرەك، يۈزلىرى كۆكىرىپ كېتىپتۇ. ئوغلۇم خوتۇنىنى دۇمبىسىدىن ئىتتىرگەن پېتى كوچىغا چىقىرىۋېتىپ ئارقىسىدىن ئىشىكنى زەنجىرلەپ قويدى.

بىر نەچچە كۈندىن كېيىن كېلىنىمنىڭ ئەھۋالىنى مەلۇم قىلىپ قويۇش مەقسىتىدە قۇدىلىرىمنىڭ ئۆيىگە باردىم. بىر پىيالە چاي ئىچكەندىن كېيىن مەن ۋەقەنى ئومۇملاشتۇرۇپ بايان قىلدىم، بۇ چاغدا كېلىنىمنىڭ دادىسى دېدىكى :

— ئەسلىدە سىلەر بىزگە مۇناسىپ كىشىلەر ئەمەس ئىدىڭلار، لېكىن خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن ئوغلىڭىزنى كۆيئوغۇل قىلدىم. بىزنىڭ تەبىئىتىمىز شۇنداقكى، ھەممە گەپنى ئوچۇق قىلىشىمىز، ئىچىمدىكىنى تاپ، دەيدىغان جىمىغۇر ئادەملەرنى ياقتۇرمايمىز. مانا بۇ نادان، ئەبلەخ خوتۇنۇمغا ئانچە ئالدىرىما، راسا سۆرۈشتۇرۇپ ئاندىن رازىلىق بىلدۈرۈشىمىز كېرەك دېگىنىمگە قارىماي، تويىنى قىلىۋەتتى. ئەمدى ئۇنىڭ دەردىنى ھەممىمىز تەڭ تارتىۋاتىمىز.

— ھەممە گۇناھ سىزدە، — دېدى ئايال قۇدام، — سىزدىن باشقا ئادەم بولسا قىزىغا كالتەك تاياق يېگۈزۈپ، تاماشا كۆرەمتى، بېرىپ ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئانا ـ مانىسىنى كۆزىگە كۆرسەتكەن بولاتتى. سىز ئېشەك تەبىئەتلىك ئىنسان بولغانلىقىڭىز سەۋەبىدىن بۇنىڭغا بىپەرۋالىق قىلىۋاتىسىز. « ئادەمنىڭ ئالىسى ئىچىدە، ھايۋاننىڭ ئالىسى تېشىدا » دېگەندەك، مەن بۇ قۇدىلارنىڭ مۆرىسىلىكىنى، تەپسە تەۋرىمەيدىغانلاردىن ئىكەنلىكىنى ئەدىن بىلەي، سىز كالىدىن بەتتەر دۆت ئادەمكەنسىز!

مۇللا شاكىر

(1805 — 1870)

ئۇيغۇر شائىرى ۋە تارىخچىسى، مۇللا شاكىر « زەفەرنامە » ناملىق داستانى بىلەن ئۇيغۇر ئەدەبىياتى سەھنىسىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان. ئۇنىڭ ھاياتى ئاقسۇ ۋە ئۇچتۇرپاندا ئۆتكەن بولۇپ، ھاياتى ھەققىدە يېتەرلىك مەلۇمات يوق. ئەمما، « زەفەرنامە » داستانى ئۆزىنىڭ بەدىئىي ۋە تارىخىي قىممىتى بىلەن ئۇلادلىرى قەلبىدە ئۇ مەڭگۈ ھايات.

— ھەي تىلىڭ يىلانىڭ زەھىرىدىنمۇ ئۆتكۈر زەھەر نېمىكەنسەن ، تىلىڭنى بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى تۆۋىدىن كېسىپ تاشلايمەن ! — دېدى.

خوتۇنى تىلىنى بىر غېرىچ چىقىرىپ:

— مانا كېسىڭ، — دەپ ئالدىغا كېلىپ تۇرۇۋالدى، تىلى شۇ دەرىجىدە سەت ئىدىكى، تىنىم ئۇنىڭدىن سەسكىنىپ كەتتى، ئېرى :

— سېنىڭ جاجاڭنى خۇدا بەرمىسە، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچكىم تەڭ كېلەلمەيدۇ، — دەپ توختاپ قالدى.

بىر ئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئەر ـ خوتۇن گويا ھېچ ئىش بولمىغاندەكلا بىر ـ بىرىگە مېھرىبانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىشتى. كوچىغا چىقىپ نان ۋە پەشمەتلەرنى ئېلىپ كىرىپ ئوچۇق چىراي بىلەن داستىخانغا بېقىڭلار، دەپ ئوتتۇرىغا قويدى. خوتۇنى بولسا :

— بازاردىن قاچقان ئۆچكەڭ نېمانچە ھەجىيىسىز ؟ — دەپ قاقاقلاپ كۈلدى، شۇ چاغدا كېلىنىم دەرھال گەپكە ئارىلىشىپ :

— ئادەمنى ئۆچكىگە ئەمەس، ئۆكۈزگە ئوخشاتسىڭىز مۇۋاپىق بولىدۇ، — دېدى. ئاندىن ئۇچى بىر بولۇپ راسا كۈلۈشتى.

كېلىنىم كۆتۈرەڭگۈ روھتا ماڭا قاراپ :

— ئانىجان ، ئۇلار بىر ـ بىرى بىلەن ئىت ـ مۇشۇككە ئوخشاش ئۇرۇشسىمۇ رەنجىمەيدۇ، — دېدى.

كېلىنىمنىڭ ئانىسى ماڭا قاراپ مۇنداق دېدى :

— قۇدام، شۇنى ياخشى بىلىش كېرەككى، ئادەم ئاغزىغا كەلگەن ياخشى ـ يامان گەپنىڭ ھەممىسىنى ئىچىگە يۇتۇۋەرسە كېسەل بولۇپ كېتىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن بىزنىڭ ئائىلىدە كۆڭلىدىكى گەپلەرنى ئاشكارا سۆزلەش ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن، بۇنى ئۆز

مولا ئىسلام (شاڭزۇڭ)

(1890 — 1960)

1943 ـ يىلى دەسلەپتە 17 نەپەر ئۇيغۇر ياشتىن تۇزۇلگەن پارتىزان ئەترىتى تەشكىل قىلىپ، گومىنداڭغا قارشى كۈرەشكە ئاتلانغان مولا ئىسلام ئالتاي ، تارباغاتايىنى ئازاد قىلىشتا ئۆچ ۋىلايەت ئارمىيىسىگە يېقىندىن ماسلىشىپ جەڭ قىلىپ، پارلاق نەتىجە يارىتقان ھەم ئەخمەتجان قاسىمى ئۇنىڭغا ئۆز قولى بىلەن بىر ھەربىي خەنجەر ، بىر ئالتۇن ئۇچلۇق قەلەم تەقدىم قىلغان. مولا ئىسلامنىڭ خەلق ئازادلىق ھەربىكىتىدە كۆرسەتكەن ئۇلۇغ تۆھپىلىرىنى خەلق مەڭگۈ ياد ئېتىدۇ.

كۆزىڭىز بىلەن كۆردىڭىز، سىلەرگە ئوخشاش ئار ـ نومۇس يۈزىسىدىن ئۆز ئارا ئايرىلىپ مۇ-ئامىلە قىلىشقا سەۋر ـ تاقىتىڭىز چىقمايدۇ، قىزىمۇ شۇنداق. مەھەللىدىكىلەر بىزنى «ئايرىشايدىغانلار» دەپ تەرىپلىشىدۇ، بۇنىڭدىن بىز پەخىرلىنىمىز، ئەل ـ يۇرت ئىچىدە مەيلى ئەر، مەيلى ئايال بولسۇن بىزگە تەڭ كېلەلەيدىغانلار يوق. ھەر قانداق مەن ـ مەن دېگەنلەرنى ھاقارەت بىلەنمۇ يېڭىمىز. بىر كۈنى تويدا خوتۇنلاردىن بىرى مېنى يەڭمەكچى بولۇپ ماڭا گەپ قىلدى. بىر ـ بىرىمىزنى قارغاشقا ئۆتتۇق. ئۇ خوتۇن قارغاشقا ئۇستا ئىكەن، جاۋاب قايتۇرالماي قالدىم. شۇ ۋاقىتتا دەرھاللا ئەر كىشىدەك، ئۇياتلىق سۆزلەر بىلەن سۆكۈشكە باشلىدىم. بۇنىڭغا چىدىيالماي خوتۇنلارنىڭ ھەممىسى ھويلىغا چىقىپ كەتتى. قارىسام ئۆيدە ئۆزۈم يالغۇز قاپتىمەن. كۆردىڭىزمۇ قۇدام، بىز يۈز ـ خاتىرە قىلماسلىقتىن ئۆلۈپ قالغىنىمىز يوق. سىلەرمۇ قورسىقىڭلارنى كەڭ تۇتۇپ، قىزىمىز-نىڭ سۆزىگە ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمەڭلار. توغرا، بۇنىڭغا ئادەتلەنمىگەن ئادەمگە ئاسان ئەمەس. ئىلاج بولسا سىلەر ئەر ـ خوتۇن پات ـ پات بىزنىڭكىگە كېلىپ تۇرۇپ كەتسەڭلار، كۆپ نەرسىنى ئۆگىنىۋالسىلەر ياكى بولمىسا بىز ئەر ـ خوتۇن سىلەرنىڭكىدە تۇرۇپ ئۇستازلىق قىلايلى. قايسىسى قۇلايلىق بولسا شۇنى قىلىمىز.

قىزىم ھەققىدىكى گەپلەرگە كەلسەك، ئۇنىڭغا جاۋابىم شۇكى، ئۇ ئوبدان قىپتۇ، ئاغزىغا كەلگەن گەپلەرنى بىر يولىلا ئېيتىپ، ئىچىنى بوشىتىۋاپتۇ. سىلەر ئۇنىڭغا ما-سلىشىپ ئۆتۈڭلار. شۇ چاغدا بىزگە ئوخشاش ئەركىن ـ ئازادە تۇرمۇش كەچۈرىسىلەر.

بۇ يەرگە كەلگىنىمگە مەڭ بىر پۇشايمان قىلىپ، نەپرەتلەنگەن ھالدا قۇدامغا :

ـــ ئۆيدىكىلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، كېيىن بىر پىكىرگە كېلەرمىز، ـــ دەپ ئۆيگە قايتتىم. كېيىن كېلىنىم بىلەن ئوغلۇمنىڭ ئاجرىشىپ كېتىش ھەققىدىكى پىكـ-رىمىزنى ئۇلارغا ئۇقتۇرغىنىمدا، كېلىنىم ئاتا ـ ئانىسى بىلەن كېلىپ بىزنى

هاشىم هاجى

(1869 ـــ 1952)

شىنجاڭ، ئوتتۇرا ئاسىيا ھەتتا ئەرەب يېرىم ئارىلى قاتارلىق رايون ۋە دۆلەتلەردە دارۋازلىق سەنئىتى بىلەن نام قازانغان، ئايىمخان ھاجى، سىدىق ئاخۇن... قاتارلىق پەرزەنتلىرىنى مۇقامچىلىق ۋە دارۋازلىقتا ۋايىغا يەتكۈزۈپ تەربىيىلىگەن مەشھۇر سەنئەتكار. ئۇ خوتەن قاراقاشتا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بولۇپ، كىچىكىدىن دارۋازلىق سەنئىتىگە ئىشتىياق باغلاپ، ئۇنى بىر ئۆمۈرلۈك كەسىپ قىلغان. نەتىجىدە ئۇيغۇر دارۋازلىقىنىڭ بۈگۈنگە يېتىپ كېلىشىدە كۆزۈكلۈك رول ئوينىغان.

ھاقارەتلىشىپ غوۋغا كۆتۈرۈشتى. بۇنىڭ بىلەن قولۇم ـ قوشنىلار ۋە بىر تام قوشنىمىز شەھەر قازىسىمۇ بىزنىڭ ئۆيىمىزگە يېغىلدى. كېلىنىم بىلەن قۇدىلىرىم شۇنچە ئادەمنىڭ يۈز ـ خاتىرىسىنى قىلماي ئۇلارنى كۆزىگىمۇ ئىلماي غوۋغا كۆتۈرۈۋەردى ھەم تۆھمەت تاش ـ لىرىنى ياغدۇرۇشتى. قازى ـ مىرشەپلەرنى چاقىرتىپ بىزنى قازىخانىغا ئەۋەتتى. بۇ يەردىمۇ كېلىنىم بىلەن قۇدام بىزنى ھەتتا قازىنىمۇ بولۇشچە ھاقارەتلىدى. ئوغلۇم خوتۇنىنى ئۈچ تالاق قىلىپ قويۇپ بەردى. قازى كېلىنىم ۋە قۇدىلىرىمنىڭ ھەر بىرىنى بەش دەررىدىن ئۇرۇشقا مۆكۈم قىلدى، ئېرىم ئوتتۇرىغا چۈشۈپ ئارىلىشىپ كېلىن بىلەن ئوغلىنىڭ ئانىسىنى جازادىن قۇتقۇزۇۋالدى. ئەر قۇدامنى مىرشەپلەر بەش دەررە ئۇردى. كېلىنىم چاقىرتان ۋە ئىشىنىڭ ئېپىنى بىلدىغان قىز ئىدى. لېكىن تىلى بېشىنى يەيدى.

مانا كۆردىڭىزمۇ ؟ ئار ـ نومۇس، شەرمى ـ ھايانى بىلمەيدىغان ئائىلىدە چوڭ بولغان قىزمۇ شەرمى ـ ھاياسىز چوڭ بولىدۇ، دەريانى توسۇش مۇمكىنكى، ئۇلارنىڭ ئاغزىنى توسۇش مۇمكىن ئەمەس، چۈنكى ئۇ كىچىكىدىن شۇنداق ئائىلىدە چوڭ بولۇپ شۇنداق ھاياسىز تۇرمۇشقا ئادەتلەنگەن، ناچار سۆز ـ ھەرىكەتلەرگە خۇمار بولۇپ قالغان، شۇڭا ئاتا ـ ئانا بولغۇچى ھەممە ئىشتا پەرزەنتلىرىگە ئۈلگە بولۇشى كېرەك. ئائىلىڭىزنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى بىلەن ھېسابلاشماي كىيىم ـ كېچەك، زىبۇ زىننەت ماجىراسى قىلماق، ئۆزىڭىزنى ئىقتىسادىي شارائىتى ياخشى ئائىلىلەرنىڭ كېلىنلىرىگە سېلىشتۇرماق، « پالانچى خوتۇنىغا ئۇنداق نەرسە ئېلىپ بېرىپتۇ، ماڭىمۇ شۇنىڭدىن ئېلىپ بېرىڭ، پوكۇنچى خوتۇنىنىڭ ئالتۇن ھالقىسىنى ئۆزگەرتىپ يوغىنىتىپ بېرىپتۇ، مېنىڭكىنىمۇ شۇنداق قىلىپ بېرىڭ » دەپ ئېرىڭىزنى تەڭلىكتە قويماڭ. ئائىلە ئىقتىسادىڭىزغا قاراپ ئاددىي ـ ساددا كىيىنىڭ، مودا قوغلاشماڭ، باشقىلار بىلەن بەسلەشمەڭ. بۇنداق قىلىش قانائەتسىزلىكتۇر، قانائەتلىك بولۇش، ئۆزىدە بارىغا رازى بولۇش ئەرلەر ئۈچۈنمۇ، ئاياللار

لۇتفى
(1366 ـــ 1465)

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ XV ئەسىردىكى يېتەكچى نامايەندىسى مەۋلانا لۇتفى ھىراتتا دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، بىر يىل كەم بىر ئەسىرلىك ھاياتىنىڭ ئاساسىي قىسمىنى ئىجادىيەتكە بېغىشلىغان. ئۇنىڭ « گۈل ۋە نەۋرۇز » ناملىق داستانى ئالاھىدە خاراكتېرلىكتۇر. لۇتفىغا نەزىرە قىلىپ « ئۆز دەۋرىنىڭ مەلىكۈل كەلامى » (سۆز پادىشاھى) دەپ نام بەرگەن. لۇتفى ئۇنىڭ تەخەللۇسى بولۇپ، ئەسلى ئىسمى نامەلۇم.

ئۇچۇنمۇ ئەڭ گۈزەل سۈپەتتۇر ، قانائەتسىزلىك ئادەم بالىسى ئۈچۈن بىر خەستىلىكتۇر ، قانائەتسىزلىككە مۇپتىلا بولسا ، توغرا يولدىن چەتنەپ تۇرمۇشنىڭ مۇسەققەتلىرىگە دۇچار بولغۇسىدۇر .

قانائەتسىز كىشىنىڭ كۆزى ئاچ ، ھاجىتى كۆپ بولۇر ، بۇنداق ئايال زاتنىڭ كىچە ـ كۈندۈز پىكىر خىيالى كىيىم ـ كېچەك ، زىبۇ زىننەتتە بولۇپ ، ئۆزىنى كۆرسىتىشنى بەكمۇ ياخشى كۆرىدۇ . بۇلار ئۈچۈن ئەرلىرىنىڭ تاپقىنى يېتىشمەي ، ئائىلىدە جېدەل ـ ماجىرا دەۋر سۈرىدۇ . بۇ بىر ئائىلە ئۈچۈن كاتتا پاجىئە پەيدا قىلىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن كېلىنلەرگە ئەرلىرىنىڭ تاپقان ـ تەرگىنىگە شۈكۈر ـ قانائەت قىلماق تولىمۇ زۆرۈر . ئەجدادلىرىمىزنىڭ « يوتقانغا قاراپ پۇت سۇن » دېگەن ھېكمەتلىرى بار ، بۇ تاپقىنىڭغا قاراپ خىراجەت قىل ، دېگەنلىكتۇر . بۇ ھەرگىزمۇ چىرايلىق كۆرۈنگەن نەرسىنىڭ ھەممىسىنى ئېلىۋەر ، بۇ ھەپتىدە كىيىم ـ كېچەك ئالساڭ ، ئۇ ئايدا زىبۇ زىننەتكە يۈگۈر ، ھەتتا نېسىگە كىيىم ـ كېچەك سېتىۋال دېگەن گەپ ئەمەس . ئاڭلىسام ھەر ئايدا ھۆكۈمەت تەمىناتى ئالىدىغان بەزى كېلىنلەر كىيىم ـ كېچەككە خىراجەتلىرى يېتىشمەي سودىگەر ـ لەرنىڭ نېسى تىزىملاش دەپتىرىگە يازدۇرۇپ قويۇپ نېسىگە كىيىم ـ كېچەك كىيىدىكەن ، بەزىلىرى كونا نېسىنى تۆلەپ يەنە يېڭىدىن نېسىگە ئېلىۋېرىدىكەن ، بۇنىڭدىن زېرىككەن سودىگەر خوتۇنلار ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئاڭلىتىپ تۇرۇپ ئەيىبلىسىمۇ ئۇلار غېمىدە يوق خىجىل بولۇشماي كېتىۋېرىدىكەن ، توۋا قىلدىم ، بۇنداق ئاچ كۆزلۈكنى قەيەردىن ، كىمدىن ئۆگەنگەندۇ بۇلار ؟ تېخى بۇنداقلارنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق تاپقان سەۋەبلىرى بار ئىكەن ، ئۇ ـ لارنىڭ دېيىشچە ، « زامان شۇنداقمىش » . بۇنداق تاپقان ـ تەرگىنىنى زۆرۈرىيەتسىز كىـ يىم ـ كېچەك ، زىبۇ زىننەتلەرگە ، زامانە ئۆرپ ـ ئادەتلىرىگە سەرپ قىلىپ ، كۆزى تويماي يەنە نېسىگە كۆنگەن كېلىنلەرنىڭ بىچارە ئەرلىرىنىڭ ھالىغا ۋاي .

ئابلىمىت ھاجىيوف

(1917 ـــ 1993)

ئاتوش ناھىيىسىدە تۇغۇلغان . 1944 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتنىشىپ ، تارباغاتاي ۋالىسى ، مەھكىمىسىنىڭ باش كاتىپى ، تارباغاتاي ۋىلايەتلىك ئىنقىلاب كومىتېتىنىڭ شۇ جىسى ، تارباغاتاي ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىدارە ـ سىنىڭ باشلىقى بولۇپ ، جۇڭگونىڭ يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ غەلبە قىلىشى ئۈچۈن تۆھپە قوشقان . ئۇ كېيىنمۇ ھەرخىل مۇھىم خىزمەتلەرنى ئىشلەپ 76 يېشىدا ۋاپات بولدى .

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن : « ئاددىي كىيىنىڭ كىيىشىمۇ ئىماندىندۇر » . كېلىنلەر! كىيىنىڭ ـ كېچەك، زىبۇ زىننەتكە ئىمانىمىزنى تېگىشمەيلى، چۈنكى، ئىمان بارلىق پەزىلەتنىڭ يىغىندىسى، پۈتۈن ياخشىلىقنىڭ مەنبەسىدۇر.

پاكىز، رەتلىك بولۇشقا ئادەتلىنىڭ. پاكىزلىق سالامەتلىكنىڭ ئاساسىدۇر. ئادەم ساغلام بولسا، تېنى ساۋابلىق ئىشلارنى قىلىشقا بەرداشلىق بېرەر، ئۆمرى ئۇزۇن بولۇر، شۇڭا ئۆستۈاشلىرىنىڭ پاكىز بولۇشىغا دىققەت قىلىپلا قالماي، ئۆي، ئاشخانا، ھويلا ئارامگاھلىرىنىڭ پاكىز، رەتلىك بولۇشىغا ئەھمىيەت بېرىڭ. بىر كېلىنىنىڭ ئىش كۆرگەن، تەربىيەتلىك ئىكەنلىكى ئۇنىڭ ئۆستۈېشىنىڭ پاكىزلىقى، تۈتقان ئۆيى، ئىشلەتكەن ئاشخانىسى، ھويلا ـ ئارامگاھلىرىنىڭ پاكىز، رەتلىكلىكى، ئىشلىتىلگەن ئائىلە ئەسۋابلىرى ۋە جابدۇقلىرىنىڭ پاكىز، جايـ جايىغا قويۇلغانلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىكتۇر. تىرىكچىلىك قىلىپ تۇرغان ئورۇننىڭ پاكىز بولۇشىمۇ ئائىلە ئەزالىرىنىڭ سالامەتلىكىنىڭ ياخشى، تۇرمۇشنىڭ كۆڭۈللۈك بولۇشى ئۈچۈن پايدىلىقتۇر.

سىز ئۆزىڭىزنى تۇتۇپ، ياساپ يۇرۇپ، تىرىكچىلىك قىلىپ تۇرغان ئورۇننىڭ پاكىزلىقى بىلەن كارىڭىز بولمىسا، سىزنى تەربىيە كۆرگەن كېلىن دېگىلى بولمايدۇ، شۇڭا سىز ئەتىگەن تۇرۇپ يۇقىرىقى ئورۇنلارنى پاكىز سۈپۈرۈپ تازىلاپ، سۈپۈرگەندە ئەخلەتلىرىنى دۆۋىلەپ قويماي ۋاقتىدا ئېلىپ، تاشلانغان نەرسىلەرنى ئۆز رېتى بويىچە سەرەمجانلاشتۇرۇشنى ئادەت قىلىڭ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن : « چىشىڭلارنى مىسۋاك بىلەن تازىلاپ يۇرۇڭلار، تازىلىققا ئادەتلىنىڭلار » .

بۇ يەردىكى ئادەتلىنىش دېگىنىمىز، پاكىزلىق دائىملىق ئىش ـ پائالىيىتىمىز بولسۇن، بۇگۈن تازىلىق قىلىپ، ئەككىنچى كۈنى ئۇنتۇپ قالماڭ، ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇڭ، دېگەنلىكتۇر.

ئەسئەت ئىسھاقوۋ

(1912 ـــ 1976)

پېشقەدەم زىيالىي، رەھبەر ئەسئەت ئىسھاقوۋ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مەزگىلىدە « شىنجاڭدا تىنچلىق، دېموكراتىيىنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى » نىڭ تەشكىلىي ھەيئەت ئەزاسى، ۋاقىتلىق مەسئۇلى قاتارلىق مۇھىم خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن. كېيىن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ كىرىپ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ، مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى. ئەپسۇسكى، ئۇ « تۆت كىشىلىك گۇرۇھ » تەرىپىدىن زىيانكەشلىككە ئۇچراپ ۋاپات بولدى.

يۇقىرىقىلارغا ئەمەل قىلالمىسىڭىز ، ھازىر ياخشى كېلىن ، كەلگۈسىدە ياخشى ئانا بولالمىسىز ، چوڭلارنى ، ئىرىڭىزنى رازى قىلىپ ئۇلارنىڭ رەھمىتىنى ئالالمىسىز .

ئەرەبلەردىن بىر ئەقىللىق خوتۇن قىزىنى ئەرگە بەرگەندىن كېيىن قىزىغا مۇنداق نەسىھەتنى قىلغانىكەن :

ـــ ئەي قىزىم ! بۈگۈندىن باشلاپ بىزنىڭ يېنىمىزدىن ئايرىلدىڭ . باشقا بىر ئادەمگە يارۇ يولداش بولدۇڭ ، سەن ئۇچۇن بەخت ـ ئامەت تىلىگۈچى ئانالڭ تەرىپىدىن سۆزلەنگەن ئۇشبۇ نەسىھەتلەرنى ئېسىڭدە مەھكەم تۇتقايسەن ۋە مۇمكىن بولغاندا پايدىلىنارسەن .

قىزىم ، دۇنيا سەپسىرىدە ئۆزىگە يولداش ، قايغۇدا بىللە قايغۇرغۇچى ، شادلىقتا بىللە شادلانغۇچى بولۇش ئۈمىدى بىلەن سېنى قوبۇل قىلدى ، ئۇنىڭ ئۈمىدىنى ئەسلا يەردە قويمىغايسەن ، ئۇ ھەر ۋاقىت « شۇكۇر كىم ، كۈتكەن يېرىمدىن چىقتى دېسۇن ۋە سەندىن رازى بولۇپ ياشىسۇن .

قىزىم ، تېز كۈنلەردە ئائىلە قۇرۇشقا كىرىشىسەن . ئائىلە قۇرۇشتا ئېتىبارغا ئېلىشقا كېرەك بولغان نۇرغۇن نەرسىلەر بار ، ئېرىڭنىڭ يېقىنلىرىنى ، بولۇپمۇ قېينانىڭ ، قېيناتاڭنى ھۆرمەت قىل ، ئۇلارنى ئۆز ئاناڭ ، ئۆز ئاتاڭدەك كۆر . ئۇلارنىڭ بالىلىرىنى تۇغقانلىرىڭ ھېسابلا ، قېينانىڭ ، قېيناتاڭنىڭ نەسىھەتلىرىگە ئەمەل قىل ، مۇشۇ يېڭى تۇغقانلىرىڭنىڭ مىجەز ـ خۇلقىنى بىلىۋال ۋە شۇنىڭغا قاراپ مۇئامىلە قىل . ئۇلار بىلەن يامانلىشىپ قېلىشتىن ساقلاڭ . چۇنكى ، بۇنىڭ ئېغىرلىقى ئېرىڭنىڭ ئۈستىگە چۈشىدۇ ـ دە ، بۇنىڭ قايغۇسى بىلەن ئېرىڭ تاماقتىن قېلىپ ئاخىر كېسەل بولۇپ قالار . ئەرلەر ئۆز كەسپىنى ياخشى قىلىش ئۈچۇن كۆڭلىنىڭ شاد ، تىنچ بولۇشىغا موھتاجدۇر . ئائىلىسىدە ئازراق قايغۇ بولسا ، ئۇلارنىڭ كەسپىگە تەسىر يېتەر .

قىزىم ! ئېرىڭدىن ھېچقانداق سىرىڭنى يوشۇرما ، ئېرىڭدىن باشقا بىرىگە سىر

غېنى كېرىموف

(1922 ـــ 1949)

غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلغان . 1944 ـ يىلى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتنىشىپ ، 1949 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ئابدۇكېرىم ئابباسوفنىڭ مۇھاپىزىتچىسى بولۇپ ، ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرى بىلەن بىرلىكتە بېيجىڭغا كېتىۋېتىپ ئايرو-پىلان ھادىسىسىگە ئۇچراپ ۋاپات بولغان . ئۇ دەسلەپتە ئۈمىد مەكتىپىدە ئوقۇپ ، يەنە شۇ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغانىدى .

ئېيتما. باشقىلارنىڭ ئالدىدا ئېرىڭگە قارشى گەپ قىلما، چىرايىڭنى تۇرمە، ئەرلەر خو-
تۇنلىرىنىڭ ئەڭ زور كەمچىلىكلىرىنى كەچۈرەلمەيدۇ. ئەمما باشقىلارنىڭ ئالدىدا ئازراق
ئەرسىنمۇ ئىچىگە سىغدۇرالمايدۇ، بۇ ئۇلارنىڭ تەبىئىتىگە خىلاپ ئىشتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن
بۇ جەھەتتە ئۇلار ئەيىبلىك ئەمەس. ئەگەر ئۇلارنىڭ يارىماس ئادىتى بولسا، ئۇنى تۈزىتىش
ئۈچۈن كۆڭلىنى ئاغرىتماستىن ئىش تۇت.

قىزىم، ئېرىڭ ياقتۇرمىغان ئىشلاردىن، كۆڭلىگە كېلىدىغان ئادەتلەردىن يىراق بول،
ئۇنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرىدىغان ئىشلارنى قىلما، ئېرىڭنىڭ مېلىنى ئاسراپ تۇت، قىزىم،
ئۆيۈڭ تەرتىپلىك، ھەر نەرسە ئۆز جايىدا بولسۇن. بالىلىرىڭنى ئېرىڭگە ئامراق، ئېرىڭنى
بالىلىرىغا كۆيۈمچان قىلىشقا تىرىش، ئاتىلارنىڭ بالىلار بىلەن ئۆزىنى خۇش قىلىشى ئۇلار
بىلەن بىللە بولۇشقا مۇناسىۋەتلىك، بالىلىرىنى سۆيىدىغان ئەرلەر كۆپ ھاللاردا ئىنساپلىق
بولىدۇ ۋە بالىلىرى بىلەن ئۆزىنى خۇشال قىلىپ باشقا مۇناسىۋەتسىز نەرسىلەرگە كۆز-
قىرىنى سالمايدۇ.

قىزىم، بۇ ئېيتقان سۆزلىرىمنى بەجا كەلتۈرۈش ئەقىللىق، تەدبىرلىك خوتۇنلار
ئۈچۈن قىيىن ئىشلار ئەمەس، ئەقىللىق خوتۇنلار كۆچلۈكلەر كۈچى بىلەن قىلالمىغان
ئىشلارنى ئەقىلگە تايىنىپ قىلالايدۇ.

قىزىم، ئېرىڭدىن بىرەر نەرسىنى بىر قېتىم، كۆپ بولسا ئىككى قېتىم سورىساڭ
كۇپايە، ئۇنى ئۇنىڭدىن ئارتۇق قىينىما، ئاۋارە قىلما.

قىزىم، ئەرلەرنىڭ ئەڭ سۆيۈنىدىغان چاغلىرى خوتۇنلىرىنىڭ خۇشال ـ خۇرام ھالدا
ئۆي خىزمەتلىرىنى قىلىپ ئولتۇرغان چاغلىرىدۇر. ئېرىنىڭ يېنىدا بولغۇچى ۋە ھەر ۋاقىت
ئىشلەپ تۇرغۇچى، ئېرىگە خۇشال كۆرۈنگۈچى خوتۇنلارنى ئەرلىرىگە يامان كۆرسەتكە
ھېچكىمنىڭ كۈچى يەتمەيدۇ. ئېرىڭ ئىشقا ماڭغاندا ئۇزىتىپ قوي، قايتىپ كەلگەندە

ھۈسەينبەگ

(1899 — 1934)

ئىقتىدارلىق جامائەت ئەربابى ۋە سىياسىيون ھۈسەينبەگ ئۆز مەتبەئەسى بىلەن 1919 ـ يىلى كۈزدە « ھۆر سۆز » گېزىتىنى چىقارغان، « ئىلى سەنىمى » نى رەتلەپ ھازىرقى ھالغا كەلتۈرگەن. 1927 ـ يىلى ئۆز خىراجىتى بىلەن « ھۈسەينىيە مەكتىپى (ھازىرقى غۇلجا شەھەرلىك 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ) نى سالدۇرغان... بۇ مەرىپەتپەرۋەر زات ئۇيغۇر مائارىپىنىڭ يۈكسىلىشىدە ئويىنىغان غايەت زور رولى بىلەن ئەۋلادلىرى قەلبىدە چوڭقۇر يادلانماقتا.

كۆتۈۋال، ئېرىڭدىن كەچ قالماي ئۆيگە، ئۇنىڭدىن بۇرۇن تۇر.

قىزىم، بەزى ۋاقىتلاردا ئەرلەردە خوتۇنلىرىنى نىسبەتەن تۆۋەن كۆرۈش خاھىشى پەيدا بولىدۇ. دەل شۇ چاغدا مۇشۇ ۋاقىتنى پۇرسەت بىلىپ ئۇنىڭ توغرا بولمىغان ئەيىبلىرى ھەققىدە ئازراق سۆزلە.

قىزىم، ئائىلە ھەر ۋاقىت نېمەت ئەمەستۇر، بەزى چاغلىرىدا زەھىرى، تېكەنى بولىدۇ. ئېرىڭ ئىككىگىلارنىڭ ئارىسىغا سوغۇقچىلىق چۈشسە، ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن سۆزلە، قىزىشما، چىرايىڭنى ئۆزگەرتمە. ئۇنىڭ مەرتىۋىسىنى ئۇنتۇما، ھۆرمەت قىل، ئۇ ھەر قانچە ئاچچىقلانسىمۇ، قارشى سۆز قىلما، ئەك ياخشى خوتۇن ئەر-لەرنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى ئەركىن تۇتۇپ، ئاچچىقىغا ھاي بەرگەن خوتۇندۇر.

قىزىم، ئاللا بالا بەرسە ئۇلارنىڭ تېنىنى ئاسرا، مەكتەپكە بارغۇچە ئەقلىي جەھەتتىن تەربىيە قىل، ياخشى قىلىقلارغا ئادەتلەندۈر.

ئەنۋەر ناسىرى

(1914 — 1946)

شائىر ئەنۋەر ناسىرى ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىياتىدا ئوينىغان رولى بىلەن ئەدەبىياتىمىز تارىخىدا بەلگىلىك ئورۇن تۇتىدۇ. شائىرنىڭ ئەسەرلىرى گەرچە سان جەھەتتىن كۆپ بولمىسىمۇ، ئەمما ناھايىتى قىممەتلىكتۇر. ئۇ ئىلغار ئىدىيىلىك شائىر بولۇش سۈپىتى بىلەن ل. مۇتەللىپنىڭ « مېنىڭ دەسلەپكى ئۇستازىم ئەنۋەر ناسىرى ئىدى » دەپ تەرىپلىشىگە ئېرىشكەنىدى.

8. كۆيۈمچان بولۇشنىڭ ئەخلاقى

ياخشى كۆيۈمچانغا دۇچ كەلگەن كىشى ئوغۇل تاپىدۇ ، ناچار كۆيۈمچانغا ئۇچرىغان ئادەم قىزىدىنمۇ ئايرىلىدۇ .

دېموكرىت

ئوغۇل چوڭ بولسا ئۆيلىنىدۇ ، شۇنىڭ بىلەن يېگىت بىلەن قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئوتتۇرىسىدا قۇدىلىق مۇناسىۋىتى ، ياتلىق بولغان قىز بىلەن يېگىتنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئەر ـ خوتۇنلۇق مۇناسىۋىتى ، قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى بىلەن يېگىت ئوتتۇرىسىدا قېينانا ، قېينا-تىلىق ۋە كۆيۈمچانلىق مۇناسىۋىتى ئورنىتىلىدۇ . بۇ مۇناسىۋەتلەرنى ياخشى بىر تەرەپ قى-لىشتا كۆيۈمچانلىڭ ئەخلاقى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ . شۇڭا كۆيۈمچان بولغۇچى تۆۋەندىكى تەرەپلەرگە ئەھمىيەت بېرىشىڭىز زۆرۈردۇر .

1 . بالا مىجەزىڭىزنى تاشلاڭ ، لايغەزەل ، بوشاڭ ، ھۇرۇن ، قورقۇنچاق بولماڭ . سىز كۆيۈمچان بولغان كۈندىن باشلاپ بىر ئايالغا ھەمراھ ، باشپاناھ ، يار ـ يۆلەك بولۇش مە-جبۇرىيىتىنى ئۆتەيسىز ، ئۆي ئايرىپ چىقسىڭىز ، بىر ئائىلىنىڭ ئۆي ئىگىسى بولىسىز ، شۇنداق ئىكەن ، سىزدە ئەر كىشىگە خاس جاسارەت ، قەتئىيلىك ، تەدبىرچانلىق ، قەيسەرلىك بولۇشى كېرەك . ئەگەر سىزدە مۇشۇ خىل روھ بولسا ، خوتۇنىڭىزنىڭ مېھىر ـ مۇھەببە-تىگە ، ھۆرمىتىگە ئېرىشىسىز ، ئايالىڭىز سىزگە جور بولغانلىقىغا ، ئۆزىنى سىزگە ئا-

ئوبۇلخەيرى

(1934 ـــ 1994)

« ئامانىنساخان » ، « نە-سىردىن ئەپەندى » ، « بەخت ناخشىسى » ، « مۇز تاغقا كەلگەن مېھمان » ، « يول باشلىغۇچى » ، « غەرىب-سەنەم » ، «رەنانىڭ تويى » ... قاتارلىق كىنولاردا رول ئېلىپ خەلقنىڭ چوڭقۇر ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن ، كىنو ، تىياتىر ئارتىسى ئوبۇلخەيرى ئۇمۇر بويى تىياتىر ۋە كىنو سەنئىتى ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللى-نىپ ، تاماشىبىنلار قەلبىدە ئۆچمەس ئىز قالدۇرغان . ئۇ ئۆلادلىرىنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ئەسلىنىدۇ .

تىغانلىقىغا پۈشايمان قىلمايدۇ ھەمدە سىزگە ئۈمىد بىلەن قاراپ سىزنى ھەقىقىي تايانچى، يار ـ يۆلەك ھېسابلايدۇ. ئۇنداق بولمىسا، ئايالىڭىز، بالىلىرىڭىز سىزنى كۆزگە ئىلمايدۇ.

لايغەزىللىك، بوشاڭ، ھۇرۇنلۇق ئەر ئۈچۈن چوڭ نۇقسان بولۇپ، بۇنداق نۇقسانلىق تۈپەيلى ئائىلە ئىقتىسادىڭىز راۋاج تاپمايدۇ ـ دە، كۈنلىرىڭىز غۇربەتچىلىكتە ئۆتىدۇ. ئىشەنمىسىڭىز مۇنۇ قىسسىنى ئوقۇپ كۆرۈڭ.

بىر ئادەمنىڭ بىر ئېتى ۋە ئىككى ئىتى بار ئىدى. بىر كۈنى بۇ ئىتلار ئاچ قېلىپ، ياماق ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانلىقتىن زارلىنىپ تۇراتتى، ئات ئۇلارنىڭ يېنىغا كېلىپ:

— نېمىشقا بۇنچە قايغۇلۇق كۆرۈنۈسىلەر؟ نېمىدىن زارلىنىپ ئولتۇرىسىلەر؟ — دەپ سورىدى.

ئىتلار ئاتقا مەيۈسلىنىپ قاراپ:

— ھالىمىزنى ئۆزۈڭ ياخشى بىلىسەن، ئاچلىقتىن ئۆلەر ھالغا يەتتۇق. خوجايىنىمىز بىزگە ياخشى قارىمايدۇ، كۆپرەك تاماق بېرىپ قارىمىزنى تويغۇزمايدۇ، تاماق تەلەپ قىلىپ يېنىغا بارساق، بالىلىرى ئۇرۇپ ھەيدىۋېتىدۇ. بۇنىڭدىن بىزار بولۇپ، تاغقا كېتىشكە قارار قىلدۇق، تاغدا ئوۋ ئوۋلاپ، يەپ ـ ئىچىپ راھەتتە ياشىساقمىكىن دەپ ئويلىدۇق. شۇ نىيەت بىلەن يولغا چىققانىدۇق، بىردىنلا ھاۋا بۇزۇلۇپ يامغۇر سەلدەك يېغىشقا باشلىدى. سۇ ئىچىدە قالدۇق، توڭۇپ تىترەپ، قاقشاپ ئىلاجسىز ئۆز ئورنىمىزغا قايتىشقا مەجبۇر بولدۇق، نېمىدېگەن بەختسىز بىز؟ ئېيتقىنا دوستۇمىز، بۇ ئېچىنىشلىق ئەھۋالدا بىز زارلانماي كىم زارلانسۇن؟ — دېيىشتى.

ئات ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاپ دېدى:

— ئەي دوستلىرىم، ئىززەت ۋە سائادەتنى پەقەت تەلەيدىن كۈتۈپ، ھۇرۇنلۇق قىلىپ يېتىش ئەخمەقلىقتۇر، سىلەرمۇ ماڭا ئوخشاش ئىشلىمەڭلار، ھۇرۇنلۇق

ئابدۇراخمان ھاۋاز
(1935 — 1993)

« ئانارخان » ، « يايلاقتىكى بۈركۈت » ، « قۇملۇقتىكى يېشىل دولقۇن » ، « يول باشلىغۇچى » ، « غېرىب سەنەم » قاتارلىق كىنو فىلىملىرىدە ۋە بىرمۇنچە تېلېۋىزىيە فىلىملىرىدە باش رول ، ئاساسلىق رولىلارنى ئويناپ، خەلق قەلبىدە چوڭقۇر ئىز قالدۇرغان ئابدۇراخمان ھاۋاز 1980 ـ يىلى نەشر قىلىنغان « جۇڭگو كىنوچىلىرى » ناملىق چوڭ تېپلىق كىنو لۇغىتىدە بىردىنبىر ئۇيغۇر كىنو ئارتىسى سۈپىتىدە تونۇشتۇرۇلغان.

قىلمىساڭلار ئىدى ، خوجايىنىمىز مېنى ياخشى تويغۇزغاندەك سىلەرنىمۇ نازۇ ـ نېمەت بىلەن باقاتتى، ھېچ ئىش قىلماي ھۇرۇنلۇق قىلىپ يېتىش، ئۆتكەن ـ كەچكەنلەرگە قاۋاش ئەسلا پايدا بەرمەيدۇ. دوستلىرىم، ھۇرۇن بولماڭلار، ئىشلەڭلار، ئەمگەك قىلىڭلار، ئەگەر ئىشلىسەڭلار ، خىزمەت قىلىپ تۇرساڭلار ، خوجايىنىمىز تاماقنى ئۆزى يېمەي سىلەرگە بېرىدۇ.

ھەر قانداق كىشى ھۇرۇن بولماستىن غەيرەت قىلىپ ئىشلىشى، ئەمگەك قىلىشى لازىمدۇر. جىم يېتىپ، باشقىلارنىڭ كۆچىدىن پايدىلىنىشنى ئىستەش ئەقىللىق كىشىنىڭ ئىشى ئەمەس.

گەر سائادەت ئىشتەر بولساڭ، مېھنەت قىلغىن ئەي ئوغۇل،
بولما ھۇرۇن، بۇ نەسىھەتكە قۇلاق سال، قىلغىن قوبۇل.

2. قېينانا، قېينىتىڭىزنى ئۆز ئاتا ـ ئانىڭىزدەك كۆرۈپ ھۆرمەتلەڭ، ئۇلارنىڭ ئالدىدا قوپال، ھاياسىز سۆزلەرنى قىلماڭ، ئۇلارنىڭ ئۆيىگە ھاراق ـ شاراب ئىچىپ مەست بارماڭ. ئۇلارنىڭ ئالدىدا تاماكا چەكمەڭ. ھەر قانداق ئىش بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇلار بار يەردە ئايالىڭىزنى كەمسىتىدىغان سۆزلەرنى قىلماڭ. سىز قېينانا، قېينىتىڭىزنى ھۆرمەت قىلىپ، ئۇلارنىڭ خىزمىتىنى قىلىڭىز، خوتۇنىڭىزمۇ سىزنىڭ ئاتا ـ ئانىڭىزنى ھۆرمەتلەپ، ئۇلارنىڭ خىزمىتىنى قىلىشقا تىرىشىدۇ. سىز ئۇلارنى ھۆرمەت قىلماي تۇرۇپ، خوتۇنىڭىزدىن ئاتا ـ ئانىڭىزنى ھۆرمەتلەشنى، ئۇلارنىڭ خىزمەتلىرىدە بولۇشىنى تەلەپ قىلىسىڭىز، بۇ ئادالەتسىزلىك بولىدۇ. خوتۇنىڭىز ئېغىزىدا بىر نەرسە دېمىسىمۇ كۆڭلىدە سىزدىن نارازى بولىدۇ. ھەربىتىدە نارازىلىقىنى بىلىپ ـ بىلمەي كۆرسىتىپ سالىدۇ.

نىمشېھىت
(1906 ـــ 1972)

ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئاساسچىلىرىدىن بىرى، داڭلىق شائىر ۋە جامائەت ئەربابى، « ۋەتەن مۇھەببىتى » ، « شېئىرلار » ، « يۇرەك سۆزى » ، « مىللەت ئۈچۈن ۋە پەرھاد ـ شىرىن » قاتارلىق داستان ۋە شېئىرلار توپلاملىرىنىڭ مۇئەللىپى ئەرمىيا ئىلى سايرامى ھەقىقىي ۋەتەنپەرۋەر، خەلقپەرۋەر ، يېڭى دەۋرنىڭ كۆيچىسى بولۇپ، ئۆز ۋاقتىدا بىر قولىغا قەلەم، بىر قولىغا ئىلەم ئېلىپ خەلقىمىزنىڭ ئازادلىق ئىشلىرى ئۈچۈن سىڭدۈرگەن جاپالىق ئەمگىكى قەلب تۇرىمىزدە مەڭگۈ يادلىنىدۇ.

شۇڭا باشقىلارغا ياخشىلىق قىلماي تۇرۇپ، باشقىلاردىن ياخشىلىق تەمە قىلماڭ.

ھېكايەت قىلىنىشىچە، لوقمان ھەكىم بىر بايغا قۇل بولۇپ ئىشلەيدىكەن. باي بىر كۈنى ئۇنىڭغا:

— يەرگە بۇغداي تېرىۋەت، — دەپ بۇيرۇپتۇ.

لوقمان ھەكىم بۇغداي ئورنىغا ئارپا تېرىپتۇ. بۇنى كۆرگەن بايىنىڭ ئاچچىقى كېلىپ:

— مەن ساڭا بۇغداي تېرىغىن دېسەم، نېمىشقا ئارپا تېرىدىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ.

لوقمان ھەكىم:

— ئارپا تېرىسام بۇغداي ئۇنىمەمدۇ؟ — دەپ قايتۇرۇپ سوئال سوراپتۇ. باي ئاچچىقلىنىپ:

— ئەقلىڭ بارمۇ؟ نەدە ئارپا تېرىسا بۇغداي ئۇنىدىكەن؟ — دەپتىكەن، لوقمان ھەكىم:

— ئۇنداق بولسا، سىز دائىم خەلقكە جەبر ـ زۇلۇم قىلىپ تۇرۇپ، يەنە ئۇلاردىن ياخشىلىق ئۈمىد قىلىسىزغۇ؟ ياخشىلىق قىلسىڭىز، ياخشىلىق، يامانلىق قىلسىڭىز، ئەلۋەتتە يامانلىق قايتىدۇ. ئارپىدىن بۇغداي ئۇنمىگەندەك، خەلقكە ئازار بەرسىڭىز، يەنە ئۇلاردىن ياخشىلىق ئۈمىد قىلماڭ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

3. قېينانا، قېينىناتىڭىزنى پات ـ پات يوقلاپ تۇرۇڭ. يوقلاپ كەلگەن ۋاقتىڭىزدا ئۆينىڭ تۆرىگە چىقىپ ئولتۇرۇپ، يەپ ـ ئىچىپ قايتماي، ئۇلارنىڭ ئائىلە، ئېتىز ـ ئېرىق ئىشلىرىغا ياردەملىشىڭ، بولۇپمۇ ئۇلار دېھقان بولسا، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ، كۈزلۈك يىغىم ـ تېرىم ئىشلىرىغا ياردەمشىپ، ئۆزىڭىزنىڭ كۆيئوغۇللۇق بۇرچىڭىزنى ئادا قىلىڭ. ئۇلارغا بىر قىزىدىن ئايرىلىپ قالغان ئەمەس، بەلكى بىر ياخشى ئوغۇلغا ئېرىشكەندەك تەسىرات بېرىشكە تىرىشىڭ.

ئەھمەت زىيائى

(1913 — 1989)

ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ ئالدىنقى ۋەكىللىرىدىن بىرى، پېشقەدەم شائىر، تالانتلىق دراماتورگ ۋە ئەدەبىياتشۇناس ئەھمەت زىيائى 1947 ـ يىلىلا « توزمىس چېچەكلەر »، « لاداخ يولىدا كارۋان »، « ۋىجدان ۋە مۇھاكىمە » قاتارلىق كىتابلارنى نەشر قىلدۇرۇپ زور شۆھرەت قازانغان. ئۇ ئۆزىنىڭ ئۇزۇن يىللىق ئىجادىيەت ھاياتىدا نامايىتى شانلىق ئىز قالدۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى جۇشقۇن ھېسسىيات، ياي تەسۋىرى ۋە چوڭقۇر مۇھاكىمە كەيپىياتى بىلەن تولغان بولۇپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى خەزىنىسىدە پارلاق نۇر چاچىدۇ.

4. ئايالىڭىز خۇدا قوشقان ھەمراھىڭىز، شۇڭا ئۇنى خارلىماڭ، ئورۇنسىز ئازار بەرمەڭ، بەختلىك بولاي دېسىڭىز، ئۇنى ھۆرمەتلەڭ، ئايالىڭىزدا سىز ياقتۇرمايدىغان بەزى قىلىقلار بولۇشى مۇمكىن، چۈنكى ئۇ باشقا ئائىلىدە چوڭ بولغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئادەملەرنىڭ خۇي ـ مىجەزى بىر خىل ئەمەس. سىزنىڭمۇ ئايالىڭىز ياقتۇرمايدىغان تەرەپلىرىڭىز بولۇشى مۇمكىن، شۇڭا ئايالىڭىزنىڭ ئىشلىرىغا قالايمىقان ئارىلىشۋالماڭ. ئايالىڭىزدا ئەخلاق ـ پەزىلەت جەھەتتىن چوڭ نۇقسان بولمىسىلا، سىز ياقتۇرمايدىغان تەرەپلىرىگە كەڭ قورساقلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىڭ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: « ئايالىلار بىلەن ياخشى مۇئامىلىدە بولۇڭلار، چۈنكى ئۇلار ئانىلار، قىزلار ۋە ھەدە سىڭىلىڭلاردۇر. باشقا دىندارلارنىڭ ھەر بىرى قولى يېپقا بارمىغان ئايالغا ئۆيلەنسىمۇ بىر ـ بىرىدىن بىزار بولۇپ ئاجرىشىپ كەتمەيدۇ ... »

بىر كىشى خوتۇنى ئۈستىدىن دەرد تۆكمەكچى بولۇپ، دوستىنىڭ ئۆيىگە كەپتۇ. ھويلىدا قاتتىق ۋارقىرىغان ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ. ئۇ كىشى ئىشكنى ئېچىپ، ھويلىغا كىرىپتۇ. قارىسا ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىلىملىك دوستى كۆلۈپ جىم تۇرغۇدەك. خوتۇنى بولسا ئاللىنېمىلەرنى دەپ ۋارقىراپ ـ جارقىراۋېتىپتۇ.

ئۇ كىشى ئۆز ـ ئۆزىگە:

ـــ دوستۇمنىڭ ئۆزى مەندىنمۇ بەتتەر ئىكەن، يەنە مەن خوتۇنۇمنىڭ ئۈستىدىن دەرد ئېيتقىلى كەپتىمەن، ـــ دەپ ئارقىسىغا قايتماقچى بوپتۇ، بىلىملىك دوستى ئۇنىڭ قايتىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قېلىپ، يۈگۈرۈپ چىقىپ ئۇنى توختىتىۋاپتۇ ۋە نېمە ئۈچۈن كېلىپ، يەنە نېمە ئۈچۈن قايتىپ كېتىۋاتقانلىقىنىڭ سەۋەبىنى سوربدى. ئۇ كىشى ھەممە ئەھۋالنى بايان قىلغاندىن كېيىن بىلىملىك دوستى دەپتۇ:

ـــ ئاياللىرىمىزنىڭ ھەققى كۆپ، ئۇلارنى ھەرقانچە ھۆرمەت قىلساقمۇ ئەرزىيدۇ.

سەيپىدىن ئەزىزى
(2003 ـــ 1915)

« سۆيۈق بۇغراخان » ، « ئۆمۈر داستانى » قاتارلىق رومان ، ئەسلىمىلەرنىڭ مۇئەللىپى ، كۆزگە كۆرۈنگەن جامائەت ئەربابى سەيپىدىن ئەزىزى قەلەم بىلەن ئەلەمنى تەڭ ئېلىپ ماڭالىغان بىرىنچىلەر مەسئۇلىيەتچان رەھبەر ، تەرىشچان يازغۇچى بولۇپ ، ئۇنىڭ ئەسەرلىرى مەزمۇن جەھەتتىن روشەنلىككە ، بەدىئىيلىك جەھەتتە مۇكەممەللىككە ئىگە . ئۇنىڭ رەھبەرلىك خىزمىتىدە تۆرۈپمۇ قەلەمنى تاشلىمىغان ئېجىل خىسلىتى كېيىنكى ئەۋلادلارغا ئۆرنەك بولۇپ قالغۇسى.

مەسىلەن، ئۇلار يەڭگىش ۋاقتىدا چەككەن ئازابلىرىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرەيلى، بۇ ھال ئۇلار ئۈچۈن ھايات ـ ماماتتۇر. كېيىن پەرزەنتلىرىنى مالىك بىر مۇشەققەتتە ئۆستۈرىدۇ، تاماق ئېتىدۇ، كىر يۇيىدۇ، ئۇينىاك بۇنىڭدىن باشقا ھەممە ئىشلىرىنى قىلىدۇ. بىز ئەر كىشىلەر ئۇلارنىاك ئىشلىرىنى قەدىرلەيلى، بەزىدە خاتا سۆزلىگەن بولسا، كەچۈرۈپ، خاتالىقلىرىنى مۇلايىملىق بىلەن تۈزىتىپ بېرەيلى. توغرا سۆزلىرىنى، پايدىلىق مەسلىھەتلىرىنى قوبۇل قىلايلى. بەزىدە ئاچچىقلاپ قاتتىق گەپ قىلسا، قوپاللىق قىلماستىن، گەپ قىلماي كۈلۈپلا تۇرۇۋالايلى. ھەممە ئىغىرلىقنى ئۇلارنىاك ئۈستىگە يۈكلىمەستىن، ئۇلارنىاك ئىشلىرىغا ياردەم بېرەيلى. ئانىلارنى قەدىرلەيلى، ھۆرمەتلەيلى، مەن ئوغۇل-قىزلىرىمغا دائىم نەسىھەت قىلىپ ئېيتىمەن:

بېيىت:

جان قۇلاق سېلىپ ئاڭلا، نۇر بەرگۈچىدۇر ئاناڭ،
بەختۇ ئىقبالىاك ساماسىدا نۇر ئەفشانىدۇر ئاناڭ.

— دوستۇم، مالىك ئۆيۈڭگە قايتىپ خوتۇنۇڭ بىلەن ئىناق ياشا، سەن ياخشى بولسالىك، خوتۇنۇڭ ئېيتقان سۆزۈڭدىن چىقمايدۇ، ھۆرمەت قىلىدۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ كىشى بىلىملىك دوستىنىاك نەسىھىتىگە ئەمەل قىلىپ خوتۇنى بىلەن ئىناق ـ ئىجىل ئۆتۈپتۇ.

5. ھەددىدىن ئارتۇق گۇمانخور، كۈنلەمچى بولماڭ، ئائىلىدە جېدەل ماجىرانىاك ئۆكسىمەسلىكى ۋە ئائىلىنىاك بۇزۇلۇشى كۆپىنچە ھاللاردا ھەددىدىن ئارتۇق گۇمانخورلۇق تۈپەيلى ئورۇنسىز كۈنلەشتىن بولىدۇ.

ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە بىر قىسىم كۈيئوغۇللار ئايال باشقۇرۇشنىاك ئۇلگىسى سۈپىتىدە ئايالىمنى قاتتىق باشقۇرىمەن، دەپ گۇمانخورلۇق قىلىپ، ئايالىنى كۈنلەپلا يۇرىدۇ. بەزىدە

زۇنۇن قادىرى
(1912 — 1989)

«غۇنچەم»، «گۈلنىسا»، «ماغدۇر كەتكەندە»، «شەپقەت ھەمشىرى» قاتارلىق ئوپېرا، ئەسەرلەرنىاك ئىجادچىسى، ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىاك داڭلىق ۋەكىللىرىدىن بىرى، تالانتلىق يازغۇچى ۋە دراماتورگ زۇنۇن قادىرى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى ئىدىيە ھەم بەدئىيلىك جەھەتتە يېڭى يۈكسەكلىككە كۆتۈرگەن. شۇنىاك ئۈچۈن ئۇ ئەدەبىياتىمىز تارىخىدا ئىنقىلابىي رېئالىزمنىاك باشلامچىسى سۈپىتىدە ئاك ھۆرمەتلىك ئورۇنغا ئىگە بولۇپ، خەلقىمىز مىزنىاك قەلب تۆرىدىن ئورۇن ئالغان.

تېخى ئەر كىشىدىن كۈنلەپ ئاچچىقى بېسىلماي « ئايالىنى ئايال بۈزىدۇ » دەپ قاراپ، ئايال كىشىدىنمۇ كۈنلەيدۇ، يات بىرەر ئەر كىشىنىڭ ئايالى بىلەن بىرەر ـ ئىككى ئېغىز سۆز-لەشكىنىنى كۆرۈپ قالسا، بولۇپ بەرگىنى شۇ، ئايالىنى ھاقارەتلەپ، ئۇرۇپ ـ دۈشكەلەپ يۈز ـ كۆزىنى كۆكەرتىۋېتىدۇ. بۇنداق ئەرلەرنىڭ (كۆيئوغۇللارنىڭ) نەزىرىدە ئايالىنىڭ نىسبەتەن ھۆرمەت دېگەندىن قىلچىمۇ ئەسەر يوق بولۇپ، ئۇلارنىڭ تەبىئىتىدە ئايالىنى باشقۇرۇش، ئەرلەرچە ھۆكۈمرانلىقلا مەۋجۇت.

دەرۋەقە كۈنلەشنىڭ ماھىيىتى گۈمانخورلۇق، ئۆز ئايالىغا ئىشەنمەسلىك بولۇپ، بۇنداق ئىشەنمەسلىك ئايالىڭىزنىڭ سىزگە بولغان مۇھەببىتىنى سۇسلاشتۇرۇۋېتىدۇ. ئو-رۇنسىز كۈنلەمچىلىك، ئورۇنسىز سۇرۇشتۇرۇش نەتىجىسىدە ئايالىڭىزنىڭ نەزىرىدىكى ھۆرمىتىڭىزنى يوقىتىسىز، ئارىدىكى مۇناسىۋىتىڭىزگە سوغۇقچىلىق چۈشىدۇ، ئائىلە بۈزۈلىدۇ.

بىز ئۇيغۇردا بۇنداق گۈمانخورلۇق، كۈنلەمچىلىك سەۋەبىدىن نۇرغۇن پاجىئەلەرمۇ كۆرۈلۈپ تۇرۇۋاتىدۇ، بۇ تۈپ نېگىزىدىن ئالغاندا، شۇ پاجىئەنى كەلتۈرگۈچىنىڭ ئەخلاق ساپاسىنىڭ تۆۋەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

ف. ۋولتىر بۇ ھەقتە « خۇدىنى بىلمەيدىغان كۈنلەش شەخسىيەتچىلىك ۋە شۆھرەت-پەرەسلىك قىلغاندىنمۇ يامانراق جىنايەتلەرنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدۇ » دېگەنىدى.

يەنە شۇ ئېسىڭىزدە بولسۇنكى، كۈنلىمەيمەن دەپ ئايالىڭىزنى مەيلىگە قويۇۋېتىشمۇ ياخشى ئاقىۋەت كەلتۈرمەيدۇ، بىر قىسىم ئايالار يولدىشىنىڭ كۈنلىمەسلىكىنى ئۆزىنى چىن يۈرىكىدىن سۆيمىگەنلىك دەپ بىلىدۇ، بىر قىسىم دانالار « ئۆز خوتۇنىنى كۈنلىمەسلىك ياخشىلىقنىڭ بەلگىسى ئەمەس » دەپ قارايدۇ. دېمەك، مەلۇم جەھەتتىن ئايالىڭىزنىڭ نېمىلەرنى قىلىۋاتقانلىقىنى، كىملەر بىلەن ئارىلىشىۋاتقانلىقىنى، ھېس-

قۇربان ئىمىن
(1914 ـــ 1992)

« تارىم غەزەللىرى » ، « قەشقەر ئاۋازى » ، « مېنىڭ ناخشام » قاتارلىق شېئىر توپلاملىرىنىڭ مۇئەللىپى قۇربان ئىمىن ئۇزۇن يىللىق ئىجادىيەت ھاياتىدا ھارماي-تالماي ئىزدىنىپ ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب ياراتقان شائىرلارنىڭ بىرىدۇر. ئۇ ئاروز ۋەزنىنىڭ ھەرخىل شەكىللىرىدە شېئىر، داستانلارنى يېزىپ، ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ شەكىل جەھەتتە كۆپ خىللىقىغا قاراپ راۋاجلىنىشىغا ھەسسە قوشقان. ئۇنىڭ شېئىرلىرى چۈشىنىشلىك، ئاممىباب، ملۇدىي پۈرىقى قويۇق بولغاچقا، خەلق ئىچىگە تېزلا ئۆزلىشىپ كەتكەن.

سىيات جەھەتتىن قانداق ئۆزگىرىش بولۇۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرۇش ۋە ئۆزئارا بىر ـ بىر ـ رىڭلارنى چەكلەپ تۇرۇشنىڭ زىيىنى يوق، بۇ ئائىلىنىڭ مۇستەھكەملىكىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتا بەلگىلىك رول ئويناپدۇ.

6. ھاراق ـ شاراب ئىچىشتىن ھەزەر ئەيلەڭ. شۇنى بىلىڭكى، ھاراق ھاياتىڭىزنىڭ دۈشمىنى، ئەخلاقسىزلىقنىڭ مەنبەسى، ھاراقنى بەرىلگەن ئادەمنىڭ خانۇەيران بولمىغىنى ئاز، ھاراق قۇتىدا جىم تۇرغىنى بىلەن سىزنىڭ قەرىنىڭىزغا كىرگەندىن كېيىن سىزنى جىم تۇرغۇزمايدۇ، ئەقىل ـ ھوشىڭىزنى يوقىتىپ ناشايان ئىشلارنى قىلىپ ئابرۇيىڭىزنى تۆكۈۋالىسىز، كىشىلەرنىڭ نەزىرىدىن چۈشىسىز، « مەستلىك پەسلىك » دېگەن شۇ. يەنە كېلىپ، ئىقتىسادىي جەھەتتىن ۋەيران بولىسىز، سالامەتلىكىڭىز زىيانغا ئۇچراپ، نېرۋا كېسەللىكى، جىگەر كېسىلى، ئاشقازان يالليۇغى قاتارلىق كېسەللەرگە گىرىپتار بولىسىز. ئۇنتۇماڭكى، ھاراقكەشلىك تۇپەيلى قىش كۈنلىرى تام تۈۋىدە يېتىپ قېلىپ توڭلاپ ئۆلۈپ قالغانلارمۇ، ھاراق ئىچىپ ئۆزىنى كونترول قىلالماي ئادەم ئۆلتۈرۈپ پۈشايمانىنى ئالىدىغانغا قاچا تاپالماي قالغانلارمۇ بار.

يېقىندا تېلېۋىزوردا شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ « قانۇن ۋە پۇقرا » سەھىپىسىدە بۇ يىل 8 ـ ئايدا تۇرپان ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت مەھكىمىسىنىڭ ھاراق ئىچىپ مەست بولۇپ ئادەم ئۆلتۈرگەن بىر جىنايەتچىگە ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلغانلىقى كۆرسىتىلدى. ئەسلىي ۋەقە مۇنداق بولغان:

جىنايەتچى ×× بىر ئاغىنىسى بىلەن ھاراق ئىچىشكەن، ئىچىشكەندىمۇ مەست بولغۇچە ئىچىشكەن. جىنايەتچى مەست بولغاندىن كېيىن قولىغا پىچاق ئېلىپ « ئادەم ئۆلتۈرىمەن » دەپ توۋلاپ كوچىغا چىققان ۋە كوچىدىكى كىشىلەرنى قوغلىغان. دەل شۇ چاغدا جىنايەتچىنىڭ تاغىسى ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ نەسىھەت قىلغان، جىنايەتچى تاغىسىنىڭ نەسىھىتىنى

تۇردى سامساق
(1923 ـــ 1992)

« ئاخىرەتتىن كەلگەن خەۋەر » ، « بەش تال ئوق » ، « ئۆچمەس يۇلتۇزلار » قاتارلىق ئېسىل ئەسەرلەرنىڭ مۇئەللىپى، ئەدەبىياتىمىزدىكى كۆزگە كۆرۈنگەن ئەدەبىلەرنىڭ بىرى تۇردى سامساق خەلقىمىزنىڭ قەلب تۇرىدىن ئورۇن ئالغان يازغۇچىدۇر.

ئۇ ئىجادىيەتنى كۆرەش دەپ تونۇغان بولۇپ، ھەربىر جۈملە يازمىسىغا ناھايىتى مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلغان. شۇڭا ئۇنىڭ ئەسەرلىرى خەلق ئىچىگە چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ، ئۆزىگە خاس ئورۇنغا ئىگە بولغان.

ئاڭلىمايلا قالماستىن، بەلكى تاغىسىنىڭ ئوچ يېرىگە پىچاق تىققان، تاغىسى يىقىلغاندىن كېيىن يەنە باشقىلارنى قوغلىغان، پىچاق تۇتقان قولىغا ئورۇپ يارىلاندۇرۇپ پىچاقنى تارتىۋالغان ۋە جىنايەتچىنى بويسۇندۇرغان. جىنايەتچىنىڭ تاغىسى دوختۇرخانىغا ئاپىرىلغان بولسىمۇ، قۇتقۇزۇش ئۇنۇم بەرمەي ئۆلۈپ كەتكەن، ئەسلىدە جىنايەتچى ئۆز ئاتا ـ ئانىسىدىن كىچىك ئايرىلىپ شۇ تاغىسى بېقىپ قاتارغا قاتقان، مۇناسىۋىتىمۇ ياخشى ئىكەن.

قاراڭ، ھاراقنىڭ كاساپىتىدىن بۇ جىنايەتچى ئۆزىنى بېقىپ چوڭ قىلغان تاغىسىنى پىچاق تىقىپ ئۆلتۈرۈپ ئۆزىنىڭ ياشلىق ھاياتىنىمۇ ئاخىرلاشتۇرغان. بۇ نېمىدېگەن ئېچىنىشلىق پاجىئە ـ ھە؟

دېمەك، ھاراق ئىنسانىنى ھەر كويغا سالىدۇ، ئېزىنتقۇدەك ئېزىنقتۇرىدۇ، جىنايەتكە باشلايدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: « ھاراقتىن ساقلىنىڭلار، چۈنكى ئۇ ھەممە يامانلىقلارنىڭ ئاچقۇچى » دېگەن. شۇڭا ياخشى كۆيئوغۇل بولمەن دەيدىكەنسىز، ھاراق ـ شارابقا يېقىنلاشماڭ، يېقىنلاشقان بولسىڭىز، ئۇنىڭدىن ئۆزىڭىزنى تارتىڭ، تووا قىلىڭ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام « گۇناھىدىن توۋا قىلغۇچى كىشى گۇناھسىز ئادەم بىلەن باراۋەر-دۇر » دېگەن.

نەزمە:

مەي ئىچمە، مەي ئىچسە كېتەر دۆلىتى،
مەي ئىچسە بولۇر تەلۇە، ئەخمەق ئېتى.

ـ يۈسۈپ خاس ھاجىپ

ئابدۇكېرىم خوجا
(1928 ـــ 1988)

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ۋەكىللىرىدىن بىرى، ئاتاقلىق شائىر ۋە پىشقان ژۇرنالىست، ئۇيغۇر بۇگۈنكى زامان تەرجىمە ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسچىسى، « باھار ناخشىسى »، « تۇپراق، باھار ۋە مەن » قاتارلىق شېئىر توپلاملىرىنىڭ مۇئەللىپى ئابدۇكېرىم خوجا لىرىك ھېسسىيات بىلەن مول پەلسەپىۋى پىكىرلەرنى يۇغۇرۇپ، كىشى قەلبىنى تەتىرىتمەيدىغان ئىددىيىۋى كۆچ ھاسىل قىلىدىغان شائىرلارنىڭ بىرىدۇر. خەلقىمىز ئۇنىڭ مول، جاپالىق مەنىۋى ئەمگەكلىرىنى مەڭگۈ ئېسىدىن چىقارمايدۇ.

9. ئوزۇقلىنىش ئەخلاقى

قارنى ياماندىن ھۇنەر كەلمەس يېمەكتىن باشقا ،
نەپسى ياماندىن نەپ يەتمەس دېمەكتىن باشقا .

ـ ئەلىشىر نەۋائى

بەدەننىڭ قۇۋۋىتى ئۇچۇن يېمەك ـ ئىچمەككە موھتاج بولىمىز ، ئەمما بۇ خىل مۇ-ھىتتا مەلۇم قائىدە ـ ئۇلچەمگە رىئايە قىلىش زۆرۈردۇر . بۇ قائىدە ـ ئۇلچەم بولسا ئوزۇق-لىنىش ئەخلاقىدۇر .

ئوزۇقلىنىشتا بەدەننىڭ سالامەتلىكىنى قوغداش مەقسەت قىلىنغاچقا ، تاماقتىن بۇ-رۇنقى ئەدەپ ـ قائىدىلەر ۋە تاماق يېگەن ۋاقىتتىكى ئەدەپ ـ قائىدە ، تاماق يەپ بولغاندىن كېيىنكى ئەدەپ ـ قائىدىلەرگە رىئايە قىلماق ، مىجەزگە (مىزاج) قاراپ ئوزۇقلانماق تولىمۇ مۇھىمدۇر .

1 . تاماقتىن بۇرۇنقى ئەدەپ ـ قائىدىلەر

تاماقتىن بۇرۇن قولنى پاكىز يۇيۇشقا ئادەتلىنىڭ ، ئىنسانىنىڭ تۇرلۇك ـ تۇمەن ئىشلارنى بىرتەرەپ قىلىشى ئاساسەن قول ئارقىلىق بولىدۇ . بۇ جەرياندا ھەرقانچە دىققەت قىلىدىم دېگەندىمۇ قولىڭىزنىڭ بۇلغىنىشىدىن ساقلىنالمايسىز ، شۇڭا تاماق يېيىشتىن بۇرۇن قولنى پاكىز يۇيۇشنى ئۇنتۇماڭ . پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن : « تائامنىڭ

جاپپار ئەمەت
(1929 ـــ 1999)

ئىزدىنىش روھىغا باي ، سەمىمىي ، پەزىلەتلىك شائىر ، ژۇرنالىست جاپپار ئەمەت 40 نەچچە يىللىق ئەدەبىي ھاياتىدا ئەدەبىياتنىڭ ھەممە تۈرى بىلەن دېگۈدەك شۇغۇللىنىپ نۇر-غۇن ئەسەرلەرنى يېزىپ قالدۇرغان .

ئۇنىڭ ئەسەرلىرى گەرچە ھەرخىل تېما ۋە ئۇسلۇب بىلەن ئوخشاشمىغان ئىدىيەۋى مەزمۇنلارنى ئىپادىلىگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە « قامچىلاش ئارقىلىق تۈرتكە بولۇش » ئىبارەت جەڭگىۋار روھ سىڭدۈرۈلگەن بولۇپ ، كىشىلەرنى چوڭقۇر ئويغا سالىدۇ ھەم ئىلھاملاندۇرىدۇ .

بەرىكىتى تاماقتىن بۇرۇن (يېيىشتىن بۇرۇن) ۋە كېيىن قول يۇيۇشتۇر » . قول يۇيۇلۇپ بولغاندىن كېيىن پاكىز لۆڭگە ياكى قەغەز بىلەن قولىڭىزنى سۇرتۇڭ. ئەگەر لۆڭگە پاكىز بولمىسا ياكى ئوپچە ئىشلىتىلگەن لۆڭگە بولسا بۇنداق لۆڭگىدە قولىڭىزنى سۇرتمەڭ، بۇ سالامەتلىكىڭىزگە پايدىلىق.

تاماق يېيىشتىن بۇرۇن چوقۇم داستىخان سېلىپ ئاندىن تاماق يېيىشكە ئادەتلىنىڭ. داستىخان سالماي، ئۆرە تۇرۇپ ياكى مېڭىپ يۈرۈپ ۋە ياكى بىرەر نەرسىگە يۆلىنىپ تۇرۇپ تاماق يېمەڭ ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن : « مەن يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ تاماق يېمەيمەن، مەن بىر قۇل، قۇل يېگەندەك يەيمەن، قۇل ئولتۇرغاندەك ئولتۇرىمەن » .

ھەرقانداق تاماقنى ئەتىۋارلاپ يەڭ ، سۇپىتى ، تەمى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر تاماقنى ئەيىبلىمەڭ، بارىغا رازى بولۇپ كۆڭلىڭىز تارتسا يەڭ، كۆڭلىڭىز تارتمىسا يېمەڭ ، ئەڭ ياخشىسى دۇنيادا بىر بۇردا نان ، بىر يۈتۇم سۇغا تەقەززا بولۇۋاتقانلارنىڭمۇ بارلىقىنى ئويلاپ ئاش ـ تائام تاللىمايمىز . ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيۇللاھۇ ئەنھا مۇنداق دېگەن : « پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەرگىز تاماقتىن قۇسۇر چىقىرىپ باقمىغان » .

ئەتىگەنلىك تاماقنا سەل قارىمايمىز ، شارائىتىڭىز يار بەرسە ئەتىگەنلىك تاماقنا ئوزۇق لۇقى يۇقىرى، قۇۋۋەتلىك تاماق يەڭ ، چۈنكى ئادەمنىڭ ئەتىگەندىن چۈشكىچە بولغان پائالىيىتى (يەنى ئەمگەك ، خىزمەت ۋە باشقا پائالىيەتلەر) ئاساسىي سالماقنى ئىگىلەيدۇ ، بۇنىڭ ئۈچۈن ئېنېرگىيە تولۇق بولۇشى كېرەك ، بۇنىڭدىن باشقا ئۈيقۇدىن كېيىن ئادەمنىڭ بەدىنى بوشىغان ، ئاشقازان بىكارلانغان بولىدۇ ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئەتىگەنلىك تاماقنى قۇۋۋەتلىك يېيىش لازىم. ئەتىگەندە قۇۋۋەتسىز ئوزۇقلانسا ، ئادەم ئىش ۋە ئەمگەكتە ، خىزمەتتە ئاسان چارچايدۇ ۋە كېسەلگە مۇپتىلا بولىدۇ ، تەتقىقاتلارغا قارىغاندا ، ئەتىگەنلىك تاماق ۋاقتىدا يېيىلمىسە ياكى قۇۋۋەتسىز يېيىلسە ، ئۆتتە تاش پەيدا بولۇش ، ئاشقازان يالليۇغى ،

پەتتارجان مۇھەممىدى
(1984 — 1930)

خېلىلا جاپالىق ئەجىر قىلىپ بىرقەدەر قەلىمى پىشقان ئىجادىيەتچىلەر قوشۇنىنى تەشكىللەش ، ئۇمىدلىك ھەۋەسكارلارنى بايقاش ، قوللاش ۋە ئۇستۇرۇش جەھەتتە مەلۇم خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن ، سىياسىي لېرىكىلار ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدىغان « ئۇمۇر چېچەكلىرى » ناملىق توپلامىنىڭ مۇئەللىپى پەتتارجان مۇھەممىدى گەرچە بەك كۆپ ئەسەرلەرنى يېزىپ قالدۇرالمىغان بولسىمۇ ، ئەما بىر قىسىم ئەسەرلىرىنىڭ مەزمۇنىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، يەنىلا ئۇيغۇر ئەدەبىياتى سەھىپىسىدىن مۇناسىپ ئورۇن ئېلىشقا تېگىشلىك.

نېرۋا ئاجىزلىق، ئەستە ساقلاش قابىلىيىتى تۆۋەنلەش قاتارلىق كېسەللەرگە يولۇققىدەك، شۇڭا بىر كۈنلۈك تاماق ئىچىدە ئەتىگەنلىك تاماقنىڭ خاسىيىتى چوڭ بولۇپ، تاماقنى ۋاقتى ـ قەرەلىدە يېيىش لازىم. بەزى كىشىلەر تاماق يېگۈم كەلمىدى، دەپ ئەتىگەنلىك تاماقنى ۋاقتىدا يېمەي سائەت 10 لاردا يەيدۇ، يەنە بەزىلەر ناشتا قىلماي تۇرۇپ تاماكا چېكىدۇ. بۇنداق قىلمىشلار سالامەتلىككە پايدىسىز.

2. تاماق يېگەن ۋاقىتتىكى ئەدەپ ـ قائىدىلەر

تاماق يەۋېتىپ گەپنىت ـ ژۇرنال كۆرمەك، بۇنداق قىلىڭىز، ئىشتىھايىڭىزغا زىيانلىق، چوڭلار بىلەن ھەمداستىخان بولۇپ تاماق يېيىشكە توغرا كەلگەندە، چوڭلاردىن بۇرۇن قول ئۇزاتماك، بۇ ئەدەپسىزلىك بولىدۇ. كەلتۈرۈلگەن تاماقنى باشقىلار بىلەن يېگەندە يېيىشكە توغرا كەلگەندە ئۆزىڭىزنىڭ ئالدىدىن يەك. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: « ئى بالا، بىسمىللا دە، ئوڭ قولۇڭ بىلەن يە، ئالدىڭدىن ». قولىڭىزنى لېگەنگە سىلكىمەك، لېگەندىكى تاماقنى مالتىلاپ، ئىلەشتۈرۈپ يۈرمەك، قولىڭىزدىكى چىشلەپ بولغان نان پارچىسىنى ئوپچىنىڭ قاچىسىغا چىلىماك. بېشىڭىزنى لېگەنگە يېقىن ئەكېلىمۇالماك ۋە بېشىڭىزنى كۆتۈرمەي يەۋېرمەك. ئاغزىڭىزغا زىيادە ئېلىۋېلىپ قاچىغا چۈشۈرۈۋەتمەك، تاماق يەۋېتىپ پاسكىنا، مەينەت سۆزلەرنى قىلىپ باشقىلارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشتۇرماك. ساھىبخانا نان ئوشتۇپ تاماقتا تەكلىپ قىلمىغۇچە قول ئۇزاتماك ھەم ئاكىتىپلىق بىلەن ساھىبخانىنىڭ تەكلىپسىز نان ئوشتۇماك، ساھىبخانا سىزنى نان ئوشتۇپ قويۇشقا تەكلىپ قىلسا، يەپ بولۇشىڭىزغا بېقىپ ئوشتۇك. سىزگە سۇنۇلغان چاي، تاماقنى ئىككى قوللاپ ئېھتىيات بىلەن ئېلىك، بىر قولدا ئالماك. چاي ۋە تاماق قىزىق بولسا ئاۋاز چىقىرىپ پۈۋلىمەك، تاماقنى ئاز ئېلىپ ئاستا، ياخشى چايناپ ئاندىن يۇتۇك. تاماق چاينىۋېتىپ گەپ قىلماك، ئېغىزىڭىزدىكى تاماق چاچراپ باشقىلارنى يىرگەندۈرۈپ

قەيۇم تۇردى

(1936 ـــ 1999)

« كۆرەشچان يىللار »، « جىمجىت جۇڭغارىيە »، « قىزىلتاغ چىراغلىرى » قاتارلىق رومانلارنىڭ مۇئەللىپى، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر پروزىسىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ۋەكىلى، ئىقتىدارلىق ۋە مول ھوسۇللۇق يازغۇچى قەيۇم تۇردى ئۆزىنىڭ كۆپلىگەن ئەدەبىي ئەمگەكلىرى بىلەن ئۇيغۇر ئەدەبىياتى سەھنىسىدىن مۇناسىپ ئورۇن ئالغان. ئۇ ئۇيغۇر رومانچىلىقىنىڭ يول باشلىغۇچىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئەۋلادلىرى تەرىپىدىن چوڭقۇر ياد ئېتىلىدۇ.

قويمىسىز ، ئاغزىڭىزدىكى تاماقنى چاينىاپ يۇتۇپ بولماي تۇرۇپ داستىخانغا قول ئۇزاتماڭ. باشقىلار تاماق يەۋاتقان ئەھۋالدا سىز ئۇلاردىن بۇرۇن قول يىغماڭ. سىزمۇ ئارىلاپ قول ئۇ- زىتىپ ئولتۇرۇپ باشقىلارنىڭ يەۋېلىشى ئۈچۈن ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىڭ. تاماق يەۋېتىپ ئەسنەك ، چۈشكۈرۈك تۇتسا دەرھال يانغا قاراپ ئېغىزىڭىزنى قولىڭىز بىلەن توسۇۋېلىڭ. ئاۋاز چىقىرىپ كېكىرىشتىن ساقلىنىڭ. تاماق چېچىلغان بولسا تېرىۋېتىڭ ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: « داستىخانغا تۆكۈلگەن تائام ۋە ئۈۋاقلارنى تېرىپ يەيدىغان ئادەمنىڭ گۈناھلىرى تۆكۈلىدۇ » .

تاماق يەۋاتقان ۋاقتىڭىزدا يېڭىدىن مېھمان كەلسە قىزغىنلىق بىلەن تاماقنى بىللە يېيىشكە تەكلىپ قىلىڭ. تاماق يەۋېتىپ باشقىلارغا ۋە ئۈنىڭ قاچىسىغا قارىماڭ. تاماقنى بەك قىزىق يېمەڭ ، سوۋۇتۇپراق ئىستېمال قىلىڭ . پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: « تاماقنى سوۋۇتۇپراق ئىستېمال قىلىڭلار ، قىزىق تائامدا بەرىكەت بولمايدۇ » .

تاماقنى ئاز يېيىشنى ئادەت قىلىڭ ، ھەددىدىن ئارتۇق يەۋەتمەڭ. زورلاپ يېگەن ئاش- تاماق سىڭمەيدۇ ھەم ئاشقازاننى بۇزىدۇ ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: « ئادەم توشقۇزغان قاچىنىڭ ئەڭ يامىنى ئۈنىڭ قورسىقى. ئادەم بالىلىرىغا قەددىنى رۇسلىغۇدەكلا تاماق بولسا يېتەرلىك » .

بىزدە بىر قىسىم كىشىلەر بارکى ، « ياخشى تاماق ئېشىپ قالغۇچە يامان قورساق يېرىلىپ كەتسۇن » دەپتىكەن، دەپ ئۆزى تويىماي يەۋېرىدۇ ، نەتىجىدە قارنى يامانلىققا ئادەتلىنىدۇ. قارنى يامانلىڭ ھالى تۆۋەندىكى ھېكايىدىكى پالۋاننىڭ ئەھۋالىدەك بولىدۇ ، خالاس.

بۇرۇنقى زاماندا بىر مۇشتۇمزور پالۋان بار ئىكەن. ھۈنەرسىزلىك كەسپىدە تەڭداشسىز

ئاماننىساخان

(1533 ــ 1567)

مەشھۇر مۇقامشۇناس ، شائىرە ، خانىش ئاماننىساخان سەئىدىيە خانلىقى ئوردىسىدا پادىشاھ ئابدۇرىشتخانىڭ شا- رائىت يارىتىپ بېرىشى ، قول- لاپ قۇۋۋەتلىشى بىلەن ئون يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت سەرپ قىلىپ مۇقاملارنى قېلىپلاش- تۇرۇش ئۈچۈن ئەجىر سىڭ- دۈردى. ئۇ ناھايىتى قىسقا ئۆمۈر كۆرگەن بولسىمۇ ، ئەمما ئۇيغۇر مەنىتىنىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن قىلغان ئۆچمەس ئىش- ئىزلىرى ئۇيغۇر خەلقى ئېغىزىدا ۋە تارىخلاردا داستان بولۇپ داۋاملىق يادلانغۇسى.

ئىكەن. چاشكا ۋاقتىدا ئون پاتمان يېمە، كەچتە يەنە شۇنچىلىك غىزاغا ئېھتىياجلىق بولىدىكەن. بۇ ئىككى تاماقنىڭ ئارىلىقىدا يەنە ئاشۇنچىلىك تاماقنى يەپ تۈگىتىدىكەن. ئەگەر ئۇ مەست پىلغا ئوخشاش زورلۇق قىلىدىغان بولسا، ھەرقانداق پالۋاننىڭ بېلىنى پۈكۈپ تاشلايدىكەن.

بىر ۋاخلارغا كەلگەندە ھاياتنىڭ ھاۋادىساتلىرى يۈز بېرىپ، يۈرتتا قالايمىقانچىلىق، پاراكەندىچىلىك پەيدا بوپتۇ. بۇ بالا ـ قازا شۇنداق ئەۋج ئالدىكى، كىشىلەر يۈرتنى تاشلاپ مۇساپىر بولۇشقا مەجبۇر بوپتۇ. كىشىلەر جانلىرىنى ئالىقانلىرىغا ئېلىپ تەرەپ ـ تەرەپ لەرگە باش ئېلىپ كېتىشىپتۇ. بىر توپ خالايىق شۇ قاتاردا باشقا يۈرتلارغا بېرىپ تىرىك چىلىك قىلىش ئۈچۈن يولغا چىقىپتۇ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ھېلىقى كۈچتۈڭگۈر پالۋانمۇ بار ئىكەن، بىراق ئۇ پالۋان يول ئازابى تارتىپ باقمىغاچقا، ئۇنىڭ ئۈستىگە ساپلا دەشت ـ چۆللەردە يۈرۈشكە توغرا كەلگەچكە، قورسىقى تويغۇدەك غىزاغا ئېرىشەلمەي، ھالسىزلىنىشقا باشلاپتۇ. ئىككىنچى كۈنى ئۇنىڭ جىسمىدا قۇۋۋەت ۋە ماغدۇر قالماپتۇ. ئۈچىنچى كۈنى ئۇزۇق يەتمىگەنلىكتىن چۆلدە ئاچلىقتىن ئۆلۈپ قاپتۇ. شۇنىسى ئاجايىپكى، بۇ يولدا ئۈششاق بالىلارمۇ، قېرىپ مۈكچىيىپ كەتكەن بوۋاي ـ مومايلارمۇ بار ئىكەن. لېكىن، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۈچ كۈن جاپالىق يول يۈرگەندىن كېيىن، ساق ـ سالامەت ھالدا مەنزىلگە مۇرچىلىقتا ئۇلىشىپتۇ، ھېلىقى پالۋان بولسا نەپسىنىڭ يامانلىقىدىن ئاشۇنداق ئاقىۋەتكە قاپتۇ.

ئۇلۇغ شائىر سەئىدى تاماقنى ئاز يېيىشكە ئادەتلىنىش توغرىسىدا مۇنۇ نەزمىنى يازغانىكەن:

كىمكى ئاز يېيىشنى قىلسا ئادەت،

مەھمۇت مۇھىتى

(1887 ـــ 1944)

قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ تەسىرى بىلەن قوزغالغان تۇرپان قوزغىلىڭىنىڭ رەھبىرى، مەخسۇت مۇھىتى شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى شۆھرەتلىك شەخسلىرىنىڭ بىرىدۇر. ئۇ ئاكىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئىدىيىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، 6 ـ شىنىڭ شىجائى بولۇپ قەشقەردە تۇرغان ۋاقتىدا، قەشقەر يېڭى زامان مائارىپى ئۈچۈن كۆرۈنەرلىك تۆھپە قوشقان. دىنىي مەدرىسىلەرنى ئىسلاھ قىلغان. خەلقىمىز بۇ ئۇغلانىنى مەڭگۈ ياد ئېتىدۇ.

بېشىغا كۈن چۈشسە ئاسانلا يەڭگەي.
ئەگەر سەمرىتسە تەننى مولچىلىقتا،
ئېغىر كۈن كەلسىلا تەڭلىكتە ئۆلگەي.

ـ سەئىدى

تەتقىقاتلاردىن ئىسپاتلىنىشچە، ئۇزۇقلىنىشتا تاماقنى جەزمەن 70% 80 تويغۇدەك يېيىش كېرەك ئىكەن. قەدىمدىن تارتىپ ھازىرغىچە جۇڭگو ۋە چەت ئەللەردە ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشنىڭ نەچچە يۈز خىل چارىسى ئوتتۇرىغا قويۇلغان، لېكىن ھېچقايسىسىنىڭ ئۇنۇمى بولمىغان، ھەممە ھەقىقىي ئېتىراپ قىلغان ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش چارىسى بىرلا خىلدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇ بولسىمۇ « تۆۋەن كالورىيىلىك ئوزۇقلىنىش » . ئېنىقىنى ئېيتقاندا، قورساقنى زىيادە تويغۇزۇۋەتمەستىن، مۇۋاپىق تويغۇزۇش.

ئامېرىكا ئالىملىرى مۇتاق سىناق ئېلىپ بارغان، ئۇلار 100 مايمۇننى خالىغانچە يېيىشكە قويۇۋەتكەن، يەنە 100 مايمۇننى ئوزۇقلۇق بىلەن نورمىلىق تەمىنلەپ، قورسىقىنى چالا تويغۇزۇپ باققان. نەتىجىدە خالىغانچە يەپ قورسىقىنى تويغۇزۇپ يۈرگەن مايمۇنلار 10 يىلدا سەمرىپ كەتكەن. ئۇلارنىڭ ئىچىدە جىگىرىنى ماي قاپلاپ كەتكەنلىرى، تاجىسىمان يۈرەك كېسىلىگە، يۇقىرى قان بېسىمى كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلىرى، ئۆلگەنلىرى كۆپ بولغان. قالغان قورسىقى چالا تويۇپ ياشىغان 100 مايمۇن زىلۋا، ساغلام تۇرغان. روھىي كەيپىياتىمۇ ياخشى بولغان. ئاساسەن دېگۈدەك كېسەل بولمىغان. ئۇلارنى 10 يىل باققاندىن كېيىن ئاران 12 سى ئۆلگەن. كۆزىتىش ئارقىلىق ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەن مايمۇنلارنىڭ ھەممىسىنىڭ قورسىقى چالا تويغان مايمۇنلار ئىكەنلىكى مەلۇم بولغان. شۇڭا، قورساقنى مۇۋاپىق تويغۇزۇش ھەقىقەتەن مۇھىم. ئامېرىكىلىق مەشھۇر بىر مۇتەخەسسىس

مەخسۇت مۇھىتى
(1885 ـــ 1931)

« مەخسۇتىيە مەكتىپى» ناملىق زامانىۋى مەكتەپ سېلىپ، بارلىق چىقىمىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان مەرىپەتپەرۋەر مەخسۇت مۇھىتى خەلقىمىز ئەڭ پەخىرلىنىدىغان ئوغلىنىڭ بىرىدۇر. ئۇ 1931 ـ يىلى قۇمۇلدا قوزغالغان دېھقانلار قوزغىلىڭىغا قېتىلىپ ئاۋاز قوشۇپ جەڭ قىلغان. ئەپسۇس، شېئىر شەيئي ۋە ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى بىلەن بولغان جەڭدە ئوق تېگىپ قۇربان بولغان. مەرھۇمنىڭ ئۆلادلىرى ئۇنىڭ تېنىنى لۈكچۈن شەھرىنىڭ سىرتىدىن، بېشىنى تۇرپان شەھرىنىڭ دەرۋازىسىدىن تېپىپ كېلىپ ئاستانىگە دەپنە قىلغان. ئۇ چاغدا ئۇ ئاران 46 ياش ئىدى.

جۈملە سۆزلىگەندە ، ئۇ : « سىلەرگە مۇناسىۋەتلىك مۇھىم ئىككى جۈملە سۆزنى تەقدىم قىلاي ، بۇ ھەممە دورىلاردىن ياخشى:

بىرى ، قورسىقىڭلارنى مۇۋاپىق تويغۇزۇڭلار ، سىلەر تاماق ئۈستىدىن ئايرىلىدىغان چاغدا ، ئۈستىلدە يەنە ئازراق تاماق قالسۇن ، گەرچە يەنە ئازراق يېگۈڭلار بار بولسىمۇ ، ئۆزۈڭلارنى كونترول قىلىڭلار ، مانا بۇ قورساقنى چالا تويغۇزۇش دېگەنلىك بولىدۇ . يەنە بىرى ، بىناغا پەلەمپەي بىلەن چىقىڭلار ، يول مېڭىڭلار ، ئاستا يۈگۈرۈڭلار ، يەنى ئادەتتە ئۆيدىن چىقىپ يول مېڭىڭلار ، بىنادا ئولتۇرغان بولساڭلار ، لىفتقا چىقماي پەلەمپەي بىلەن مېڭىپ چىقىڭلار ، ھەممىدىن ياخشى ھەركەت يول مېڭىش ، ئەمەلىيەتتە نورمال ھەركەت قىلغاندا دىئابىت كېسەللىكى ، تاجىسىمان يۈرەك كېسەللىكى ، يۇقىرى قان بېسىم كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ » دېگەن.

بۇ مۇتەخەسسىسنىڭ سۆزى ھەممىمىزنىڭ ئەستە ساقلاپ سىناپ بېقىشىمىزغا ئەرزىيدۇ ، ئۇزۇقلىنىشتا بەدەننىڭ سالامەتلىكىنى قوغداش مەقسەت قىلىنغاچقا ، مىزاجىڭىزغا قاراپ مۇۋاپىق ئوزۇقلىنىڭ . ئالايلۇق ، مۇبادا سىزنىڭ 12 بارماق ئۈچەي يارىسى كېسىلىڭىز بولسا (دوختۇر شۇنداق دىئاگنوز قويغان بولسا) ، ئۇزۇقلىنىشتا ئاسان ھەزىم بولىدىغان ، ئىسسىقلىق مىقدارى يۇقىرى ، غىدىقلاش خاراكتېرى يوق يېمەكلىكلەرنى ۋە ئۇن تاماقلىرىنى ئاساس قىلىشىڭىز ، قىيمىلىق شورپا ، توخۇ گۆشى شورپىسى ، قوينىڭ كاللا ـ پاقالچاقلىرى ، بېھى سۈيى ، بەسەي ، جىغان يېغى ، سۈت ، شوۋۇنگۈرۈچ ، بۇغداي ئومىچى ، بېلىق گۆشى ، تۇخۇم ، قوي گۆشى ... قاتارلىقلارنى ئىستېمال قىلىڭ.

لازا ، ئاچچىقسۇ ، سامساق ، زەنجىۋىل ، پىياز ، قېنىق دەملەنگەن چاي ، قەھۋە ، ئاچچىق ـ چۈچۈك نەرسىلەر ، پۇرچاق ، دادۇر ، يانچۇ ، خۇشبۇي دورا ـ دەرمەكلەر ، ھاراق ـ شارابلار ، گازلىق ئىچىملىكلەر ، قورۇلغان تاماقلار ، ھالۋا ، ھەر خىل كاۋاپلار ، كاۋا مان-

سادىر پالۋان

(1798 ـــ 1871)

ئىلى ۋىلايىتىدە پارتلىغان مانجۇ ئىستىبدادىغا قارشى قوزغىلاڭنىڭ ئاكتىپ قاتناشقۇچىسى ، جەڭچىلىك قورقماس ئەزىمەت سادىر پالۋان ئۇزۇنلۇق ئەقىل ـ پاراسىتىگە تايىنىپ ئاجايىپ ئۇنۇملۇك جەڭلەرنى قىلغان ، ھەتتا ئۇ كىچىك بىر توپ ئۇچقىنىڭ مۇڭگۈزىگە شام يېقىپ ، قۇيرۇقىغا پوجاڭزا چىگىپ ھەيدەپ بېرىپ چىلپەڭزى ئامبىلىنى تەسلىم قىلغان . خەلقىمىز ئۇنى داۋاملىق ئەسلەش ئۈچۈن ئۇنىڭ قوشاقلىرىنى ئاھاڭغا سېلىپ بۈگۈنگە قەدەر سۆيۈپ ئوقۇپ يادلاپ كەلمەكتە.

تىسى، شىرنە ھالۋىسى، گۆشكىردە، يارما ئاش، قوناق تائاملىرى، كالا گۆشى، ئۆچكە گۆشى، قارىئۆرۈك، قوغۇن، ئۈزۈم، ئۆرۈك قاتارلىق مېۋە ـ چېۋە ئىچىملىكلەردىن پەرھىز قىلىشىڭىز كېرەك.

ئەگەر سىزدە ئاشقازان يالليۇغى كېسىلى بولسا، ئاسان سىڭىدىغان قۇۋۇەتلىك تائاملارنى يېيىش بىلەن بىللە ئۈسۈزلۈقىڭىزغا ئارپىبەدىيان ئىستېمال قىلىڭ، ئالما، ئانار، زىرىق سۇلىرىنى ئىچىپ بېرىشمۇ پايدىلىق. توخۇ شورپىسى، قىرغاۋۇل شورپىسى، ئارپا شورپىسى، پۇرچاق ئېشى، شويلا، شوۋگۈرۈچ، تۇرۇپ، زىرە، پىننە، بەسەي، سىركىدە پىشۇرۇلغان ئۆردەك تۇخۇمى، سۈت، جىگەر، بۆرەك ...قاتارلىقلارنى ئىستېمال قىلىڭ.

تاماقنى كۆپ يېمەڭ، ھاراق ئىچمەڭ، تاماكا چەكمەڭ، بەك قېنىق دەملەنگەن چاي ئىچمەڭ، تاماقنى قىزىق پېتى بەك تېز يېمەڭ، ئۈنىڭدىن باشقا كالا گۆشىدە تەييارلانغان قىيمىلىق تاماقلارنى، پىشمىغان ياكى چالا پىشقان تاماقلارنى، پېتىر مانتا، گۆشكىردە، خوشاڭ، تاۋا كاۋاپ ۋە يۇقىرى ئېنېرگىيىلىك مايلىق تاماقلارنى، ئالما، ئامۇت، دادۇر، جىگدە، قورۇلغان تۇخۇم، ئاچچىقسۇ، لازا، ياڭيۇ ...قاتارلىق ئاشقازانىڭ ھەزىم قىلىشىدا تەسىر يەتكۈزىدىغان مېۋە ـ چېۋە ۋە سەي ـ كۆكتاتلارنى ئىستېمال قىلماڭ. مۇبادا سىز قەۋزىيەت (چوڭ تەرەت كەلمەسلىك) كېسىلىگە گىرىپتار بولسىڭىز، تاماقنىڭ مىقدارى ۋە سۈپىتىگە دىققەت قىلىش بىلەن بىرگە، بەلگىلىك ۋاقىتتا تاماق يېيىشكە ئادەتلىنىڭ. تاماقنىڭ تۇرى بىر خىللا بولۇپ قالمىسۇن، يەنى خېمىرلىق، گۈرۈچلۈك تاماقلار، گۆش ـ ياغ ۋە ھەرخىل سەي ـ كۆكتاتلار، مېۋە ـ چېۋىلەر، تۇز ۋە باشقىلارمۇ مۇۋاپىق مىقداردا تەڭپۇڭ بولۇشى كېرەك. ھەر خىل كۆكتات ۋە مېۋە ـ چېۋىلەرنى ئارىلاشتۇرۇپ يېيىش قەۋزىيەت بولماسلىقنىڭ ئەڭ ياخشى چارىسىدۇر. ھەر كۈنى ناشتىدا قايناقسۇغا ئازراق تۇز سېلىپ ئىچىپ بېرىش، قۇرۇق مېۋىلەرنى چىلاپ تەمىنى چىقىرىپ

تۆمۈر خەلىپە
(1891 ـــ 1913)

XX ئەسىرنىڭ باشلىرىدا زالىملارغا، مۇستەبىتلىككە، ئېزىلىشكە قارشى كۆكرەك كېرىپ مەيدانغا چىققان جەسۇر بوران قۇشى تۆمۈر خەلىپە ئۆزىنىڭ باتۇرلۇقى، قىلغان شىددەتلىك جەڭلىرى بىلەن تارىختا ئۆچمەس سەھىپە قالدۇرغان. ئۇ قۇمۇلدا دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ پىلانىسىگە ئوق يېقىپ بەرگەن بولۇپ، بۇ قوزغىلاڭ پۈتۈن شىنجاڭنى قاپلىغان قوزغىلاڭغا ئاساس سېلىپ بەرگەن. ئۆتكۈر ئەپەندى يازغان « ئىز » رومانىدا تۆمۈر خەلىپىنىڭ يۈكسەك ئوبرازى ۋايىغا يەتكۈزۈپ تەسۋىرلەنگەن.

ئىچىش پايدىلىق.

كۆكتاتلاردىن پالەك، چامغۇر، تۇرۇپ، سەۋزە، ياڭيۇ قاتارلىقلارنى كۆپرەك ئىستېمال قىلىش بىلەن بىرگە، مېۋىلەردىن ئالۇچا، ئەنجۈر، قارىئۆرۈك، شاتۇت، ئۈجمە، ئۆرۈك، ئاپېلسىن، بانان، ياڭاق، ئالما، بادام ... قاتارلىقلارنى، يېمەكلىكلەردىن توخۇ گۆشى، نوقۇت شورپىسى، ئوغلاق گۆشى، قوشقار گۆشى، يالپۇز شورپىسى، كۆكۈاش ئېشى، قېتىق، كالا سۈتى، شۇنداقلا كېپەكى ئاز ئۇننى ئازراق ئىستېمال قىلىڭ.

ئەگەر ئۆتكۈزده تاش پەيدا بولۇپ قالغان بولسا، مېۋە ـ چېۋە، سەي ـ كۆكتاتلارنى كۆپرەك ئىستېمال قىلىڭ. تەنتەربىيە ۋە جىسمانىي ھەرىكەت بىلەن كۆپرەك شۇغۇللىنىڭ، روھىي كەيپىياتىڭىزنىڭ تۇراقلىقلىقىنى ساقلاڭ. يەڭگىل، ئاسان ھەزىم بولىدىغان تاماقلارنى، يەنى قارا ئاشلىق، (ئاز مىقدارda) بېلىق، ئۆردەك گۆشى، توخۇ گۆشى ۋە ھەر خىل كۆكتاتلارنى ۋە مېۋە ـ چېۋىلەرنى ئىستېمال قىلىڭ.

زىيادە سەمرىپ كېتىشتىن ساقلىنىڭ، گۆشلۈك، مايلىق يېمەكلىكلەرنى ئازراق ئىستېمال قىلىڭ، تاتلىق يېمەكلىكلەرنى كۆپ ئىستېمال قىلماڭ. ھاراق ئىچمەڭ، تاماكا چەكمەڭ. ئىسسىق تەبئەتتىكى يېمەك ـ ئىچمەكلەرنى، يەنى ھەر خىل قىيمىلىق تاماقلارنى، گۆش، پولۇ، گۆشگىردە، پېتىر مانتا، ھورنان قاتارلىقلارنى، ئىسسىق تەبئەتلىك چاي دورىلىرىنى، ھايۋاناتلارنىڭ ئىچكى ئەزالىرىنى، تۇخۇم، ھايۋان ياغلىرى، سېرىقماي قاتارلىقلارنى ئىستېمال قىلماڭ.

ئەگەر يۈزىگىزگە دانىخورەك چىقىۋالغان بولسا، ئورۇق گۆش، يەڭگىل، ئاسان بولىدىغان ئۇن تاماقلىرىنى ئىستېمال قىلىڭ، مېۋە ـ چېۋىلەردىن چىلان، قارىئۆرۈككە ئوخشاش قان تازىلاش تەسىرى بار بولغان مېۋىلەرنى يەپ بېرىڭ.

ھاراقنا ئوخشاش غىدىقلاش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە ئىچىملىكلەرنى، ھايۋانات

قاھار جېلىل

(1943 — 1994)

« قىساس » ، « ۋاقىت ئۇنتۇلدۇرالمايدۇ » ، « مېھرى جان » ، « تەقدىرنى كىشىلەر يارىتىدۇ » قاتارلىق ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە ئەسەرلىرى بىلەن ئۇيغۇر كىتابخانىلىرى ئا. رىسىدا بەلگىلىك تەسىر قوزغىغان قاھار جېلىل ئۆز ئەسەرلىرىدە پاكلىق، سەمىمىيلىك، گۈزەللىك، ئىناقلىق، مېھرىبانلىق قاتارلىقلارنى ئاجايىپ قىزغىنلىق بىلەن تەسۋىرلىگەن. ئۇ ئەسەرنى ۋەقە دۆۋىسىگە ئايلاندۇرۇپ قويۇشتىن ئىبارەت قېلىپقا چۈشۈپ قالماي، ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب بارلىقان. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى مەڭگۈ قىممىتىنى يوقاتماي، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى خەزىنىسىدە پارلاق نۇر چاچىدۇ.

ياغلىرى، تاتلىق تۇرۇملەرنى، لازا ئاچچىقسۇ ۋە ھەر خىل يەل پەيدا قىلىدىغان تاماقلارنى، گۆشكىرده، پېتىر مانتا، پېتىر نان قاتارلىقلارنى، شۇنداقلا زىياده سوغۇق مېۋە ـ چېۋەلەرنى كۆپ ئىستېمال قىلىشتىن پەرھىز قىلىڭ.

يۇقىرى قان بېسىمى كېسىلىگە گىرىپتار بولغان بولسىڭىز، تېرىق، قوناق، ماش، ئارپا قاتارلىق دانلىق زىرائەتلەردىن ئېتىلگەن نان، تاماقنى؛ كالا سۈتى، ئورۇق گۆش، قېتىق، ئۆسۈملۈك يېغى، بېلىق گۆشى، توخۇ گۆشى قاتارلىقلارنى، مۇناقى ئۈزۈم، چىلان، ئەينۈلا، قارىئۆرۈك، ئاپېلسىن، ئالما، شاتۇت، ئۇجمە، گىلاس، تاۋۇز، زىرىق، كۆك ئۈزۈم، ئاچچىق ئانار، جىنەستە، كاۋا، جىگدە، بېھى، ئالقات، ئامۇت، ئۆرۈك، نەشپۈت، كۆكسۈلتان ...قاتارلىق مېۋە ـ چېۋىلەرنى، چىگىدىي، تۇرۇپ، پەمىدۇر، تەرخەمەك، بەسەي، يۇمغاقسۇت، كۆكمۇچ، پالەك، پۇرچاق قاتارلىق كۆكتاتلارنى ئىستېمال قىلىپ بېرىڭ.

ھاراق ئىچمەڭ، تاماكا چەكمەڭ، بەك قېيىق دەملەنگەن چاي، ھەر خىل ئىسسىق تەبىئەتلىك چاي دورىلىرى، مايلىق گۆش، ھەر خىل شورپىلار، كاۋاپ، پولۇ، ھالۋا، ھەر خىل قىيمىلىق تاماقلار، تۇخۇم، ناۋات، مايلىق سۈت، ھايۋانات ياغلىرى، ھايۋانلارنىڭ ئىچكى ئەزالىرى (جىگەر، بۆرەك ...) قاتارلىقلاردىن پەرھىز قىلىڭ.

قان ئازلىق كېسىلىگە مۇپتىلا بولغان بولسىڭىز، گۈرۈچ، بۇغداي قاتارلىقلارنىڭ ئۇنىدا ئېتىلگەن تاماقلارنى، شۇنداقلا زاراڭزا يېغىنى، زاغۇن يېغى، كۈنجۈت يېغى، خاسىڭ يېغى، قىچا يېغى قاتارلىقلار بىلەن ئېتىلگەن تاماقلارنى، توشقان گۆشى، كەكلىك گۆشى، سۆڭەك شورپىسى ۋە باشقا شورپا، كاۋاپلارنى كۆتۈرەلمىگۈدەك دەرىجىدە ئىستېمال قىلىڭ، تۇخۇم، سۈت، ھايۋانلارنىڭ ئىچكى ئەزالىرىنىمۇ ئىستېمال قىلىڭ. قىزىل ئۈزۈم، يانچاق، خورما، ئەنجۈر، تاتلىق ئانار، بادام، قوغۇن، بانان، نارجىل پىستە، چىلغوزا،

روزى سايىت

(2001 ـــ 1944)

« جاھاندا ھەممىدىن دېھقان بولماق تەس » ، « ئاھ، مېنىڭ مىللىتىم » ، « دېھقانىنى ئالدىغا سېلىۋالىدى ئىش » ... قاتارلىق ئۆلمەس شېئىرلارنىڭ ئىجادچىسى، خەلقنىڭ يىغىسىغا يىغلاپ، ھال ـ مۇڭ بولغان شۆھرەتلىك خەلق شائىرى روزى سايىت ئۇيغۇر خەلقىگە ھەقىقىي شائىر سۈپىتىدە تونۇلغان ئەدىبتۇر. خەلقىمىز ئۇنى چوڭقۇر ھۆرمەت بىلەن ئەسلەيدۇ، ئۇنىڭ بىزگە قالدۇرغان ئەسەرلىرىنى كۆز قارىچۇغىدەك ئاسراپ سۆيۈپ ئوقۇيدۇ ھەمدە مۇشۇنداق شائىرى بولغانلىقىدىن پەخىرلىنىدۇ.

چىلان قاتارلىق مېۋە ـ چېۋىلەرنى ، سامساق ، پىياز ، سۆڭپىياز ، پىننە ، قىزىلچا ، پەمىدۇر ، كەرەپشە ، پالەك ، سېرىق پۇرچاق ، بېدە ... قاتارلىقلارنى ئىستېمال قىلىپ بېرىلگ.

ھەزىم بولۇشى تەسرەك ، ھەزىمنى ، جىگەر خىزمىتىنى بۇزىدىغان ئالما ، شاپتۇل ، ئاپېلسىن ، تاۋۇز ، ئاچچىقسۇ ، لەڭپۇك ، راڭپىزا قاتارلىقلاردىن پەرھىز قىلىگ.

مۇبادا مەزى بېزى يالليۇغى كېسىلىگە گىرىپتار بولغان بولسىڭىز ، ئوزۇقلۇقسىز ئۇچۇن ھەر خىل يېڭى كۆكتات ، مېۋىلەر ۋە ئاشلىق مەھسۇلاتلىرى ، باچكا ، كەكلىگ ، توخۇ ، قۇشقاچ گۆشلىرى بىلەن تەييارلانغان ئاسان سىڭىدىغان يېلىمسىز ، قۇۋۋەتلىگ تائاملارنى ئىستېمال قىلىپ بېرىلگ.

تەستە سىڭىدىغان ھەر خىل قىيمىلىق تاماقلار ، لازا قوشۇپ تەييارلانغان قورۇمىلار ، توخۇ قورۇمىسى ، ئاچچىق يېمەكلىكلەر ، لازا ، ئاچچىقسۇ ، ھاراق ـ شاراب قاتارلىقلاردىن پەرھىز قىلىگ.

زۇكام بولۇپ قالسىڭىز ، ئىسسىق بولغان زۇكامدا ئورۇق گۆش ، يېشىل كۆكتاتلارنى سېلىپ تەييارلانغان شوۋگورۇچ ، قېتىق ، سۈيۇق ـ سەلەك تاماقلارنى ، ئامۇت ، بېھى ، ئاچچىق ئانار ، تاۋۇز ، چىلان ، ئاپېلسىن ، سۇلۇق شاپتۇل ، قارىئۆرۈك ، لېمون قاتارلىق مېۋە ـ چېۋىلەرنى ، سامساق ، پىياز ، يۇمغاقسۇت ، تەرخەمەك قاتارلىق كۆكتاتلارنى ئىستېمال قىلىگ . ئۇسسۇزلۇقنى چەكلىمەي ، سوۋۇتۇلغان قايناقسۇ ، دوغاپ قاتارلىقلارنى ئىچىپ بېرىلگ.

تەبئىي ئىسسىق ، قۇۋۋەتلىگ ، بەدەننى قىزىتىدىغان شورپا ، كاۋاپ ، قىيمىلىق تاماقلار ، تەبئىي ئىسسىق چاي دورىلىرى ، ھاراق تاماكىدىن پەرھىز قىلىگ.

سوغۇقتىن بولغان زۇكامدا ئاسان سىڭىدىغان ، قۇۋۋەتلىگ تائاملار ، تۇخۇم ، پاقلان

مۇسابای
(1809 — 1895)

XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيا تەۋە-سىدە زور شۆھرەت قازانغان كاتتا باي — مۇسابای ، شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر شەخسىتۇر.

ئۇ ئىلىدا كۆن خۇرۇم زاۋۇتى قۇرۇپ 200 ئادەمنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرغان ۋە قەشقەر خانلىق مەدرىسىنى چوڭ كۆلەمدە رېمونت قىلغان. ئۇ بالىلىرىنىڭ پەننىي مەكتەپ ئېچىشىغا ئىلھام بەرگەن ھەم « پۇلنىڭ خوجايىنى بولماي، بىلىمنىڭ خوجايىنى بولۇڭلار » دېگەن ۋەسىيەتنى قالدۇرۇپ، دۇنيادىن كەتكەن.

گۆشى شورپىسى ، لازا سېپىلگەن كاۋاپ ، تاتلىق ئانار ، ئەنجۈر ، قىزىلچا ، ياڭاق ، سامساق، پىياز، سەۋزىلەر بىلەن تەييارلانغان يېمەكلىكلەرنى ئىستېمال قىلىڭ.

ھۆل سوغۇق تەبىئەتلىك مېۋە ـ چېۋە ، كۆكتاتلار ۋە بەدەننى سوۋۇتىدىغان يېمەكلىكلەر ، قېتىق، ئاچچىقسۇ ، دوغاپ، لەڭپۇڭ، راڭپىزىلاردىن پەرھېز قىلىڭ.

مۇبادا ئارزۇلۇق پەرزەنتىڭىز كۆك يۆتەل بولۇپ قالسا، ئوڭاي سىڭىدىغان تاماقلارنى، يەنى سۈت، توخۇ گۆشى، يىلتىزلىغان تۈخۈم، خولۇپ ئاش قاتارلىقلارنى بېرىڭ.

مايلىق ، چۈچۈمەل ، غىدىقلاش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە نەرسىلەرنى ، يەنى قورۇلغان تاماق، لازا، ئاچچىقسۇ قاتارلىقلارنى، ھۆل، سوغۇق تەبىئەتلىك مېۋە ـ چېۋىلەرنى، ياغدا پىشۇرۇلغان يېمەكلىكلەرنى، يەل پەيدا قىلىدىغان ھەر خىل قىيمىلىق تاماقلارنى ۋە مايدا پىشۇرۇلغان تاماقلارنى ئىستېمال قىلىشتىن پەرھېز قىلىڭ.

دېمەك، ئوزۇقلىنىشتا سالامەتلىك ئەھۋالىڭىز ، مېجەزىڭىزگە قاراپ ئوزۇقلانسىڭىز ، دورا، ئوكۇل ئىشلەتمەيمۇ، بالىنېتسىدا يېتىپ داۋالانمايمۇ ساقىيىپ كېتىشىڭىز مۇمكىن؛ ئۇنىڭ ئەكسىچە ئالدىڭىزغا كەلگەننى يەۋېرسىڭىز ، تويسىمۇ يېسىڭىز ، ئاچسىمۇ يېسىڭىز ، سەمرىپ بىر تاغار لوق گۆشكە ئايلىنىسىز ـ دە، تۇرلۇك كېسەللىكلەرگە گىرىپتار بولىسىز . پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: « ئۇممەتلىرىمدىن ئەڭ ئەندىشە قىلىدىغىنىم ئۇلارنىڭ قورساق سېلىپ سەمرىپ كېتىشى، كۆپ ئۇخلىشى، ھۇرۇنلۇق قىلىشى ۋە ئېتىقادىنىڭ سۇسلىشىپ كېتىشىدۇر » .

تاماقنىڭ تۇرىنىڭ كۆپ خىل بولۇشىغا ئەھمىيەت بېرىڭ، بىر خىللا ئوزۇقلىنىشىتىن ساقلىنىڭ . ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە كۆپ ئائىلىلەردە تاماق تۇرلىرىگە ئانچە ئېتىبار بېرىلمەيدۇ. داۋاملىق بىر خىل تاماق ئىستېمال قىلىنىۋېرىدىغان ئادەت خېلى كۆپ ئائىلىلەردە ئۇچرايدۇ. بۇنداق ئادەت كىشىلەرنى تەبىئەت دۇنياسى ئاتا قىلغان تۇرلۈك

ئۆمەرباي ھاجى
(1870 ـــ 1938)

ئالدىنقى ئەسىرنىڭ باشلىرىدا غايەت زور مەبلىغى بىلەن پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيادا داڭقى قازىنىپ، مۇساپايلار بىلەن تەڭ ئورۇنغا قويۇلۇپ تىلغا ئېلىنىدىغان كاتتا باي ئۆمەر ھاجى ئاخۇنبايۇۋ نامرات دېھقانلارنى يۆلەش ، مەكتەپ، مەرگە ياردەم بېرىش جەھەتلەردە ئۇنتۇلماس ئىشلارنى قىلغان. ئۇ ھەتتاكى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ بازار باھاسىنى ئۆزى يالغۇز تەڭشەپ تۇرغۇدەك ھالغا يەتكەچكە، جاللات شېك شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ ئۆلتۈرۈلگەن. ئۇنىڭ سېخىي، ساخاۋەتچىلىكى ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى قەلبىدە مەڭگۈ يادلىنىدۇ.

ئوزۇقلۇق مەھسۇلاتلىرىدىن مەھرۇم قىلىپ ئاخىرىدا كېسەللىك پەيدا قىلىدۇ. شۇڭا ھەقتائالا ياراتقان مۆجىزىلەردىن ئۆزىمىزنىڭ تەبىئىتىگە، مىجەزىمىزگە ۋە شەرت ـ شارائىتىمىزغا قاراپ خىلمۇ خىل تائاملارنى تەييارلاپ ئوزۇقلانساق، كەيپىياتىمىزغا، مىجەزىمىزگە تەسىر قىلىپ، روھىمىزنى تېتىكلەشتۈرۈپ، سالامەتلىكىمىزنى ئاسراشقا بەلگىلىك ئۈنۈمى بولىدۇ.

ئالايلۇق، بەزى كىشىلەر كاللەكبەسەينى سوغۇق، يېلى كۆپ، قورساقنى ئاغرىتىدۇ، دەپ ئىستېمال قىلمايدۇ، ئەمەلىيەتتە كاللەكبەسەينىڭ تەبىئىتى قۇرۇق ئىسسىق بولۇپ، ئۇچارقانات گۆشى، قوي ـ كالا گۆشى بىلەن ئىستېمال قىلىنسا ئاشقازان، ئۇچەي يارىسىغا ياخشى مەنپەئەت قىلىدۇ. ئاۋازنى ئاچىدۇ، باش ئاغرىش، كۆز قارائىغۇلىشىش، ئىچى سۇرۇش، ئۈيقۇسىزلىق، كونا يۆتەل، ئىچكى ئەزالار ئىششىقى قاتارلىقلارغا مەنپەئەت قىلىدۇ، باھنى قوزغايدۇ، بۆرەكنى كۈچەيتىدۇ. زور كۆپچىلىك ئۈيغۇرلىرىمىزدا قاپاق ئىستېمال قىلىش ئادەتكە ئايلانمىغان، ئەمما قاپاقنى شورپا قىلىپ ياكى پىشۇرۇپ ئىستېمال قىلغاندا ۋە ياكى سىقىپ سۈيىنى ئىچكەندە، ئۆپكە كېسەللىكلىرىدىن بولغان يۆتەل، بەلغەم، سۇلۇق ئىششىق، سۈيدۈكنىڭ راۋان بولماسلىقى، سېرىقلىق چۈشۈش كېسىلى (جىگەر يالۇغى) ئىسسىق مىزاج، قان مىزاجلاردىكى باش ئاغرىش، ئۈيقۇسىزلىق، ئىچى سۇرۇش، قانلىق تولغاق، ھەزىم قىلىش يوللىرىدىكى پارازىت قۇرت كېسىلىگە، بۇۋاسىر، مەقئەت قاناش قاتارلىقلارغا مەنپەئەت قىلىدۇ.

ياڭيۇنى قاينىتىپ ياكى قورۇپ، ئوتتا كۆمۈپ پىشۇرۇپ ئىستېمال قىلىنسا، تال، ئاشقازان ئاجىزلىشىش، ھەزىم قىلىشنىڭ ياخشى بولماسلىقى، قورساق كۆپۈپ ئاغرىش، چوڭ تەرەت راۋان بولماسلىق، يۈرەك كېسەللىكى قاتارلىقلارغا مەنپەئەت قىلىدۇ.

بېدە ئىستېمال قىلىنسا، ئاشقازانىنىڭ ئىسسىق ئېشىپ كېتىشتىن بولغان قورساق

قۇتلۇق شەۋقى

(1876 ـــ 1938)

ۋەتەنپەرۋەر ئالىم، داڭلىق تارىخشۇناس، ئىلىم ـ مەرىپەتنى خەلقنى ئويغىتىش ۋە قوزغىتىشنىڭ ياخشى قوراللى دەپ ھېسابلىغان دېموكراتىك زات قۇتلۇق ھاجى شەۋقى ئۆز دەۋرىنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى مۇتەپەككۇرلىرىدىن بىرى ئىدى. ئۇ ئۆز ھاياتىدا خەلقنى ئويغىتىش يولىدا پۈتۈن يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلىپ « ئەركىن ھايات » نامىلىق گېزىتنى نەشر قىلىپ جەڭگىۋار شېئىرلارنى، « قەشقەر تارىخى » نامىلىق يىرىك ئەسىرىنى يېزىپ قالدۇرغان. ئالىمنىڭ ئىنقىلابىي پائالىيەتلىرىدىن ساراسىمىگە چۈشكەن شېڭ شىسەي ئۇنى پاجىئەلىك ھالدا ئۆلتۈرۈۋەتكەن.

كۆپۈش ، ئىشتىما تۈتۈلۈش ، ھەزىم قىلىشنىڭ ياخشى بولماسلىقى ، ھۆل ئىسسىقتىن بولغان سۈيدۈك تۈتۈلۈش ، قان ئازلىق ، تارتىشىش ، رەڭسىيە كېسەللىكلىرى ، كۆكرەك چىڭقىلىپ يۆتىلىش ، قەۋزىيەت ، بالدۇر قېرىش قاتارلىقلارغا ھەمدە ئورۇق ، ئاجىز ئادەم لەرگە مەنپەئەت قىلىدۇ .

ساغلاملىقنىڭ ئاساسى — ئوزۇقلانغاندا مۇۋاپىق ئوزۇقلىنىش ، يەنى ئاق ئاشلىق بىلەن قارا ئاشلىقنى ئارىلاشتۇرۇپ يېيىش ، سەي ـ كۆكتاتلارنى ، يېڭى مېۋە ـ چېۋىلەرنى يېيىش ، شۇ ئارقىلىق بەدەنگە كېرەكلىك ئوزۇقلۇققا ئېرىشىش .

بىزدە خېلى كۆپ كىشىلەر « ياخشى كۆرىمەن » دەپ ، بىر خىللا تاماققا ئادەتلەنگەن . بۇنداق ئادەت سالامەتلىككە زىيانلىق . ئۇيغۇرلاردا ئەنئەنىۋى تائام تۈرلىرى 300 خىلدىن ئارتۇق بولۇپ ، ئەجدادلىرىمىز ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان ھايات سىناقلىرى داۋامىدا سالامەتلىككە پايدىلىق بولغان تەملىك ، شىپالىق تاماق تۈرلىرىنى كەشپ قىلغان ھەم قوللانغان بولۇپ ، تەدرىجىي ھالدا مۇكەممەل ئۇيغۇر تاماق (ئوزۇقلۇق) مەدەنىيىتىنى بارلىققا كەلتۈرگەن ھەمدە ئوزۇقلۇق ئارقىلىق كېسەل داۋالاپ ، بۇ جەھەتتە زور نەتىجىلەرگە ئېرىشكەن . شۇڭا ، ئوزۇقلىنىشنىڭ ئىلمىي ، مۇۋاپىق بولۇشىغا ئەھمىيەت بېرىش زۆرۈر .

ئوزۇقلىنىشتا ئىسراپچىلىق قىلماڭ . ئائىلىدە تاماق ئەتسىگىز پىلانلىق ئېتىلىڭ ، ئاشپۇزۇلىلاردا تاماق بۇيرۇتسىگىز يەپ بولۇشىگىزغا بېقىپ (مۇۋاپىق تويۇشنى نىيەت قىلىپ) بۇيرۇتۇڭ ، ئىسراپ قىلىپ تاماقلارنىڭ تۆكۈلۈشىگە سەۋەبچى بولماڭ .

رېستوران مەدەنىيىتىنىڭ بارلىققا كېلىشى كىشىلەرنى خۇشال ـ خۇرام جەم بولۇپ دەم ئېلىش پۇرسىتىگە ئېرىشتۈرگەن بولسىمۇ ، ئەمما بۇ سورۇن ئاز بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ پۇل تاپقاندا ئۆزىنى كۆرسىتىدىغان ، ھەشەمەتچىلىك ، مەنمەنچىلىك ، ئىسراپخورلۇق قىلىدىغان سورۇنى بولۇپ قېلىۋاتىدۇ ، بۇ جايغا توپلاشقانلار ئېھتىياجىغا قاراپ تاماق

تۇردى ئاخۇن

(1881 — 1956)

« باھارىم چىمەنزارىم » قاتارلىق 30 نەچچە ناخشىنىڭ ۋە بىرنەچچە نەغمىنىڭ ئىجادچىسى ، « 12 مۇقام » نى چوڭ نەغمە ، داستان ۋە مەشرەپلىرى بويىچە ئەڭ تولۇق ۋە ئەڭ ساپ ساقلىغان مەشھۇر مۇقامشۇناس تۇردى ئاخۇن ئاكىمىنىڭ مۇقامچىلىقىمىزغا قوشقان زور تۆھپىسى بىلەن خەلقىمىز قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ .

تۇردى ئاخۇن ئاكا بولۇسا ، 12 مۇقام بۇيىچە مىڭدىن بولسا ، 12 مۇقام بۇيىچە گۈنكىدەك دۇنياۋى شۆھرەتكە ئېرىشەلمىگەن ، يەنى مىڭتىمىلاشتۇرۇپ رەتكە سېلىنىپ مىڭدىن بولاتتى .

بۈيرۈتماستىن، « يېمەكمۇ مېھمانلارنىڭ ھۆرمىتى، سورۇنىنىڭ ياراشقۇسى ...» دەپ چوڭچىلىق قىلىپ ئون نەچچە خىل سەيلەرنى بۈيرۈتۈپ، بەزىلىرىگە ئېغىزمۇ تېگىلمەي تۆكۈلۈۋاتىدۇ. بۇنداق ئىسراپچىلىق ئەسلىمىزگە، نەسلىمىزگە يات قىلمىش. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: « يەڭلار، ئىچىڭلار، سەدىقە قىلىڭلار، ئەمما ئىسراپچىلىققا، مەنمەنچىلىككە ئۆتمەڭلار! » .

3. تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىنكى ئەدەپ ـ قائىدىلەر

تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن قولىڭىزنى سۈرتۈڭ ياكى يۇيۇۋېتىڭ. ئايرىم كىشىلەر بارکى، تاماق يەپ بولغاندىن كېيىن قولىنى سۈرتكىلى قەغەز ياكى لۆڭگە بولمىسا ئالدىدىكى داستىخانىنىڭ بۇرجىكىگە قولىنى سۈرتىدۇ، يەنە ئايرىملىرى دۇم يېتىپ ئېغىز-ئېغىزنى داستىخانغا ئېرتىدىغان قىلىقسىزلىقلارمۇ كۆرۈلۈۋاتىدۇ، بۇنداق قىلمىشلار كىشىنى يىرگەندۈرىدۇ، سۈرتكىلى قەغەز، لۆڭگە بولمىسا، دۇئادىن كېيىن سىرتقا چىقىپ قولىڭىزنى يۇيۇۋېتىڭگىكى، قول ـ ئېغىزىڭىزنى داستىخانغا سۈرتمەڭ.

يەنە شۇ ئېسىڭىزدە بولسۇنكى، تاماق يېيىلىپ دۇئا قىلىپ بولغاندىن كېيىن داستىخان يىغىلماستا داستىخاندىن ئاتلاپ ياكى بىر تەرىپىنى قاتلىۋېتىپلا سىرتقا ئالدىرىماڭ، بۇنداق قىلسىڭىز ئەدەپسىزلىك بولىدۇ.

تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن چىشىنى چايقاشنى ئۇنتۇماڭ، چۈنكى ئېغىزىڭىز پاكىزلانسا چىش كېسەللىكلىرىگە گىرىپتار بولمايسىز، ئەگەر سىز باشقىلارنىڭكىدە مېھمان بولۇپ ئوزۇقلانسىڭىز، تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن ساھىبخانىغا رەھمەت ـ تەشەككۈرىڭىزنى بىلدۈرۈڭ.

ئىپارخان

(1733 ـــ 1788)

ئۇز ۋاقتىدىكى ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ گۈلى بولغان ئىپارخان چىڭ سۇلالىسى خانى چېيەنلۇڭ خان تەرىپىدىن ئورۇنغا ئېلىپ كېلىنگەن بولۇپ، چېيەنلۇڭ خان ئۇنىڭغا ئاتاپ مەخسۇس ئۇيغۇرچە باغ، قەسىر، مەھەللە بىنا قىلىپ بەرگەن بولسىمۇ، ئەمما ئىپارخان بۇنداق ئالىي ھىممەتلەرنى ئانا يۇرتىغا بولغان مۇھەببەت ئالدىدا بىر تىينىغمۇ تەڭ قىلمىغان. ئۇ چېيەنلۇڭ خانىنىڭ ئۇزىگە يېقىنلىشىشنى قەتئىي رەت قىلىپ ئۇز يۇرتىغا قايتىپ كېلىپ ئالەمدىن ئۆتكەن.

10 . قېرىلىق ئەخلاقى

مەدەنىيەتلىك ، پەزىلەتلىك قېرىلار دۇنياسى بولمىغان مىللەت مەدەنىيەتسىز ئۆسمۈر ، ياشلارنىڭ پا-راكەندىچىلىكىدە ئىگىراۋاتقان مىللەتتۇر .

ئا. مۇھەممەتئىمىن

قېرىلىق زور كۆپ سانلىق ئادەم ئۆمرىدە مۇقەررەر بەسىپ ئۆتىدىغان ھاياتلىق مۇسا-سى بولۇپ ، ئادەم تۇغۇلغاندىن تارتىپ تاكى بۇ ھاياتلىق مۇساپىسىنى تاماملىغانغا قەدەر بوۋاقلىق ، ئۆسمۈرلۈك ، ياشلىق ، ئوتتۇرا ياشلىق ۋە قېرىلىق مەزگىللىرىنى ئۆتكۈزىدۇ .

ياشانغانلار ھايات يولىنىڭ ئاساسىي مۇساپىسىنى بەسىپ ئۆتكەنلەر ، ئۆز خەزىنىسىنى ۋە ئۆز ئوبرازىنى تىكلىگەنلەر ، قېرىلىق ئۇرۇقىنى توپلىغانلاردىن ئىبارەت (ئا. مۇھەممەتئىمىن) .

قېرىلىق مەزگىلى ئاساسەن پۈت ـ قولدىن ماغدۇر كەتكەن ، كۆزلەر ياشاڭغۇرغان ، بەللەر مۈكچەيگەن ، چاچ ـ ساقاللار ئاقارغان مەزگىل بولۇپ ، « بۇ ئۆمۈر يېشىنىڭ قېرى-شىغا يۈزلىنىشىدۇر » (ئا . مۇھەممەتئىمىن) . بۇ مەزگىلدە ياشانغانلار ياشلىقتىكى نۇقسان ئەيىبلىرىنى تۈزىتىشكە تىرىشىشى ، قېرىلىق ئەخلاقىغا ئەھمىيەت بېرىپ ئۆز ئوبرازىنى قېرىلارچە سالاپەت ۋە مەزمۇنلار بىلەن نۇرلاندۇرۇشى زۆرۈردۇر .

قېرىلىق مەزگىلىدە سالماق ، ئېغىر ـ بېسىق بولۇپ ئۆزىگىزنى تۇتۇشنى بىلىڭ ،

تىيىپجان ئېلىيوف

(1930 ـــ 1989)

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى ، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا زور ئابرۇي قازانغان ئاتاقلىق شائىر ، ئەدەبىياتشۇناس تىيىپجان ئېلىيوف « شەرق ناخشىسى » ، « تۇغمەس ناخشا » ، « تۇھمەت قۇربانى » ... قاتارلىق توپلاملارنىڭ مۇئەللىپىدۇر .

ئۇ يېڭى ھايات ۋە پارلاق كېلىچەكنىڭ يالقۇنلۇق كۈيچىسى بولۇپ ، يۈكسەك ھۆرمەتكە ئېرىشكەن كۆپ مەسۇلاتلىق شائىر . ئۇنىڭ شېئىرلىرى ناھايىتى كۆپ تىللارغا تەرجىمە قىلىنغان ھەمدە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا سالماق ئورۇن تۇتىدىغان ئەدەبىي مىراسقا ئايلانغان .

خۇش مۇئامىلىگە ئادەتلىنىدۇ. ئۆزىگىزنى تۇتالمايدىغان، ئاسان تېرىكىدىغان، ئاچچىقلىنىدىغان، سەپرا مىجەزلىك ئادەتكىز بولسا، ئۇنى ئۆزگەرتىشكە تىرىشىڭ، چۈنكى قېرىغاندا ئاسان تېرىكىپ ئاچچىقلانىسىڭىز، سالامەتلىكىڭىز زىيانغا ئۇچرىغاندىن باشقا، « سەپرا مىجەز قېرى » لەقىمىنى ئالىسىز ھەمدە باشقىلارنى بەزدۈرۈپ قويىسىز، خۇش مۇئامىلىگە ئادەتلەنسىڭىز، ئۆزىگىزنى ئازادە ھېس قىلىسىز، كەيپىياتىڭىز نورمال، كۆتۈرەڭگۈ، روھلۇق بولىدۇ. ئەلمىساقتىن تارتىپ « يولۇاسنى يەڭگەن باتۇر ئەمەس، ئاچچىقنى يەڭگەن باتۇر » دەيدىغان ھېكمەت بار، خالىسىڭىز شۇ ھېكمەت مەزمۇن قىلىنغان بۇ ھېكايەتكە قۇلاق سېلىڭ:

پادىشاھنىڭ يېنىدا ئەقىل كۆرسىتىدىغان بىر دانىشمەن مەسلىھەتچىسى بار ئىكەن. كىچىك ئىشلاردىن تارتىپ تاكى دۆلەتنىڭ چوڭ ئىشلىرىغىچە پادىشاھقا ئەقىل كۆرسىتىدىكەن. پادىشاھ ئۇنىڭ مەسلىھەتىسىز ھېچ ئىش قىلمايدىكەن. بۇ دانىشمەن ھەر كۈنى ئەتىگەن ئىشقا كەلگەندە ئاۋۋال پادىشاھقا سالام بېرىپ، تىنچلىق سوراپ ئاندىن ئۆز ئورنىدا ئولتۇرىدىكەن.

بىر كۈنى ئەتىگەندە بۇ دانىشمەن ئىشقا كەپتۇ. ئىشخانىسىغا كىرسە پادىشاھ ناھايىتى ئاچچىقلىنىپ، چېچىلىپ بىرەيلەنگە قاتتىق كايىپ تۇرغۇدەك. بۇنى كۆرگەن دانىشمەن پادىشاھقا سالامنۇ قىلماستىن، تىنچلىقمۇ سورىماستىن، پادىشاھنى مەنسىتمىگەندەك، ئۆز ئورنىغا بېرىپ ئولتۇرۇپتۇ، پادىشاھ دانىشمەننىڭ بۇ قىلىقىنى كۆرۈپ، ئۆزىگە ھۆرمەتسىزلىك قىلدى، دەپ بىلىپ، ئاچچىقى تېخىمۇ ئۆرلەپ زەردىسى بىلەن دانىشمەنگە:

— ھەي ! بۇگۈن سەن نېمە بولدۇڭ ؟ ھەر كۈنى ئىشقا كەلگەندە ئالدى بىلەن مەن بىلەن سالاملىشىپ، مەندىن تىنچلىق سوراپ ئاندىن ئۆز ئورنۇڭغا بېرىپ ئىشىڭنى قىلاتتىڭ. بۇگۈن نېمە ئۈچۈن بۇنداق ئەدەپسىزلىك قىلىسەن؟ — دەپ كايىپتۇ.

— مەن سىلىنى يولۇاسنى يېگىپ، داڭقى ئالەمگە كەتكەن قەيسەر باتۇر دەپ قاراپ،

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر

(1901 ـــ 1933)

ئۇيغۇر دېموكراتىك ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ ئاتاقلىق ۋەكىللىرىنىڭ بىرى، ئىنقىلابىي ۋەتەنپەرۋەر شائىر، ئازادىلىق، تەڭلىك، دېموكراتىيە ۋە ئىسلام- مەرىپەتنىڭ يالقۇنلۇق كۈيچىسى، نۇرغۇن جەڭگىۋار شېئىرلارنىڭ مۇئەللىپى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىر يېزىش بىلەنلا قالماي، ئىنقىلابقا قاتناشقان ئاكتىپ جەڭچىدۇر.

شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر 32 يېشىدا جاللات شېكى شەيىنىڭ قولى بىلەن ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈلگەن. ئەمما، ئۇنىڭ جەڭگىۋار شېئىرلىرى، ھازىرغىچە خەلقىمىز ئارىسىدا كەڭ تارقىلىپ كېلىمەكتە.

ھەر چاغدا ھۆرمەتلەپ كەلگەنىدىم. بۈگۈن مەن سىلىنىڭ ھەقىقىي باتۇر ئىكەنلىكىلىرىگە ئىشەنمىدىم، — دەپتۇ دانىشمەن.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ پادىشاھ تېخىمۇ خاپا بولۇپ:

— بۇ نېمە دېگىنىڭ؟ مېنىڭ باتۇرلۇقۇمغا پۈتۈن ئەل گۇۋاھ تۇرسا، سەن بۇنداق گەپنى قىلىشقا قانداق جۈرئەت قىلدىڭ؟ — دەپ ئۆزىنى باسالماي دانىشمەنگە كايىپتۇ.

— تەقسىر، سىلى يولۋاسنى يەڭگەن بىلەن ئاچچىقلىرىنى يېڭەلمىدىلە، سىلىنى قانداقمۇ باتۇر دېگىلى بولسۇن؟! ئاچچىق ئادەمنىڭ ئۆزىدىن چوڭ ئەمەس، ئاچچىقلاپ، كايىپ ئۆزلىرىنىمۇ خاپا قىلدىلا، باشقىلارنىڭمۇ دىلىنى ئاغرىتتىلا. ئاچچىقلانغاندىن نېمە پايدا چىقتى؟ ئاقىل ئادەم ھەر ئىشنى ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن قىلىدۇ، ئەل ئارىسىدا «ئېغىرلىق راھمانلىق، يەڭگىللىك شەيتانلىق» دېگەن ھېكمەتلىك سۆز بار، پادىشاھ بولغان كىشى بۇ سۆزنى ئەستىن چىقارماسلىقى لازىمدۇر، — دەپتۇ دانىشمەن.

دانىشمەننىڭ سۆزى پادىشاھقا قاتتىق تەسىر قىپتۇ.

شۇنىڭدىن بۇيان «يولۋاسنى يەڭگەن باتۇر ئەمەس، ئاچچىقنى يەڭگەن باتۇر» دېگەن بۇ نەقىل ھېكمەتلىك سۆز بولۇپ، تارىخ بېتىدىن ئورۇن ئاپتۇ.

كىچىككىنە ئىش ئۈچۈن ئۆزىنى بېسىۋالالماي، ئاچچىقلىنىپ بىھۇدە ئاۋارە بولىدىغان سەپرا مىجەز ئادەملەرگە نەسىھەت ئۈچۈن مۇشۇ سۆزنى نەقىل كەلتۈرۈپ «ئاچچىق ئۆزىدىن چوڭمۇ؟» دەپ ئاچچىقىغا ھاي بېرىدىغان سۆز سۈپىتىدە پايدىلىنىپ كەپتۇ.

قېرىغاندا ياشلارنىڭ قىلىقىنى قىلىشتىن ساقلىنىڭ. ھاراق ـ شاراب ئىچىشتىن ئۆزىڭىزنى تارتىڭ، تاماكا چېكىپ ئادەتلەنگەن بولسىڭىز، تاشلاڭ. قىمار، ماجاڭ ئويىنىماڭ، ئويۇن ـ تاماشىغا بېرىلمەڭ، بۇ خىل ئىللەتلەرنى قېرىغاندا تاشلىمىسىڭىز ئەل ـ يۇرتنىڭ لەنىتىگە قالىسىز، قېرىلىق جىسمىڭىزنى تېخىمۇ زەئىپلەشتۈرۈۋالىسىز.

بىراۋ سوقرات ھەكىمدىن: خۇدانىڭ رەھمىتى بىلەن لەنىتىنىڭ ماھىيىتى نېمىدىن

رىزۋانگۈل

(1925 — 1945)

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەھرىمان قىزى، شەپقەت ھەمشىرىسى رىزۋانگۈل قازاقىستانىنىڭ ئالماتا ئوبلاستى چەلەك رايونىدا تۇغۇلغان. 1932 ـ يىلى غۇلجىغا كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن، ئىلغار ئىدىيىدىكىلەرنىڭ تەسىرىدە ئۆچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتنىشىپ، كۆپلىگەن كوماندىر ـ جەڭچىلەرنى قۇتقۇزغان. 1945 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى بولغان ھەربىي ئوپېراتسىيە شىدا يامغۇردەك چۈشۈۋاتقان ئوقلار ئارىسىدا ياردار جەڭچىلەرنى قۇتقۇزۇۋاتقاندا بىر شىغا ئوق تېگىپ قەھرىمانلارچە قۇربان بولغان.

ئىبارەت ؟ ـــ دەپ سورىغانىكەن، ئۇ:

ـــ ياش ئادەم ئەقىل ـ پاراسەتتە قېرىلارغا ئوخشىشىپ كەتسە، بۇ خۇدانىڭ رەھمىتى بولىدۇ، ئەگەر قېرىلار ياشلارغا ئوخشىسا، بۇ خۇدانىڭ لەنىتى ھېسابلىنىدۇ، ـــ دېگەن.

يەنە ئەجدادلىرىمىز « قېرىغاندا قېرى تارتۇق، قىلىقلىرى ئاندىن ئارتۇق » دېگەن ھېكمەتلىرى ئارقىلىق يۇقىرىقىدەك ئىللەتلەرنى قامچىلىغان. قېرىغاندا ھۇرۇنلۇق، بىكارچىلىقتىن ساقلىنىڭ. ھۇرۇنلۇق سىزنىڭ تەن ۋە روھىڭىزنى زەئىپلەشتۈرىدۇ. غەپلەت ئۇيقۇڭىزنى كۆپەيتىدۇ. ئۇيقۇ يېرىم ئۆلۈم، شۇڭا قېرىغاندا ھۇرۇنلۇقنى تاشلاپ ئۆزىڭىزنىڭ جىسمانىي قۇۋۋىتىڭىزگە مۇۋاپىق كېلىدىغان ئىش ـ ھەرىكەت بىلەن شۇغۇللىنىڭ.

نۇشرۋان: « بىكارچىلىق ئادەمنى بىھۇدە خىياللارغا سالىدۇ، بىھۇدە خىيال بولسا كىشىلەرنىڭ ئارامىنى بۇزىدۇ » دېگەنىكەن. دەرۋەقە ئادەملەر ھەر خىل قېرىيدۇ. قېرىلىقنىڭ بەلگىسى ياش بىلەن ئىپادىلەنمەيدۇ. بەزى ئادەملەرنىڭ يېشى قېرىلىق مەزگىلگە بارسىمۇ، ھۇرۇنلۇق، بىكارچىلىق، لايغەزەللىك بىلەن روھى چۈشكۈن، غايە ـ ئېتىقادسىز، ئۈمىدسىز ياشايدۇ، بۇنداق كىشىلەر يېشىدىن بۇرۇن قېرىيدۇ. يەنە بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ يېشى 70 ـ 80 لەرگە بېرىپ قالغان بولسىمۇ، روھى كۆتۈرەڭگۇ، يۇرىكىدە جۇشقۇنلۇق، غايە، ئۈمىد، جاسارەت ئۇرغۇپ تۇرىدۇ. بۇنداق كىشىلەر يېشىغا قارىغاندا ياشتەك كۆرۈنىدۇ، ئاسان قېرىمايدۇ. ئەجدادلىرىمىزنىڭ « يېشىغا ئەمەس، قىلغان ئىشىغا قارا » دېگىنى دەل مۇشۇنىڭغا قارىتىلغان.

قەدىمىي گرېك دراماتورگى سوفوكىل 80 يېشىدا مەشھۇر « ئودىپوس » تراگېدىيىسىنى يازغان، تىكلىسفون 90 يېشىدا « ئىنسان تەبىئىتى » ناملىق ئەسىرىنى يازغان، گىيوتى 82 يېشىدا شاھانە ئەسىرى « فائۇست » نى تاماملىغان، ئوبۇلقاسىم فىردەۋسىمۇ قېرىغاندا « شاھنامە » داستانىنى تاماملىغان، ئەمەلىيەتتە 70 يېشىدا « دىۋانى

مۇللا مۇسا سايرامى
(1826 ـــ 1917)

يۇرتىمىزنىڭ XIX ئەسىردىكى تارىخىنى يورۇتۇپ بېرىشتە كۆزۈزۈكلۈك رول ئويناپىغان مەشھۇر ئەسەر « تارىخى ھەمىدىي » ، « تارىخى ئەمىنىيە » ... نىڭ مۇئەللىپى مۇللا مۇسا سايرامى ئۆز ھاياتىدا نۇرغۇن بىلىملەرنى ياخشى ئىگىلەپ، ئۆز دەۋرىنىڭ تونۇلغان تارىخچىسى بولۇپ يېتىشكەن. ئۇنىڭ يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە « تەزكىرە تۇل ئەۋلىيا » ، « دەربايان ئەسھابۇل كەھف » ، « دىۋان مەسنەۋى » ، « سالامنامە » ... قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

ھېكمەت » نى يازغان. مەشھۇر ئالىم، تۈركشۇناس مەھمۇد قەشقەرى « تۈركىي تىللار دىۋانى » ناملىق مەشھۇر ئەسىرىنى 70 يېشىدا قايتا رەتلەپ تاماملىغان.

« جاسارەت تۈگىگەن كۈنى قەبرىلىق باشلىنىدۇ » (مورۇئا) . شۇڭا، « قەبرىغاندا ھۇرۇنلۇق، بىكارچىلىقتىن ئىبارەت قىلىشى كېرەك » (تىستېرون)

قەبرىغاندا تىلى زەھەر بولماق، غەيۋەتخورلۇق قىلماق، تەمەگەر، ماختانچاق بولماق، كاجلىق قىلماق، ئۆز ئوبرازىڭىزنى تىكلەشكە ئەھمىيەت بېرىڭ.

قەبرىلارنىڭ مەرتىۋىسى ۋە ئابرۇيى ئۇنىڭ مىجەز ـ خاراكتېرىگە باغلىق بولىدۇ. ئەگەر قەبرىلارنىڭ تىلى زەھەر بولسا، جاھىللىق قىلسا، باشقىلارنىڭ يېقىنلاشقۇسى كەلمەيدۇ ـ دە، چەتكە قېقىلىپ يالغۇز قالىدۇ. بۇنداق كىشىلەرنى ئەل ـ جامائەت « ئوسال قەبرىپتۇ » دەپ ئۇنىڭدىن بىزار بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە « تىلىڭ شورلۇق بولسا، يولۇڭ تار بولىدۇ » . شۇڭا، تاتلىق سۆزىڭىز دانالىققا يانداشقان بولسۇن. ئەل ئارىسىدا « ياخشى سۆز تاشنى يارار، يامان سۆز دىلنى (يارار) » دېگەن ھېكمەتلىك سۆز بار ئەمەسمۇ ؟!

قەبرىغاندا بىر قىسىم كىشىلەر تەمەگەر بولۇپ قالىدۇ، يەنە بىر قىسىم قەبرىلار « ياشلىقىمدا ئۇنى قىلاتتىم، بۇنى قىلاتتىم، ماڭا ھېچكىم تەڭ كېلەلمەيتتى » دەپ زەي سالماي پو ئېتىنىپ ماختىنىشقا ھېرىسمەن كېلىدۇ. تەمەگەرلىك، ئاچ كۆزلۈكىنىڭ ئىپادىسى بولسا، ماختانچاقلىق ئۆزىنى بىلمىگەنلىك. م. سىرۋانتىس « ئۆز ـ ئۆزىنى ماختاش ئادەمنى يەرگە ئۇرىدۇ » دېگەن. مەيلى تەمەگەرلىك بولسۇن ۋە ياكى ماختانچاقلىق بولسۇن، ئوخشاشلا قەبرىلارنىڭ ئوبرازىغا نۇقسان يەتكۈزىدىغان ئىللەتلەردۇر. شۇڭا، قەبرىغاندا مۇبارەك ئوبرازىڭىزغا نۇقسان يەتكۈزۈۋېلىشتىن ئېھتىيات قىلغىنىڭىز تۈزۈك.

قەبرىغاندا تىرىكچىلىك قىلىپ، ئاز ـ تولا بىر نەرسە تېپىشقا قادىر بولالمىغىنىڭىزدا، پەرزەنت ۋە كېلىنلىرىڭىزنىڭ قولىغا قاراپ قالىسىز، بۇنىڭدىن خالىي بولۇش ئۈچۈن ياش ۋاقتىڭىزدىن باشلاپ تاپقان دارامىتىڭىزنىڭ مەلۇم قىسمىنى ئىقتىساد قىلىپ ساقلاڭ.

ياسىن ھاجى خۇدابەردى

(1917 ـــ 1990)

« بىز باسقان يوللار » ، « ھايات ساداسى » قاتارلىق كىتابلىرى بىلەن ئەدەبىيات سەھنىمىزدىن مۇناسىپ ئورۇن ئالغان ياسىن ھاجى خۇدا بەردى ئاتۇشتا تۇغۇلغان بولۇپ ، 1939 ـ يىلى ئىجادىيەت سەپىگە كىرگەن . 1980 ـ يىللىرى ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسلىك خىزمىتىنى ئىشلەپ رايونىمىز ئەدەبىي مۇھىتىنىڭ تېخىمۇ گۈللىنىشىگە تېگىشلىك تۆھپىلەرنى قوشقان.

شۇنداق قىلىڭىز ، « تاما ـ تاما كۆل بولۇر » دېگەندەك ، قېرىغاندا خېلى كۆپ مەبلەغكە ئىگە بولۇپ قالىسىز . بۇنىڭ بىلەن قېرىغاندا مەلۇم خاتىرجەملىككە ئېرىشەلەيسىز .

يەنە شۇنىڭغا دىققەت قىلىڭكى ، تاپقان مال ـ مۈلكىڭىزنى ئەجىلىڭىزدىن بۇرۇن (بۇنى ھېچكىم ئالدىن بىلمەيدۇ) پەرزەنتلىرىڭىزگە بۆلۈپ بېرىۋەتمەڭ ، شۇنداق كۈنلەر كېلىپ « ئوغلۇم يەپ ئوۋغا چىقتى ، قىزىم يەپ قىرغا » بولۇپ قالغاندا پۇشايمانغا قالىسىز . تۆۋەندىكى ھېكايەت سۆزىمىزنىڭ دەلىلىدۇر .

بۇرۇن بىر جۇپ ئەر ـ خوتۇن ئۆتكەنمىكەن ، ئۇلار ياشانغاندا « بىزگە ئەمدى پۇل ـ مال ـ نىڭ نېمە كېرىكى ؟ بىزنىڭ ئىككى پۇتىمىز گۆرگە سالىڭىلىدى ، بىز ئاخىرەتنىڭ تەييارلىقىنى قىلىپ تائەت ـ ئىبادەت بىلەن ئۆتسەكلا بولدى ، دەپ ، قولىدىكى پۇل ـ مالنى بالىلىرىغا تەقسىم قىلىپ بېرىۋېتىپتۇ ، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ مال ـ دۇنياسىنىڭ كويىدا يۈر ـ گەن پەرزەنتلەرنىڭ ئۇلار بىلەن كارى بولماپتۇ ، بۇنىڭ بىلەن بىچارە ئاتا ـ ئانا ئاش ـ نانغا زار بولۇپ كوچىغا چىقىپ قاپتۇ ۋە ئۆزىنىڭ ئەجىلىدىن بۇرۇن پۇل ـ مالىلىرىنى تەقسىم قى ـ لىۋەتكەنلىكىگە قاتتىق پۇشايمان قىلىپتۇ .

قېرىغاندا بۇنداق قاتتىق كۈنگە قېلىشتىن ئاللاتائالا ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي .

قېرىغاندا پىخسىق ، بېخىل بولماڭ . بۇنداق قىلىڭىز ، تۇرمۇش يولىڭىز مۇشكۈللىشىدۇ ، پىكىر ـ خىيالىڭىز پۇل ـ مال يىغىشتا بولۇپ ئۆزىڭىزمۇ يەپ ـ ئىچىپ كىيىمىڭىز ، پەرزەنتىڭىزنىڭمۇ يەپ ـ ئىچىپ كىيىشىگە چىدىمىسىڭىز ، سىزگە « نان يېمەس پىخسىق » لەقەم قويۇلىدۇ . پەرزەنتىڭىزمۇ سىزدىن بىزار بولىدۇ . بېخىللىقنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولىدىكىن ، تۆۋەندىكى ھېكايىنى ئوقۇپ كۆرۈڭ .

بىر ئادەم ئۆز ئۆيىدە ئايالى بىلەن قورۇلغان توخۇ گۆشى يەپ ئولتۇرسا ، ئىشىك ئالدىغا بىر تىلەمچى كېلىپ سەدقە سوراپتۇ ، ھېلىقى ئادەم ئىشىك ئالدىغا چىقىپ ، قوپاللىق بىلەن تىلەمچىنى قوغلىۋېتىپتۇ .

سەلەي سۇناي

(1906 ـــ 1992)

پەيزاۋات ناھىيىسىدە تۇغۇلغان مەشھۇر سۇنايچى سەلەي سۇناي داڭلىق خەلق سەنئەتكارى بولۇپ ، ئۇنىڭ ئەنئەنىۋى چالغۇ ـ سۇناي چە ـ لىشتىكى داڭقى يىراق ـ يە ـ قىنلارغا تارالغان . ئۇ كېيىنچە يالغۇز سۇنايچىلا ئەمەس ، بەل ـ كى قولىغا چىققانلا چالغۇنى سايرىۋېتىدىغان « بىرگە ما ـ ھىر ، كۆپكە قادىر » سەنئەتكار بولۇپ تونۇلغان . تۇھپە ئۇن ـ تۇلمايدۇ ، ئەجىر يەردە قالماي ـ دۇ . مەشھۇر خەلق سەنئەتكارى سەلەي سۇنايىنىڭ نامى خەلق ئىچىدا داۋاملىق ھۆرمەتلەن ـ مەكتە .

ئارىدىن ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي، بۇ ئادەمنىڭ ئامىتى كېتىپ قولىدا ھېچنەرسىسى قالماي قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قاپتۇ. ئاخىرىدا خوتۇنىنىمۇ باقالماي قويۇۋېتىپتۇ. خوتۇنى ئۇ-نىڭدىن ئاجراشقاندىن كېيىن باشقا بىر ئەرگە تېگىپتۇ. بىر كۈنى بۇ ئەر ـ خوتۇن ئۆز ئۆ-يىدە قورۇلغان توخۇ گۆشى يەپ ئولتۇرسا، بىر تىلەمچى كېلىپ سەدقە تىلەپتۇ. ئەر بىر ناننىڭ ئۈستىگە تولدۇرۇپ توخۇ گۆشى ئېلىپ خوتۇنىغا تۇتقۇزۇپتۇ ۋە ئۇنى تىلەمچىگە بە-رىشنى بۇيرۇپتۇ. ئايال ئۇنى ئېلىپ چىقىپ تىلەمچىگە بېرىپتۇ ـ دە، يىغلىغىنىچە قايتىپ كىرىپتۇ. ئېرى خوتۇنىدىن بۇنىڭ سەۋەبىنى سوراپتۇ، ئايال بۇ كەلگەن تىلەمچىنىڭ ئۆ-زىنىڭ بۇرۇنقى ئېرى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان ئېرى ئايالىغا:

ـــ بۇرۇن شۇ ئېرىڭ بىلەن ئىككىڭلار تاماق يەپ ئولتۇرغان چېغىڭلاردا تىلەمچىلىك تىلەپ بارغان كىشى مەن ئىدىم. ئېرىڭنىڭ بېخىللىقىدىن زامان ئۇنىڭغا شۇنداق مۇكاپات بەردى، ـــدەپتۇ.

قېرىغاندا پاكىز، ساددا كىيىنىشكە ئەھمىيەت بېرىڭ. ساقال ـ بۇرۇتلىرىڭنى ۋاق-تىدا ئېلىپ، ياسىنىپ تۇرۇڭ، ساقال ـ بۇرۇتلىرىڭ ئاش ـ تاماق يۇقى، چىگىلىشىپ چاڭگىدەك بولۇپ كەتكەن ھالەتتە يۈرمەڭ، مۇمكىن بولسا شارائىت يارىتىپ ئۆيىڭنى ئاممىۋى مۇنچىلاردا پات ـ پات يۇيۇنۇپ، ساقال ـ بۇرۇتلىرىڭنى تاراپ، تىرناقلىرىڭنى ئېلىپ يۈرۈڭ.

ئۆي ئىچىدە كىيىدىغان كىيىمىڭنى بىلەن مېھماندارچىلىققا، مەسچىتلەرگە بارماڭ. بۇنداق سورۇنلارغا بارغاندا كىيىمىڭنىڭ پاكىز، رەتلىك بولۇشىغا دىققەت قىلىڭ، چۈنكى پاكىزلىق ئىمانىنىڭ جۈملىسىدىندۇر.

« ئادەمگە لىباس، ئېشەككە توقۇم » دېگەندەك، ئۆزىڭىزگە يارىشىدىغان، قېرىلى-قىڭىزغا سالاپەت قوشىدىغان يارىشىملىق كىيىملەرنى كىيىڭ.

قېرىلىق مەزگىلىدە بىر جايدا مۇقىم تۇرمۇش كەچۈرۈڭ، ئىلاجى بار سەپەر خىيالىنى

سەيدۇللام توختى

(1941 ـــ 2000)

ئاتاقلىق ئىسكىرىپكا ماھىرى، داڭلىق دراما ئارتى-سى، خەلق سۈيىدىغان مەشھۇر ناخشىچى سەيدۇللام تو-خ-تى غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلغان. ئۇ 50 ـ يىللاردىلا « قارا دېدۇ »، « ئامان بولـــۇن »، « كـۆز ئۇيقۇدا »، « قـاپـقـارا قـوي كۆزلۈكۈم » ... قاتارلىق خەلق ناخشىلىرىنى ئوقۇش بىلەن داڭق قازانغان. سەيدۇللام توختىنىڭ بىر پۈتۈن ھاياتى سەنئەت بىلەن ئۆتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ سەنئىتىمىزگە قوشقان ئۇلۇغ تۆھپىلىرى خەلقىمىز قەلبىدە مەڭگۈ ساقلانغۇسى.

قىلماق. چۈنكى، قەبرىلىق يەتكەن جىسمىڭىز سەپەر مۇشەققىتىنى كۆتۈرەلمەيدۇ. ئەگەر بىرەر سەۋەب زۆرۈرىيىتى بىلەن باشقا جايغا كۆچسىڭىز، ئۇ يەردە تۇرمۇشىڭىز خاتىرجەم، راھەتتە ئۆتسە شۇ يەردە تۇرۇپ قېلىڭ، يەنە باشقا جاينى ئارزۇ قىلماڭ. بۇ ھەقتە شەيخ سەئىدى مۇنداق دەيدۇ:

دەمەشىق شەھىرىدىكى مەسچىت ـ جامەدە بىر توپ دانىشمەن بىلەن سۆزلىشىپ ئولتۇراتتىم، تۇيۇقسىزلا ئىشكتىن بىر يىگىت كىرىپ كەلدى: « قايسىڭلار پارسچە سۆز بىلىسىلەر؟ » دەپ سورىدى. ئولتۇرغانلار ماڭا ئىشارەت قىلدى، مەن ئۇنىڭدىن نېمە ۋەقە بولغىنىنى سورىدىم، ئۇ يىگىت دېدى:

ـــ 150 ياشقا كىرگەن بىر بۇۋاي ئۆلۈم ئالدىدا ياتىدۇ، پارسچە بىرنەچچە سۆزنى قىلدى. ئەگەر رەنجىمىسىڭىز، بېرىپ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى بىزگە ئېيتىپ بېرىسىڭىز، كۆپ مىننەتدار بولاتتۇق.

مەن بۇۋاينىڭ يېنىغا باردىم، ئۇنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالدىم. ئۇ مۇنۇ بەيىتنى ئوقۇدى:

نەچچە كوشش ئەتتىم تاپاي دەپ مۇراد،
دەريغا ئەجەل ئوردى تىغى سىتەم.
ئۆتۈپتۇ ئۆمۈر لەززىتى ئاھكىم،
نە پايدا يېسەم ئاڭا ھەرقانچە غەم.

مەن يېنىمدىكىلەرگە بۇ بەيىتنىڭ مەنىسىنى ئەرەبچە تەرجىمە قىلىپ بەردىم. ھېلىقى بۇۋاي شۇنچە ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەن بولسىمۇ، بۇ دۇنيادىن كېتىۋاتقىنىغا ئۆكۈنۈۋاتقانلىقىنى ئۇققان ئەرەبلەرمۇ ھەيران بولۇشتى. مەن ئۇ بۇۋايغا « ئەھۋالىڭ قانداق؟ » دېدىم، بۇۋاي بولسا:

قۇددۇس غوجامىياروف
(1918 ـــ ؟)

« نۇزۇگۇم، « سادىر پالۋان » ناملىق ئوپېرالارنىڭ، « چىن تۆمۈر باتۇر »، « ئازادلىق ناخشىسى » قاتارلىق سىمفونىيىلەرنىڭ ئىجادچىسى، سوۋېت ئۇيغۇر كەسپىي مۇزىكا ئاساسىنى سالغۇچى، س س س ر دۆلەت مۇكاپاتىنىڭ لائورىئاتى قۇددۇس غوجامىياروف مىللىي تىياتىرنىڭ بەرپا بولۇشىغا ۋە بۈگۈنكى تەرەققىياتىغا غايەت زور ھەسسە قوشقانلىقى ۋە بۇ يولدا نۇرغۇن جىسمانىي ۋە زېھنىي كۈچىنى سەرپ قىلغانلىقى بىلەن ئاجايىپ يۈكسەك ھۆرمەتكە ئېرىشكەن.

— بىر چىشنى يۇلۇۋېلىش ئادەمكە قانچىلىك ئاغرىق ئازابىنى بېرىدۇ، جىسمىدىن قانىنىڭ چىقىشىنى ئۆلۈمدىن قىياس قىل، — دېدى.

مەن تېۋىپ چاقىرىپ داۋالىتايلى دېسەم، بوۋاي نالە قىلىپ تۇرۇپ :

— مېجەز بۇزۇلسا، دورا ـ دەرماندىن ھېچقانداق پايدا يوق، تېۋىپمۇ ھېچقانداق ئىلاج قىلالمايدۇ، — دېدى.

مانا كۆردىڭىزمۇ، قەبرىغاندا ياقا يۇرتتا ئادەملەر سىزنى تونۇمسا، ھەتتا تىلىڭىزنىمۇ بىلمىسە، بۇ نېمىدېگەن ئازابلىنارلىق ئىش ـ ھە.

قەبرىغاندا پىكىر ـ خىيالىڭىز ئوچۇق چاغدا ۋەسىيەتنامە يېزىپ، سىز كۆز يۇمغاندىن كېيىنكى ئىشلىرىڭىزنى ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئۇنتۇماڭ. چۈنكى قەبرىلىقنىڭ داۋاسى يوق، ئۆلۈم ھەر ۋاقىت مەۋجۇت. ئەگەر سىز بۇ ئىشنى ۋاقتىدا پۈختا ئورۇنلاشتۇرمىسىڭىز، مىراسخورلىرىڭىز دەۋا ـ دەستۇرغا چۈشۈپ ئۆزلىرىنىڭ ۋە سىزنىڭ يۈزىڭىزنى تۆكۈشى؛ ئىتتىپاقسىزلىق ئۇرۇقى چېچىلىشى مۇمكىن. ئەل ئارىسىدا « تىرىك دۇنياغا، ئۆلۈك دۇئاغا تويماپتۇ » دېگەن ھېكمەت بار. بۇ ھەقتە مۇنۇ ۋەسىيەتنامىنى ئوقۇپ كۆرۈڭ.

بىر توپ موللا قاراۋۇش (ئادەم ئىسمى — ئا) ۋەزىرنىڭ ئالدىغا كېلىپ : « بىر ئەمەلدار ۋاپات بولۇش ئالدىدا ۋەسىيەتنامە يېزىپ، بايلىقىدىن بىزگىمۇ بىر بۆلۈك مەبلەغ ئاجراتقا-نىكەن، بىراق مەرھۇمنىڭ بالىلىرى ۋەسىيەتنامىگە ئەمەل قىلمايۋاتىدۇ. ھەممە بايلىققا ئۆزلىرىلا ئىگىدارچىلىق قىلىپ، بىزگە بەرمىدى. بىزنىڭ شۇ ھەققىمىزنى ئېلىپ بېرىشىڭىزنى سورايمىز » دەپ ئەرز قىلدى.

قاراۋۇش ھېلىقى ئەمەلدارنىڭ بالىلىرىنى چاقىرتىپ، دادىسى قالدۇرغان ۋەسىيەتنا-مىنى سوردى. ئۇلار ۋەسىيەتنامىنى بەردى. قاراۋۇش ۋەسىيەتنامىنى ئوقۇدى. ئۇنىڭدا مۇنۇلار يېزىلغان:

« 10 مىڭ تەڭگە پۇلۇمنى بالىلىرىم ۋە موللىلارغا بېرىشنى ۋەسىيەت قىلىپ

پاتەم قۇربان

(1932 — 1998)

« لەيلىگۈل » ، « ئاسمىگۈل » ، « گۈلئايىم » ، « يارۇ » ، « يارىم خۇمالىق » قاتارلىق خەلق ناخشىلىرىنىڭ ۋايىغا يەتكەن ئىجراچىسى، كىشىلەر سۆيۈنۈش ۋە ئىپتىخارلىنىش تۇيغۇسى بىلەن « خۇشناۋا بۇلبۇل » دەپ تەرىپلەيدىغان سەنئەت ئەربابى ۋە ناخشا پېشۋاسى پاتەم قۇربان مەكىت ناھىيىسىدە تۇغۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ۋەتەن، خەلقنىڭ سەنئىتى ئۈچۈن بېغىشلانغان ئەجرى، مول تۆھپىسى مەڭگۈ ئۆچمەيدۇ. ئۇنىڭ ئاۋازى بىز بىلەن مەڭگۈ ياشايدۇ.

قالدۇردۇم ، ۋاپاتىمدىن كېيىن موللىلارنىڭ تەلەپ قىلغىنى بالىلىرىمغا ، قالغىنى مول-
لىلارغا بېرىلسۇن. »

قاراۋۇش ۋەسىيەتنامىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، موللىلاردىن سورىدى :

— سىلەر قانچە تەڭگە تەلەپ قىلىسىلەر ؟

—موللىلار :

— توققۇز مىڭ بەش يۈز تەڭگىنى تەلەپ قىلىمىز، — دېدى.

قاراۋۇش ئۇلارغا :

— مەن ئادىل ھۆكۈم قىلاي. رازى بولامسىلەر؟ — دېۋىدى، موللىلار :

— ئەلۋەتتە رازى بولىمىز، — دېيىشتى.

قاراۋۇش مۇنداق ھۆكۈم قىلدى :

— مەن مۇنداق ھۆكۈم قىلىمەن : ۋەسىيەتنامىدە « موللىلارنىڭ تەلەپ قىلغىنى بالىلىرىمغا ، قالغىنى موللىلارغا بېرىلسۇن » دېيىلگەن. سىلەر توققۇز مىڭ بەش يۈز تەڭگىنى تەلەپ قىلدىڭلار، ۋەسىيەتنامە بويىچە موللىلار تەلەپ قىلغان توققۇز مىڭ بەش يۈز تەڭگە پۇل مەرھۇم ئەمەلدارنىڭ بالىلىرىغا، قالغان بەش يۈز تەڭگە موللىلارغا تېگىشلىك، مانا كۆرۈۋاتىسىلەر، ئەمەلدارنىڭ بالىلىرى كىچىك، يېتىم بالىلار، يېتىمنىڭ ھەققىنى يېيىش ھارام. سىلەر موللىلار ئەلۋەتتە ھارام نەرسىنى يېمەيسىلەر، شۇنىڭ ئۈچۈن قالغان بەش يۈز تەڭگىنۇ بالىلارغا بېرىلىدۇ، بۇ ھۆكۈم بولدىمۇ، تەقسىر موللىلار، — دېدى قاراۋۇش. موللىلار لام- جىم دېيىشەلمەي چىقىپ كېتىشتى.

مۇرات ھەمرايېۋ

(1936 — 1983)

ئۇيغۇر ئالىمى مۇر
ھەمرايېۋ ئالمۇتادا تۇغۇلغان
ئۇ ھاياتىدا 300 پارچىدىن ئارت
ماقالە ئېلان قىلغان. « تۇرك
تىللىق ئەدەبىيات ئاتالغۇلىر
نىڭ قىسقىچە لۇغىتى » ،
ئۇيغۇر ئەدەبىياتى » ، « سوۋ
ئۇيغۇر ئەدەبىياتى » ، « تۇرك
شېئىرىيەت ئاساسلىرى »
تارلىق 20 پارچىگە يېقى
كىتابنى تۇزگەن ۋە يازغان
« بابۇرنامە » ، « مىزانۇل ئ
زان » نىڭ پارچىلىرىنى ھ
موللا بىلال بىن موللا يۇس
نىڭ ئەسىرلىرىنى رۇس
ئۇزبېك تىلىدا نە
قىلدۇرۇپ ، سوۋېت ئىتتى
قىدا « نازىمى » تەتقى
قىزغىنلىقىنى قوزغىغان

11. سىر ساقلاش ئەخلاقى

بىر يارامليق گۈھەرنى يوشۇردى دىل ،
لېكىن ئۇنى مىخ بىلەن بەنت ئەيلىدى تىل .

« كەلىلە ۋە دىمنە » دىن

سىر دېگىنىمىز مەخپىيەتلىك دېگەنلىكتۇر. ئۇنداقتا « مەخپىيەتلىك دېگەن نېمە؟ ئالاھىدىلىكى نېمىدە؟ » (ب. گىراسىمئەن) .

كىشىلىك ھاياتتا ھەرقانداق ئادەمنىڭ مەخپىيىتى، باشقىلارغا بىلدۈرۈشنى خالىمايدىغان سىرى بولىدۇ. كىشىلەرنىڭ بۇنداق سىر ـ مەخپىيەتنى بىلىشكە قىزىقىش ۋە ئۇنى بىلگەندىن كېيىن ئۇنى ساقلىيالماسلىق « ھالال » لىق ئەمەس، شۇڭا سىر ساقلاش ئەخلاقىغا رىئايە قىلىش.

سىز ئەخلاقلىق ئادەم بولسىڭىز، باشقىلارنىڭ مەخپىيەتلىكىنى بىلىشكە قىزىقماڭ، چۈنكى باشقىلارنىڭ مەخپىيەتلىكىنى بىلىۋالغاندىن كېيىن سىز باشقىلارنى ئۆزىڭىزگە قەرزدار قىلىپ قويىسىز. بۇ سىز ئۈچۈن بىر يۈك بولۇپ قالىدۇ. بۇ خۇددى سىز باشقىلارنىڭ بىرەر يېتەرسىزلىكىنى، ئەيىب ـ نۇقسانىنى كۆرۈپ قالسىڭىز، ئۇ سىزگە ياخشى كۆزدە قارىمىغىنىدەك ئىش. بۇ ھەقتە بالتاسار گىراسىئەن: « نۇرغۇن كىشىلەر باشقىلارنىڭ مەخپىيەتلىكىنى بىلىۋالغانلىقى ئۈچۈن ياخشى ئاقىۋەتكە قالغان ئەمەس » دەپ

ئابدۇراخمان مۇھىتى

(1910 ـــ 1957)

1932 ـ يىلى قوزغالغان مەخسۇت مۇھىتى، مەھمۇت مۇھىتى باشچىلىقىدىكى تۇر. پان دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ ۋە ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابىنىڭ ئاكتىپ قاتناشقۇچىسى ئابدۇراخمان مۇھىتى تۇر. پاندا تۇغۇلغان.

ئۇ ھاياتىدا « ئاستانە ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى » ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ خەلقچىل ياشلار تەشكىلاتى قاتارلىق مۇھىم ئورۇنلاردا ئىشلەپ، شۇ چاغلاردىكى ۋەزىيەت ئۈچۈن تۈرتكىلىك رول ئويناغان. خەلقىمىز بۇ ئوغلانىنى مەڭگۈ ئەسلەيدۇ.

بىزنى ئاگاھلاندۇرغان.

باشقىلارنىڭ سىرىنى ساقلاڭ. سىرداش دوستىڭىز سىزنى ئۆز بىلىپ سىزگە ئىشەنسە، ئۆزىنىڭ سىرىنى سىزگە ئېيتسا، سىز « ئاغزى بوش » لۇق قىلىپ ئۇنى ساقلىيالمىسىڭىز، بۇ ئادەمگەرچىلىك ئەمەس. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: « ئىككى كىشىنىڭ بىللە ئولتۇرۇپ قىلىشقان سۆھبىتىدىكى گەپلىرى ئامانەتتۇر، سۆھبەت قىلغان كىشىلەر ئاللانىڭ ئامانىتى بىلەن تارقايدۇ، سۆھبەتدىشىنىڭ سىرىنى پاش قىلىش ھالال بولمايدۇ » دېگەن.

دېمەك، سىز سىرنى پاش قىلىپ قويسىڭىز، بۇ ئامانەتكە خىيانەت قىلغانلىق بولىدۇ، « خىيانەتچى » نىڭ تەقدىرى تۆۋەندىكى ھېكايىدىكى چۈلۈۋۈردارنىڭ تەقدىرىدەك بولىدۇ.

ئۆتكەن زاماندا بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. بىر كۈنى ئۇ لەشكەرلىرى بىلەن شىكارغا چىقىپتۇ. ئۇ كۈنى ھەممەيلەن ئوقيا ئالغان بولۇپ، ھەركىم ئۆز ئىشىغا مەسئۇل ئىكەن.

پادىشاھ چۈلۈۋۈردارىغا:

— مەن سەن بىلەن ئات چاپتۇرىمەن، چۈنكى ئۇزۇن ۋاقىتلاردىن بېرى مەن مىنگەن ئات يۈگۈرۈكمىكىن ياكى سەن مىنگەن ئات يۈگۈرۈكمىكىن، شۇنى بىر بىلىۋالاتتى، دېگەن گەپ كۆڭلۈمدە بار ئىدى، — دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىككىسى ئاتقا مىنىشىپتۇ.

ئۇلار خېلى ئۇزاق چېپىشىپ، شىكارغا بىللە چىققانلاردىن يىراقلاشقاندىن كېيىن، پادىشاھ ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ توختىتىپتۇ، چۈلۈۋۈردارمۇ توختاپتۇ.

— مېنىڭ بۇ يەرگە چىقىشىمدىكى مەقسىتىم شۇكى، — دەپتۇ پادىشاھ چۈلۈۋۈردارغا، — مۇشۇ كۈنلەردە كۆڭلۈمگە بىر ئەندىشە پەيدا بولۇپ قالدى، خاس خادىملاردىن ھېچقايسىسىغا ئىشەنمىگەنلىكىم ئۈچۈن، مۇشۇ باھانە بىلەن بۇ سىرنى ساڭا ئېيتماقچى بولغانىدىم. لېكىن، باشقا كىشى ھەرگىز بۇ ئىشتىن خەۋەردار بولماسلىقى كېرەك.

ئىسمايىل ھاجى

(1867 ـــ 1950)

خوتەن ۋىلايىتىدە ئۆتكەن تونۇلغان شائىر ۋە ماھىر خەتتات ئىسمايىل ھاجى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنى ھازىر. قى زامان ئەدەبىياتى بىلەن باغلاپ تۇرغۇچى ئەدىبتۇر. گەرچە ئۆز ئەسەرلىرىنى تۆپلەپ توپلام قىلىپ قالدۇرغان بولسىمۇ، لېكىن كېيىنكى ۋاقىتلاردا « يىغۇپلىش » قا ئۇچراپ خېلى كۆپ قىسمى نابۇت بولغان ۋە يوقالغان. شۇنداقتىمۇ شائىرنىڭ ھازىر. غىچە ساقلانغان شېئىرلىرى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئېسىل مىراسلىرى قاتاردا سانىلىدۇ.

چۈلۈۋردار شەرتنى بەجا كەلتۈرۈپ، تەزىم قىلغاچ شۇنداق دەپتۇ:

خۇددى پىنھان بولغاندەك تەن ئىچىدە جان،
تۇتارمەن بۇ سىرنى جانىم ئىچرە پىنھان.

ئۇنىڭ سۆزىدىن پادىشاھنىڭ كۆڭلى خۇش بوپتۇ ۋە شۇنداق دەپتۇ:

— مەن ئۆز ئىنىمدىن ئەندىشە قىلىپ قالدىم. بۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ خۇيـ پەيلىدىن ماڭا قەست قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقى ئېنىق سەزدىم. ئۇ مېنى ئۆلتۈرۈشكە نىيەت قىپتۇ. مەنمۇ ئۇنىڭدىن ماڭا زەرەر يېتىشتىن بۇرۇنراق ئۇنىڭ ۋۇجۇد تېشىنى يولۇمدىن كۆتۈرۈۋېتىش ۋە پەلەك چىمەنلىكىگە ئۇنىڭ ئازار تېكىنىدىن خالاسلىق بېرىشكە ئىرادە باغلىدىم. سەن ھەمىشە مېنى ئاسراشقا ئېھتىياج قىلىشىڭ لازىم.

چۈلۈۋردار پادىشاھنى ئاسراشقا ۋە سۆزىنى يوشۇرۇشقا ۋەدىلەرنى بېرىپ قەسەم ئىچىپتۇ. لېكىن تېخى ئۆز مەنزىلىگە يېتىپ بارماي تۇرۇپ بىپەرۋالىق قىلىپ مەككارلىق ۋە خىيانەت كوچىسىغا قەدەم قويۇپتۇ. ئۇ بىر كۈنى پۇرسەت تېپىپ پادىشاھنىڭ ئىنىسىنىڭ قېشىغا بېرىپ، ئاڭلىغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى بايان قىپتۇ. ئۇنى ئاڭلىغان شاھزادە ناھايىتى كۆپ مىننەتدار بولۇپ، ئۇنىڭغا ناھايىتى نۇرغۇن نەسىي ئىلتىماتلارنى ۋەدە قىپتۇ ۋە ئۆزىنى ئوبدان مۇھاپىزەت قىپتۇ. ئەنە شۇ يوسۇندا ئازغىنا ۋاقىت ئۆتۈپ، زامانىنىڭ ئادىتى بويىچە پادىشاھنىڭ دۆلەت باھارى خازانغا ئالمىشىپتۇ ـ دە، تەخت خالىي قاپتۇ. خالايىقلار شاھزادىنى ئۇنىڭ ئورنىغا تەختكە ئولتۇرغۇزۇپتۇ.

ئۇ تەختكە چىققان كۈنىلا چۈلۈۋردارنى ئۆلتۈرۈشكە ھۆكۈم قىپتۇ، بىچارە چۈلۈۋردار ناھايىتى كۆپ زارلىنىپ شۇنداق دەپتۇ:

ئايخان ئانا

(1888 — 1942)

1933 ـ، 1934 ـ يىللىرى ئۆزى مەبلەغ چىقىرىپ غۇلجا شەھىرىدە مەكتەپ ئېچىپ تىم بالىلار ئۈچۈن « غۇلجا مەيرىيە مەكتىپى » سالغان. كېيىنچە بۇ مەكتەپ « ئايخان مەكتىپى » دەپ ئاتالغان. بۇ مەكتەپنىڭ تەسىرى ئىلى تە. ۋەسىدە ناھايىتى چوڭ بولغان. بۇ مەكتەپ ئاتمىش يىلغا يې. قىن ۋاقىتتىن بېرى ئۆزىنىڭ رولىنى ئۇنۇملۈك جارى قىلـ دۇرۇپ كەلمەكتە. ئايخان ئا. نىمۇ ئەۋلادلىرى قەلبىدە چوڭقۇر يادلانماقتا.

— مېنىڭ ئۆزلىرىگە ئىخلاس ۋە تەرەپدارلىقتىن باشقا گۇناھىم يوق ئىدى، پادىشاھىم!

— كىشىنىڭ سىرىنى پاش قىلىپ قويۇشتىنمۇ چوڭ گۇناھ بولامدۇ؟ — دەپتۇ يېڭى پادىشاھ، — ئاكام پۈتۈن دۆلەت ئەركانلىرى ئىچىدىن يالغۇز سېنى ئۆز سىرىغا مەھرەم قىلغانىدى، لېكىن سەن ئۇنى ئاسرىمىدىڭ، شۇنداق تۇرۇقلۇق يەنە ساڭا ئىشەنگىلى بولامدۇ؟

بىۋاپا دوست بىلەن بىللە بولغاندىن كۆرە، ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ كەتكەن مىڭ ھەسسە ياخشى.

بۇ ھېكايىدىن شۇنى بىلىش تەس ئەمەسكى، سىرنى پاش قىلىش ئەلمىساقتىن تارتىپ لەنەت نەپرەتلىك، « بولۇپمۇ دوستلار ئارا ئىچ سىرىنى ئاشكارىلاش دۇنياسىدىكى ئەڭ خەتەرلىك ئىشتۇر » .

ئەگەر سىرنى ئېيتىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلسا، سىر ئېيتقۇچىنىڭ ئىجازىتىنى ئېلىپ، ئۇ قوبۇل كۆرسە ئاندىن ئېيتىڭ، بۇنداق ئەھۋالدا ئامانەتكە خىيانەت قىلغان بولمايسىز ھەم بىۋاپا ئاتاققا قالمايسىز.

يەنە ئېسىڭىزدە بولسۇنكى، سىرىڭىزنى ئىلاجى بار باشقىلارغا ئېيتماڭ، ئۆزىڭىز ساقلىيالمىغان سىرىڭىزنى باشقىلارنىڭ ساقلىيالىشى ناتايىن.

ھېكايەت قىلىنىشىچە، ئىسكەندەر ئۆزىگە يېقىن كىشىلەردىن بىرىگە كۆڭلىدە يوشۇرۇپ يۈرگەن بىر سىرىنى ئېيتىپ ئۇنى ئاشكارىلىماسلىقنى قايتا ـ قايتا تەكتىلىگە. نېمەن، لېكىن ئۇ ئىسكەندەرنىڭ سىرىنى ساقلىيالماي ئىچى پۈشۈپ بىر دوستىغا ئېيتىپتۇ. دوستى بىر كىشىگە، ئۇ كىشى يەنە بىر كىشىگە ئېيتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ سىر ئەل ئارىسىغا يېيىلىپتۇ.

سىرنىڭ ئاشكارىلانغانلىقىدىن قاتتىق غەزەپلەنگەن ئىسكەندەر ئۇستازى ئارستوتېلغا :

ئوسمان ئابدۇۋايىت

(1935 ـــ 2004)

« گۈلنىسا » ، « يالغۇز قىز » قاتارلىق دراملاردا ، « ھۇرۇن » ، « مەستانىڭ خىيالى » ، « باغاق » ، « كىشىنىڭ ئىشىغا ئارىلاشمىڭ » قاتارلىق ئېپوت ، ئېپىزوتلاردا ئوخشاش بولمىغان خاراكتېردىكى كىشىلەرنىڭ رولىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئېلىپ ئاممىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا سازاۋەر بولغان ئىقتىدارلىق سەنئەتكار ئوسمان ئابدۇۋايىت ئاتۇشتا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بولۇپ، يۇمۇرستىك ئالاھىدىلىكى بىلەن سەنئەتكارلار سەپىدىن مۇناسىپ ئورۇن ئالىدۇ.

ـــ ئۇستازىم، كىشىنىڭ سىرىنى پاش قىلغانغا قانداق جازا بېرىش كېرەك؟ مەن بىر كىشىگە سىرىمنى ئېيتقانىدىم، ئۇ كىشى سىرىمنى ساقلىيالماي ئاشكارا قىلغان، مەن ئەمدى ئۇنىڭغا جازا بەرمەكچىمەن، سىز نېمە دەيسىز؟ ـــ دەپتۇ. ئارستوتېل ئىسكەندەرگە:

ـــ جازا بېرىشكە ھەققىڭ يوق. ئۆزۈڭ ئەيىبلىكسەن، سىرىڭنى ئۆزۈڭ ساقلىيالماي قېنىڭ تېشىپ كېتىپ بىرسىگە ئاشكارا قىپسەن، ئۆزۈڭ ساقلىيالمىغان سىرنى باشقا كىشى قانداق ساقلىيالسۇن؟! ـــ دەپتۇ.

سىرنى پاش قىلىش چوڭ ئەيىب بولسىمۇ، شۇ سىرنىڭ قانداقلىقىغا قاراش بەكمۇ مۇھىم. سىز ئېيتماقچى بولغان سىر خەلقنىڭ مەنپەئىتى، باشقىلارنىڭ ھاياتى، مال ـ مۈلكىنىڭ بىخەتەرلىكى ئۈچۈن بولسا، بۇ سىرنى ئاشكارىلاش ئەقىلگە مۇۋاپىق. چۈنكى، بۇنداق چاغدا سىرنى پىنھان تۇتۇش يامانغا شېرىكلىك قىلغانلىق بولىدۇ.

سىرىڭنى بايان ئەيلە، مەن سىرىڭغا ھەمدەمەن،
نازىڭنى نېرى تاشلا، مەن ئۆمرۈڭدە بەردەمەن.

« كەلىلە ۋە دىمنە » دىن

ئاكا ـ ئۇكا بايلار

ھۈسەيىنجاي 1844 ـ يىلى، باۋۇدۇنباي 1851 ـ يىلى تۇغۇلغان. ئۇلار 1909 ـ يىلى شىنجاڭدا خۇسۇسىيلار ئىگىلىكىدىكى تۇنجى زاۋۇتنى قۇرغان. ئۇچ قارار تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى، « ئايال لار قول ـ ھۈنەرۋەنچىلىك مەكتىپى » ئېچىپ، ئۇيغۇر يېڭى زامان مائارىپى تارىخىدا بۆسۈش ھاسىل قىلغان. سودىسىنى چەت ئەللەرگە قەدەر كېڭەيتىپ ئۇيغۇر سودىسىنىڭ شۆھرىتىنى ئاشۇرغان.

ئۇلار مەرىپەتپەرۋەر، خەلقپەرۋەر زاتلار بولۇپ، ھېلىغىچە خەلق ئېغىزىدا ھۆرمەت بىلەن يادلىنىپ كەلمەكتە.

12. قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق ئەخلاقى

دۇنيادىن بەخت ـ ساغادەت ئىزدىسەك، قېرىنداشلىرىڭنىڭ ددارىغا باق.

خۇسراۋ دېھلىۋى

ئاتا ـ ئانىڭىزدىن قالسىلا قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلار سىز ھۆرمەتلەشكە، خىزمەتتىدە بولۇشقا ئەڭ ئەرزىيدىغان كىشىلەردۇر. شۇڭا سىز ئۇلار بىلەن ئارىلاشقاندا، مۇئامىلە قىلغاندا، قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق ئەخلاقىغا رىئايە قىلمىغىڭىز زۆرۈر. دۇنيادا ئۇرۇق ـ تۇغقانسىز ئادەم بولمايدۇ. ئۇرۇق ـ تۇغقانسىز تۇرمۇشمۇ مەنىلىك بىلىنمەيدۇ، شۇڭا سىز بىر تۇغقان قېرىنداشلىرىڭىزنى، ئاتا ـ ئانىڭىزنىڭ تۇغقانلىرىنى ئاتا ـ ئانىڭىزغا ئوخشاش ھۆرمەتلەڭ، كىچىكلەرگە كۆيۈنۈڭ، ئاتا ـ ئانىڭىزغا قانداق مۇئامىلە قىلسىڭىز، ئۇلارغىمۇ شۇنداق مۇئامىلىدە بولۇڭ. ئۇلارنى رەنجىتىشتىن، ئۇلارنىڭ يېنىدا ئەدەپسىزلىك قىلىشتىن، كۆڭلى قالىدىغان سۆزلەرنى قىلىشتىن ساقلىنىڭ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: « ئاتا ـ ئاناڭغا، قىز بىر تۇغقىنىڭغا، ئوغۇل بىر تۇغقىنىڭغا، ئۇنىڭدىن كېيىن (دوستلۇق ۋە مۇناسىۋەتتە) ئۇنىڭدىن تۆۋەندىكىلەرگە ياخشىلىق قىل » دېگەن.

قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىڭىز كېسەل بولسا يوقلاڭ. ئۇلارنىڭ بېشىغا كۈن چۈشۈپ، قىينىچىلىققا يولۇقسا، قولىڭىزدىن كېلىشىچە ياردەم بېرىڭ. ئەگەر ئۇلار

مۇھەممەد ئېلى شائخەي

(1870 ـــ 1952)

مۇھەممەد ئېلى ھاجىم شائخەي بىزگە مەلۇم بولغان ئۇيغۇرلار ئىچىدە XIX ئەسىرىنىڭ ئاخىرىدا شائخەيدە سودا ساراي قۇرغان تۇنجى ئۇيغۇر سودىگەردۇر. ئۇنىڭ شائخەي، فۇجۇلاردا قۇرغان سودا ساريىي 100 يىلدىن بۇيان ئۇيغۇرلار چۈشىدىغان ساراي بولۇپ كەلدى. كىشىلەر ھېلىھەم ئۇنىڭ نامىنى ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىپ كەلمەكتە.

ئۇ تۈركىيە، ياپونىيە بىلەن سودا قىلغانلىقى ئۈچۈن 1950 ـ يىلى « چەت ئەل جاسۇسى » دېگەن نام بىلەن قولغا ئېلىنىپ 15 يىللىق كېسىلىپ كەتكەن ۋە ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتمەي ۋاپات بولغان.

مۇسىبەتلىك بولسا ئۇلارغا تەسەللى بېرىپ، كۆڭلىنى كۆتۈرۈشكە تىرىشىلىك. ھېيت ـ ئا-يەملەردە ئۇلارنى يوقلاپ، پەرزەنتلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ بېرىپ ئۆزئارا تونۇشتۇرۇپ، تۇغقان-لىق رىشتىسىنى چىڭىپ تۇرۇش، قېرىنداش تۇغقانلارنى يوقلىغاندا ئامال بار سوۋغا ـ سالام ئالغاچ بېرىپ، ھال ـ ئەھۋال سوراشنى ئۇنتۇماسلىق.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: « نەسەب ـ زاتىڭلارنى (ئەجداد ۋە ئەۋلادىڭلارنى) ياخشى تو-نۇۋېلىڭلار، بۇ، قېرىنداشلار بىلەن بولغان ئالاقىنىڭ ياخشى بولۇشىغا پايدىلىق. ئۆزى يېقىن تۇرغىنى بىلەن ئۆزئارا سىلە ـ رەھىم بولمىسا، ئۇنىڭ يېقىنلىقىدىن پايدا يوق. ئۆزى يىراق بولسىمۇ، بىر ـ بىرىگە سىلە رەھىم، ئادىمىگەرچىلىكى ياخشى بولسا، يىراقلىقنىڭ زىيىنى يوق » دېگەنىكەن.

قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنى يوقلاشتىمۇ ئىلمىيلىككە دىققەت قىلىڭ، يەنى بۇ-گۈنى بىرسى بارسا، ئەتىسى بىرسى بېرىپ ئۇلارنىڭ خىزمەت، تۇرمۇش، دەم ئېلىش ئىشلىرىغا تەسىر يەتكۈزمەڭ. بۇ ھەقتە بولۇپ ئۆتكەن مۇنداق بىر ئىشنى مىسال كەلتۇ-رىمىز:

چوڭ شەھەردە ئولتۇراقلىشىپ قالغان بىر ۋىلايەتنىڭ تۇغقانلىرى، تۇغقانلىرىنىڭ تۇغقانلىرى، تۇغقانلىرىنىڭ ھاۋالىسى بىلەن يىراق يېزا قىشلاقلاردىن شەھەرگە كەلگەندە، ئۇنى يوقلاپ ئۇنىڭ ئۆيىگە چۈشىدىغانلار كۆپىيىپ ئارقا ـ ئارقىدىن مېھمان بولۇشقان، نەتىجىدە ئۇ ئائىلە ئۇلارنى بېقىش ۋە كۈتۈش، قايتىش بىلىتى ئېلىش، كېسەل بولۇپ كەلسە دوختۇرخانىغا بىللە ئاپىرىپ كۆرسىتىش بىلەن بەنت بولۇپ، خىزمەت ۋە تۇرمۇش ئىشلىرىغا تەسىر يەتكەن. ماڭاشى ئايدىن ـ ئايغا يېتىشمەي تويلۇق زىبۇ زىننەتلىرىنى سېتىشقان، ھەتتا ئىشكىنى تاقاپ قېچىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان.

بۇ خىلدىكى تۇغقان يوقلاش ھەقىقەتەن كىشىنى بىزار قىلىدۇ، بۇنى تۇغقانلارنى يوقلاش دېگەندىن كۆرە تۇغقانلارغا قىلىنغان بىشەملىك دېگەن تۇزۇك. يەنە بىر تەرەپتىن،

غېنى ھارۇنكەش

(1885 ـــ 1964)

غېنى ھارۇنكەش يار-كەنتتە تۇغۇلغان. ئۇ دادىسىدىن كىچىكلا يېتىم قېلىپ، پۇل تېپىپ بېيىغاندىن كېيىن قازاقىستاندا بىر ئۇيغۇر مەكتىپى ئاچقان. ئۇزۇن ئۆتمەي غۇلجىغا كېلىپ 1919 ـ يىلى 15 مۇ يەر سېتىۋېلىپ « روشەن » نامىدىكى پەننىي مەكتەپنى سالغان. 1976 ـ يىلى بۇ مەكتەپ غۇلجا شەھەرلىك 5 ـ ـ باشلانغۇچ « روشەن » مەكتىپى ۋە 16 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ بولۇپ تەسىس قىلىندى. مەرىپەت مەشئىلىنى ئېگىز كۆتۈرگەن خەلقنىڭ ئەلۋەتە ئوغلانى غېنى ھارۇنكەش خەلقىمىز قەلبىدە مەڭگۈ يادلىنىدۇ.

تۇغقانلىقىنى باھانە قىلىپ باشقىلارنىڭ مەنپەئىتىنى قاقتى ـ سوقتى قىلغانلىقتۇر.

قەرىنداش، ئۇرۇق تۇغقانلار ئارىسىدا پىتنە ـ پاسات تارقىتىشتىن ساقلىنىڭ. ئازراق ئىشلار ئۈچۈن رەنجىپ، قەيداپ يۈرمەك، ئاداۋەت ساقلىماك. ئاداۋەتنى دەپ قەرىنداش، ئۇرۇق تۇغقانچىلىقنى ئۈزۈۋەتمەك. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: « ئادەملەرگە ياخشىلىق قىلىش ۋە قەرىنداشلار بىلەن يېقىن ئالاقىدە بولۇپ ھال ـ ئەھۋال سورىشىپ تۇرۇش ساۋابى تېز تېگىدىغان خەيرلىك ئىشلاردۇر. زۇلۇم ۋە قەرىنداشلىرىدىن ئۈزۈلۈپ كېتىش بولسا، جازاسى تېز بىلىنىدىغان يامان ئىشلاردۇر » دېگەن.

قەرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلار بىلەن مۇئامىلىدە ئوچۇق ـ يورۇق بولۇك، ئىقتىسادىي مۇئامىلە بولسا، ھېساب ـ كىتابتا ئېنىق بولۇشقا دىققەت قىلىك. ئەجدادلىرىمىزنىڭ « ھېسابلىق دوست ئايرىلماس » دېگەن ھېكمەتلىرى بار، قەرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلاردىن نەپ ئۈندۈرۈۋېلىش، ئۇلارنىڭ سايىسىدە سايراش ئويىدا بولماك. تۇغقىنىمتى، ئېغىرىمنى كۆتۈرىدۇ، دەپ ئۇلارغا ئېغىرىڭىزنى سالماك.

پەرزەنتىڭىزگە قەرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىڭىز ئارىسىدىكى چوڭلارنى ۋە ئۇلارنىڭ ئەلگە پايدىلىق ئىش ـ پائالىيەتلىرىنى تونۇشتۇرۇك. ئۇلارغا ئەجدادىغا ھۆرمەت قىلىشنى، ئۇلارنىڭ خەلقە پايدىلىق ئىش ـ پائالىيىتىگە ۋارىسلىق قىلىشنى ئۆگىتىك. دېمەك، قەرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلارغا بولغان ھۆرمەت ۋە ئوچۇق ـ يورۇق مۇئامىلە سىزنى ئەل ـ جامائەت ئىچىدە ھۆرمەتكە سازاۋەر قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئاتا ـ ئانىڭىز تىرىكلىكىدە سىزدىن مىننەتدار بولىدۇ، باقى ئالەمدە بولسا روھى سىزدىن خۇشال بولىدۇ.

سىراجىدىن زۇپەر

(1917 ـــ 1993)

تۇنجى ئۆلاد تىياتىر رەھبىرى، ئۇيغۇرلار ئىچىدىن چىققان تەسىرى چوڭ مەشھۇر سەنئەت ئەربابى سىراجىدىن زۇپەر تۇرپاندا تۇغۇلغان. ئۇ « كۆرەش قىزى »، « چىمەن گۈل »، « چىن مودەن »، « يالقۇنتاغ غەزىپى »، « كۆرەش يولى »، « غېرىب ـ سەنەم » قاتارلىق چوڭ تىپتىكى دراملارنى سەھنىلەشتۈرۈشكە رېژىسسورلۇق قىلىپ كەلگەن ئاممىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ۋە ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان.

13 . قۇدىلارنىڭ ئەخلاقى

قۇدا ـ باجىلىق مەدەنىيەتنىڭ ئىنسان خاراكتېرىنى گەۋدىلەندۈرىدىغان نازۇك ئالاقە تورى .

ئا. مۇھەممەتئىمىن

« كونىلار خۇدادىن قورقمىساڭمۇ قۇداڭدىن قورق » دېيىشىدۇ. بۇ قۇدىلىقنىڭ يۇ- مىرى ئالاق، ئەدەپ، مۇناسىۋەت قائىدىسى ۋە سەنئىتىنى تەلەپ قىلىدىغان نازۇك مۇناسىۋەت ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ (ئا. مۇھەممەتئىمىن) . شۇڭا قۇدىلار ئارا قۇدا ـ باجىلىق نازۇك مۇناسىۋەتنى ياخشى بىر تەرەپ قىلىشتا قۇدىلارنىڭ ئەخلاقى ئىنتايىن مۇھىم.

قۇدىلار ئۆزئارا ھۆرمەتلەرنى ئادەت قىلمىقى لازىم. قۇدىلىق مىجەز ـ خۇلق، تۇرمۇش ئادىتى ئوخشاشمايدىغان ئائىلىلەر « پەرزەنت قىممەتلىك تۆھپە » (ئا. مۇھەممەتئىمىن) مەۋجۇتلۇقىدا بارلىققا كەلگەن تۇغقانچىلىق بولۇپ ، ئۇ چوقۇم ئۆزئارا ھۆرمەتنى ئاساس قىلىشى كېرەك. ئىجتىمائىي ئورنىڭزنىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەنلىكى، ئىقتىسادىي ئەھۋالىڭزنىڭ ئوخشاشماسلىقى بۇ خىل ھۆرمەتكە توسالغۇ بولماسلىقى، ئۆزئارا يۇقىرى تۆۋەنلىك ئويىدا بولماسلىقىڭز كېرەك.

قۇدىلارنىڭ ئۆزئارا بىر ـ بىرىنى ھۆرمەتلەپ ئەپ ئۆتۈشىدە ئايالىلارنىڭ رولى چوڭ، يەنى « قۇدا ـ باجىلىقنىڭ نازۇك ھالقىسى ئايالىلار قولىدا » (ئا. مۇھەممەتئىمىن) قۇدىلارنىڭ ئىجىل ـ ئىناق ئۆتۈشىدە، ئائىلىنىڭ تىنچ ـ خاتىرجەم بولۇشىدا كېلىن، قېينانا ۋە ئايال

ئەھمەتشاھ قاراقاشى

(1740 ـــ 1828)

خەلقىمىزنىڭ سۆيۈپ ئوقۇشىغا مۇيەسسەر بولۇپ ، خەلق ئاغزىدىن زامانىمىزغىچە يېتىپ كەلگەن مەشھۇر « ئات قىسسىسى » ، « مېۋىلەر مۇ- نازىرىسى » قاتارلىق ھەجۋىي شېئىرلارنىڭ مۇئەللىپى ، يېتۈك ساتېرىك شائىر ، ھەج- ۋىي ئەدەبىياتنىڭ پېشۋاسى ئەھمەتشاھ قاراقاشى ناھىيىسىدە ياشاپ ئۆتكەن . گەرچە ئۇنىڭ ئەسەرلىرى بىز- گە كۆپ يېتىپ كېلەلمىگەن بولسىمۇ ، ئەما شائىرنىڭ ئەدەبىياتىمىزدىكى ئورنى مۇ- قەددەستۇر .

قۇدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ.

مەلۇمكى، ئېگىز ـ پەس گەپ ۋە تالاش ـ تارتىش بولمايدىغان ئائىلە يوق. ئادەتتە بەزى قىلىقسىز كېلىنلەر بۇنداق ئىشلارنى ئاشۇرۇپ، كۆپتۈرۈپ ئاتا ـ ئانىلىرىغا تۇشۇيدۇ. ئۇلارنى دەيدىگە سالىدۇ، ئوتتۇرىدا سوغۇقچىلىق پەيدا قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۆزئارا باردى ـ كەلدى ئازلاپ، ئۆزئارا ھۆرمەتمۇ ئاستا ـ ئاستا يوققا چىقىدۇ. يەنە بەزى ئايال قۇدىلار ئېغىزىدا « ۋاي قۇدام » دېگىنى بىلەن كۆڭلىدە پالان ـ پۈستانەي دەپ ئويلايدۇ. ئېغىزىدا كۆتۈرۈپ كۆڭلىدە ئەكسىچە ئويلايدۇ، شۇ ئارقىلىق قۇدىلار ئارىسىغا كىر سالىدۇ، شۇنىڭ بىلەن قۇدىلىق مۇناسىۋىتىگە تەسىر يەتكۈزىدۇ، بالىلىرىنىڭ ئائىلىسىنىڭ بۇزۇلۇشىغا سەۋەبچى بولىدۇ.

شۇڭا، تىلىڭىز بىلەن دىلىڭىز بىر بولۇشى، ئېغىزدا قىلغان ھۆرمىتىڭىزنى ئەمەلىيەتتە كۆرسىتىشىڭىز لازىم.

قۇدىلار ئارا ئۇقۇشماسلىق كۆرۈلۈپ تۇرىدۇ، شۇڭا قورساقنى كەڭ تۇتۇڭ. شۇنداق قىلىسىڭىز ئۇقۇشماسلىق سەۋەبىدىن يۈز بەرگەن ئىشلاردىن قۇدىڭىز خىجىل بولىدۇ ـ دە، ئارىدىكى ئاداۋەت كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ. ئەگەر قورسىقىڭىزنى كەڭ تۇتماي ئارىدىكى گەپ ـ سۆزگە ئىشىنىپ « ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ » دېگەن ئويدا بولىسىڭىز، ئارىدىكى ئاداۋەت ساقلىنىپ قېلىۋېرىدۇ ھەمدە چوڭىيىپ كېتىشى مۇمكىن.

ئەل ئارىسىدا « قۇدىلار پىچاقنىڭ بىسىدا ئولتۇرىدۇ » دېگەن سۆز بار، بۇ باشتا زىكرى قىلغىنىمىزدەك قۇدىلىق مۇناسىۋىتىنىڭ نازۇكلۇقىنى چۈشەندۈرۈپ بەرسە، يەنە بىر تەرەپتىن « سەندىن قالارمەنمۇ ؟ » نىڭ يەنە بىر خىل ئىپادىلىنىشى، شۇڭا قۇدىلار ئارا كەڭ قورساق، مەرد بولۇپ ئارىدىكى ئۇقۇشماسلىقنى توغرا بىر تەرەپ قىلىڭ، ھەرگىز تۇگۈنچەك تۇگۈۋالماڭ، بالىلىرىڭىزنىڭ بەختى ئۈچۈن ئۆپۈ قىلىشنى بىلىڭ. بۇ ھەقتە بىرسى ئېيتىپ بەرگەن مۇنداق بىر مىسالنى كۆرسىتىمىز.

ئابدۇكېرىم مەخمۇتوف
(1921 ـــ 1996)

ئاتۇش ناھىيىسىدە تۇغۇلغان. 1938 ـ يىلى ئۇرۇمچى پېداگوگىكا مەكتىپىدە ئوقۇۋاتقان چاغدا ئىنقىلابىي پائالىيەتكە قاتناشقانلىقى ئۈچۈن مىلىتارىست شېكى شەي تەرىپىدىن ئالتايغا سۈرگۈن قىلىنغان. 1944 ـ يىلى ئۆچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابىغا قاتناشقان، كېيىن جۇڭگو ئازادلىق ئارمىيىسى تەركىبىدە ھەرخىل ۋەزىپىلەرنى ئۆتەپ شەرەپ ئوردېنىغا ئېرىشكەن. 1996 ـ يىلى 75 يېشىدا ۋاپات بولغان.

مەنمۇ قۇدىلىق ئادەم. بىر قېتىم چوڭ قىزىم قىزىنى ئەگەشتۈرۈپ كېلىپ ئىككى كۈن ئولتۇردى. مەن كۆرۈشكىلى كەلگەن ئوخشايدۇ، دەپتىمەن، ئۇچىنچى كۈنىمۇ ئۆيگە قايتمىدى. مەن ئانىسىدىن قىزىمنىڭ نېمىشقا قايتمىغانلىقىنى سورىدىم. ئانىسى قىزىم بىلەن كۆيئوغلۇمنىڭ گەپ تالىشىپ قېلىپ، كۆيئوغلىمنىڭ قىزىمنى بىر تەستەك ئۇرغانلىقىنى ئېيتتى. مەن قىزىمغا تەسەللى بېرىپ كەچقۇرۇنلۇقى ئۆز ئۆيگە ئېلىپ چىقتىم. قىزىمنى ئەگەشتۈرۈپ چىققانلىقىمنى كۆرگەن كۆيئوغلۇم خىجىللىقتىن قىلغىلى قىلىق تاپالماي قالدى. مەن ئۇلارغا نەسىھەت قىلىپ قىزىمنى قالدۇرۇپ قايتىپ كەردىم. ئەسلىدە قىزىمنىڭ يامانلاپ كېرىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلىغان قۇدىلار « ئەمدى قانداقمۇ قۇدىلارنىڭ يۈزىگە قارارمىز » دەپ خىجىل بولۇشۇپ تۇرۇشقانىكەن، مېنىڭ قەمىنى ئېلىپ چىقىپ قويغانلىقىمدىن ناھايىتى خۇرسەن بولۇشۇپ بېشىدىن بىر تاغنى تكىۋەتكەندەك بولۇشتى.

شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بىزنىڭ مۇناسىۋىتىمىز تېخىمۇ ياخشى بولۇپ كەتتى، بالىلارمۇ بىزدىن خاتىرجەم بولدى. ئەگەر شۇ ۋاقىتتا ھالى چوڭلۇق قىلىپ « بالىمىزنى نېمىشقا ئۇرىدىكەن » دەپىشكەن بولساق، ئەپۇ قىلمىغان، قورسىقىمىزنى كەك تۇتمىغان بولساق، ئارىغا سوغۇقچىلىق چۈشۈپ، مۇناسىۋىتىمىزگە دەز كەتكەن بولار ئىدى.

قۇدىلار ئارا ئادەمگەرچىلىك، داستىخان سېلىش ئىشلىرىدا ئۇنداق ـ مۇنداق ئىش بولۇپ تۇرىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا « بىز ئۇنى قىلغان، قۇدام بۇنى قىلمىدى، ھۆرمىتىمىزنى قىلمىدى، قۇدىلىققا يارىمىدى » دەپ ئېگىز ـ پەس گەپ تاپماڭ.

بۇنداق قىلىسىڭىز، كېلىن بالىلارنى تەڭلىكتە قويىسىز، قۇدىلىق مۇناسىۋىتكە تەسىر يەتكۈزۈۋالىسىز، داستىخان سېلىش ئىشىدا مۇنداق بىر ئىش بولۇپ ئۆتكەن. قوشنىمىز. نىڭ قۇدىلىرىدىن بىرى ئوغلىنى ئۆيلەمەكچى بولۇپ قىز كۆرۈپتۇ. قىزمۇ ئوغۇلغا يېقىپ قاپتۇ. ئوغلىنى ئۆيلەمەكچى بولغانلار ئۇچ ـ تۆتچە مېھمان ئېلىپ قىزغا چاي ئىچۈرۈشكە

نىساخان

(1903 ـــ 1987)

ئون ياشقا كىرگەندە دا. دىمدىن ئايرىلىپ قالغان نە. ساخان ئانىسىغا ئەگىشىپ سەرگەردانلىق ھاياتىنى باش. لىمغان. ئانىسى بىلەن دۇتار، تەمبۇر چېلىپ « كاكۇك ناخشىسى » ، « يۇرىكىم چاك ـ چاك بولدى » دېگەن ناخشىلارنى خەلق ئىچىگە تار. قاتقان. ئۇ يەنە « جوزا ئۆ. سۈلى » بىلەن داڭق قازانغان. 200 يىللىق ئەنئەنگە ئىگە بولغان « مەرەمخان » داستانى ئۇنىڭ دۇتارىدا تېخىمۇ كامال. لەتكە يەتكەن. تونۇلغان غەزەل. خان، خەلق سەنئەتكارى نىسا. خان سەنئەت ئۇچۇن بىر ئۆمۈر يۇرەك قېنىنى سەرپ قىلغان.

بەرىپتۇ. داستىخان سېلىنىپ نان ـ پان، چاي ـ پايلار قۇيۇلۇپ، تاماقلار تارتىلىپ چاي ئىچۈرۈش ئاياغلىشىپ قايتىپ كەپتۇ. ئاردىدىن بىر مەزگىل ئۆتكەندە ئۇلارنىڭ تۇيۇقسىز قىلماس بولغانلىقىنى ئاڭلىدۇق، سەۋەبىنىڭ نېمىلىكىنى ئۇقساق قىز تەرەپنىڭ ياقىغان ياغلىق توقۇچى كىچىك، داستىخان سېلىشى يارىمغانمىش.

مانا قاراڭ، بۇ بىر باھانە بولۇشىمۇ مۇمكىن، لېكىن جەمئىيەتتە بۇنداق ئىشلارنىمۇ يوق دېگىلى بولمايدۇ، ئەگەر ئۇلار شۇ سەۋەبنى كۆرسەتمىگەن بولسا، ئوغلى ياقتۇرغان بىر قىزنى ئۆزىگە كېلىن قىلىۋالغان بولاتتى. بىر ئائىلىنىڭ قۇدا بولۇشقا مۇناسىپ ياكى ئەمەسلىكىنى ياقىغان ياغلىق توقۇچىنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكىگە، داستىخىنىنىڭ قانداقلىقىغا قاراش ئەمەس، شۇ ئائىلىنىڭ پەزىلىتىگە، ھالال ئىشلەپ كۈن ئۆتكۈزىدىغانلىقىغا، بالىلىرىنىڭ تەربىيە كۆرگەن، ئەخلاقلىق، شەرم ـ ھايالىق ئىكەنلىكىگە قاراپ باھا بېرىش كېرەك ئىدى، ئەپسۇس... !

توي ـ تۆكۈن، نەزىر ـ چىراغ ئىشلىرىدا ھۆرمەتسىم چوڭ بولىدۇ، دەپ، تۆرگە چىقىپ ئولتۇرماي قۇدىلىرىڭىزنىڭ ئىشلىرىغا يارەملىشىڭ، مېھمان كۈتۈڭ، قولىغا سۇ قۇيۇڭ، داستىخان سېلىڭ، تاماق توشۇڭ، قايغۇ ھەم خۇشاللىقىغا ھەمدەمدە بولۇڭ...

ئەگەر قۇدىلار بىرلىكتە بىرەر جامائەت سورۇنىغا بېرىپ قالسىڭىز، تۆر تالاشماي، تۆرنى قۇدىڭىزغا ئۆتۈنۈڭ، تۆر تالىشىپ ھايۋانىڭ يول تالاشقىنىدەك ئىشنى قىلماڭ. ھۆرمەتسىز تۆردە ئولتۇرۇش بىلەن ئەمەس، بەلكى كىشىلىك پەزىلىتىڭىز بىلەندۇر.

دەۋران ئېلىنىڭ جىسمىدە ھەم جان بولغىن،
ھەم جانلىرىغا ئۆزۈڭ دەرمان بولغىن.

ـ ئەلىشىر نەۋائى

ئابدۇۋەلى جارۇللايوف
(1910 ـــ 1998)

ئاتاقلىق خەلق ناخشىچىسى، دراما ئارتىسى ئابدۇۋەلى جارۇللايوف غۇلجا شەھىرىدە دۇنياغا كەلگەن مەشھۇر سەنئەتكاردۇر. ئۇنىڭ «غېرىب ـ سەنەم» دە غېرىب، «پەرھاد ـ شېرىن» دا پەرھات، «لەيلى ـ مەجنۇن» دا مەجنۇن، «نۇزۇگۇم» دا باقىم، «غۇنچەم» دە نۇزۇم بولۇپ ئوينىغان رولىلىرى ئەينى يىللاردا زور تەسىر قوزغىغان. ئابدۇۋەلى جارۇللايوف يەنە ئىلى خەلق ناخشىلىرىنى ئوقۇشتىكى ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبى ۋە 12 مۇقامنى لېنتىغا ئېلىشتىكى تۆھپىسى بىلەنمۇ ئەۋلادلىرى قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان.

سالام بېرىش پەرز، ئىلىك ئېلىش قەرز

ئىنسانلىقنىڭ ئالىي بەلگىسى

بىر شائىر دوستلىرىغا يازغان خېتىنىڭ بېشىدا: « يۈزلىرى پەلەك گۈمبەزدە ئۇلۇغلانمىش ئايغا ئوخشاش، ئۆزلىرى دېگىزدىكى ئەڭ قىممەت باھا دۇرغا باراۋەر دوستلارغا سالام » دەپ يېزىپ، ئىنسان قەدىر ـ قىممىتىنىڭ قانچىلىك يۈكسەك ئىكەنلىكىنى ئىپادىلىگەن. دېمەك، ھەرقانداق مېھمان ـ ساھىبخانلىق ئالاقىلىرى ئەنە شۇ سالام ۋە سالامنى ئىلىك ئېلىشتىن باشلىنىدۇ.

سالام ـــ ئىلىك تارازىسىدىكى شۇنداق بىر نېمەتكى، ئۇنى پەقەت ھۆرمەت تېشى بىلەنلا ئۆلچەش مۇمكىن. سالاملىشىش، ئەھۋال سورىشىش، كۆرۈشۈش ئىنسانغا خاس بولغان ئاجايىپ پەزىلەت، ئىنسانلىقنىڭ كۆركى، كىشىلەرنىڭ ئەسرلەر داۋامىدا يېتىلدۈرگەن ئۆزئارا ئالاقە پرىنسىپى، ئەخلاقىي قىياپەتلىرىدىكى نامىلارنى ئىپادىلەيدىغان بەلگە ھېسابلىنىدۇ.

قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈشنىڭ تارىخى قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈش ئىپتىدائىي ئۇرۇقداشلىق دەۋرىدە باشلانغانلىقىنى ئارخېئولوگلار مۇنداق تەھلىل قىلىدۇ: ئىپتىدائىي ئادەملەر بىر ـ بىرىگە دۈچ كەلگەندە: « مەن سېنى ئۆلتۈرمەكچى ئەمەسمەن، مانا قارا،

روزى تەمبۇر

(1900 ـــ 1957)

ئىلى رايونىدا تۇنجى بو-
لۇپ مۇقام نەغمىلىرىدىن پاي-
دىلىنىپ ئاھالك ئىشلەپ، خەلق
داستانلىرىنى سەھنىلەشتۈ-
رۈشكە ئاساس سالغۇچىلارنىڭ
بىرى، داڭلىق تەمبۇر ئۇستا-
زى روزى تەمبۇر ئىلىدىن
چىققان تەڭدىشى يوق مۇزە-
كانت. ئۇ 12 مۇقامنى قۇنتۇ-
زۇپ قېلىش جەھەتتىمۇ ئۆچ-
مەس تۆھپە قوشقان. ئۇ لېنە-
تىنغا بەرگەن 12 مۇقامنىڭ
ئىلى ۋارىيانتى سەنئەت خەز-
مىتىدىكى قىممەتلىك باي-
لىقتۇر.

قولۇمدا تاش يوق » دېگەننى ئىپادىلەش ئۈچۈن بىر ـ بىرىنىڭ قولىنى تۇتۇپ كۆرگەن، قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈش ئەنە شۇنىڭدىن قالغان بولۇپ، دۇنيادىكى بارلىق خەلقلە خاس ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن.

بۇنىڭدىن باشقا، تۇرلۇك خەلقلەرنىڭ ئۆزىگە خاس ئۆرپ ـ ئادىتى، ئۆزىگە خاس شائىرانىلىق ۋە ئۆزىگە خاس تارىخىي تەرەققىياتى سەۋەبىدىن سالاملىشىشنىڭ يەنە باشقىچە شەكىللىرىمۇ مەيدانغا كەلگەن. مەسىلەن، ياۋروپادىكى كۆپ سانلىق كىشىلەرنىڭ كۆرۈشۈش ۋاقتىدا باش كىيىمىنى ئېلىپ كىيىپ قويۇشنىڭ مەنىسى: مەن سىڭا دوست بولىمەن، بېشىمغا توقماق بىلەن ئۇرمايدىغانسەن، دېگەنلىكتۇر. فېئودالىزم دەۋرىدە ياۋروپا كىشىلىرىگە ۋە بەگلىكلەرگە بۆلۈنۈپ كەتكەن بولۇپ، ھەر بىرى ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل دۆلەت بولغان. بىر كىشىلىكنىڭ ئادىمى ئىككىنچى بىر كىشىلىكنىڭ ئادىمىگە يولۇققاندا، ئارقىسىدىن كېلىپ بېشىغا توقماق بىلەن بىرنى ئۇرۇپلا ئۆلتۈرۈپ ياكى ھوشسىزلاندۇرۇپ قويغان. زۆرۈرىيەت تۈپەيلى، بىر كىشىلىكنىڭ ئادىمى يەنە بىر كىشىلىككە بارماقچى بولسا، بېشىغا مېتال قالپاق كىيىپ بارغان. ھازىر بۇ، باش كىيىمىنى ئېلىش ئۆز ئادىمىڭ بولغىنىم ئۈچۈن خاتىرجەم يۇرۇۋاتىمەن، دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

ھىندىستانلىقلار كۆرۈشكەندە ئالقانلىرىنى جۈپلەپ، پېشانىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تەككۈزۈپ « نەمەشە » دەيدۇ. بۇنىڭ مەنىسى: « باش ئامان بولسا، ھەمىشە بىز بىلەن بىرگە بولالايسىز » دېگەنلىكتۇر.

ئاۋغانلار بولسا، ئوڭ قولىنى مەڭزىگە تەككۈزۈپ تەزىم بەجا كەلتۈرۈشىدۇ. بۇمۇ: « بېشىمىز ئامان بولسۇن » دېگەن ئىستەكنى بىلدۈرۈشتۇر.

تىبەتلىكلەر سالاملاشقاندا بىر ـ بىرىگە قاراپ تىللىرىنى چىقىرىپ كۈلۈمسىرىشىدۇ. چۈنكى تىبەتلىكلەردە كىشىگە قاراپ تىلىنى چىقىرىش ئۆزىگە خاس نازاكەت، ئاددىي ھەرىكەت

ئابدۇللا دامولللام

(1888 ـــ 1975)

تېۋىپ، مۇكۇما ئابدۇللا دامولللام خوتەن شەھىرىدە تۇغۇلغان. راۋۇلپىندى، كاراچى، دېھلى، بومباي قاتارلىق جايلاردا تۇرۇپ دىنىي بىلىم ئالغان. قەشقەردە ئوقۇغىنى ئۈچۈن « دامولللا »، ھىندىستاندا ئوقۇغىنى ئۈچۈن « مەۋلىۋى » دەپ ئاتالغان. ئۇ ئۆز ئۆمرىنى ئاۋۋال مۇدەررىسلىك، ئاندىن تېبابەتچىلىك بىلەن ئۆتكۈزگەن ۋە چەت تىللاردىكى تېبابەتچىلىككە ئائىت ئەسەرلەرنى تەرجىمە قىلىپ دەرس ئۆتكەن. 1975 ـ يىلى 87 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

كەتتىكى زىننەت قارالغاچقا، بۇنداق سالاملىشىش ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن.

ھۆرمەتلىك مېھمان ۋە ساھىبخان، بىلىپ قويۇڭكى، بىر ـ بىرىنى كۆرگەندە سالاملىشىپ، ھال ـ ئەھۋال سورىشىش شۇ كىشىنىڭ تەربىيە كۆرگەنلىكى، خۇلق ـ مىجەزى، ئادىمىيلىكى ۋە خەلقپەرۋەرلىكىنىڭ دەسلەپكى بېشارىتىدۇر. مەدەنىيەتلىك، ئەدەپلىك، تەربىيە كۆرگەن كىشى مېھمانغا بارغاندىلا ئەمەس، ئۆمۈمەن تونۇش ـ بىلىشلەرنى ئۇچراتقاندىمۇ سەممىي سالاملىشىشنى، ھال ـ ئەھۋال سورىشىشنى پەرز ھېسابلايدۇ، سالامنى ئىلىك ئېلىشنى بولسا قەرز ھېسابلايدۇ. ئىش پۈتكۈچە سالام ـ سەھەتنى تولۇق، قويۇق قىلىپ، مەقسىتى ھەل بولغاندىن كېيىن « ئېشىكىم كۆۋرۈكتىن ئۆتسە قۇلىقى نەزىر » دەپ تەتۈر قاراپ ئۆتۈپ كېتىدىغان كىشىلەر يۇزسىز، ئەدەپسىز كىشىلەردۇر. ئادەملەرگە سالام بېرىشنى، چوڭلارغا ھۆرمەت، كىچىكلەرگە ئىززەت قىلىشنى ئۆگەتمەيدىغان بىرمۇ ئائىلە يوق. بۇ ئەدەپ ئەسلى ۋە مەكتەپلەردىمۇ ئۆگىتىلىدۇ. دەرسخانىغا مۇئەللىم كىرىش بىلەن تەڭ ئوقۇغۇچىلار « گۇڭرىدە » ئورنىدىن تۇرۇپ قارشى ئېلىپ ئېھتىرام بىلدۈرىدۇ. ئەسكەر يېگىت كوماندىرنى كۆرگەندە چاس بېرىپ ئۆتىدۇ. بۇلار زۆرۈرىيەتنىڭ ئەمەس، بەلكى ئەدەپ ۋە ھۆرمەتنىڭ بەلگىلىرىدۇر ۋە سالاملىشىشنىڭ كەسپىكە خاس شەكىللىرىدۇر.

بىراۋغا خەت يازساق گەپنى سالامدىن باشلايمىز. كوچىغا چىققاندا ئۇچرىغان كىشىلەرگە سالام بېرىپ ئۆتىمىز. دوستلار بىلەن ئۇچرىشىپ قالساق توختاپ ئەھۋال سورىشىمىز. ئىشقا چۈشۈشتىن ئىلگىرى خىزمەتداشلار بىلەن ئۆزئارا سالاملىشىمىز ۋە سالامنى ئىلىك ئالىمىز. دېمەك، ھەر بىرىمىز ھەر كۈندە ئونلارچە ۋە يۈزلەرچە ئادەم بىلەن سالام ـ سەھەت قىلىشىپ ئۆتىمىز. سالام تۇرمۇش ئىسمىلىك كىتابنىڭ سەرلەۋھىسىدۇر. مەلۇمكى، سەرلەۋھە بىلەن تونۇشقاندىلا كىتابنىڭ قىسقىچە مەزمۇنىدىن خەۋەر تېپىش مۇمكىن.

تۇردى ھاجى

(1863 ـــ 1987)

124 يىل ئۆمۈر كۆرگەن تۇردى ھاجى لوپ ناھىيىسىدە تۇغۇلغان بولۇپ، ئۆمرىنى ئۇيغۇر تېبابىتىنىڭ يۈكسىلىشى، تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن بېغىشلىغان. ئۇ 90 يىللىق تېبابەتچىلىك ھاياتىدىن ئىگىلىگەن مول تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن، ئون نەچچە يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ « ئۇيغۇر تېبابىتىدە كۆپ قوللىنىلىدىغان مۇرەككەپ دورا نۇسخىلىرى » نامىلىق كىتابنى يېزىپ قالدۇرۇپ كەتكەن.

سالام بېرىلمەيدىغان پەيتلەر

تونۇش بولسىمۇ، ئەخلاقنى ساقلىمىغان، جامائەت تەرتىپىنى بۇزغان، بەتقىلىق، ئادىمگەرچىلىكتىن چىققان، ئەل نەزىرىدىن چۈشكەن شەخسلەرگە سالام بەرگەندىن كۆرە، سالام بەرمەيلا قويۇش، ياكى بولمىسا كۆرمەسكە سېلىش تۈزۈكتۇر. چۈنكى، بۇنداق شەخسلەر ئۆز قەدرىنى بىلمەيدۇ. ئادىمىيلىكنى ئۇنتۇغان بولىدۇ. سىزنىڭ سالىمىڭىز-نىڭمۇ قەدرىگە يەتمەيدۇ. سالىمىڭىزغا ئېتىبارسىز قارايدۇ ياكى ئىللىك ئالمايدۇ. ئەخلاقسىز، دېتسىز، تەنتەك كىشىلەرگە سالام بېرىپ ھۆرمەتلىمەك، ئۇلارنىڭ نوخلىلىرى ئۆرلەپ، قىلغان ئىشىم توغرا ئىكەن ـ دە، دەپ، كىبىر ـ تەمەننا قىلىشلىرى ۋە يەنمۇ ھەددىلىرىدىن ئېشىپ كېتىشى مۇمكىن. بۇنداقلارغا نىسبەتەن جامائەتچىلىك سالام بىلەن ئەمەس، نەپرەت بىلەن ئۆز قارىشىنى ئىپادىلىمەك دۇرۇستۇر.

تەڭتۇشلارنىڭ سۆھبىتى قىزىپ تۇرغاندا ئۇلارنىڭ سۆھبىتىگە تەسىر يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن بىر چەتتە ئەدەپ بىلەن ساقلاپ تۇرماق كېرەك. يەنە جامائەت جەم بولغان سورۇنغا كېچىكىپ كېلىپ، ھەممىنى بىسەرەمجان قىلىپ، ئورۇنلىرىدىن قوزغاپ، قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈش شەرت ئەمەس. بۇنداق پەيتتە قولنى كۆكرەككە قويۇپ: « كۆرگىنىمىز كۆڭرۈشكىنىمىز » دېيىش كۇپايىدۇر.

قول يۇيۇلۇپ بولغاندا، تاماق يەۋاتقاندا قول بېرىلسە، كىشىنىڭ كۆڭلى بىر قىسما بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. ياشتا چوڭ ئادەم ئالدىدا قول ئۇزاتمىغۇچە قول تەڭلەپ كۆرۈشۈشمۇ ئەدەپسىزلىكنىڭ جۈملىسىدىندۇر. يۇقىرىقىدىن باشقا ئەھۋاللاردا سالاملىشىشنى

روزىم سابىرى
(1901 ـــ 1991)

ئۆز ئۆمرىدە بىرمۇ مەخسۇس مەنئىەت ئورنىدا كەسپىي مەنئىەتچى بولۇپ ئىشلىمىگەن بولسىمۇ، ئەما خەلق ئىچىدە زور شۆھرەت قازانغان داڭلىق خەلق ناخشىچىسى روزىم سابىرى خەلق ئالدىدىكى مەنئىەت ھۆسكارلىرى ۋە كەسپىي چالغۇچى، ناخشىچىلارغا مەنئىەتنى خەلقتە بېغىشلاش جەھەتتە بىر ياخشى ئۈلگە تىكلەپ بەردى. ناخشىلىرىنى خەلقىمىز ئۇنىڭ ئېيتقان ناخشىلىرىنى مەڭگۈ قەلبىدە ساقلايدۇ.

زۆرۈر بىر ئادەت دەپ قاراش كېرەك.

سالاملىشىشنىڭ بۇزۇلۇش هاللىرى

ئادەملەر ئۆزئارا سالاملاشقاندا ناھايىتى نازۇك پسىخولوگىيىلىك هالەت يۈز بېرىدۇ. ئەھۋال سورۇشۇاتقانلارنىڭ ئوي ـ خىيالى، خاراكتېرى، تەربىيىلىنىش دەرىجىسى، ئىچكى ھېسسىياتى، ئاشۇ پەيتتىكى كەيپىياتى ھەمدە كۆرۈشكۈچىگە سالام بەرگەن چاغدىكى مۇئامىلە ۋە ئۇنىڭ بىلەن بولغان پەرقى « مانا مەن » دەپ بىلدۈرۈپ تۇرىدۇ. مىسال ئۈچۈن ئالايلى، كۆرۈشۈش دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى — كۆزلەرنى ئۇچراشتۇرۇش، بىر ـ بىرىگە قاراپ سەممىي قول ئېلىشىشنى كۆرسىتىدۇ. لېكىن شۇنداق كىشىلەرمۇ باركى، سىزگە ئامالسىز هالدا قول سوزۇپ، ئۆزى باشقا ياققا قارايدۇ. خەلق ئارىسىدا « چەتكە قاراپ تۇرۇپ قول بەرگەن كىشىدىن ياخشىلىق كەلمەيدۇ » دېگەن گەپ بار، بۇ ئېھتىمال توغرىدۇ. بۇنداق ئادەم باشقىلارنى سۆيمىگىنى ئۈچۈن ئاشۇ قىلىقى بىلەن « سېنى كۆرەر كۆزۈم يوق » دېگەننى ھەرىكىتى بىلەن ئىپادە قىلىدۇ.

بەزى ئادەملەر سالاملاشقاندا كىشىنىڭ قولىنى مەھكەم تۇتۇپ (سىقىپ)، قاتتىق سىلكىپ، كۆرۈشكۈچىنى بىزار قىلسا، يەنە بەزى ئادەملەر ئۇنىڭ ئەكسىچە قولىنىڭ ئۇچىنى بېرىپ، سوغۇققىنە كۆرۈشۈپ، ئۆزىنىڭ قارشى تەرەپنى مەنسىتمىگەنلىكىنى ۋە ئەدەپسىزلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. بۇنداق ئەھۋاللار سالام ـ ساھەتنىڭ بۇزۇلۇشىغا سەۋەب بولىدۇ. سالام ـ ساھەت شۇنداق مۇقەددەس نەرسىكى، ئۇنى بۇزۇش جىنايەت ئۆتكۈزگەن بىلەن تەڭدۇر. سالامنىڭ بۇزۇلۇشى يەنە تۆۋەندكى ئەھۋاللاردا يۈز بېرىشى مۇمكىن:

بېخىل سېخىينى، نادان دانانى، ئەدەپسىز ئەدەپلىكنى، مۆرىمەس خۇشچاقچاقنى،

زىكرى ئەلپەتتا

(1915 — 1986)

تالانتلىق مۇزىكانت، ئاتاقلىق مۇقامشۇناس، « رۇخسارى » مۇقامىنىڭ، « غېرىب ـ سەنەم »، « پەرھاد ـ شىرىن »، « غۇنچەم » قاتارلىق دراملاردىكى مۇھىم مۇزىكىلارنىڭ ۋە نەچچە ئونلىغان ناخشىلارنىڭ ئىجادچىسى زىكرى ئەلپەتتا مەشھۇر سەنئەتكارلىرىمىزنىڭ بىرى بولۇپ، 12 مۇقامنى تىرىلدۇ. رۇش خىزمىتىمۇ ئۇنىڭ نامى بىلەن زىچ باغلانغان. « زىكرى ئەلپەتتا » دېگەن نام مۇقام بىلەن تەڭ خەلق قەلبىدىن ئورۇن ئالغۇسى.

ئىقتىدارسىز ئىقتىدارلىقنى، گۇناھكار دىيانەت ئەھلىنى، ئەخمەق ئاقىلنى، مۇناپىق ئا-
لىيجانابنى كۆرگەندە يۈرىكى سىقىلىپ، قېنى ئايلىنىشتىن توختاپ، رەڭگى سارغىيىپ،
چىرايىدىكى تەبەسسۇم ئۆچىدۇ. بۇنداق ئادەملەرنىڭ بىر ـ بىرى بىلەن چىقىشالماسلىقى
ئېنىق. ئادەملەرنىڭ مىجەزلىرى كېلىشكەندە سالام ـ سەھەت بۇزۇلمىغان ھالدا ئەدەپ ـ
ئەخلاق ۋە دىل ـ ساخاۋىتىنىڭ ئەقىل زاكالىتىگە مۇجەسسەملىكى يورۇقلۇققا چىقىدۇ.

بالىلارنى كىچىكىدىن باشلاپ چوڭلارنى ھۆرمەت قىلىشقا ئۆگەتسەك، ئۇلار چوڭ
بولغاندا، ئەخلاق ساھىبى بولۇپ يېتىشىدۇ. بۇمۇ دەسلەپتە سالام بېرىشتىن باشلىنىدۇ.

ئارىمىزدا تەربىيە كۆرمىگەن، سالام ـ ئىلىكنى بۇزىدىغان كىشىلەر ئۇچراپ قالسا،
دەرھال تەربىيە بېرىپ ياخشى يولغا باشلاش ھەربىر ئىمانلىق كىشىنىڭ ئىنسانىي
ۋەزىپىسىدۇر. ئادەمگەرچىلىك قائىدىسىنى بۇزغان كىشىلەر بىراۋدىن ئاچچىق تەنبىھ
ئاڭلىسا خاتالىقىنى تونۇشى ۋە تۈزىتىشى لازىمدۇر. دانىشمەنلەر توغرا ئېيتىدۇ: « دورا
ئاچچىق ۋە بەتبۇي بولىدۇ، كىمىكى كۆزىنى چىڭ يۇمۇپ يۇتالسا، دەردىگە شىپا تاپىدۇ ».
توغرا تەربىيىمۇ كۆڭۈلگە قاتتىق تېگىشى مۇمكىن، لېكىن ھەزىم قىلالىغان كىشىگە
پايدىسى زۆرۈر.

ئىنسانلىقنىڭ ئاددىي بەلگىلىرى

ھەرقايسى ئەل خەلقلىرىنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتى ۋە ئەنئەنىلىرى بىر تارىخىي دەۋرده كېلىپ
چىقمىغان بولۇپ، ئۇزاق ئەسىرلەر مابەينىده مېھنەت قىلىش، تۇرمۇش كەچۈرۈش، ئۆزئارا
ۋە قوشنا خەلقلەر ئارا ئالاقىده بولۇش، تەربىيىلىنىش دەرىجىسى قاتارلىق بىر يۈرۈش ئا-
مىللار ئاساسىدا شەكىللىنىدۇ، بارلىققا كېلىدۇ ۋە راۋاجلىنىدۇ. ئۇيغۇر خەلقى بىلەن

شەرىپىدىن ئۆمەر
(2002 ـــ 1932)

« ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىدىن ئوچېرك لار »، « ئۇيغۇرلاردا كلاسسىك ئەدەبىيات » قاتارلىق ئۆلمەس كىتابلارنىڭ ۋە بىر تالاي ئېسىل ماقالىلەرنىڭ مۇئەللىپى شەرىپىدىن ئۆمەر كۆزگە كۆرۈنگەن ئەدەبىيات تەتقىقاتچىسى بولۇپ، پۈتۈن ئۆمرىنى ئەدەبىيات تەتقىقاتىغا بېغىشلاپ، مول نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن. خەلقىمىز بۇ تۆھپىكار پەرزەنتىنى مەڭگۈ ئەسلەيدۇ.

ئۆزبېك خەلقىنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتى، جۈملىدىن سالام ـ سەھەت ئادىتىدە نۇرغۇن ئوخشاشلىق شەكىللەنگەن. سالاملىشىشتىكى بۇنداق نەمۇنىلەر تۆۋەندىكى ئادەتلەردە روشەن كۆرۈلىدۇ.

قول بېرىپ كۆرۈشۈش ھەر ئىككى كۆرۈشكۈچى تەرەپ ئوڭ قولىنى بىر ـ بىرىگە ئۇزىتىپ، بارماقلىرىنى يۇمشاق قىسىپ، يەڭگىل سىلكىيدۇ. بۇنداق كۆرۈشۈش دوستلىشىش، بىرلىشىش، سىردىشىش مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. بىراۋ بىلەن يېڭى تونۇشقاندىمۇ شۇنداق سالاملىشىدۇ. بۇ، سالاملىشىشنىڭ ئەڭ ئاددىي ۋە ئومۇملاشقىنى بولۇپ، چوڭ ـ كىچىك ھەممىسى قوللىنىدىغان شەكىلدۇر. دۇنيادىكى باشقا خەلقلەر بىلەن ئۆزئارا كۆرۈشكەندىمۇ ئومۇمىي ۋە ئورتاق بولغان سالاملىشىش ئادىتىمىزدۇر.

ئىككى قوللاپ كۆرۈشۈش ھەر ئىككىلا تەرەپ ئىككى قولىنىڭ ئالقانلىرىنى بىر ـ بىرىگە جۈپلەشتۈرۈپ، بىرقانچە قېتىم يەڭگىل سىلكىپ قويىدۇ. بۇ، كۆرۈشكۈچىلەرنىڭ بىر ـ بىرىگە بەكمۇ قەدىرلىك ئىكەنلىكىنى ياكى سەمىمىي ھۆرمىتى بارلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ، قويۇق سالاملىشىشنىڭ بىزدە پەقەت ئەرلەرگە خاس شەكلىدۇر.

قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈش قېرىنداشلار، يارۇ بۇرادەرلەر ۋە بىر ـ بىرىگە بەك يېقىن شەكلى بولۇپ، بۇنىڭدا ئايال بىلەن ئەر، ئەر بىلەن ئەر، ئانا بىلەن بالا، ئاتا بىلەن بالا، بىر ـ بىرىنى مەھكەم قۇچاقلايدۇ ۋە شۇ پەيتتە ھال ـ ئەھۋال سوراش بىلەن بىرگە، بىر ـ بىرىگە ياخشى تىلەكلەرنى ئېيتىدۇ. قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈش ئەر بىلەن ئايال ئوتتۇرىسىدا مەيلى ئۇلار قانچىلىك قەدىرلىك بولغان ئەھۋالدىمۇ، ھەتتا ئەر ـ خوتۇن بولغان تەقدىردىمۇ كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا ئەملىگە ئاشۇرۇلمايدۇ، ئۇيات ھېسابلىنىدۇ.

چوڭلارنىڭ بالىلار بىلەن كۆرۈشۈشى ياشتا چوڭ كىشىلەر (ئەر ـ ئايال) مېھمان بولۇپ كەلگەن خانىدىكى بالىلار بىلەنمۇ كۆرۈشۈشى شەرت. بۇنداق بولغاندا ساھىبخانا خۇرسەن بولىدۇ. كۆرۈشكۈچى بالىلارنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈش، ئۇنى سىزلەش بىلەن بىرگە،

ئابدۇراھمان جامى

(1414 ـــ 1492)

مەشھۇر قابىل ئالىم، پەيلاسوپ، يازغۇچى مەۋلانا نۇرىدىن ئابدۇراھمان جامى ھىرات شەھىرىدە دۇنياغا كەلگەن ۋە « يۈسۈپ ـ زۇلەيخا »، « لەيلى ۋە مەجنۇن » قاتارلىق مەشھۇر ئەسەرلىرىنى يېزىپ شەرق خەلقلىرى ئاسىمىدا داڭق قازانغان. گەرچە ئۇ تاجىك بولسىمۇ ئەلىشىر نەۋائىنىڭ بىرىنچى ئۇستازى بولغان ھەم ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئىتى ئۈچۈن ئۆچمەس تۆھپە قوشقان.

« چوڭ بولۇپ قاپسىزغۇ » ، « ئوقۇشىڭىز ياخشى كېتىپ بارامدۇ؟ » ، « ساۋاقداشلىرىڭىز بىلەن چىقىشىپ قالدىڭىزمۇ؟ » دەپ سورايدۇ. يەلكىسى ياكى پېشانىسىنى سىلايدۇ.

قولنى كۆكرەككە قويۇپ سالاملىشىش بۇ، سالاملىشىشنىڭ ئەڭ مۇژاپىق شەكلى بولۇپ، ئىككىلا قولنى كىندىك ئۈستىدە قوشتۇرۇپ، باشنى سەل ئالدىغا ئەگكەن ھالدا سالاملىشىدۇ. ھال ـ ئەھۋال سورىشىدۇ. سالاملىشىشنىڭ ئۇشبۇ شەكلى تۆۋەندىكى تۆت خىل ئەھۋالدا ئەملگە ئاشىدۇ:

(1) ئالاھىدە ھۆرمەت ساھىبى بولغان مويسىپىت كىشىنى ئۇچراتقاندا ؛ (2) توي بولۇۋاتقان ئۆينىڭ ئىشكى ئالدىدا كۆپچىلىك مېھمانىنى كۈتۈۋاتقاندا ۋە كۆزىتىۋاتقاندا ؛ (3) تەزىيىگە بارغاندا ؛ (4) توي، بايرام ۋە باشقا يىغىن داستىخانىغا تەييارلىق كۆرۈ-

كارۇشاڭ ئاخۇنۇم

(1843 ـــ 1923)

« ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭى » ۋە « كۆچ ـ كۆچ » قالايمىقانچىلىقلىرىدا ئۇنتۇلۇشقا قاراپ يۈزلىنىگەن ئىلى مۇقامچىلىقىنى قايتا تىرىلدۈرگەن. ئۇز ئۆمرىدە نۇرغۇن قابىل شاگىرتلارنى يېتىشتۈرۈپ ، ئىلى مۇقامچىلىقىنىڭ ئۇزۇلۈپ قالماسلىقى ئۈچۈن پۈختا ئاساس سېلىپ بەرگەن ئالەمدىن ئۆتكەن ئۇستاز سەنئەتكار ، داڭلىق مۇقامشۇناس مۇھەممەت موللا (كارۇشاڭ) خەلق قەلبىدە چوڭقۇر ئەسلىنىدۇ.

ۋاتقاندا ، ياش يىگىتلەر كېلىپ قول قوشتۇرۇپ تۇرۇشىدۇ . بۇ ، « بۇيرۇڭ ، خىزمەت بولسا بېجىرىشكە تەييارمەن » دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ .

سۆيۈشۈپ كۆرۈشۈش ئاتا ـ ئانا بىلەن بالىلار ، ئاكا ـ ئۆكىلار ، ئاچا ـ سىڭىللار ، ئەلگە يېقىن قېرىنداش ۋە يار ـ بۇرادەرلەر ئۇزاق ۋاقىت كۆرۈشمەي ، تۇيۇقسىز ئۇچراشقاندا قۇچاقلىشىپ ، پېشانىسىگە ۋە ئىككى مەڭزىگە سۆيۈشۈپ كۆرۈشىدۇ . لېكىن بۇ ئانچە كۆپ ئۇچرىمايدۇ .

« ھە ، تىنچلىقمۇ ؟ ! ...» ، « سالامەتمۇ ؟ ! » تونۇش بىلىشلەر بىلەن يول ـ كوچىلاردا كۆزلىرى ئۇچرىشىپ قالغاندا سورىشىپ ئۆتىدىغان خىتاب . بۇنىڭدا ھەر ئىككىلا ەرەپ بېشىنى ئېگىپ ئۆتىدۇ .

« بالىلار چوڭ بولۇپ قالدىمۇ ؟ ! » تونۇشلارنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا شۇ ئۆينىڭ ئىگىسى (مەيلى ئەر ، مەيلى ئايال) بىلەن سورىشىپ ئۆتىدىغان خىتاب . **« رەھمەت ، قېنى ئۆيگە مەرھەمەت قىلسىلا ، چاي قۇيايلى » ـــ** مانا بۇ بېرىلگەن جاۋاب ، تەكلىپ خىتابى .

« ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم » (ئاتا ، تاغا ، ھەدە ، ئاپا ياكى ئىسىم شەرىپى ۋە نام شەرىپى قوشۇپ ئېيتىلىدۇ) ـــ ياشلارنىڭ چوڭلارغا بېرىدىغان سالىمى . بۇنىڭدا ئاۋۋال چوڭى قول ئۇزاتسا ، كىچىكىمۇ قول ئۇزىتىدۇ . كىچىكىنىڭ چوڭغا بىرىنچى بولۇپ قول ئۇزىتىشى مۇۋاپىق ئەمەس .

« سالامەتچىلىكمۇ ، ئۆي ئىچى تىنچلىقمۇ ، ئامان ئېسەن تۇرىدۇگلارمۇ؟ ! » ، « بالا چاقىلار تىنچلىقمۇ؟ ! » ، « كەم دىدارغۇ سىز ؟ ! » ، « كۆرۈنمەيسىزغۇ؟ ! » ئۇزۇنارا ئۇچراشقاندا بىر ـ بىرى بىلەن سورىشىپ ئېيتىلىدىغان خىتابلار . شۇ خىتابلارنىڭ ھەم ـ مىسىنى ئېيتىشمۇ ياكى بىر ـ ئىككىسىنى ئېيتىشمۇ مۇمكىن . بوۋاي ياكى مومايلار بىلەن

ئىنايەتۇللا ھەلىمى

(1922 ـــ 1994)

ئۇزۇنلۇك كۆپ قىرلىق بىلىمى بىلەن تونۇلغان تېبابەت ئاشىقى ئىنايەتۇللا ھەلىمى ئوقۇتقۇچى ، كۆپ خىل تىللارنىڭ تەرجىمانى ، لۇغەتشۇناس ، تەھرىرلىك قاتارلىق ھەر ساھەدە تەڭ يېتىلگەندىن سىرت ، 40 ـ يىللاردا شېئىرىيەت جەھەتتە كۆزگە كۆرۈنگەندى .

ئۇ 54 يىللىق خىزمەت ھاياتىدا ئاپتونوم رايونلۇق تېبابەت ئىشلىرى ئۇچۇن ناھايىتى كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ دۇنيادىن ئۆتتى .

سالاملاشقاندا ئىسمى ـ شەرىپى قوشۇلۇپ: « سالامەتلىكىڭىز ياخشىدۇ؟ » دەپ سورىلىدۇ. « رەھمەت بالام » ياكى « رەھمەت ئۆكام، سىڭلىم » دەپ جاۋاب بېرىلىدۇ.

« كېلىڭ ، كېلىڭلار » مېھماننىڭ قەدەم تەۋرىشىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئېيتىلىدىغان خىتاب. « كېلىڭ » دېگەن خىتابقا مېھماننىڭ ئىسمى ـ شەرىپى ، ئۇنۋانى ياكى قېرىنداشلىق نامى قوشۇپ ئېيتىلىشى لازىم. بۇنىڭغا « كەلدۇق! » ، « تىنچلىقمۇ سىلەر؟ » ، « سالامەتمۇ سىلەر؟ » دەپ جاۋاب قايتۇرۇلىدۇ.

« خۇش كېلىپسىلەرمۇ؟ » كەلگەن مېھمان ئولتۇرغاندىن كېيىن ساھىبخانا تەرەپتىن سىلىق تەلەپپۇزدا ئېيتىلىدىغان ئىلتىپات سۆزى. جاۋابى: « خۇش ۋاقىت بولۇڭ ».

« ئوبدان كۆرۈشتۇق » ساھىبخانا داستىخان سالغاندا ۋە داستىخاننى مېھماننىڭ ئالدىدىن ئالغاندا ئېيتىلىدىغان ئىلتىپات سۆزى. جاۋابى: « خۇش ۋاخ بولۇڭ ».

« قانداق شامال ئۈچۈرۈپ كەلدى؟ » ساھىبخانا تەرىپىدىن چاقىرىلمىغان ياكى يىراق جايدىن ئۆز ئىختىيارى بىلەن كەلگەن مېھماننى خوش كۆرگەنلىكى ئۈچۈن، « ئوبدان كېلىپسىز ، ئىنتىزار بولۇپ تۇرغانىدۇق » دېگەن مەنىدە سورىلىدۇ. جاۋابى: « سىلەرنىڭ شامال ئۈچۈرۈپ كەلدى » دېگەندىن ئىبارەت بولۇپ، مەنىسى: « سېغىنىپ، دىدار كۆرۈشەي دەپ كەلدىم » دېگەنلىك بولىدۇ.

« سوراپ سالام ئېيتتى » ، « سوريدى » ، « بىز ئۈچۈن ئەھۋال سوراپ قويۇڭ دېدى » مېھمان تەرەپتىن قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقان، يار ـ بۇرادەرلەردىن ساھىبخانىغا يوللانغان سالاملارنى يەتكۈزۈپ بېرىشتە ئېيتىلىدۇ. جاۋابى : « سالامەت بولغاي » ، « رەھمەت » دېيىلىپ، سالام قوبۇل قىلىندى، دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

« ياخشى چۈش كۆرۈڭ » مەلۇمكى، بىر جايدىن ئىككىنچى بىر جايغا كەلگەن مېھمان ئۆز ئورۇن ـ تۇشىكى ئۆزگەرتىلگىنى ئۈچۈن ئۇخلىيالماسلىقى، ئارامسىزلىنىشى،

ئىمىر مۇھەممەد

(1906 ـــ 1992)

ھاياتىنى سەرچىلىق، ئەققاشچىلىق ئىشلىرىغا بېغىشلاپ، مۇشۇ ساھەدىكى بوشلۇقنى تولدۇرۇش ئۈچۈن ئىزدىنىپ ھەم خەلقنىڭ قەدىرلىشىگە، ياخشى باھاسىغا ئېرىشكەن ئىمىر مۇھەممەد شايار ناھىيىسىدىن بولۇپ، ئۇ گۈل چەككەن، سىرلىغان جاھازىلار، نەقىش ئويغان تام ـ تورۇس، پەشتاقلار ھېلىمۇ ئۆز جۇلاسىنى يوقاتماي، ئۇنىڭ يۈكسەك دەرىجىدىكى كامالىتىنى نامايان قىلىپ تۇرماقتا.

ياماڼ چۇش كۆرۈشى، كېچىسى ئويغىنىپ، قەيەردە ياتقانلىقىنى دەرھال ئېسىگە ئالالمايى بىئارام بولۇشى مۇمكىن. مانا مۇشۇ ئەھۋاللارنى ھېسابقا ئالغان ساھىبخانا مېھمانغا ئورۇن راسلاپ بەرگەچ، ئارامسىزلانماي ياخشى ئۇخلىشى ئۈچۈن ياخشى تىلەكلىرىنى بىلدۈرۈپ ئەنە شۇنداق دەيدۇ.

« ياخشى ئۇخلاپسىزمۇ ؟ » ئۇيقۇدىن ئويغانغان مېھماندىن ساھىبخانا سورايدىغان ئىلتىماسلار. مېھمان ياخشى ئارام ئېلىپ، ئوبدان چۈشلەرنى كۆرگەن بولسىمۇ ياكى ئارامسىزلىنىپ، ياماڼ چۈشلەرنى كۆرگەن بولسىمۇ، بەربىر « ياخشى ئۇخلاپتىمەن » دەپ جاۋاب بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن مېھماننىڭ كېچىدىكى تەشۋىشلىرى ئۇنتۇلغان بولىدۇ.

« خەير »، « ئامان ـ ئېسەن بولۇڭلار »، « ئاق يول بولسۇن » مېھمان بىلەن خوشلاشقاندا، ساھىبخانا ئىزھار قىلىدىغان تىلەكلەر.

« سورىغانلارغا سالام ئېيتىڭلار »، « سېغىنىپ سالام دېدى دەڭلار »، « مەن ئۈچۈن سۆيۈپ قويۇڭلار »، « پالانچىغا (ئىسىم ـ شەرپى قوشۇپ ئېيتىلىدۇ) بىزدىن سالام دەڭ » مېھمانغا كېتىۋاتقان كىشى ئارقىلىق يىراق ـ يېقىندىكى قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقان، دوست ۋە تونۇش ـ بىلىشلەرگە سالام يوللاپ ئېيتىلىدىغان خىتاب ـ ئىلتىماسلار.

سالام مېھرى

بۇنىڭدىن باشقا يەنە كۆرۈشكەن كىشىنىڭ ئۆزى ياكى ئۆي ئىچىدىن بىرەرسى بىمار بولسا، ھالىنى سوراش، غەمكىن بولسا، كۆڭلىنى كۆتۈرۈش، ئاۋۇندۇرۇش، مۇۋاپىقىيەتكە ئېرىشسە، تەبرىكلەشكە ئوخشاش ئادەتلىرىمىز بار.

كۆرۈپ تۇرۇپتىمىزكى، يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكەن كۆرۈشۈش، سالاملىشىش، ئەھۋال سورىشىش ۋە ئىلتىماس كۆرسىتىش ئادەتلىرىدە ئادەمنىڭ ئادەمگە بولغان يۈكسەك ھۆرمىتى،

ئۆمەر ئاخۇن

(1910 ـــ 1995)

ئۇزۇنلۇق پۈتۈن ھاياتىنى مۇقامغا بېغىشلاپ مۇقام ژۇرنالىنى تەربىيىلەش ھەم 12 مۇقامنى رەتلەشكە ئالاھىدە خىزمەت كۆرسەتكەن تۇھپىكار سەنئەتكارلىرىمىزنىڭ بىرى، بۇ مۇقامشۇناس ئۆمەر ئاخۇن قەشقەردە تۇغۇلغان. ئۇزۇنلۇق سەنئەت ھاياتىدا باشتىن ـ ئاخىر تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ مۇقام ئورۇندىشى ئۇسلۇبىغا ھۆرمەت قىلغان ئاساستا مۇقام ئاھاڭلىرىنى تولۇقى بىلەن ساقلاپ كەلگەن.

ئىززىتى، ئىللىق تەبەسسۇمى، مېھرىبانلىقى، ئادەمگەرچىلىكى ۋە ئىنسانىي پەزىلەتلىرىنىڭ يالقۇنلۇق تەپتى بار. ئەدەپ ـ ئەخلاق ۋە ئېتىقادنىڭ يۈكسەكلىكىمۇ شۇلار ئارقىلىق نامايان بولىدۇ.

دېمەك، بىز ياشلارنى مېھماندوست، ئەخلاقلىق قىلىپ تەربىيىلىمەكچى بولساك، سالام ـ سەھەتنىڭ ئەھمىيىتىنىڭ زور ئىكەنلىكىنى تەكىتلەشنى ئۇنتۇماسلىقىمىز، ئۇنىڭ بۇزۇلۇشىغا يول قويماسلىقىمىز كېرەك. سالام مىسالى بىر يېقىملىق شامالغا ئوخشايدۇ. مىجەزى ياخشى ئادەمدىن چىمەنزارلىققا ئوخشاش خۇش ھىد تاراپ تۇرىدۇ. مىجەزى ئوسال ئادەمدىن كۆڭۈلنى ئاينىتقۇچى سېسىق پۇراق چىقىدۇ.

سالامنىڭ مېھرىلىكى توغرىسىدا ئېيتىلىشچە، يالماۋۇز كەمپىرگە دۇچ كەلگەن بىر يولۇچى قورققىنىدىن ھولۇقۇپ، نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي قاپتۇ ۋە شۇ قور-قۇنچ ئىچىدە: « ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم » دېگەنكەن، شۇ چاغدا ئادەمخور يالماۋۇز: « ماڭىمۇ سالام بېرىدىغانلار بار ئىكەن » دەپ ئويلاپ: « ئەگەر سالىمىڭ بولمىغان بولسا، ئىككى يالماپلا يۇتۇۋېتەتتىم! » دېگەنمىش.

بۇ ئېپسانىنىڭ مەنىسى شۇكى، سالام ھەرقانداق ئادەمنىڭ، ھەتتا يالماۋۇزنىڭمۇ دىلىنى يۇمشىتالايدىكەن. چىن دىلىدىن سەمىمىي سالام بەرگەن كىشىنىڭ كۆزلىرىدىكى مېھرىبانلىق نۇرى ۋە يۈزىدىكى تەبەسسۇم سالامنى ئىلىك ئالغۇچىنىڭ دىلىنى روشەن قىلىپ يورۇتىدۇ.

سالام بېرىش ۋە ئىلىك ئېلىش ئادىمىيلىكنىڭ ئاددىي بەلگىسى ئىكەنلىكىنى خەلق ماقالىلىرىمۇ كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. « بىر كۈن تۇز يېگەن جايغا قىرىق كۈن تاۋاپ قىل »، « بىر كۆرگەن تونۇش، ئىككى كۆرگەن تۇغقان! »، « ئادەمنىڭ يۈزى ئاپتاپتىن ئىسسىق »، « سالام بېرىش پەرز، ئىلىك ئېلىش قەرز ».

« شىنجاڭ مەدەنىيىتى » ژۇرنىلىنىڭ 1992 - يىللىق 5 - سانىدىن ئېلىندى، قۇربان توختى تەييارلىغان.

ھەسەن يۈسۈپ

(1932 ـــ 2001)

بىر ئۆمۈر تىياتىر ھەم كىنو ساھەسىدە ئىشلەپ، ئۆزىنىڭ ئاجايىپ يۈكسەك بەدىئىي تالانتى بىلەن ئالاھىدە شۆھرەت قازانغان. « تۇتقۇن قىلىنغان قاچقۇن » فىلىمىدە « چاشقان » نىڭ رولىنى مۇ-ۋەپپەقىيەتلىك ئورۇندىپ خەلق قەلبىدىن ئورۇن ئالغان. ھەرخىل ھەجۋىي ئوبرازلارنى ھەقدادىغا يەتكۈزۈپ ئالىدىغان تىياتىر ئارتىسى، كومپىدىيە پېشۋاسى ھەسەن يۈسۈپ كۆرۈرمەنلەر قەلبىدە ئۆچمەس تەسىرات قالدۇرغان مەشھۇر شەخسلىرىمىزنىڭ بىرىدۇر.

ئەسەرنى ئاممىا

ئابدۇقادىر داموللا ئىبنى ئابدۇۋارىس كاشغەرى

بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم (ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن)

ئىسلامىيەت ئالىمىنىڭ دانىشمەنلىرى، دىيانەت دۇنياسىنىڭ ئىخلاسمەنلىرىگە روشەن ۋە ئوچۇق بولسۇنكى، ھازىر ھەم كەلگۈسىنىڭ بەخت سائادىتى، شاراپىتى (شان ـ شەرىپى) ئىمان (نىيەت) ۋە ياخشى ئەمەل (ياخشى ئىش) لارنى قىلىش بىلەن مەيدانغا چىقىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس قانۇنى بولغان « قۇرئان كەرىم » نىڭ بىرقانچە يېرىدە ئىمان (نىيەت) نى ياخشى ئەمەل (ياخشى ئىش) بىلەن بىرلەشتۈرۈش ھەققىدە، يەنى نەزەرىيىنى پايدىلىق ئەمەلىيەت بىلەن بىرلەشتۈرۈش توغرىسىدا ئالاھىدە ئايەتلەر كەلتۈرۈلگەن.

ھەرقانداق بىر ئەمەل (ئىش) ياخشى نىيەت بىلەن بولمىسا، ئۇ قىلچە پايدا بەرمەيلا قالماستىن، بەلكى يامان ئاقىۋەتكە گىرىپتار قىلىدۇ. ئىمان (نىيەت) قانچە ياخشى بولغان بىلەن، ئۇ، پايدىلىق ئەمەلىيەت بىلەن بىرلەشتۈرۈلمىسە، كامالەتكە يېتەلمەيدۇ.

بۇ سىرلاردىن مۇتىۋەر پېشقەدەملىرىمىز ۋە بۇرۇنقى ئالىملىرىمىزمۇ خەۋەردار بولۇپ، پۈتۈن غەيرەت ـ شىجائىتىنى ياخشى ئىشلارنى قىلىشقا، ئۇنى باشقىلارغا بىلدۈرۈپ، ئاللا-

فۇرقەت

(1858 ـــ 1909)

فۇرقەت قوقەندە تۇغۇلغان بولسىمۇ، ئەما يەكەندە ناھايىتى ئۇنۇملۇك ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ ئالەمدىن ئۆتكەن. ئۇنىڭ تولۇق ئىسمى زاكىرجان خالمۇھەممەت فۇرقەت بولۇپ، ئۇ « تۇق » را-دىغلىق ساتىراسى، « ئىلىم خاسىيىتى » ، « سەيدىڭ قۇيابەر سەيپاد » ناملىق شېئىرلىرى بىلەن مەشھۇر. دۇر. فۇرقەت ئەسەرلىرى يالغۇز ئۇزبېك ئەدەبىياتى ئۈچۈنلا ئەمەس، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۈچۈنمۇ ناھايىتى زور تۇرتكىلىك رول ئويناغان.

نىڭ سۆزلىرىنى ئۇستۇن ئورۇنغا قويۇشقا، ئىسلام ھەقىقىتىنى تەشۋىق قىلىشقا ۋە ئىسلامىيەتنىڭ چاقىرىقلىرىنى تونۇشتۇرۇشقا سەرپ قىلىشتى.

ئەنە شۇنداق ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ كۆرسەتكەن غەيرەت شىجائەتلىرى نەتىجىسىدە مۇقەددەس ئىسلام دىنى پۈتكۈل ئالەمگە نۇر چېچىپ، ھەقنى ناھەقتىن ۋە ناھەقنى ھەقتىن ئايرىپ، ئىشىنىڭ ھەقىقىتىنى تامامى ئالەمگە ئاشكارا قىلدى.

ئىتتىپاقلىق، ئىلىم ـ مەرىپەت، ئىنساپ ۋە ئادالەت ئۆز قۇدرىتىنى كۆرسەتمەي جەبر ـ زۇلۇم، ئىختىلاپ، ئىككى يۈزلىمىلىك ۋە ئىلىمسىزلىك (جاھالەتلەر) زاۋاللىققا يۈز تۇتتى. ئىسلامنىڭ ئابرۇيى ۋە ھەيۋىتىدىن ئۇنىڭغا خىلاپ ئىش قىلغۇچىلارمۇ ھەيران لىق ھەم غەم ـ ئەندىشە ئىچىدە قالدى. بۇ بولسىمۇ « قۇرئان كەرىم » دە كۆرسىتىلگەن، پەيغەمبىرىمىز ئەينەن يەتكۈزگەن ياخشى ئەمەللەرنىڭ نەتىجىسى ھەم خاسىيىتىدىندۇر. بىز نۆۋەتتە بۇ ياخشى ئەمەللەرنىڭ يوللىرىنى بايان قىلىشنى توغرا تاپتۇق. دىنى ئىسلامنىڭ يولباشچىسى « قۇرئان كەرىم » دە كۆرسىتىلگەن ياخشى ئەمەللەر مۇنۇلار: « ئىخلاس (ھەر ئىشنى جان دىل بىلەن ئورۇنداش) ، تازىلىققا رىئايە قىلىش، ئىبادەت (ھەققە بويسۇنۇش) ، ئىتتىپاقلىق، ئۈيۈشقاقلىق، نەسىھەت (ئەلگە مەرىپەت قىلماق) ، دوستلۇق، ئىنساپ ۋە ئادالەت، كېڭىشىش، دىلنى خىيانەت ۋە ئاداۋەتتىن پاك قىلىش، سېخىيلىق، ئىسلاھ قىلىش (يېڭىلىققا يۈزلىنىش) روھى بولۇش، چىداملىق ۋە ئېغىر ـ بېسىق بولۇش، گۈزەل ئەخلاقنى پەزىلەتكە ئىگە بولۇش، ئۆزگىلارا كۆيۈنۈش ۋە ياردەم بېرىش، ياخشى بولۇش، ئىلىم ئۆگىنىش ۋە باشقىلارغا ئۆگىتىش، ئىنسانىي مۇناسىۋەتنى بىلدۈرۈش، باشقىلارغا مەنپەئەت يەتكۈزۈش، كۆيۈمچانلىق، ساداقەت، كەڭ قوللۇق، ساخاۋەت، ياخشىلىق، تەدبىرچانلىق، راستچىللىق، ھەر ئىشنى توغرا يولىورۇقتا بىنائەن قىلىش، ياخشى يولغا مېڭىش، يامان يولدىن قايتىش قاتارلىقلار ئىسلامىيەتتە بۇيرۇلغان ياخشى ئەمەللەردۇر. ئۆتكەندە يۇقىرىدا ئېيتىلغان ياخشى ئەمەللەر بارلىق ئەھلى ئىسلامغا ئۆزلىشىپ، ھەممە كىشى ئۇنى ئۆزىنىڭ ئۆلچىمى قىلغان. ئىشلار بولسا « قۇرئان كەرىم » ،

هاپىز شىرازى

(1300 ـــ 1389)

ئەسلىي ئىسمى شەمشىدىن مۇھەممەت. مەشھۇر ئىران شائىرى، پارس لېرىكىسىنىڭ يۈكسەك پەللىسىنى يارىتقان دەپ بىرىدىغان ئېتىراپ قىلىنىپ كېلىنگەن ھاپىز شىرازى 500 پارچىدىن ئارتۇق لېرىك شېئىر يېزىپ قالدۇرغان. بۇ شېئىرلار دۇنيا دىكى كۆپ خىل تىللارغا تەرجىمە قىلىنىپ دۇنيا شېئىرىيىتىنىڭ تەرەققىياتىغا بەلگىلىك تەسىر كۆرسەتكەن. ھاپىز شىرازى ئۆز ۋاقتىدا غۇربەتچىلىك دەستىدىن ئۆلۈپ كەتكەن.

« ھەدىس شەرىف » ۋە مۇنەۋۋەر پېشقەدەملەرنىڭ كۆرسەتمىسى ھەم يوليورۇقى بويىچە بولغاندى. غەلىبە ۋە يېتەكچىلىكىمۇ ئەھلى ئىسلامنىڭ مەخسۇس نېسىۋىسى بولۇپ، « ئىززەت ھۆرمەت ئاللاغا، پەيغەمبەرگە ۋە مۆئمىنلەرگە خاستۇر » دېگەن ئايەتنىڭ ھۆكمىگە مۇۋاپىق ئىگە بولغاندى.

قاچانكى ئەھلى ئىسلامنىڭ ئەخلاقى بۇزۇلۇپ، ياخشى ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىشقا نۇقسان يەتتى، ئىتتىپاقلىق يوقالدى، ھۆرۈنلۇق ۋە بىكارچىلىق، زۇلۇم ۋە خىيانەتچىلىكلەر مەيدانغا چىقتى، ئىلىم ـ مەرىپەت كېمەيدى. پۈتكۈل ئەھلى ئىسلامنىڭ شۆھرىتى يوقىلىپ، خار ـ زارلىققا يۈزلەندى.

پېشۋالىرىمىزنىڭ ئەخلاقى ۋە ئەسەرلىرى ئۇنتۇلۇپ، خۇراپاتلىق (ئىلىمگە خىلاپ بۇزۇق ئىشلار) باش كۆتۈردى. ئىززەت ـ ئابرۇيلار قولدىن كەتتى. ئىنسانلار بىلەن ياخشى مۇلاھىزە قىلىشاق، بۇنداق يامان ئاقىۋەتكە ئۆز قىلمىش ـ ئەتمىشلىرىمىز ۋە ئىسلامىيەتنىڭ يولىيورۇقلىرىغا ئەمەل قىلالمىغانلىقىمىز سەۋەبچىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن بۈگۈن بىز پەرىشانلىق، ئازاب ـ كۈلپەت، غەم ـ ئەندىشىگە گىرىپتار بولۇپ، پۈشايمان ۋە ھەسرەت ـ نادامەت چەكمەكتىمىز. دېھقانچىلىق، سودا سانائەت جەھەتلەردە باشقا مىللەتلەردىن تۆۋەن تۇرماقتىمىز. كېلىڭ، ئەي قېرىنداشلار! ئۇ دۇنيا، بۇ دۇنيالىق بۇرادەرلەر! بىزدەكى ئالىقۇۋەتلەرنىڭ ئۈمىدسىزلىك، ھۆرۈنلۇق ۋە جۇرئەتسىزلىكتىن كېلىپ چىققانلىقىنى تونۇپ يېتىپ، ناچار ئەخلاقتىن يېنىپ، دىنى ئىسلامنىڭ يولىيورۇقى بويىچە ئىش قىلايلى. ئۇلۇغ پېشۋالىرىمىز بىزگە تەلىماتلىرىنى بايان قىلىشۇن. خەلق ئاممىسىغا ياخشى ـ ياماننى چۈشەندۈرۈپ، ئەخلاقي، ئەقلي تەربىيە بەرگەندىن تاشقىرى، زامانىۋى يېڭى يوللارنى كۆرسەتسۇن. شۇنىڭ بىلەن خەلقىمىز يېتىم ـ يېسىر، غېرىب ـ غۇرۇالارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن ئۆشرە ـ زاكات، سەدىقە ـ ئېھسان ۋە ماددي يارەملىرىنى ئاجرىتىپ، قولىدىكى ئىقتىسادىنىڭ سەرپىياتىنى توغرا باشقۇرسۇن. خەلق ۋە مىللەتكە، شۇنداقلا ئەلگە خىزمەت قىلسۇن.

مانناان ئۇيغۇر

(1928 ـــ 1993)

پۈتكۈل ھاياتىدا ئۆزىنىڭ غۇرۇرىنى ساقلىغان ھالدا قىلىچە مىللەتچىلىك قىلماي ئۇيغۇر ۋە ئۆزبېكستانىنىڭ سەنئىتى ۋە مەدەنىيىتى ئۈچۈن ئالەمشۇمۇل نەتىجىلەرنى يارىتقان مەشھۇر ئۇيغۇر سەنئەتكارى، ئاكتېيور، رېژىسسور، تەرجىمان مانناان ئۇيغۇر پۈتكۈل ھاياتىنى ئەدەبىيات ـ سەنئەتكە بېغىشلىغان مەشھۇر شەخستۇر.

مانناان ئۇيغۇرنىڭ دراما ـ تىياتىر ساھەسىدىكى ئىش ـ ئىز لىرى ھەرقانداق بىر ئەلنىڭ مەدەنىيەت خادىملىرى ئۈچۈن ئەينەك. ئۇنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى مەڭگۈ نۇر چېچىپ تۇرىدۇ.

ئەر ۋە ئاياللارغا ئىلىم ئۆگىنىشنىڭ پەرزلىكىنى مۇلاھىزە قىلىپ، ئۇنىڭغا دىققەت ئېتىبارىمىزنى قوزغىشىمىز، خوتۇن ـ قىزلار ئۈچۈن مەخسۇس مەكتەپلەرنى ئېچىشىمىز لازىم. چۈنكى كىچىك بالىلار نادان ئانىسىنىڭ تەربىيىسىدىكى چاغدا يامان ئىللەت ۋە بىلىمسىزلىككە گىرىپتار بولسا، كىچىكلىكىدە ئادەتلەنگەن ئۇ ئىشتىن قۇتۇلۇش ناھايىتى جاپالىقتۇر. ئەگەر ئانىسى بىلىملىك ۋە قابىلىيەتلىك بولسا، پەرزەنتىنى ياخشى ئەخلاق بىلەن تەربىيە قىلىدۇ. بۇنداق بالىلارنىڭ چوڭ بولغاندا كامالەتكە يېتىكىمۇ ئاسان بولىدۇ. ھەدىستىمۇ « ھەر بىر پەرزەنت تۇغۇلۇشتا ئەيىبسىز. لېكىن ئۇنىڭ ياخشى ـ يامان بولۇشى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ تەربىيىسىگە باغلىق » دېگەن مەزمۇن بار. ھەممىمىز ئۆزىمىزنى تونۇيلى، كەلگۈسى ئىقبالىنى ئويلايلى.

باشقا مىللەتلەر ئىلىم ـ مەرىپەت ساھەسىدە ھاۋادا ئۇچۇپ پەرۋاز قىلماقتا، سۇ ئاستىدا بولسا خوددى قۇرۇقلۇقتا يۈرگەندەك ئەركىن ئۆزۈشمەكتە. بىز تېخى غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتماقتىمىز. ئۇيقۇ ئۆلۈمنىڭ بۇرادىرى ۋە مۇقەددىمىسىدۇر. بۇ ھالەتتە دائىم ئۇخلىماق يوقىلىش ۋە ئۆلۈم يولىدۇر! ھېلىمۇ ۋاقىت ۋە پۇرسەت بار. جانابىي ئاللانىڭ رەھمەت ۋە ئىنايەت خەزىنىسىنىڭ ئىشكى دائىم ئوچۇقتۇر. دۇنيادا ئۈمىدسىزلىك بىلەن ياشاش توغرا ئەمەس. ئىنسان كىچىكلىكىدىن تارتىپ ئىلىم ئۆگىنىشى ۋە كەسىپ (ھۈنەر) بىلەن شۇغۇللىنىشى كېرەككى، ھەر قانداق ئىشنى ئۆزلۈكىدىن مەيدانغا چىقىرىشنى ئاللا ئادەت قىلمىغاندۇر. بەلكى ھەربىر ئىش تىرىشچانلىق ۋە ئىجتىھات بىلەن بەرپا قىلىدۇ. ھەممە ئىشقا تىرىشچانلىق ۋە پىداكارلىق كۆرسىتىش ئاللانىڭ يولىورۇقىدۇر. « ئىنساننىڭ تىرىشچانلىقىغا لايىق نەتىجە باردۇر » دېگەن ئايەت بۇنىڭغا گۇۋاھ ئىسپاتتۇر.

سالام، ياخشى يولغا ماڭغان كىشىلەرگە!

« شىنجاڭ مەدەنىيىتى » ژۇرنىلىنىڭ 2000 ـ يىللىق 1 ـ سانىدىن قىسقارتىپ ئېلىندى، ئۆمەرجان ئوسمان شىپاھىي نەشرگە تەييارلىغان.

پاشا خوجا

(1893 ـــ 1962)

تونۇلغان خەتتات پاشا خوجا غۇلجىدا تۇغۇلغان بولۇپ، كىچىكىدىن ھۈنەرنى بەزىشقا ئالاھىدە ھېرىسمەن بولۇپ، ئۇيغۇر ھۈسنىخەت ئۇسخىسىنىڭ ھەممىدە دېگۈدەك خەت يازالايدىغان بولۇپ يېتىشكەن. ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە، رۇسچە خەت ئۇسخىلىرىنىمۇ بىمالال يېزىش قابىلىيىتىنى يېتىلدۈرگەن. باشقىلارنىڭ كۆپلىگەن بايازلىرىنى ئۆزى يېزىپ شىرازلاپ بەرگەن. ئۇ يەنە ئىلى خەلق ناخشىلىرىنىڭ ماھىر ئورۇندىغۇچىسى بولۇپ، ئىلى ناخشا ـ مۇقاملىرىنى خېلى پۈختا ئىگىلەش بىلەن بىرگە ساز چېلىشتىمۇ كامالەتكە يەتكەن.

ئىبراھىمجان نۇر

(1930 ـــ 1993)

بىرىنچى دەرىجىلىك ئۇستۇل ئىجادىيەتچىسى، رېژىسسور، بەدىئىي يېتەكچى، ئاتاقلىق سەنئەتكار، « ئالتۇن باشاقلار »، « قويچى قىز »، « بايرام مەشرەپى »، « گۈلمچى قىز »، « تەڭرىتاغ شادلىقى » قاتارلىق ئۇستۇللارنىڭ ۋە « غېرىب ـ سەنەم »، « مۇھەممەت ھەققىدە پاراڭ » قاتارلىق فىلىملەردىكى ئۇستۇللارنىڭ ئىجادچىسى ئىبراھىمجان نۇر ئۇرۇمچىدە تۇغۇلغان بولۇپ، پۈتۈن ئۆمرىنى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سەنئىتى ئىشلىرىغا بېغىشلىغان.

ئاپىۋقادىر دامۇللام ئۇ گۇتلىرى ①

تەڭرىنىڭ ئىنسانغا كۆپتۇر تارتۇقى،
ئەقىل ۋە ئەدەپتىن يوقتۇر ئارتۇقى.
ئەقىل ۋە ئەدەپ ھەر ياشىنىڭ جەمالى،
ئۇنىڭسىز بولماس ھاياتنىڭ كەمالى.
پەزىلەت كۆپ ئىبرۇر بۇ ئالەم ئارا،
ئىلىمدۇر ھەممىدىن ئەلىيۇل ئەلا.
ئىلىمدۇر بىباھا، قازىما پۈتمەس كان،
ئىلىمدىن باشقىسى كىمگە ئەسقاتقان؟
ئىلىملا نىجاتلىق بېرەر مەڭگۈلۈك،
بىلىملىك ھاياتتۇر، جاھىللار ئۆلۈك.
ئى ياش بىل جاھىللىق نومۇستۇر بىشەك،
نادانلىق زۇلمىغا رازىدۇر ئېشەك.

① مۇھەممەتتۇرسۇن سىدىق نەشرگە تەييارلىغان.

● ئىنساننىڭ قەدىر ـ قىممىتى مەيلى ئۇ ئىنسان ياخشى ئەملىنى ئاز قىلسۇن ياكى كۆپ قىلسۇن ، گۈزەل ئەملىيىتىگە باغلىق!

● زامانىنىڭ ھاتەملىرى سانلىدىغان ئەرلەر موھتاجلارنىڭ ھاجىتىنى راۋا قىلغان، دەردمەنلەرنىڭ دەردىگە يەتكەن، بىناۋالەرنىڭ كۆڭلىنى ئالغان، ھەق سۆزنى ئېيتقان كىشىلەرنى ھمايە قىلالىغان ئەرلەردۇر.

● ئالىملار ئۆز ئىلمىنى ئەتراپقا رىياسىز تارقاتسا، ئۇلارنىڭ ھەر بىر لەۋزىدىن قەندۇ شېكەر تامسا، ئالەم نۇرغا تولۇپ زامانىنىڭ قاراڭغۇسىمۇ يورۇيتتى.

● ئەقىل ئىگىسى بولساڭ قۇرۇق دېمەي بۇ سۆزگە قۇلاق سال: غەيرەت ئەھلى دائىم قانائەتچان بولسا نېمىدېگەن ياخشى؟ بىر مەسەل بارکى، كىشىدىن تەمە قىلماق گويا ئۆكۈزدىن سۈت، مۈزدىن ئوت تەمە قىلغان بىلەن باراۋەردۇر. خۇدا، بىزنى قانائەتلىك قىلغىن.

● ئەگەر ئادەم ئۆزىنىڭ مەخپىيەتلىكىنى ئۆزى ئاشكارىلاپ بولۇپ، ئۇنى « يېيىۋەتتى » دەپ باشقىلارنى ئەيىبلىسە، ئۇ ئەخمەقتۇر. چۈنكى، ئۆزىنىڭ مەخپىيەتلىكىنى ئۆز قەلبى سىغدۇرالمىسا، باشقىلارنىڭ قەلبى قانداقمۇ سىغدۇرالسۇن! ؟

● ئىلىم تەلەپ قىلماق خاھ ئەر كىشى، خاھ ئايال كىشىگە پەرھىزدۇر. ئىلىم بۇ دۇنيا ۋە ئاخىرەتتىكى سائادەتكە سەۋەنچىدۇر.

ئويلا، ئەي جىسمىنىڭ چاكىرى ئىنسان،
نەپ كۈتمە جىسمىڭدىن زىيان بار پىنھان.
بەخش ئەت جېنىڭغا پەزىلەتتىن كۈچ،
جىسىم، ياق، جاندىدۇر ھاياتتىن نىشان!

ئابدۇرېھىم ھەببۇللا
(1932 ـــ 1996)

مىللەتشۇناسلىق ۋە ئېتنوگرافىيە ساھەسىدە سەمەرىلىك ئىلمىي ئەمگەكلىرى بىلەن جامائەچىلىككە تونۇلغان ئىجتىمائاتلىق تەتقىقاتچى ئابدۇرېھىم ھەببۇللا كورلا شەھىرىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىن « ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك مەنبەسى ئۇستىدە يېڭى ئىزدىنىش»، « لوپنۇر ۋە لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى توغرىسىدا » ، « ئۇيغۇر ئېتنوگرافىيىسى » قاتارلىقلار دىققەتكە سازاۋەردۇر . ئۇنىڭ « ئۇيغۇر ئېتنوگرافىيىسى » ناملىق كىتابى ھەرخىل مۇكاپاتلارغا ۋە ياخشى ئۇنۇمگە ئېرىشكەن.

● توغرا سۆزگە ئىشىنىپ، خاتا سۆزگە ئىشەنچسىزلىك ئىشەنچسىزنى پۈتۈنلەي يوقاتقان مىللەت ئەھۋالىنىڭ ياخشىلىنىشىدىن ئۈمىد كۈتۈش قىيىن.

● گەرچە لاياقەتسىز يەر بولسىمۇ ياخشىلىق تېرىغىن، ياخشىلىق قەيەرگىلا تېرىلسۇن زايە كەتمەيدۇ. ياخشى ئىشقا گەرچە ئۇزۇن زامان بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ ھوسۇلىنى پەقەت تېرىغان كىشىلا كۆرىدۇ.

● كىتاب ئوقۇغان كىشى تەپەككۇرنى ھەمراھ قىلماي، كىتابنىڭ شەرھى ـ ئىزاھىغىلا ئېسىلىۋالسا، گويا باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىغا ئايلىنىپ قالىدۇ.

● كىشىلەرنى ھۆرمەت قىل، سەن باشقىلارغا ھۆرمەت قىلساڭلا، ئاندىن باشقىلاردىن ھۆرمەت كۆرەلەيسەن.

چىرايىنىڭ ھۆسنىگە تولمىقى بىلەن،
يىگىتنىڭ پەزىلەت شەرتى تولامدۇ؟
تۆمۈرنىڭ پارقىراق بولمىقى بىلەن،
يەمەندىن چىققانغا دەلىل بولامدۇ؟

● كېچەيۇ كۈندۈز مېھنەت بىلەن بولۇپ ئۆز ئابرۇيىنى ساقلىسا، مۇنداق كىشى ئەلدىن ئازار كۆرمەيدۇ. ھېچ زامان خار بولمايدۇ.

● پەسەندىلەرگە ھەرگىزمۇ مېھرىبانلىق كۆرسەتمە، ئۇنى ھەددىدىن ئاشۇرۇپ قويىسەن. قوپاللىق قىل، ئىتائەت قىلىپ باش ئەگكەن ھالدا ئالدىڭغا كېلىدۇ. شۇبھىسىزكى، تۆمۈرنى پەقەت ئوتلا يۇمشىتىدۇ. ئەمما ئۇنىڭغا پۈتۈن دېگىز سۇيىنى قۇيساڭمۇ يۇمشىمايدۇ.

● ئەگەر سەن سۇيۇقنى ئەخلەت چۈشكەن دەپ ئىچمىسەڭ، ئۇسسۇز قالىسەن. قانداق كىشىنىڭ سۇيىنىڭ ھەممىسى ساپ بولغان؟ يەنە قانداق كىشىنىڭ ھەممە ئىشى دۇرۇس

ياسىن دامۇللا
(1932 — 1992)

جامائەت ئەربابى، ژۇرنالىست، ئەدەبىي تەرجىمان، ئەل سۆيەر شائىر ياسىن دامۇللا ھاجىم مىسىرى شايار ناھىيىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەرقايسى گېزىت ـ ژۇرناللاردا 100 پارچىدىن ئارتۇق ئەسەر ئېلان قىلدۇرغان. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى كۆپ خىل بولۇپ، شېئىر ھەم دىنىي ۋە پەننىي ماقالىلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەپسۇسكى، ئۇ « ھىدايەت يولى » ناملىق توپلىمىنى يورۇقلۇققا چىقىرالماي تۇرۇپلا ۋاپات بولغان.

دەپ قارالغان ؟ ! كىشىنىڭ ئەيىبلىرىنىڭ سانالغانلىقى ئاشۇ كىشىنىڭ پەزىلەتلىك ئىكەنلىكىنىڭ يېتەرلىك ئىسپاتىدۇر .

ھەرقانداق كىيىمگە تېپىلسىمۇ ئەم،

يوق ھەرگىز ئەخمەقنى ساقايتار مەلھەم.

● نەپس شۇنداق بالادۇركى، ئەگەر ئەقىل ئۇنىڭغا شاھلىق قىلالمىسا، ئادەمنى ئىتتىنمۇ پەسلەشتۇرۋېتىدۇ. خۇدا، نەپس بالاسىدىن ساقلىغايسەن!

● بارلىق نەرسىلەرنىڭ تەمىنى قايتا ـ قايتا تېتىپ كۆردۈم. لېكىن، مەن تېتىغان نەرسىلەر ئىچىدە گادايلىقتىنمۇ تەمى ئاچچىق نەرسە يوق ئىكەن. مېنى قايغۇغا سالغان نەرسىلەر ئىچىدە دۈشمەننىڭ شادلىقىدىن باشقىسىنى تاپالمىدىم.

● ئالىم شاگىرتلىرىغا ئىلىم ئۆگەتكەندە غەرەزدىن خالىي بولۇپ، ئۇلارغا ھەقىقىي كۆڭۈل قارىتسا، زامان ئەھلى نەزىرى تار موللىلاردىن قۇتۇلىدۇ.

● ئىلىم ـ مەرىپەتنىڭ قەدىر ـ قىممىتى بولمىغان جايدا مەرىپەت ئەھلىنىڭ شۆھرىتى يوقىلىپ، خارۇ زارلىققا يۈزلىنىدۇ.

● غەپلەتتە دائىم ئۇخلىماق يوقىلىش ۋە ئۆلۈم يولىدۇر.

● كىشىلەرنىڭ ياخشى خىسلەتلىرىنى ھەجۋي قىلىدىغان كىشى پەزىلەت ئىگىلىرىنىڭ يۈرىكىنى ھەجۋي بىلەن يارا قىلىدىغانلاردۇر. بۇنداقلارنىڭ ھەجۋىگە تۇكۇرمەك كېرەك.

● ياخشىلىققا يات، مال ـ دۇنياغا مايىل بولۇپ، ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى كۆزىگە سۈرتۈپ ئۆتكەن غېنىلەر ياخشى يولغا مېڭىشتىن باش تارتقان جىنايەتكارلاردۇر. ئۆز مېلىدىن ئۆشرە ـ زاكات ئايرىمىغان بايلار خىيانەتكارلاردۇر. بۇنداقلارنىڭ قولىدىكى مال ئامانەتدارنىڭ قولىدا ساقلىنىۋاتقان بىر ئەمانەتتۇر. ئۇلار ئۆلگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ۋارىسلىرى ئۇنى ئىسراپ قىلىپ قويىدۇ.

ئىلاخۇن تىلىۋالدى

(1866 ـــ 1970)

بىر ئەسىردىن بېرى تۇي ـ تۇكۇن، مەشرەپ ـ ئولتۇرۇشلاردا ئېيتىلىپ، خەلقىمىزنىڭ يۇرەك تارىنى تىترىتىپ كېلىۋاتقان « خانلىيلۇن » قاتارلىق ناخشىلارنىڭ ۋە تېكىست قوشاقلىرىنىڭ ئىجادچىسى، ئىلىدا ئۆتكەن ئاتاقلىق ناخشىچى، چالغۇچى ۋە خەلقپەرۋەر قوشاقچى ئىلاخۇن تىلىۋالدى (لەقمى كۆككۆز) تەتۇر زامان قىسمەتلىرىدىن ناخشا ـ قوشاق بىلەن ئۆتۈپ خەلقىمىز قەلبىدە چوڭقۇر ئورۇن قالدۇرغان.

لىدىكى مالغا ئوخشاش ئۆزىگە ئەسقاتمايدۇ ئۇلار ئۆلىدۇ، مېلى قالىدۇ.

● ئەي ئوغلۇم، جانلىقلارنىڭ ھەممىسىگە رەھىم قىلغىن. ئۇلارغا كۆيۈنۈش ۋە شەپقەت كۆزۈڭ بىلەن باق. ئۇلارنىڭ چوڭلىرىنى ھۆرمەتلە، كىچىكلىرىگە رەھىم قىل. ھەربىر ئىشتا ھەممىنى پەيدا قىلغۇچىنىڭ ھەققىگە رىئايە قىل.

ئول ئەدەپ ئىلمىگە بەك بولما ھېرىس،

ھەسەلنى كۆپ يېسە تېتىيدۇ ئەمەن.

بولۇپ خار ئەخلاقلىق، پەزىلەتلىكلەر،

جاھىللار ئامەتتىن تولۇق بەھرىمەن.

● دۇنيادا نىيەت ـ ئىقبالى دۇرۇس، كۈچ ـ قۇۋۋىتىمۇ يېتەرلىك نۇرغۇن ئادەملەر ئۆتكەن. ئەمما ئۇلار دائىم ئارزۇلىرىغا يېتەلمىگەن. يەنە نۇرغۇن زەئىپ، ئاجىز كىشىلەرمۇ ئۆتكەن، بۇلار ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىگە قېنىپ، مۇرادى دېگۈدەك ھاسىل بولۇپ ئۆتكەن.

● سۆز زىننەتتۇر، سۈكۈت بولسا خاتىرجەملىكتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن كۆپ سۆزلىمە. مەن سۈكۈت قىلغىنىمغا بىر قېتىممۇ پۇشايمان يېمىدىم. ئەمما، سۆزلىگىنىمگە كۆپ قېتىم پۇشايمان يېدىم.

● ھازىر ۋە كەلگۈسىنىڭ بەخت ـ سائادىتى ۋە شاراپەتلىرى ياخشى نىيەت ۋە ياخشى ئەللەر بىلەن ھاسىل بولىدۇ.

● بىلىڭلارکى، بۇ زامان غەپلەت ۋە بىپەرۋالىقنىڭ زامانىسى ئەمەس، ئويغىنىش ۋە سەزگۈرلۈك زامانىسىدۇر. جاھىللىق ۋە نادانلىق دەۋرى ئەمەس، ئىلىم ـ مەرىپەت دەۋرىدۇر. سۈسلۇق ۋە بىكارچىلىق ۋاقتى ئەمەس، تىرىشىش ۋە غەيرەت ـ ئىجتىھات ۋاقتىدۇر.

● گۈل شۇنچە باراقسان ھەم خۇش پۇراق ئېچىلغان بولسىمۇ، ئاخىر توزۇپ

ھەيدەر سايرانى

(1886 ـــ 1943)

تەرەققىيپەرۋەر زات ھەيدەر سايرانى شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان مەدەنىيىتى، مائارىپ ۋە ئىنقىلاب تارىخىدا چوڭقۇر ئىز قالدۇرغان شەخسلەرنىڭ بىرىدۇر. ئۇ چەت ئەلگە ئوقۇغۇچى چىقىرىش ئۈچۈن ھۆكۈمەتكە تەكلىپ بەرگەن تەكلىپى رەت قىلىنغاندىن كېيىن، ئۆزى بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلارنى ئىنگلىز تىلى ئۆگىنىشكە تەشكىللىگەن. 1934 ـ يىلى ئۇرۇمچىدە ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغاندا، ئۇيۇشما تەركىبىدىكى نەشرىيات باشلىقى بولغان. 57 يېشىدا جاللات جادۇسىغا بېسىلىپ قۇربان بولغان.

چېچىلىشتىن خالي قالمىدى. ئادەمنىڭ ئۆمرى شۇ گۈلنىڭ ئېچىلىشىدىن توزۇغانچە
لىك ۋاقىتتۇر، مۇشۇنچىلىك ۋاقىتنى غەنىيمەت بىلمەي، كۆڭۈللەرنى ئورۇنسىز رەشك ـ
ھەسەت زەردابلىرى بىلەن ئۆپرىتىشتىن بىزگە نېمە پايدا بار؟

● ئىلىم بىلەن نىجات تاپ، مەڭگۈ ياشنايسەن.

● ئىنسانلارنىڭ ياخشىسى كىشىلەر ئۈستىدىكى ئېغىرچىلىقنى ئىرغىتىپ تاشلاپ، مەنپەئەت يەتكۈزگەن كىشىدۇر. ئەگەر قادىر بولالىساڭ، كىشىلەر ئارىسىدا ياخشى ئىشلاردىن باشقىنى قىلما. بارلىق يامان ئىشلاردىن يىراق بول.

● ھەركىمنىڭ يامان ئاقىۋىتكە قېلىشىغا ئۆزىنىڭ پېئىل ـ ئېتىبارى سەۋەبچىدۇر.

● ئىتتىپاق بۆلۈنمەسلىكتۇر، ئىلگىرىلەش چېكىنمەسلىكتۇر.

● سوئال: ئىنسانىنىڭ بەخت ـ سائادىتى ۋە ئۇلۇغلۇقى نېمە بىلەن بولىدۇ؟

جاۋاب: ھەقىقەت ۋە راستچىللىققا ئەگىشىپ، ئەمەل قىلماق بىلەن بولىدۇ.

● كىشىلەرنىڭ قولىدىكى نەرسىلەرنى تەلەپ قىلغۇچى بولما، دوستلار سەن بىلەن ئۆچرىشىپ قېلىشتىن قورقىدۇ. شۇبھىسىزكى، خارلىق دېگەن كىشىلەردىن بىر نەرسە سوراشتۇر. گەرچە سېنىڭ سورىغىنىڭ « يول نەدە؟ » دېگەن سوئال بولسىمۇ.

● تەبىئەت دۇنياسىنىڭ پۈتمەس ـ تۈگىمەس بايلىقلىرى ھېممەتلىك ئىنسانلارنىڭ مېھنەتچان قوللىرى ئارقىلىق دۇنيانىڭ گۈزەللىكى ئۈچۈن سەرپ قىلىنغان. شۇڭا، بىزنىڭ قىلىۋاتقان ۋە قىلماقچى بولغان ئىشلىرىمىزمۇ دۇنيانىڭ تەرەققىياتى ۋە گۈزەللىكى ئۈچۈن بولۇشى كېرەك.

● ئەي، ئالىي مەرتىۋە ئىگىلىرى، ئالىيلىق بىلەن مەغرۇرلانماڭلار. كالا بىلەن چۆرگىلىدىغان بۇ دۇنيا قانۇنىيەتسىز ئەمەس.

● ھەرقانداق بىر ئىش ياخشى نىيەت بىلەن بولمىسا، ئۇ قىلچە پايدا بەرمەيلا

گۈلەندەم ئاۋۇستەي

(1889 ـــ 1973)

ئۇيغۇر ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر يېڭى مائارىپىنىڭ ئايال مەنسۇبى ئىنژېنېرى دەپ نام ئالغان گۈلەندەم ئاۋۇستەي ئىسمى- جىسمىغا لايىق ھەقىقىي مەرىپەت باغۋېنى ئىدى. ئۇ ئۇيغۇر مائارىپى ئۈچۈن پۈتۈن ھاياتىنى بېغىشلاپ، بۇ يولدا ئۆچمەس سەھىپە يارىتقان. شۇڭا ئۇ ئۇيغۇر يېڭى مائارىپىنىڭ « سۆيۈملۈك ئانىسى » دەپ تىلغا ئېلىنىشقا ئەرزىيدۇ. ھەمدە خەلقىمىز قەلبىدە ئۇنىڭ ئوبرازى مەڭگۈ پارلاق نۇر چاچىدۇ.

قالماستىن، بەلكى ياماندىن ئاقىۋەتكە گىرىپتار قىلىدۇ.

● سوئال: مىللەتنىڭ خار ۋە زەبۇن بولۇشىغا سەۋەب نېمىدۇر؟

جاۋاب: ئىككى نەرسىدۇر:

بىرى، بىلىمسىزلىك ۋە نادانلىق.

ئىككىنچىسى، تەپرىقىچىلىق ۋە ئىختىلاپتۇر.

ھەرقانداق قوۋم ۋە مىللەتنىڭ خارلىق ۋە قۇللۇققا چۈشۈپ قېلىشىدىكى ئاساسلىق سەۋەب نادانلىق ۋە ئۆز ئارا ئىتتىپاقسىزلىقتۇر.

● شۇنداق كىشىنىڭ مىسچىلىك قەدرى بولسا، ئالتۇن بىلەن باراۋەر قويار. ئازراق بىر نەرسىنى بىلسە، ئۆزىنى ئەفلاتوننىڭ قاتارىغا قويار. تەقۋالىقتا ئۆزىنى خەلىپە مەئمۇننىڭ قاتارىغا قويار. ئەمما بۇرادەرلىرى ئۇنىڭ ئازارىدىن قان يۇتار. خۇدا، مۇنداق كىشىلەرگە ھەرگىز موھتاج قىلمىغىن.

● قەلەم ئەھلىنىڭ ئەدل ـ ئىنساپلىق بولغىنى (بۇلارنىڭ سەۋەبىدىن ھېچكىمگە ئەلەم يەتمىسە) ھەممىدىن ئەلا.

● نىيەت قانچە ياخشى بولسىمۇ، پايدىلىق ئەمەلىيەت بىلەن بىرلەشتۈرۈلمىسە، كالەتكە يېتەلمەيدۇ.

● قانائەت ئەھلى(ئەھلى قانە) ئەل ئىچىدە كىشىلەرنىڭ ئەلالىرىدىن سانىلىدۇ. ھەرقانچە ئىززەتلىك، ئېسىلزادە كىشى بولسىمۇ تەمەخور بولسا، ئىززىتى نابۇت بولىدۇ. ئەگەر « قانە » ھەرپىنى ئەكسىچە قۇراشتۇرساق « ئەنقا » بولىدۇ. ئېتى « ئەنقا » ئاتىلىدىغانلارنى زامانداشلىرىمىزدىن كىم كۆرۈپتۇ؟!... دېمەك، قانائەت ئەھلى ئەنقا كەبى يۇكسەك ئىززەت ـ ھۆرمەتكە سازاۋەردۇر.

● ئەقىل، بىلىم ۋە ئەخلاق خارلانغان جايدا، نەپس ۋە نادانلىقنىڭ ئۇستۇنلۇكىنى

سېئىتۋالدى باي

(1882 ـــ 1944)

« ياردەم » شىركىتىنىڭ قۇرغۇچىسى، مەرپەتپەرۋەر ساخاۋەتچى زات، خەلقپەرۋەر كاتتا باي ـــ سېئىتۋالدى باينى ئەينى ۋاقىتتا ئۆز شىركىتىنىڭ ساخاۋىتى ئارقىلىق تىكلىگەن يارقىن ئوبرازى، ئىنسانىيەت ئۈستىدە ھازىرغىچە خەلق ئېغىزىدا يادلىنىپ كەلمەكتە.

« ياردەم » شىركىتى قۇرغان مەكتەپلەردە ھېلىھەم ئوقۇغۇچى ئوقۇپ كەلمەكتە. « ياردەم » شىركىتى قۇرغان دوختۇرخانا، كۆۋرۈك، قەبرىلارنى كۆز تۇتۇش ئورنى ھېلىغىچە ھايات-ئۆلۈم كۆچىنى يوقاتقىنى يوق. خەلقىمىز بۇ ئەزىز پەرزەنتى سېئىتۋالدى بايىنى مەڭگۈ ئەسلەيدۇ.

ئىگەللىشى مۇقەررەر.

● بىز ئۇچۇن قىممەتلىك نەق بايلىق ھېسابلىنىدىغان ئۆمرىمىز ئەتىگەندىن كەچكىچە ئايىغى چىقمايدىغان رەشىك خۇسۇمەتلەر ئىچىدە ئېقىن سۇدەك ئۆتۈپ كەتتى. بىز بولساق، بۇنىڭدىن ئاگاھلاندۇرغۇچىلارغا پىسەنت قىلماي غەپلەت ئىچىدە ياشاۋاتىمىز.

● دۇشمىنىڭدىن بىر قېتىم ئىھتىيات قىلساڭ، دوستۇڭدىن مىڭ قېتىم ئېھتىيات قىل. كۇنلەرنىڭ بىرىدە دوستۇڭ دۇشمەنگە ئايلىنىپ قالسا، زىيان سېلىشتا دۇشمەندىن نەچچە ھەسسە ئېشىپ چۈشىدۇ.

● مېنىڭ يۇرتۇم ماڭا زۇلۇم قىلغان تەقدىردىمۇ سۆيۈملۈكتۇر. مېنىڭ خەلقىم ماڭا بېخىللىق قىلغان تەقدىردىمۇ سېخىيدۇر.

● كىشىلەردىن ئۆزۈڭنى چەتكە ئېلىپ، ھەقنىڭ يادى بىلەن ياشا، ئاندىن كىشىلەرنى خالىغىنىڭچە سىناپ كۆر. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا چايانلارنىڭمۇ بارلىقىنى بايقايسەن.

● ئەگەر كۆزۈڭ باشقىلارنىڭ ئەيىبىنى كۆرسەتسە، سەن ئۇ كۆزۈڭگە « باشقىلارنىڭمۇ كۆزى بار » دېگىن. ئەگەر ئەقىل ئىگىسى بولساڭ، باشقىلارنى ئەيىبلىمەيتتىڭ. ئەگەر ئۆزۈڭدىكى ئەيىبنى كۆرەلىسەڭ، بۇ ئەيىبىڭ بىلەن جىم بولاتتىڭ.

● مۇھەببەت ۋاپادارلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس، مۇھەببەت ئەھلىگە گۈزەل ئەخلاقلىق، ئېسىل تەبىئەتلىك كىشىلەردىن باشقىسى كېرەك ئەمەس.

● ھەربىر ئىش تىرىشچانلىق ۋە ئېجتىھات بىلەن بەرپا بولىدۇ.

● كۆڭلىدە باشقىلارغا قارا ساناپ، ھىيلە ـ مىكىر بىلەن ياشىغان كىشى كېچە ـ كۈندۈز ئىبادەت قىلىپ، ئاجىزلارغا خەير ـ ساخاۋەت قىلىپ تۇرغان بولسىمۇ، ھەقنىڭ ئالدىغا بارغاندا ئۇنىڭ ھالىغا ۋاي!

● قوشنىلارغا پېشكەللىك يەتسە ياردەم بەرمەسلىك قوشنا ھەققىنى ئادا قىلمىغانلىقتۇر.

خەمىت ھەكىمى

(1906 ـــ 1939)

تىلشۇناس، دراماتورگ، تەرەققىيپەرۋەر خەمىت ھەكىمى تۇرپاندا تۇغۇلغان. ئۇ « ئەخمەت سەرراپ »، « ئانار-خان » (قايتا ئىشلەنگەن)، « شەرمەندىلەر »، « سۇلەت » قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرىنى يېزىپ چىققان ھەم بىر قىسىملىرىدا ئۆزى رول ئالغان. خەمىت ھەكىمى ھاياتىدا ناھايىتى كۆپ خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن بولۇپ، شىنجاڭ-نىڭ يېقىنقى زامان مەدەنىيىتىنى يۈكسەلدۈرۈشكە زور تۆھپە قوشقان. ئېپىۋس 33 يېشىدا شېكى شىمىي تۇرمىسىدە ئۆلتۈرۈلگەن.

دوست دېگەن سامانەك سەيلىدە، باغدا،
ئايرىلۇر دوست ـ دۇشمەن ئەك قىيىن چاغدا.

● بۇ ۋاقلارنىڭ تۇغۇلغان چاغدىكى يىغىسى دۇنيانىڭ ئۇنىڭغا ئۆزىدىكى ھادىسىلەرنى بىلدۈرگەنلىكىدىن بولىدۇ. ئۇنداق بولمىسا، قورساقتىن دۇنيانىڭ كەڭرى ياخشى جايىغا چىقىپمۇ يىغلىغىنىنىڭ سەۋەبى نېمە؟ بالا دۇنيانى كۆرۈپلا دۇچ كېلىدىغان ئازابلارنىڭ تەھدىتىنى ھېس قىلغاندەك يىغلاپ كېتىدۇ.

● دەۋر بىر خىل ھالەتتە تۇرمايدۇ، بەزىدە ئالدىنى قىلىدۇ. بەزىدە ئارقىسىنى قىلىدۇ. ئەگەر ئۇ سېنى سەن ياقتۇرمايدىغان ئىشلارغا ئۈچراشتۇرسىمۇ سەۋر قىل، چۈنكى دەۋر سەۋر قىلمايدۇ.

● قەلەم ئەھلىنىڭ ئاچ كۆز بولغىنى ھەممىدىن يامان. ئۇنداقلار نەپسىنىڭ خاھىشى بىلەن بىرىنى يىغلاتسا، بىرىنى كۈلدۈرىدۇ. بۇنداقلاردىن قايتا ـ قايتا ھەزەر قىلماق كېرەك.

● بىراۋنىڭ ۋەسىقىنى قىلغان شائىر شۇ كىشىنىڭ ئۆزىدە بار بولغان ھەقىقىي سۈ-پەتلىرىنى مەدھىيىلىگەن بولسا، شۇ شائىر دوستلۇققا يارايدۇ. بۇ خىلدىكى شائىرلار ھەقىقىي ئەقىل ئىگىلىرىدۇركى، ئۆزىنىڭ يازغانلىرىدا ئەيب ـ نۇقسان بار ـ يوقلۇقىغا ئالاھىدە دىققەت بېرىدۇ، ئەيب نۇقسانلىرىنى تۇگىتىشنىڭ كويىدا بولىدۇ.

● سوئال: ئىززەت ـ ئابرۇي ۋە كۈچ ـ قۇۋۋەت نېمە بىلەن بولۇر؟

جاۋاب: ئىلىم ـ مەرىپەت ئۆگىنىش ۋە ئۆز ئارا ئىتتىپاقلىق بىلەن بولىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن جانابى ھەق بەزلەرنى ئىتتىپاقلىققا ئەمر قىلغاندۇر: « ھەممىڭلار ھەقنىڭ ئارغامچىسىغا مەھكەم يېپىشىڭلار، بۆلۈنمەڭلار ».

● كىمكى ئۆزىنى خۇشال قىلىدىغان ئىشلار ئۈچۈن دۇنيانى ماختىسا، قەسەم

ئابدۇللا روزى
(1919 ـــ 1945)

ئاتاقلىق مائارىپچى، دراماتورگ، ئىنقىلابىي قۇربان ئابدۇللا روزى ئۇچتۇرپاندا تۇغۇلغان. ئۇ « تۆمۈر ئاكا ئوغلاندى »، « تەلىم ـ تەربىيە ئو-چېركلىرى » قاتارلىق درامـا، ماقالىلارنى يېزىپ زور تەسىر قوزغىغان. « ئۇگەي ئانا » درامىسى بىلەن ئاقسۇ ۋىلايەتلىنى زىلزىلىگە سالغان. لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن ھەمكارلىشىپ « ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقى » نى قۇرۇپ قورالىق جەڭگە تەييارلىق قىلغان. ئۇ-سۇسكى، ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، 26 يېشىدا قەتل قىلىنغان.

قىلىمەنكى ھېچقانچە ئۆتمەيلا ئۇنى ئەيىبلەيدۇ. ئەگەر دۇنيانىڭ قولدىن كەتكەنلىكى ئۇنىڭ ھەسرىتى بولسا، كەلگەنلىكى ئۇنىڭ غېمىنى كۆپەيتمىدۇ.

بەزىلەر بار « گەرچە گۇناھ مەندە تۇرۇپ،
قاپ كۆتۈرۈپ نەگە بارايى؟ » دېمەيدىغان.
خورجۇننىڭ ئالدىنلا كۆرۈپ لېكىن
« ئارقا كۆزدە نە بار؟ » دەپ غەم يېمەيدىغان.

● ئەمالارنى دۆت دەپ ئەيىبلىمە. بۇ مەسىلىدە دانالارنىڭ سۆكۈت قىلىشى توغرىدۇر. سەن قارىغۇلاردىن ھايا كۆتمە. چۈنكى، ئۇنىڭدىكى ھايانىڭ ئورنى خارابتۇر.

پەيتى كەلسە ياخشى مالدىن كەچسەڭ بىراق،
ئابرۇيۇڭ مەڭگۈ سەندىن كەتمەس يىراق.

● خارلىق ھاياتتىن ئۆلۈم گۈزەلرەك. چۈنكى بەزى نۇمۇسسىز ئىشلارنى ھېچقانداق كىشى ئۆچۈرەلمەيدۇ.

● ئەگەر مەن بىرەر نەرسىدىن ھەيران قالدىم دېسەم، ياشلارنىڭ قەدىر ـ قىممەتسىز ئىش ـ ھەرىكەتلىرى مېنى ھەيران قالدۇرغان بولىدۇ.

● بۇۋاقنىڭ تۇغۇلغاندا ئالقىنىنى يۇمۇۋالغانلىقى ھاياتلىقتىكى ھېرىسمەنلىكنىڭ بېشارىتىدۇر. ئۆلەر ۋاقتىدا ئالقىنىنى ئېچىپ قويغانلىقى بولسا، « ئاگاھ بولۇڭلار، مەن دۇنيادىن ھېچنەرسە ئالماي كەتتىم » دېگىنىنىڭ بېشارىتىدۇر.

باق ئوغلۇم خەلقىڭگە ئىللىق كۆز بىلەن،
ھەم كۆرسەت مېھرىڭدىن لۇتفى ئىنايەت.

كاپىتان نىزاموف
(1924 ـــ 1978)

1944 ـ يىلى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قىزغىن ئاۋاز قو- شۇپ پارتىزانلار ئەترىتىگە قاتناشقان ھەمدە ئۇرۇشلاردا ئا- جايىپ باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ تىللاردا داستان بولغۇدەك شان ـ شەرەپلەرنى قۇچۇپ، ئۇچ ۋىلايەت ئارمىيە- سى تەرىپىدىن « پىدائىي» لىق مېدالى، « باتۇرلۇق » مېدالى ۋە « ئىستىقلالىيەت » ئوردېنى ئالغان كاپىتان نىزاموف ئۇچ ۋىلايەت قەھرىمانلىرى قاتارىدا خەلقىمىز قەلبىدە ياشىنىدۇ.

كىچىككە رەھىم قىل، چوڭىغا ئىززەت،
خەلق ئەكەن ھەققىگە قىلما خىيانەت.

● ئەگەر سەن ئەقلىڭنى توغرا ئىشلىتەلىسەڭ، يانقان ئورنۇڭ كېچىدىمۇ ئەقىل نۇرى بىلەن دائىم يورۇپ تۇرىدۇ.

● بىزنى تۇغۇپ ئۆستۈرگەن، ئاق سۈت بېرىپ چوڭ قىلغان، ئوقۇتۇپ موللا قىلغان، بۈگۈنكى كۈنده بېشىدا كۆتۈرۈپ ئابرۇي قىلىۋاتقات ئەزىز يۇرتىمىزنى، ئۇلۇغ خەلقىمىزنى ھەر قاچان ئۇنتۇپ قالماسلىقىمىز لازىم.

● بىر مىللەتتە ئۇلۇغ ئىتتىپاقلىققا يېتەكلىگۈچى مەنىۋى رەھبەر بولمىسا، بۇ قوۋۇم كىشىلىرىنىڭ چېچىلغىنى چېچىلغان!

● ئەيىبلىك كىشىلەرنىڭ ئەيىبى بىلەن، پەزىلەت ئىگىلىرىنىڭ پەزىلىتىنى خەلق بىلمەيدىكەن دەپ قالما. چۈنكى، خەلق ئەڭ ئادىل نازارەت قىلغۇچى (كۆزەتكۈچى) دۇر.

● ئىنساندىكى ئەڭ يامان ئىش ئۆزىنىڭ ئەيىبىنى ئۇنتۇپ قېلىش ۋە قېرىندىشىدىكى يېپىلىپ قالغان ئەيىبلەرنى تىلغا ئېلىپ يۈرۈشتۇر. ئەگەر، ئىنسان ئەقىل ئىگىسى بولغان بولسا، ئۆزىگە قارىسا يېتەرلىك ئەيىبلىرى تۇرغان يەردە باشقىلارنى ئەيىبلىمىگەن بولاتتى.

● بېخىللىق، نامەردلىك، ھىممەتسىزلىك، ساخاۋەتسىزلىكلەر ئاللاتائالانىڭ بېخىل بايلارغا بەرگەن ئالىي جازاسىدۇر. ئۇنداقلار ئۆمۈرۋايەت پۇل ـ مالغا ھېرىس بولۇپ، شۇنىڭ كويىدا، شۇنىڭ غېمىدە، شۇنىڭ تەشۋىشلىرى ئىچىدە ئازاب چېكىپ ئۆتىدۇ.

ئاقىل شۇكى ئۆز ئەيىبىنى كۆرەر ئالدىن،
يوق ئۆزگىگە ئازار يەتمەك دەل شۇنىڭدىن.

● دۇنيادا ئىتتىپاقلىشىپ، بىر ياقىدىن باش چىقارغان ئەل كۆزلىگەن مەقسەتكە

مۇھەممەت ناپىر
(1910 ـــ 1963)

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ داڭلىق قوشاقچىسى مۇھەممەت ناپىر ئوغلى ئاتوش ناھىيىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ قوشاق توقۇشقا كىرىشكەندىن تارتىپ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە بولغان 20 نەچچە يىللىق ئىجادىي ھاياتىدا 800 كۆپلەپتەك شېئىر ـ قوشاق ، شۇنىڭدەك « تۇن ۋە تاڭ » داستانىنى يازغان. ئۇ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر قوشاقچىلىقىدا كۆزگە كۆرۈنەرلىك ئورۇن تۇتىدىغان ۋەكىلى بولۇش سۈپىتى بىلەن خەلق قەلبىدىن ئورۇن ئالغۇسى.

مۇقەررەر يېتىدۇ.

● مۇشەققەتلەردىن كېيىن ئارزۇلارغا يېتىش مۇقەررەردۇر.

● تارىخ قاراڭغۇلۇقتىن يورۇقلۇققا، بەدەۋىيەتتىن مەدەنىيەتكە، قالاقلىقتىن تەرەققىياتقا، قاباھەتتىن گۈزەللىككە قاراپ راۋاج تاپقان.

● داۋالاش قىيىن بولغان كېسەلگە سەۋر داۋا بولىدۇ.

● ئۆمرىدە مېلىغا ئاپەت تەگمىگەن، دۆلىتى زىيادە بولغان سودىگەر ئۆز مېلىدىن ۋاقتىدا ئۆشرە ـ زاكات ئايرىيالمغان، غېرىبلەرنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ تۇرالمغان، ئاچلارنى ۋاقتىدا تويغۇزالمغان، يالىڭاچلارغا تون ياپالمغانلاردۇر.

● زامان ئەھلى ھەر قاچان ئاگاھ بولمىقى لازىمكى، كىشىنىڭ تېنىدە ئەقىل بىلەن نەپس دائىم ئېلىشىش ئۈستىدىدۇر. نەپس ئادەمنى ھوزۇر ـ ھالاۋەتلەر، ئەيش ـ ئىشرەت، كەيپ ـ ساپالار قىزىپ تۇرغان غاپىللىق يولىغا تارتسا، ئەقىل ئادەمنى زامانىنىڭ ناشايان ھالاۋەتلىرىگە بېرىلمەسلىككە، ھەرقاچان غاپىللىقتىن ھوشيار تۇرماققا تارتىدۇ. كىمدە ئەقىل غالىپ بولسا، ئۆمۈر بويى پۈشايمان نادامىتىدىن خالىي ھالدا شاد ـ خۇراملىقتا ھەمراھ بولۇپ ئۆتىدۇ. نەپس غالىپ بولغان كىشى بولسا، ئاخىرغىچە تەمە خارلىقى بىلەن ئۆتىدۇ.

● ياخشىلىقنى ئادەت قىلىش ئۈچۈن ئوچۇق قول بولۇش كېرەك، ئوچۇق قول كىشى ئىززەتتىن نېرى بولالمايدۇ.

● ئەقلىڭدىن مەسلىھەت سورا، ئەقلىدىن باشقىسىنى كېرەكسىز ھېسابلا.

● خارلارنىڭ خار تۇرمۇشقا رازى بولۇشى ئۇلارنى تېخىمۇ خارلاشتۇرىدۇ.

● دۇنيادىكى بىردىنبىر ئۇلۇغ كىشى دۇنيادا باشقىلارغا تايانمايدىغان كىشىدۇر.

● دانىشمەنلەر شۇنداق كىشىلەركى، ئىنسانلارنىڭ ھەممىسى ئۇلارنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى بىلىدۇ. ئولتۇرۇشلارنىڭ تۆرى ئۇلارنىڭ تىلى بىلەن زىننەتلەنگەن بولىدۇ. كۈنلەر-

يۈسۈپجان مۇسا

(1914 ـــ 2002)

بىر ئۆمۈر دارۇزلىق بىلەن شۇغۇللانغان يۈسۈپجان قەشقەر شەھىرىدە دۇنياغا كەلگەن. كەشمىر، ئىسلامئاباد، لاھور، كاراچى... قاتارلىق شەھەرلەرگە بېرىپ دارۇزلىق قىلغان. ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ مەھەممەت تۇرسۇن، مەھەممەت ئابباس، نۇرەخمەت مەھەممەت... قاتارلىق ئون نەچچە يارىملىق شاگىرتلارنى تەربىيىلەپ قاتارغا قوشقان. ئۆز جەمەتىنىڭ تارىخىي كەچۈرمىشلىرىنى تەتقىق قىلىپ ۋە خاتىرە قالدۇرۇش جەھەتتە ئىزدىنىپ، بىزنى دارۇزلىق جەمەتىنىڭ 400 يىلدىن ئارتۇق تارىخىغا دائىر ماتېرىيالىلار بىلەن تەمىنلىگەن.

نىڭ بىرىدە مەسىلىرىنىڭ يۈزى غۇۋالىشىپ قالسا، ھەق يولىنىڭ يۈزى ئۇلار بەرگەن جاۋاب بىلەن نۇرلىنىدۇ. ئۇلار سۆكۈتتە تۇرسا، باشقىلارنىڭ سۆكۈتتە تۇرۇشىغا ئورۇن قالمايدۇ. گەپ قىلسىمۇ باشقا گەپ قىلغۇچىلار ئۈچۈن ئورۇن قالمايدۇ.

● مەن قەيەردە بولۇشۇمدىن قەتئىينەزەر كۆڭلۈم خۇشال ياشايمەن. قانداقلا بولسۇن، ئاپەت، زىيانلاردىن قورقۇپ قالمايمەن.

● مۇھەببەت ئەھلى بولمىغان كۆپ كىشىلەر مۇھەببەت دەۋاسى قىلىدۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇلار مۇھەببەتتىن بەكمۇ يىراق. مۇھەببەت دېگەن قورقۇنچاق ۋە ئەخمەقلەرگە نەدە تۇرۇپتۇ؟ سىماسى تولۇن ئايدەك مەھبۇبقا پەم ـ پاراسىتى يۇقىرى، ئۆتكۈر پىكىرلىك كىشىلەر ئاشىق بولۇپ، مۇھەببەت دەردىدە ئۆرتىنىدۇ.

● ئاي ئۆزىنىڭ سەۋرى قىلىشى بىلەنلا ئۇلۇغلۇققا، ئالىي مەنزىلگە ۋە گۈزەللىككە ئىگە تۇلۇن ئايغا ئايلانغان.

باشقىلارنىڭ ئەيىبىدىن تىلىڭنى يىغ،
بار ئۇنىڭمۇ تىلى، ساڭا قارالغان تىغ.

● سۆزنى گراماتىكا بىلەن گۈزەللەشتۇر، چۈنكى سۆز قائىدىسىدىن مەھرۇم بولغان كىشى سۆزنى بۇزىدۇ.

● سۆزلەيدىغان ئورۇننى تاپسا، چوقۇم كەڭتاشا سۆزلە. ئەگەر سۆزلەيدىغان ياخشى سۆزنى تاپسا، ئايسىماي سۆزلە. چۈنكى، كىشىلەر ئۆزىنىڭ ئىلىم ۋە قابىلىيىتىگە يارىشا ئۇ سۆزلەردىن توغرا چۈشەنچە ئالىدۇ.

● ناۋادا رازى بولسام دوستلىرىمنىڭ ئەيبىنىڭ ھەممىسىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئاز بىر قىسىم ئەيبلىرىنىمۇ كۆرمەيمەن. خۇددى نەپرەت كۆزى ئەيبىتىن باشقىنى كۆرمىگەندەك دوستلۇق كۆزى ئەيبلەرنى كۆرۈشتىن ئاجىزدۇر.

هوشۇر مۇسا

(1900 ـــ 1976)

زامانىمىزدىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سۆيۈملۈك ئوغلانى، « دۇنيا جېنىس رېكورتى » غا ئېرىشكۈچى ئادىل هوشۇرنىڭ ئاتىسى، مەشھۇر سېخىي، خەلقپەرۋەر دارۋاز هوشۇر مۇسا قەشقەر شەھىرىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ دارۋازلىق جەھەتتىكى ئوتتەك ئىشتىياقى ۋە يۇقىرى ماھارىتى بىلەن ئەل ئىچىدە ناھايىتى قىزغىن ئالقىشقا ئېرىشكەن. ئۇ 1956 ـ يىلى يېڭىسارداً ئولتۇراقلىشىپ، شىنجاڭدىكى مەشھۇر سېرىك چى، سەنئەتكارلارنى تەشكىللەپ، پۈتۈن شىنجاڭدا سەييارە ئويۇن كۆرسەتكەن ۋە كاتتا شۆھرەت قازانغان.

● ئۇ ئاشقىلارغا تەبەسسۇم قىلغان پېتى كۆرۈنۈۋىدى، پۈتۈن ئىنسانلار ئۈنىڭ گۈزەل جامالىغا ھەيرانۇ ھەس بولدى. مەن ئۇلارغا زۇلەيخانىڭ ئۆزىنى ئەيىبلىگۈچىلەرگە قارىتا ئېيتقان « سىلەر مېنى ئاشۇنداق گۈزەل ئالدىدا ئېزىقتۇرغانلىقىمنى ئەيىبلەمسىلەر » دېگەن سۆزىنى دېدىم.

● ئېرىنىڭ پەرمانىدىن چىقماي، ھەم مۇسۇلمانچىلىق، ھەم رۇزىغار خاتۇنلۇق بۇر- چىنى ئادا قىلىش بىلەن بولغان ئايالالارنى ئىنسان ئەمەس، بېھىشنىڭ ھۆرى دەپ بىلمەك كېرەك. بۇ خىلدىكى خۇتۇنلارغا ئەر بولغانلارنىڭ ئىقبالى ھەر قاچان يورۇقتۇر.

● قاچانكى، ئەھلى ئىسلامنىڭ ئەخلاقلىرى بۇزۇلسا، ياخشى ئىشلار بىلەن شۇغۇل- لىنىشقا نۇقسان يېتىدۇ، ئىتتىپاقلىق يوقىلىدۇ. ھۇرۇنلۇق، بىكارچىلىقلار، زۇلۇم ۋە خىيانەتچىلىكلەر كۆپىيىدۇ. ئىلىم ـ مەرىپەت كېمىيىپ، شان ـ شۆھرەت خارۇ زارلىققا ئالمىشىدۇ.

● قايغۇ ـ ھەسرەت يېقىنقى خۇشاللىقتىن بېشارەت بېرىدۇ.

● بەزىلەر مېنىڭ ئۇ مەھبۇبنى ياخشى كۆرگىنىمنى ئەيىبلەشتى. بۇ مالامەتلەر مېنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ئىشق ـ مۇھەببىتىمنى ھەسسىلەپ ئاشۇردى. مېنى مالامەت قىلغۇچىلار ئۇ مەھبۇبنىڭ تال ـ چۈشىقىتەك قەددى ـ قامىتىنى كۆرگەنىدە، ماڭا ئۆزرە ئېيتقۇچىلاردىن بولۇپ قالىدۇ. چۈنكى، ئۇ تەبىئىتى نازۇكلۇقتا ۋە ئەخلاقى ئېسىللىكتە زامانىنىڭ تەڭداشسىزىدۇر.

● مەن شۇنداق كىشىمەنكى، سەممىيلىك ۋە ئەدەپ ـ ئەخلاق مېنىڭ تەبىئىتىمدۇر. ئارتۇقچىلىق، ئەخلاق ۋە ھىممەتلەر مەندە باردۇر. سېخىيلىقىم كاتتىلىق شەرىپىمنىڭ دەلىلىدۇر. خىسلەتلىرىمنىڭ ئەڭ ئەقەللىيسى خەير ـ ئېھسان قىلىش ۋە سېخىيلىق قىلىشتۇر. دانالىق، ئېھتىياتچانلىق، ئىشەنچ، بىلىم ۋە ئىشتىياق، ئىلىم ـ ئېرپان ۋە ھېكمەتلەرمۇ مېنى تونۇيدۇ.

مۇسا ھەببۇللا

(1872 ـــ 1958)

قەشقەرنىڭ سەمەن دې- گەن يېرىدە دۇنياغا كەلگەن. تۆت يېشىدىن باشلاپ مەدرىسە ئەرەب، پارس، ئوردۇ تىللە- رىنى ئۆگەنگەن. ئالتە يېشە- دىن باشلاپ دار ماھارىتى بويىچە مۇنتىزىم تەربىيىلەن- گەن. 10 ياشقا كىرگەندە رەسـ- مىي دارۋاز بولۇپ يېتىلگەن.

مۇسا دارۋاز دارۋازلىقـ- تىن تاپقان كىرىمى بىلەن نامراتلارنى يۆلىگەن. كېرىيە ھېيتگاھ جامەئەسىنى بەشىنچى قېتىم كېڭەيتىپ ياساشقا 130 توپاق چارۋا ئىئانە قىلغان. ئۇ 19 يېشىدا كىرىيىگە كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان بولۇپ، كېرىيە خەلقى ھېلىغىچە ئۇنى چوڭقۇر ياد ئېتىپ كەلمەكتە.

● ھەۋەس دېگەنمۇ ئىنسانپەرۋەرلىك ۋە ۋاپادارلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس. ئۇنىڭغا پە- قەت كاتتا، ئۇلۇغ، سېخىي ئادەملەرلا لايىق كېلىدۇ.

● مەن پاك يىگىتمەن، مېنىڭ مەدھىيىلەشكە تېگىشلىك ئىپپەتلىك بولغان ياخشى ئەخلاقىم تاكى ماڭا كېپەن ھەمراھ بولغانغا قەدەر مەندىن ئايرىلمايدۇ.

● ئەگەر گۈزەللىك ئىگىلىرى سۈيىقەست ئىشلىتىدىغان بولسا، ھاۋايى ھەۋەس ئىگىلىرىنى تولۇق ئىگىلەپ، ئۇلارغا باشلىق بولالايدۇ.

● ئىنسان كىشىلەردىن ئايرىلىپ تۇرغان تاغ چوققىسىغا چىقىۋالسىمۇ زېددىيەتتىن خالىي بولالمايدۇ.

● ھەرقانداق ئاساۋۇ ئاتقا يۈگەن بار. لېكىن ۋاقىت دېگەن ئاساۋۇ ئاتنى ئارقىسىغا يا- دۇرغىلى بولمايدۇ.

مالامەتچى ئەزۋەيلىدىك بىھۇدە،
بەك قارايسەن مۇھەببىتىڭ قىبلەڭمۇ؟
مەنمۇ دېدىم ئەزۋەيلەپسەن شۇنچە قىپ،
تىڭشىغۇدەك سېنىڭ سۆزۈڭ قۇرئانمۇ؟

● مېنىڭ قەلبىمدىكى ئەڭ يۈكسەك ئارزۇ ئۇچرىشىش، شاد ـ خۇراملىق ۋە دەردلەرگە شېرىك ئېلىپ كەلگۈچى يېقىنىمنى كۆرۈشتۈر.

● ئۇ ماڭا سالام بەرگەن چاغدا (قوشۇما قاشلىرى بىلەن) ، مەن قولۇمنى كۆكسۈمگە قويدۇم. بۇ سالام بېرىش ئۇچۇن ئەمەس، بەلكى ئاشۇ كۆزلەرنىڭ ئوقلىرىنىڭ قەيەرگە تەگكەنلىكىنى بىلىش ئۇچۇندۇر.

● خاتىرجەملىكنى سۆيۈش ئادەمنى ئۇلۇغۋار ئىشلاردىن توسۇپ، ھۇرۇنلۇققا ئۇندەيدۇ.

ئۆمەرجان ئىسمائىل
(2000 ـــ 1945)

ئالگە تونۇلغان شائىر، ئۆسمە كېسەللىكلەر تەتقىقاتچىسى ئۆمەرجان ئىسمائىل خوتەندە تۇغۇلغان. ئۇ ناھايىتى ئېسىل پەزىلەتكە ئىگە كەمتەر ئادەم بولۇپ، ھەۋەسكارلارنى تەربىيىلەش ۋە ئاغرىقلارنى داۋالاش جەھەتتە ئۇنۇملۇك ئىشلارنى قىلغان. ئۇنىڭ ناھايىتى كۆپلىگەن شېئىرلىرى ھەرخىل مۇكاپاتلارغا ئېرىشكەن ۋە جەمئىيەتتە كۆچلۈك تەسىر قوزغىغان. « جاھىل خاراكتېرلىك كېسەللىكلەرنى داۋالاش » ناملىق كىتابى ئېلان قىلىنىپ قىزغىن قارشى ئېلىشقا ئېرىشكەن.

● مەن ئۆز قەدىر ـ قىممىتىمنى تونۇغانلىقىم بىلەن قىممەتلىكمەن.

● قورال ـ ياراغ تىغىنىڭ ياخشىلىقى بىلەن ئىپتىخارلىنىشقا تېگىشلىك بولسىمۇ، ئەمما ئۇ پەقەت باتۇرلارنىڭ قولىدىلا كارغا كېلىدۇ.

● ئارزۇنىڭ چەكسىزلىكى بولمىسا، دۇنيا نېمىدېگەن تار ـ ھە!

● سۆكۈت قىل، سۆكۈت ئازغۇنلۇقتىن نىجات بەرگۈچىدۇر.

● مەن دەرەخ شاخلىرىدىن « نېمە ئۈچۈن قىشتا يالىڭاچ بولۇۋېلىپ، يازدا كىيىم كىيىپ ئوتتۇرغا چىقىسىلەر ؟ » دەپ سورىسام، شاخ: « كۈزدە باھار كېلىش ئالدىدا دەپ ئاڭلاپ، بۇ خۇش خەۋەرنى يەتكۈزگۈچىگە سۆيۈنچە قىلىپ كىيىممىزنى بېرىۋېتىدىكەنمىز » دېدى.

● بىر يىگىت بىر قىزنى بىر كۆرۈپلا ياخشى كۆرۈپ قېلىپ، ئۇنىڭغا كۆيىدا بولدى. پات پۇرسەتتە قوشۇلالمىدى. سەۋر قىلىپ زېرىكتى. ئارزۇسىغا يېتىشتىن ئاجىزلىق قىلدى. ئۈمىدسىزلىك ئۇنى ھارغۇزدى. ئاخىر مەغلۇپ بولۇپ ئۆلدى.

● قىزىقارلىق ئىشكى، مەن ئۇلارنى سېغىنىمەن ۋە ئۇچرىغانلىكى كىشىدىن ئۇلارنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلىمەن. ھالبۇكى، ئۇلار مەن بىلەن بىللە بولسىمۇ، كۆزلىرىم ئۇلارنى ئىزدەيدۇ. ئۇلار بولسا كۆزلىرىمنىڭ قارىسىدا، قەلبىم ئۇلارغا تەلپۈنىدۇ. ئۇلار بولسا كۆكرەك قەپىسىم ئىچىدە.

● ئۇ قولىنى كۆكسۈمگە قويدى. مەن: « سەن مېنىڭ ئۆزۈڭ ئاغرىتىپ قويغان يۈرىكىمنى ساقايتىپ قويدۇڭ » دېدىم. ئۇ: « مۇنداق تەمەدە بولما، مېنىڭ كۆزۈم ئوق ئۇزگەن ئىدى، مەن ئوقنىڭ قەيەرگە چۈشكەنلىكىنى بىلىپ باقاي دېدىم، شۇ » دېدى.

● ئۆز ئىشىغا پۇختا بولۇپ، ھۇنەرنى راستلىق بىلەن قولدىن چىقارغان كاسىپ ئۆمرىدە كەسپى ۋەجىدىن كېلىدىغان ئۇياتتىن خالىيدۇر. بۇ خىلدىكى كاسىپلار ھەرقاچان، ھەرىيەردە ئېتىبارغا مۇشەررەپتۇر.

جىەن بوزەن

(1898 ـــ 1968)

خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ تاۋيۈەن ناھىيىسىدە ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئۇيغۇرلاردىن يېتىشىپ چىققان مەشھۇر تارىخ پەنلىرى ئالىمى، ئۆتكۈر پىكىرلىك شائىر، يېتىشكەن سىياسىي تەھلىلچى.

جىەن بوزەننىڭ 17 پارچە كىتابى، 400 پارچىدىن ئارتۇق ماقالىلىرى بولۇپ، جۇڭگو تارىخشۇناسلىق سىستېمىسىنىڭ تۇرغۇزۇلۇشىغا ئاساس سالغان. « مېنىڭ فامىلەم ۋە ئانا يۇرتۇم » قاتارلىق ئەسەرلىرىدە ئۆز مىللىتى ئۇيغۇرلار ئۈستىدە توختالغان. ھازىر « تارىخ پېشۋاسى » دەپ قارىلىۋاتقان بۇ ئالىم خورلۇق دەستىدىن ئايالى بىلەن بىرگە دورا ئىچىپ ئۆلۈۋېلىشقا مەجبۇر بولغان.

لېكىن شۇنداقمۇ كاسىپلار بارکى، كېچەيۈ كۈندۈز كەسپى كارىغا مەشغۇل بولۇپمۇ، ئىلكىدە تۈزۈك پۇل تۇرمايدۇ، كەسىپ كارى ئىلگىرى باسمايدۇ. بۇنداقلار ھۇنەرنى ھېيلە بىلەن قوشۇپ ساتىدىغانلاردۇر.

● شۇنداق خوتۇنلار بارکى، بىھايا ۋە بىنامازلىقتا ئالدىدا تۇرىدۇ، زۇۋاندارلىقتا ھېچ كىم ئۇلارغا يېتىشەلمەيدۇ. بۇ خىلدىكى ئاياللارنىڭ ئەرلىرىنىڭ كۆڭلى ھەرقاچان پاراكەندە تۇرىدۇ. مۇنداق ئاياللار ئەرلەر ئۈچۈن ئاپەت بولۇپ، ھەرقاچان ھەزەر قىلماق لازىمدۇر.

● دۇنيادىكى ئېغىرچىلىقلار ئىچىدە ئىستىقبال قايغۇسى ھەممىدىن ئېغىر.

● بىزدە دىن ئوقۇغان موللىلار يۇرتنىڭ ياخشى تائامىنى يەپ، سەدىقە ـ ئېھسانغا دۇئا قىلىپ ئۇتىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا خالىسانە ئورۇنداىدىغان ھېچقانداق مەجبۇرىيىتى يوقتەك يامان بىر ئادەت شەكىللەنگەن. بۇ ئادەت تۈپەيلى بىچارە خەلق جاپالىق ئەمگەكلەر قىلىپ، تاپقان ـ تەرگىنىنى بىز موللىلارغا يېگۈزۈش، ئالدىغا قويۇپ، دۇئا ئېلىشقا ئادەتلەنگەن بولسا، بىز موللىلارمۇ ئۇلارنىڭ ياخشى تائاملىرىنى يەپ ـ ئىچىش، نەرسە ـ كېرەكلىرىگە دۇئا قىلىشقا ئۆگىنىپلا كەتتۇق. ئەمەلىيەتتە بۇ ئىشلىرىمىز ئۆز ئەقىدىمىزگە خىلاپ. چۈنكى، نەزىر تائاملىرى ۋە سەدىقە ـ ئېھسانىنىڭ ھەقلىق ئىگىسى مىسكىنلەردۇر.

● بىزنىڭ شانلىق تارىخىمىز، سەلتەنەتلىك دەۋرانىمىز، رونىاق تاپقان زامانلىرىمىز بولغان. لېكىن، بۇ ئۆتكەنكى تارىخ. ھەر ئەۋلاد ئۆزىنىڭ ياشاۋاتقان دەۋرىدە تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ بىر ئىش قىلىشى، تارىخ يارىتىپ ئىلگىرىكى تارىخقا ئۇلاپ مېڭىشى لازىم. بىزمۇ ھەم شۇنىڭ ئىچىدە.

● ئەۋلادلىرىڭلارنى باشقا بىر زامان ئۈچۈن تەقدىم ئېتىڭلار. چۈنكى، ئۇلار سىلەر ياشىغان زاماندىن باشقا بىر زاماندا ياشىماق ئۈچۈن دۇنياغا كەلگەندۇر.

● سالام، ياخشى يولغا ماڭغان كىشىلەر!

پەرىدە قاسىم

(1963 ـــ 2000)

« خارىندىكى سۆيىقەست »، « تىنچسىز قۇمباغ »، « قىز-چاق، قاچقۇن، ئىت »، « ئانا-نىڭ تۇغۇلغان كۈنى »، « سىرلىق لوپنور كۆلى »، « مۇھەببەتنىڭ پايانى يوق »، « دوزاخقا سەپەر » قاتارلىق كۆپلىگەن تېلېۋىزىيە تىيا-تىرلىرىدا مۇھىم رولىلارنى ئېلىپ خەلق قەلبىدە ئۆچمەس ئىز قالدۇرغان ئارتىس، « ئارزۇ »، « تەشنالىق »، « سۆيىمەن سېنى دۇنيا » قا-تارلىق ناخشا لېنتىلىرىنىڭ ئىجراچىسى، داڭلىق ناخشىچى پەرىدە قاسىم 2000 ـ يىلى قازاقستاندا بىر قېتىملىق قاتناش ھادىسىدە بەختكە قارشى قازا قىلغان.

سارتېكىن نەشرگە ئۇيۇشتۇرغان كىتابلار

1. ئۇيغۇرچە نەشر قىلىنغان ئەسەرلەر كاتالوگى	(60 يۈەن)
2. يەلدىن بولغان كېسەللىكلەرنى ئۇيغۇر تېبابىتىدە داۋالاش	(12 يۈەن)
3. جىگەر كېسەللىكلىرىنى ئۇيغۇر تېبابىتىدە داۋالاش	(7 يۈەن)
4. ئۇيغۇر تېبابىتىدە مىزاج تەكشەش ئۇسۇللىرى	(15 يۈەن)
5. ئۇيغۇر تېبابەتچىلىكىدە ئەزالارنى ئاسراش	(12 يۈەن)
6. ئەدەپ ئەخلاقتىن تەۋسىيىلەر	(12 يۈەن)
7. يادىكارلىقلاردىن مەدەنىيىتىمىزگە نەزەر	(30 يۈەن)
8. مىزاج بۇزۇلۇش كېسەللىكلىرىنى ئۇيغۇر تېبابىتىدە داۋالاش	(30 يۈەن)
9. يۈرەكتىن يۈرەككە....	(15 يۈەن)
10. شاراب بالاسى (رومان)	(25 يۈەن)
11. ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن شېئىرلىرى (下上)	(40 يۈەن)
12. ئۇيغۇر تېبابىتىدە ھۆسىن گۈزەللەشتۈرۈش	(13 يۈەن)
13. قاراقاش مەدەنىيەت تەزكىرىسى	(28 يۈەن)
14. ئىزگۈلۈك مالائىكىسى	(12 يۈەن)
15. ئۇۋۇلاش ئارقىلىق كېسەل داۋالاش (下上)	(25 يۈەن)
16. جەمئىي ئىلاج	(15 يۈەن)
17. ئۇيغۇر تېبابەت داۋالاش دەستۇرى	(60 يۈەن)
18. ئۇيغۇر تېبابىتىدە كۆز ئەتراپى قورۇقىنى يوقىتىش	(12 يۈەن)

ئالاقىلاشقۇچى: ئېزىز ئاتاۋۇللا سارتېكىن 8292263 0991 — 8561756

پىلانلىغۇچى: ئەزىز ئاتاۋۇللا سارتېكىن
مەسئۇل مۇھەررىرى: زىلەيخا ئەزىز
مەسئۇل كوررېكتورى: مۇنىرە مۇساجان
مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى: يالقۇنجان ئىسمايىل ئۇيغۇر

ئەدەپ - ئەخلاقتىن تەۋسىيىلەر

تۈزگۈچىلەر: ئەزىز ئاتاۋۇللا سارتېكىن
جېلىل ئۆمەر

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348 پوچتا نومۇرى: 830001)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقاتتى
ئۈرۈمچى ئالتۇن يارۇق باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
850×1168 مىللىمېتىر، 24 فورمات، 6.5 باسما تاۋاق
2004 - يىل 12 - ئاي 1 - نەشرى، 1 - قېتىم بېسىلىشى
تىراژى: 1—3000
ISBN 7—228—09200—7
باھاسى: 12.00 يۈەن